

EDITORIAL

- 7 **Mirt Komel:** Uvodnik v postdaytonsko Bosno in Hercegovino

WESTERNIZATION OF BOSNIA

- 11 **Elvis Fejzić:** A New Europe in the Discourse of Contradictory Thinking
- 19 **Elmir Sadiković:** European Integration and Local Self-Management in Bosnia and Herzegovina
- 28 **Nerzuk Ćurak in Sead Turčalo:** Models of Functioning of the International Community in Bosnia and Herzegovina
- 40 **Ines Kuburović:** The Public Image of the High Representative in Bosnian Print Media
- 48 **Predrag Babić:** Hollywood's Balkan: Propaganda in American Cinematography

ONE-MINDNESS OF NATIONALISM

- 57 **Mirt Komel:** Nationalism and Citizenship in post-Dayton Bosnia and Herzegovina
- 68 **Alenka Bartulovič:** Strategical Identifications in Post-War Sarajevo – »The more they Colour us the more Color-less we are«
- 79 **Maja Mandić in Zoran Vučkovic:** Populist Discourse in Bosnia and Herzegovina: Two Case Studies

POLITICAL PLURALISM

- 91 **Esad Zgodić:** Bosnian Partitocracy
- 105 **Mirko Pejanović:** Development and Contradictions of Political Pluralism in Bosnia and Herzegovina
- 117 **Srebrenka Viđen:** Political Representation of Women in post-Dayton Bosnia and Herzegovina
- 126 **Danijela Balaban:** Political Representation of Women in post-Dayton Bosnia and Herzegovina

BOSNIAN CULTURES

- 131 **Mitja Velikonja:** Between Collective Memory and Political Action – Yugonostalgia in post-Dayton Bosnia and Herzegovina
- 145 **Nena Močnik:** »Count on us, thirty years later« – Bosnian multi-Culturalism in an European way: Youth Programs and Activities for the Preservation of co-Living and inter-Cultural Dialog in Bosnia and Herzegovina
- 155 **Franc Trček:** »In an One-Face Society«: an Overview of the New Bosnian-Herzegovinian Prose
- 168 **Rok Kovač:** Hip-hop as the Music of Resistance in Post-Dayton Bosnia-Herzegovina: Travelogue of a Music Genre

188 SUMMARIES

UVODNIK

- 7 **Mirt Komel:** Uvodnik v postdaytonsko Bosno in Hercegovino

WESTERNIZACIJA BOSNE

- 11 **Elvis Fejzić:** Nova Evropa v diskurzu protislovnih razmišljanj
- 19 **Elmir Sadiković:** Evropske integracije in lokalna samouprava v Bosni in Hercegovini
- 28 **Nerzuk Ćurak in Sead Turčalo:** Modeli delovanja mednarodne skupnosti v postdaytonski BiH
- 40 **Ines Kuburović:** Javna podoba visokega predstavnika v tiskanih medijih v Bosni in Hercegovini
- 48 **Predrag Babić:** Balkan v Hollywoodu: Propaganda v ameriških filmih

ENOUMJE NACIONALIZMA

- 57 **Mirt Komel:** Nacionalizem in državljanstvo v postdaytonski Bosni in Hercegovini
- 68 **Alenka Bartulović:** Strateške identifikacije v povojnem Sarajevu – »Bolj ko nas barvajo, bolj brezbarvni postajamo«
- 79 **Maja Mandić in Zoran Vučkovic:** Populistični diskurz v Bosni in Hercegovini: Obravnava dveh primerov

POLITIČNI PLURALIZEM

- 91 **Esad Zgodić:** Bosanska partitokracija
- 105 **Mirko Pejanović:** Razvoj in protislovja političnega pluralizma v Bosni in Hercegovini
- 117 **Srebrenka Viđen:** Politična zastopanost žensk v postdaytonski Bosni in Hercegovini
- 126 **Danijela Balaban:** (Ne)moč glasu študentov v Bosni in Hercegovini in na Univerzi v Banjaluki

BOSANSKE KULTURE

- 131 **Mitja Velikonja:** Med kolektivnim spominom in političnim delovanjem: jugonostalgija v Bosni in Hercegovini
- 145 **Nena Močnik:** »Računajte na nas, trideset let pozneje« – Bosanski multikulturalizem na evropski način: mladinske akcije in pobude za ohranjanje sožitja in medkulturnega dialoga v BiH
- 155 **Franc Trček:** »U društvu jednog lica«: Oris nove bosansko-hercegove proze
- 168 **Rok Kovač:** Hip-hop kot glasba upora v postdaytonski BiH: Kratek potopis neke glasbene zvrsti

183 POVZETKI

UVODNIK

Uvodnik v postdaytonsko Bosno in Hercegovino

Bosna in Hercegovina je bila sredi 90. let žarišče konfliktov jugoslovanske disolucijske vojne, na podlagi katere so nastale zdajšnje nacionalne države, med njimi kot prva in z najmanj škode Slovenija, med zadnjimi in najbolj brutalno pa Bosna in Hercegovina. Daytonski mirovni sporazum, ki označuje prekinitev štiriletne vojne v Bosni in za Bosno, je novembra 1995 na najbolj splošni, a obenem odločilni ravni določil nadaljnjo usodo zdaj razcepljene in razdeljene države in njenih prebivalcev.

Avtorji in avtorice pričujoče monotematske številke Časopisa za kritiko znanosti smo si v tem kontekstu zadali raziskati ne toliko zgodovino Bosne in Hercegovine, genealogijo nastanka države, vzroke in razloge za vojno in tako naprej, temveč predvsem zdajšnji položaj, ki ga je mogoče kronološko začrtati kot obdobje od Daytona do današnjih dni. Skratka, dotaknili smo se širšega razpona tematik, ki so aktualne v zdajšnji postdaytonski Bosni in Hercegovini, da bi lahko skozi premislili določena ključna vprašanja, ki so lastna celotnemu balkanskemu, še točneje postjugoslovanskemu prostoru. V tem pogledu so problemi in vprašanja, ki jih skozi svoje prispevke premišljujemo in odpiramo, še kako relevantni za intelektualni prostor v Sloveniji.

Pričujoča številka je prav gotovo posebna, kajti za to priložnost smo poleg domačih strokovnjakov povabili k sodelovanju še kolege z Univerze v Sarajevu in Univerze v Banjaluki. V nasprotju s številnimi zahodnjaškimi študijami, revijami, zborniki in monografijami, ki se ukvarjajo z Balkanom ali Bosno in Hercegovino, imamo tokrat v svojih vrstah ljudi, ki živijo, delajo in študirajo v državi, o kateri je govor. S tem smo vsaj delno presegle utečeni akademski kolonizacijski diskurz, ki položaj v Bosni in Hercegovini gleda in presoja s stališča Zahoda ter s tem reproducira nadvse problematičen »balkanizem«.

Zato smo se odločili v pričujoči številki Časopisa za kritiko znanosti dati prostor in prednost predvsem bosanskim avtorjem in avtoricam, njihovemu glasu, s čimer želimo slovenski znanstveni in širši javnosti posredovati, kaj si ljudje, živeči v Bosni in Hercegovini, mislijo o Bosni in Hercegovini in kako o njej razmišljajo. To ima seveda določene posledice tako za samo

pričujočo številko kot tudi za utečene pristope k proučevanju Balkana na splošno ter Bosne in Hercegovine še posebej.

Tisto, kar pa je odločilnega pomena, zadeva splošnejše vprašanje razmerja Slovenije do Bosne in Hercegovine, če že ne kar postjugoslovanskega prostora kot takega, ki je bil skupen vsem nam. Jugoslavija ni preprosto razpadla, kot smo se navajeni izražati, temveč je bila razbita, razdeljena in razparcelirana na nacionalne države, v jugoslovanski disolucijski vojni pa moramo znati videti tudi konstitucijsko, ustanovitveno vojno, kajti rezultat njene disolucije je bila konstitucija nacionalnih držav na tem prostoru, vključno s Slovenijo. Toliko, kolikor živimo in delujemo v tem prostoru, toliko se moramo zavedati tudi lastne odgovornosti za preteklost – pravim odgovornosti, ne pa krivde, ki je eminentno krščansko-teološka kategorija, ki ne vodi nikamor drugam, razen v sumničav krogotok medsebojnega obtoževanja – toda tudi odgovornosti za sedanjost in prihodnost ljudi, ki so danes zaradi prostorske ali socialne segregacije prepogosto preprosto prezrti.

Skratka, bosanska stvar je naša stvar.

WESTERNIZACIJA BOSNE

Nova Evropa v diskurzu protislovnih razmišljanj

Uvod

V pričujočem prispevku bomo skušali dati svoj politološki prispevek k znanstveni razpravi, ki v zadnjih letih sproža ostre polemike v intelektualnih krogih. Analizirali bomo zlasti bosansko-hercegovo politično prizorišče, nato institucionalno-politične temelje Evropske unije ter nato tudi množično porajanje »novih oblik evrocentrizma« in njegove negativne implikacije v državah, ki so se EU pridružile v zadnjih letih. V diskurzu takšnih razmišljanj nas ob upoštevanju dejstva, da nas je že prej navdahnila logika preventive tega pojava, zanima, v kolikšni meri so se evrocentrične vsebine pojavljale v javni sferi držav, ki so se, ali pa se še, pogajajo za pridružitve EU. Temu vprašanju v državah, ki pričakujejo »pridružitve«, namenjajo zelo malo pozornosti in je skoraj povsem marginalizirano. Evrocentrični diskurz je po vsem sodeč prisoten tudi v BiH, zato je treba pravočasno preprečiti in razkriti vse nevarnosti, ki jih prinaša. Menimo, da bi neustrezen pristop k temu fenomenu, še zlasti tak s konformističnimi nameni, utegnil povzročiti nenačrtovane in uničujoče posledice za bosanskohercegovo družbo in državo.

Pri tem ne zagovarjamo evroskepticizma, saj se zavedamo, da BiH takšen nespravljiv odnos do EU ne bi prinesel nikakršnih koristi, čeprav smo prepričani – kar bomo v nadaljevanju tudi predstavili – da je demokratična osnova EU močno načeta ter da je EU vse prej kot nadnacionalna tvorba, ki deluje po demokratičnih načelih. Sploh ni vprašanje – celo povsem razumljivo je, da se državljani BiH kljub vsem prej omenjenim pomislekom moramo zavzemati za čimprejšnjo vključitev BiH v EU, saj je tak izid edina perspektiva za vse državljane BiH. Toda prepričani smo, da pri tem ne bi smeli pozabiti na tisto, zaradi česar smo »takšni, kakršni smo«, to pa nam lahko zagotovi edino sistematično delo na ohranjanju in aktualizaciji lastnega kulturnega ustvarjanja, tradicije, običajev in jezika.

Politični diskurz bosanskega vsakdana

Na podlagi analize postdaytonskega političnega diskurza smo prepričani, da je edino sprejemljivo tisto politično razmišljanje, ki pravi, da svojih prednosti ne smemo več doživljati kot pomanjkljivosti. To je prvi korak. Postdaytonski bosanski vsakdan označujejo politične ovire in etnonacionalni verbalni spopadi, ki povzročajo nesoglasja med bosanskimi državljani in

otežujejo sprejemanje političnih odločitev, kar se med drugim neposredno odraža tudi na procesu stabilizacije države. Menimo, da bi poleg našega zavzemanja za zagotavljanje možnosti za vključitev BiH v EU – brez klečeplazenja in malikovanja – morali hkrati krepiti zavest tudi o skupnosti bosanskih narodov, o njihovi skupni domovini, o pripadnosti državi BiH in tako skušati najti »skupno točko« vseh bosanskih državljanov, kar bi samo po sebi ustvarilo možnosti za politični dialog in medetnično konvergenco.

Eksistenčno vprašanje BiH je še vedno vprašanje države oziroma kakšno državo si njeni državljanji želimo. Po mnenju večine kritično-emancipacijsko usmerjenih znanstvenikov je omenjeni problem velika ovira na poti vsakršnega nadaljnega napredka in integracije. Esad Zgodić meni, da »... dokler bo v BiH obstajal tak ustavnopravni sistem, ki državo ozemeljsko deli na dve entiteti – pa čeprav bi se skladno s predvojno zemljepisno razporeditvijo v njih obnovila multinacionalna struktura prebivalstva –, bo obstajalo tudi žarišče nenehnih političnih spopadov, in to ne o obrobnihih spornih vprašanjih o tem ali tistem podsistemu, temveč o bistvenih vprašanjih in glede tega, kako ta sistem dojemajo vladajoče politične stranke, etablirane strukture moči pa tudi večinsko politično javno mnenje.« (Zgodić, 2006: 277) Podpiramo razmišljanje, ki priporoča, da bi morali svoja politična nesoglasja razrešiti pred pridružitvijo EU – vsak drugačen razplet dogodkov bi namreč utegnil imeti negativne posledice za samo državo, poleg tega pa bi bolje sprejeli in obvladali tudi vse politične novosti, ki jih prinaša evropska integracija. Ne podpiramo torej teze o »črnih luknjah« Evrope. Nasprotno, menimo, da bi se BiH morala vključiti v EU, toda ne za vsako ceno, temveč dostojanstveno in pogumno, s spoštovanjem lastnega kulturnega ustvarjanja in tradicije, brez samopodcenjevanja in po drugi strani brez zaslepljenosti z evropsko kulturo, evropskim načinom življenja in evropskimi vrednotami, saj smo že zdaj dovolj vredni, pa čeprav se tega žal ne zavedamo v zadostni meri.

Krepitev zavesti o »nas samih« mora upoštevati in aktualizirati tisti potisnjeni spomin, ki ga doživljamo kot lastno pomanjkljivost, saj gre v resnici za našo prednost. Tukaj torej predvsem predstavljamo razloge za aktualizacijo diskurza o bošnjaštvu – zlasti njegove konstitutivne elemente, s poudarkom na zgodovinski večveroizpovedni podlagi – in navajamo argumente, ki jasno dokazujejo, da je bila Bosna v vseh svojih obdobjih edina domovina vseh svojih državljanov, obenem pa želimo okrepiti zavest o zgodovinski interkonfesionalni konvergenci, ki je Bosno krasila od najstarejših časov pa vse do danes. Prepričani smo, da bi morali vedno znova obujati spomin na Gibanje za avtonomijo, procese etnizacije, odpor proti avstro-ogrski okupaciji, medvojne levičarske boje za ohranitev ozemeljske kontinuitete in celovitosti BiH, AVNOJ, ZAVNOBiH, boj bosanskih muslimanov za nacionalno individualnost in slednjič referendumsko odločitev državljanov, da glasujejo za neodvisno, suvereno in celovito BiH.

Doseganje političnega konsenza v postdaytonski BiH odkrito otežujeta nakopičeno sovraštvo in lastno nepoznavanje, kar je posledica skrajno desničarske ekspanzionistične politike. Podpiramo namreč razmišljanje, da bosanski državljanji brez razvite zavesti o sebi, svoji skupnosti in zgodovinski biti ne morejo biti resni kandidati za pridružitev EU. Po drugi strani smo prepričani, da bo BiH, če se ob omenjenih problemih kljub vsemu vključi v Skupnost evropskih narodov, postala talka svojih nerešenih notranjepolitičnih težav.

Ne nazadnje smo prepričani, da se BiH – pri čemer imamo v mislih vsa odprta politična vprašanja in probleme, ki smo jih prepoznali – do EU ne bi smela obnašati klečeplazniško, podrejeno in konformistično, saj smo prepričani, da bo izvajanje politike, ki sledi heglovski logiki gospodarja in služabnika, imelo negativne posledice. Zagovarjamo torej politiko, ki bo sledila načelom partnerstva, enakopravnosti in upoštevanja. Brez zadržkov menimo, da naša želja po

vključitvi v EU ne bi smela zatreti želje po ohranitvi lastne »avtohtonosti« v skupnosti evropskih narodov. Obstaja veliko razlogov za samospoštovanje, pri čemer bomo nekatere od njih predstavili v nadaljevanju našega prispevka, s čimer dokazujemo, da pravzaprav ne potrebujemo nikakršnega dodatnega priznanja lastne vrednosti. Prepričani smo namreč, da za vrednotenje bosanske tradicije, kulturnega ustvarjanja in običajev ne potrebujemo dodatne evrocentrične potrditve, manjka nam le malo več samozavesti.

Demokratični polom/potencial EU

Prihodnost nove Evrope, predvsem v političnem pogledu, še vedno ni rožnata, saj se niti po maastrihtski konferenci ni razvilo resnično demokratično ozračje. V postmaastrihtskem času je bilo dokazano, »da so še vedno močni ne le posamezni interesi zahodnoevropskih sodelujočih držav, temveč so v njihovih družbah trdno zakoreninjeni tudi tradicija in instinkti, kar nenehno utegne zavirati proces evropske integracije« (Šulce, 2002: 221). Zelo indikativno je tudi dejstvo, da je navdušenje nemške javnosti do nadaljnje evropske širitve skoraj čez noč uplahnilo, ko se je izkazalo, da »prihodnja evropska valuta ne bo nemška marka, temveč francoski ecu« (Ibid.: 221). Pred novo Evropo, ki je še vedno v fazi nastajanja in ki se bolj kot kdaj koli prej obrača sama k sebi, so po vsem sodeč novi izzivi. Ko govorimo o združevanju Evrope in njeni prihodnosti, Hagen Šulce pravi, da so prenašane predpostavke Francisa Fukuyame o »koncu zgodovine« in o zmagi zahodne demokracije nad »brezzobim in nepomembnim evropskim nacionalizmom« (Ibid.: 220).

V diskurzu o EU, njeni realnosti in perspektivi, se pogosto razpravlja tudi o »pomanjkanju demokracije« v smislu odsotnosti demokratične odgovornosti EU, kar se odraža v slabosti njene edinega neposredno izbranega telesa, evropskega parlamenta« (Haywood, 2004: 209). Evroskeptiki zagovarjajo stališče, da sta napredek EU in njena konsolidacija v precejšnji meri ogrožena, evropska integracija »pa je nezaželen brez razmejitve prenosa oblasti na Unijo in reforme njenih institucij« (Pinder, 2003: 169). Govori se celo o tem, da EU razdira kriza ter da se morajo njene institucije, ki so dodobra odtujene od svojih državljanov, nujno reformirati. Scenarij, ki bi lahko nastal kot rezultat sedanje politike EU, sploh ni rožnat, saj je ta že izpostavljena »nevarnosti stagnacije in progresivne dezintegracije« (Ibid.: 174). Prav tako je tudi absolutna prevlada evropskega prava nad nacionalnim pravom predmet kritike, ker je eksplicitno ne opredeljuje noben izvorni sporazum, saj so jo uvedli »na podlagi vrste zelo dvomljivih sodb evropskega sodišča v Luksemburgu v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja« (Laughland, 2005: 166–167). Gesla, kot so »Združena Evropa«, »Skupnost evropskih narodov« in »Enakopravnost vseh Evropejcev«, še vedno delujejo pretirano utopično, saj Evropa »še vedno ni nacionalno usklajena sama s seboj in ne vidi svojega novega »zgodovinskega« začetka in namena, kar povzroča politične blokade« (Beck in Grande, 2006: 17). Ob tem se prav tako lahko vprašamo, kdo sploh Evropejci so. Ali so vsi prebivalci Evrope tudi njeni državljani ali ne? Timothy Garten Ash je prepričan, da bi »rojstvo Evropejca« moralo »pomeniti splošno in multietnično, ne pa tudi versko identiteto, ki bi omogočala tudi muslimanskemu imigrantu, da se počuti kot državljan Evrope, ne pa zgolj kot njen prebivalec ...« (Ash, 2006: 217)

Tisto, kar skrbi »tvorce« nove Evrope, je nezmožnost dogovora o skupnih ciljih, kar je še posebno aktualno v zadnjih letih. »Politično vprašanje« ovira delo »evropskih graditeljev«, ki se zelo dobro zavedajo, da bodo težko uskladili množico različnih zahtev in dosegli soglasje o prihodnji poti in strukturi EU. O pomenu politične integracije nove Evrope je govoril tudi

Robert Schuman, eden njenih pionirjev, ki je bil prepričan, da »si gospodarske integracije, ki jo pravkar ustvarjamo, dolgoročno ne moremo predstavljati brez minimalne politične integracije, ki je njena logična in nujna dopolnitev. Nova Evropa nujno potrebuje demokratično podlago ... Evropska integracija se mora izogniti napakam naših nacionalnih demokracij, še zlasti birokratskemu in tehnokratskemu pretiravanju« (Schuman, 2004: 127). Toda v zahodnoevropskih državah obenem poteka tudi nadvse protisloven proces, za katerega so značilne pogoste etnično-separativistične zahteve. Ko vse omenjeno razumemo, se lahko povsem logično vprašamo: »Kakšen skupen političen koncept do držav t. i. Vzhodne Evrope lahko razvije evropska skupnost, ko pa se stare centralistične države t. i. Zahodne Evrope zaradi lastnih interesov na vse pretege upirajo zahtevam tako po neodvisnosti kot po avtonomiji svojih manjšin?« (Šulce, 2002: 220). Vprašanje je tudi, mar se ni Schuman prenaglil, ko je rekel, da so vsi združeni, v dobrem in slabem ter da imajo skupno usodo? (glej Schuman, 2004: 45)

Večina evroskeptikov in kritikov evropskega združevanja meni, da si Evropa prizadeva za združevanje bolj iz obupa kot iz resnične želje, saj si želi ohraniti svojo konkurenčnost v geopolitičnem pomenu. Evropa nikoli ni opustila sanj o ponovnem prevzemanju vodstvene vloge v mednarodnih odnosih, ki jo je izgubila v prvih desetletjih prejšnjega stoletja. V prid naši tezi gre tudi trditev Fukuyame, da so »... Evropejci prišli do tega, da različne mednarodne organizacije dojemajo kot varuhe skupnega globalnega dobrega, ki je onkraj in zunaj želja posameznih narodov-držav« (Fukuyama, 2005: 131).

Danes je v evropskem diskurzu čedalje pogostejši tudi pojem svojevrstne »provincializacije Evrope«, vprašanje njenega vpliva na nadaljnje evropsko združevanje pa je postalo predmet številnih intelektualnih razprav. Z gotovostjo že zdaj lahko razlikujemo vsaj dve Evropi, tisto na Vzhodu in tisto na Zahodu. Ulrich Beck in Edgar Grande menita, da se na Vzhodu »Evropa nahaja v preteklosti, ki so jo izgubili in jo iščejo v spominu. Podobna je obledeli družinski fotografiji iz sveta med dvema svetovnjima vojnoma, nostalgiji in hrepenenju« (Beck in Grande, 2006: 15), medtem ko na Zahodu obstaja neka druga Evropa, ki napoveduje »drugačno prihodnost, ki jo je treba šele zgraditi in jo narediti dostopno« (Ibid.:15). Vidimo torej, da je Evropa še vedno globoko razdeljena ter da jo še vedno muči huda bolezen – nacionalizem, medtem ko po drugi strani še vedno ne ve, kolikšno stopnjo integracije si lahko privoščijo in si želi doseči.

Analitično preizpraševanje politične, demokratične in institucionalne strukture EU pokaže, da evrocentrična politika ni ravno najboljša izbira za države, ki so v procesu integriranja v evropsko združbo narodov. Vidimo namreč, da tudi evropsko nadnacionalno državno tvorbo tarejo isti problemi, kot mučijo druge evropske države. Od evropskega Zahoda, ki si suvereno lasti vse pravice do EU, je iluzorno pričakovati, da bo odpravil politične in etnične probleme držav, ki se želijo pridružiti EU, saj že sam trpi zaradi istih težav. Kritično preizpraševanje evrocentrizma, posledic takšnega pogleda na svet ter njegovih pragmatičnih in tudi škodljivih razsežnosti, je v bosansko-hercegovskem znanstvenem diskurzu premalo problematizirano in osvetljeno. Močno primanjkuje resnih študij domačih avtorjev, ki bi tematizirale omenjeno problematiko, kljub temu pa jih peščica le analizira ta fenomen v svojih študijah.

Opozorili bomo na pomemben prispevek Esada Zgodića pri razsvetljevanju tega fenomena. Zgodić namreč med raziskovanjem in analiziranjem fenomena ideologije nacionalnega odrešeništva oziroma nacionalnega poslanstva teh in onih, enih in drugih, germanskih in romanskih, anglosaških in slovanskih narodov itn., obenem znanstveno-kritično obravnava tudi problem evrocentrizma. Pri razlagi skoraj simbiotične korelacije med nacionalnim odrešeništvom, človekovo zgodovino in evrocentrizmom Zgodić poudarja, da »evrocentrizem kot 'svetovna'

utemeljitev doktrine nacionalnega odrešeništva vsebuje tudi subpojme, ki ga porivajo v območje anahronih halucinacij. Pri tem po eni strani kaže na mitologijo logocentrizma, po drugi pa na razumevanje premočrtnega toka zgodovine in slednjič na narcistično dojemanje hierarhije civilizacijskih krogov« (Zgodić, 1999: 229). Ne bomo zgrešili, če zapišemo, da je žal prav ta problematizirana odrešeniška zavest neizogiben dodatek oziroma označevalec te nove Evrope.

EU se pogosto pripisujejo nadnarave lastnosti, o njej se govori kot o nekakšni rešitvi, edinem izhodu, svetli oazi, obljubljeni deželi, edini poklicani, da odloča o usodi »brezpravnih in nesvobodnih« narodov Vzhoda, kot o edini kompetentni, da presoja o čemer koli, edini poslani, da »civilizira in kultivira« vse druge »neevropeizirane narode«, čeprav imajo ti pogosto tudi po »nekaj tisoč let evropskega staža«, toda tudi kot o edini preostali utopiji, v kateri bi vsi našli svojo srečo. Menimo, da je omenjena odrešeniška, civilizirajoča, kultivirajoča in narcisoidna zavest »staroselcev Unije« destruktivna in zelo nevarna, tako za samo Evropsko unijo kot tudi za druge evropske države, ki še vedno niso vključene v združeno skupnost evropskih narodov. Na Zahodu je vključitev novih članic v EU povzročila celo nekakšen strah, kar dokazuje tudi podatek, da so tiste države, ki so bile v zadnjih letih »sprejete v evropsko 'družino' za svoje zahodne sosedes še vedno terra incognita« (Beck in Grande, 2006: 15).

Bogate zahodnoevropske države še vedno vodijo diplomatski boj o tem, kakšna naj bo Evropa, pri čemer žal uporabljajo logiko ali-ali. Diskurz, ki je navzoč v tem kontekstu, je čedalje bolj podoben neki narekovani izbiri »ali Evropa ali nacionalne države, pri čemer je tretja možnost izključena« (Beck in Grande, 2006: 17). Toda prav Ulrich Beck in Edgar Grande ponujata tretjo možnost za novo Evropo kot najbolj sprejemljivo in racionalno. Njuna tretja možnost je kozmopolitska Evropa, ki ne namerava »odpraviti ali nadomestiti naroda, temveč ga znova interpretirati« (Ibid.: 18). Po vsem tem se postavlja logično vprašanje, ali je takšna Evropa v sedanjih okoliščinah sploh mogoča. Tvorci nove Evrope imajo po vsem sodeč v mislih nekaj povsem drugega; čeprav se javno zavzemajo za nadaljnjo združevanje Unije, pa skrivaj razmišljajo povsem sebično in pragmatično, pri čemer dajejo prednost partikularnim interesom pred skupnim interesom skupnosti.

Slovenski primer

Slovenski kulturolog Mitja Velikonja je avtor zelo dragocene študije – *Evroza*, v kateri kritizira novi evrocentrism, ki je nastal v fazi vključevanja desetih novih držav v EU (1. maja 2004) in med uvajanjem skupne evropske valute – evra. Spoznanja, do katerih pridemo z razlago Velikonje in njegove kritike apriornega, brezpogojnega in navdušenega sprejemanja vsega, kar je evropsko, kot nečesa, kar je aksiomatično dobro, in odpovedi vsega, kar je »plod skupnega življenja« in kar je »dediščina preteklosti«, nas navdajajo z razočaranjem. Zaradi morebitnih podobnosti pri sprejemanju »evropskega« v slovensko in bosansko okolje se iz izkušenj naših sosedov lahko tudi česa naučimo. Ob upoštevanju dejstva, da BiH in Slovenijo družijo del skupne preteklosti ter čvrste politične, gospodarske in kulturne vezi, lahko »slovensko izkušnjo« s pridom uporabimo kot dober primer vodenja »pogajanj o pridružitvi« EU. V naši javnosti se problemi, ki nastajajo v EU – bodisi naključno ali namenoma – še vedno pogosto zanemarjajo v kontekstu »futurističnih naracij« o lepoti evropske Bosne in Hercegovine. Velikonja v uvodnem razmišljanju pravi, da želi raziskati »načine oblikovanja in delovanja, vsebine in razsežnosti novega evrocentrizma v Sloveniji, kakršen se je razvil pri vstopanju Slovenije v EU in ki je tvoril nekakšen povezujoč,

četudi notranje diferenciran hegemonski in dominanten metadiskurz« (Velikonja, 2007: 24). Ta vrhunška študija o novem evrocentризmu v novih državah članicah EU, ki se je razvil že med pogajanjem o članstvu, je dober primer za vse države, ki se šele pogajajo o pridružitvi.

Pri odkrivanju in problematiziranju novega evrocentризma njegov metadiskurz, tako v Sloveniji kot tudi v drugih državah, ki jih je povsem prevzel »prvomajski proces« pridruževanja EU (datum se nanaša na 1. maj leta 2004), ugotavlja številne podobnosti v načinih njegovega praktičiranja. S tem v mislih avtor meni, da so bile razmere v vseh teh državah precej podobne, da pri vprašanju sprejemanja »nove« evropske prihodnosti ni bistvenega razhajanja ter da »tako glede strukture kot glede vsebine ni bistvenih razlik med levo in desno politično opcijo, med politično in gospodarsko ter med državno in strankarsko propagando, med laično in cerkveno javnostjo, med stališči institucij, novinarjev in neimenovanih posameznikov, med javno izraženimi mnenji in mnenji osebnosti na visokih položajih ter naključno anketiranimi državljani« (Ibid.: 29). V političnem diskurzu držav, ki so čakale na svoj prvomajski vstop v EU, je nedvomno obstajalo navdušenje nad evropejstvom in evropskim načinom življenja. Velikonja se zaveda obstoja te klečeplazniške evropske navdušenosti, toda naredi še korak naprej in obtoži EU uzurpacije in nezakonitega prilaščanja imena Evropa, zaradi česar so vse evropske države in narodi, ki so zunaj EU, postali »neevropski«. Novi evrocentrični metadiskurz se po mnenju avtorja uvršča v »ambivalentni položaj med željo (po Evropi) in obrambo (pred Neevropo)« (Ibid.: 26). V naraciji o novem evroslovenskem diskurzu avtor meni, da obstajata »dve komplementarni razumevanji položaja Slovenije v odnosu do Evrope. Prvo ločuje eno od drugega (dve entiteti, Slovenija in Evropa), medtem ko je drugo 'povratniško' (vračamo se tja, kjer smo ves čas bili).« (Ibid.: 36) Zanimiv je torej tudi slovenski primer korelacije etnocentризma in evrocentризma, tako da v tem primeru brez kakršnega koli dvoma lahko govorimo o tem, da je prvi ustvaril drugega, in o tem, da se je obstoječe spremenilo v pričakovano oziroma da se je »'samoslovenstvo' reinkarniralo v 'evroslovenstvo'« (Ibid.: 49).

V tej dragoceni študiji je avtor predstavil dejstvo, da je v diskurzu o Evropi daleč najbolj razširjena beseda »priložnost«, ob njej pa je skoraj neločljivo tudi beseda »pripravljenost«. Tukaj je seveda mišljena priložnost Slovenije ter vse primerjalne prednosti, ki jih bo deležna kot del EU. Toda vse je pogojeno z ustrežno sposobnostjo in pripravljenostjo, ki ju narekujeta samo dejanje vključevanja in njena prihodnja vloga v novi Evropi. »Enakopravnost« je ena od besed, ki so prav tako zaznamovale novi evrocentrični diskurz v Sloveniji, zlasti prihodnja enakopravna vloga Slovenije v EU, tako pri sprejemanju odločitev, kot tudi pri drugih relevantnih vprašanjih. Obstajalo je prepričanje, da bo maloštevilni slovenski narod končno dobil priložnost »skupnega odločanja« z velikimi narodi o pomembnih vprašanjih. EU je veljala za obljubljeni dežel, ki združuje različnosti, pogosto pa se je navajalo tudi dejstvo, da bo Slovenija, ker jo z njo družijo skupna preteklost, delila tudi skupno sedanost in prihodnost.

Prav tu pa avtor vidi »enega temeljnih mitov vsake politične mitologije« (Ibid.: 72). Ko Velikonja govori o mitološkem diskurzu, pravi, da so bile besede vera, ljubezen in sanje močno prisotne ter dodaja, da jih je bilo v »velikih količinah, kar še posebno bode v oči, če se spomnimo, da so pridružitve EU razlagali kot premišljeno, trezno in zavestno odločitev« (Ibid.: 83).

V slovenskem predzdružitvenem javnem diskurzu so po mnenju avtorja, čigar kritična stališča predstavljamo, imeli simboli in simbolična slika Evrope v tem novem evrocentričnem metadiskurzu zelo pomembno mesto. Še zlasti prepričljivi so bili sami obredi vstopa v Evropo, ki so včasih dosegali karikaturno razsežnost fevdalnega odnosa »evropskega plemstva« do »kmetov, prispelih na novo«, kar se vsekakor do popolnosti ujema z zgodbo o provincializaciji

Evrope. Strah pred tem, da bi ostali zunaj meja EU, na Balkanu oziroma v Neevropi, je samo še dodatno razgrevalo vzdušje in podžigalo brezpogojno sprejemanje pridruženja novi Evropi. V Sloveniji je primanjkovalo kritike in kritičnega diskurza, saj so celo slovenski mediji zavzemali nekritično ali nevtralno stališče do slovenske vključitve v EU, kar nas močno spominja na bosanski primer, ki je v kontekstu takšnih razprav zgolj bleda kopija slovenske izkušnje.

Ko govorimo o novem evrocentризmu, je posebno nazoren proces evropeizacije Neevropejcev, ki pogosto dobiva razsežnosti kultiviranja, razsvetljevanja, odrešitve iz Platonove jame, rešitve in podobno, prav tako kot je bilo to nekoč značilno za kolonializem in odnos kolonizatorjev do brezpravnih in desubjektiviziranih kolonij. Seveda se v diskurzu o novem evrocentризmu pogosto prikazujejo tudi lažne slike in namerno prikrivajo določena pomembna dejstva, tako da se neredko govori o evropski renesansi, veliko redkeje pa o evropskem nacifašizmu. Posledica tega potenciranega stanja je, da se čedalje več stvari prikriva, na primer »vnovično razraščanje ksenofobije, nestrpnost do manjšin, schengensko zapiranje meja, ekskluzivizmi in gospodarska sebičnost v tej Evropi« (Ibid.: 147). Če strnemo, Velikonja trdi, da novi evrocentризem v Evropi zanemari vsebinske dileme in vprašanja, ki bi se jih morali zavedati tako tisti, ki so že uokvirjeni v EU, kot tisti, ki šele čakajo, da bodo vključeni vanjo.

Kritični pregled

Emancipacijsko-kritično dojemanje nove Evrope, njeno trenutno stanje in njene perspektive po vsem sodeč niso rožnate, razen če v prihodnosti ne bo prišlo do reforme njenih demokratičnih temeljev. Evropska unija mora temeljiti na načelu enakopravnosti. Če upoštevamo različno nacionalno, kulturno in religijsko strukturo Evrope in pri tem ne pozabimo, da so njene države članice politično neodvisne države – Unija de facto niti ne more resnično delovati, če nimajo vse njene članice istih pravic – lahko trdimo, da bi vse njene države članice morale imeti enakopravne možnosti političnega sodelovanja pri ustvarjanju njene politike. Zelo veliko primerov iz političnega življenja EU dokazuje, da ni vedno tako, kar smo problematizirali že prej. Spomnimo se samo »prvomajskih obljub«, ki nas nezadržno spominjajo na »prvoaprilske obljube«, namenjene novim članicam Unije glede odpiranja meja za prost pretok delovne sile, enakopravnosti evropskih jezikov in podobno, ki se niso uresničile takoj, saj je bila za to – po vsem sodeč – neizogibno potrebna »poskusna doba«.

Čeprav neradi, moramo priznati, da so v Evropski uniji nekateri še vedno enakopravnejši od drugih. Vprašanje, ali si EU prizadeva za en sam velik evropski trg, kjer bi njene najmočnejše države članice lažje uresničevale svoje prikrite interese, ali za resnično nadnacionalno tvorbo, ki bi temeljila na idejah kozmopolitizma, enakopravnosti, humanizma, enakosti, svobode, strpnosti in solidarnosti, ostaja povsem odprto in nejasno. Vedeti moramo, da vse doslej problematizirano – tudi ob upoštevanju omenjene slovenske izkušnje – posredno kroji tudi »našo usodo«. Zelo pomembno je, da je javnost že v zgodnji fazi pogajanj o priključitvi Bosne in Hercegovine EU seznanjena z naravo in pogoji pridružitve. Nujno je treba slediti logiki, ki nam nalaga, da pravočasno in dodobra spoznamo tisto, kar nam je sprejeti in za kar si prizadevamo. Kot smo ugotovili že uvodoma, smo pot vključevanja v skupnost evropskih narodov sprejeli, toda na njej ne smemo in ne želimo izgubiti »sebe«.

Prevedla Matilda Kojić

Literatura

- BECK, U., GRANDE, E. (2006): *Kozmopolitska Europa: društvo i politika u drugoj moderni*. Zagreb, Školska knjiga.
- EŠ (ASH), T. G. (2006): *Slobodan svet: Amerika, Europa i iznenađujuća budućnost Zapada*. Beograd, Samizdat B92.
- FUKUYAMA, F. (2005): *Izgradnja države: vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*. Zagreb, IZVORI.
- HEJVUD (HEYWOOD), A. (2004): *Politika*. Beograd, Clio.
- LAUGHLAND, J. (2005): *Zatrovani izvor: nedemokratski korijeni europske ideje*. Zagreb, Slovo M.
- PINDER, J. (2003): *Evropska unija*. Sarajevo, Šahinpašić.
- SCHUMAN, R. (2004): *Za Evropu*. Sarajevo, ECLD: Rabic.
- ŠULCE (SCHULZE), H. (2002): *Država i nacija u evropskoj istoriji*. Beograd, Filip Višnjić.
- VELIKONJA, M. (2007): *Euroza: kritika novog evrocentrizma*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- ZGODIĆ, E. (1999): *Ideologija nacionalnog mesijanstva*. Sarajevo, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- ZGODIĆ, E. (2006): *Vladavina konsenzusom*. Sarajevo, Preporod.

Evropske integracije in lokalna samouprava v Bosni in Hercegovini

Lokalna samouprava kot demokratična institucija

V liberalno-demokratskem koncipiranju upravljanja družbenega razvoja je lokalna samouprava način demokratičnega upravljanja družbenega razvoja lokalnih skupnosti. Ne glede na razlike v definicijah se demokracija navezuje na svobodo in pravico državljanov, da sodelujejo pri vzpostavljanju in delovanju oblasti v družbi in državi (glej Lijphart, 2003). Prav v lokalni samoupravi imajo državljani dejansko možnost neposrednega sodelovanja v političnem procesu, da vplivajo na pogoje lastnega obstoja in na razvoj skupnosti ter da institucionalizirajo svoje potrebe in interese. Lokalne oblasti so najbližje državljanom. Na lokalni ravni državljani zadovoljujejo večino svojih življenjskih potreb. Prav zato se vzpostavljanje demokratičnih standardov v smislu razvoja civilnega aktivizma in politične participacije začne v lokalnih skupnostih (glej Axford et al, 2002). Lokalna samouprava je najpomembnejša instanca oblasti, prek katere se v državi kažejo demokratične vrednote in prek katere državljan kot nosilec suverenosti uresničuje svoje pravice, svoboščine in življenjske potrebe. Tako se lokalna samouprava izkazuje kot demokratična institucija. Zgodovina razvoja demokratičnih institucij je bila tesno povezana s položajem lokalnih samoupravnih skupnosti v okviru političnih sistemov držav.

Lokalne oblasti so po drugi svetovni vojni v zahodnoevropskih državah imele ključno vlogo pri gospodarski obnovi in razvoju demokracije, demokratičnih institucij in vrednot. Primerjalne analize organiziranosti in delovanja lokalnih oblasti v razvitih evropskih državah in vlog državljanov pri oblikovanju javnih politik kažejo, da je lokalna raven teritorialnega organiziranja državljanov pomemben izraz demokratične in politične zrelosti razvitih evropskih družb (glej Đorđević, 2002). Posamezne enote lokalne samouprave imajo pomembno vlogo pri gospodarskem, socialnem in demokratičnem razvoju držav članic Evropske unije. Ta vloga se kaže v široki avtonomiji pri opravljanju vseh javnih zadev lokalne narave. Viri financiranja lokalnih oblasti so fleksibilni in v sorazmerju z njihovimi pristojnostmi. Institucionalno vzpostavljene oblike politične participacije državljanov so uveljavljene ter imajo pomembno vlogo pri odločanju o zadevah lokalne narave. Države, ki so dosegle najvišjo stopnjo gospodarske, socialne in demokratične razvitosti, imajo izra-

zito razvito lokalno samoupravo. Kot najuspešnejša primera lahko navedemo Švico in Švedsko. Čeprav v organiziranosti in delovanju lokalne samouprave obstajajo precejšnje razlike, je njena vloga v evropskih državah odraz razvitosti demokratičnih vrednot. Kakovost lokalne samouprave v razvitih evropskih državah se ocenjuje glede na njeno sposobnost zagotavljanja storitev državljanom kot uporabnikom le-teh ter glede na možnost neposrednega sodelovanja državljanov pri odločanju o javnih zadevah, ki so v njihovem interesu. Analize organiziranosti in delovanja lokalne samouprave v ostalih evropskih državah so pomembne za Bosno in Hercegovino, še zlasti z vidika uporabe pozitivnih izkušenj pri oblikovanju zakonskih rešitev, oblikovanju in implementaciji javnih politik, menedžmentu upravljanja lokalnih skupnosti, državljanski participaciji, učinkoviti in transparentni lokalni upravi ter načinu ponujanja komunalnih storitev državljanom. Zaradi procesov evropske integracije, globalizacije in demokratizacije so tudi evropske države, iščoč optimalni model lokalne samouprave, v preteklih treh desetletjih izvedle institucionalno reformo, reformo delovanja lokalne samouprave in reformo teritorialne organiziranosti lokalne samouprave. Z izvedbo reform so občine in mesta postali nosilci gospodarskega in socialnega razvoja na svojih območjih ter s tem v državah nasploh. Z avtonomijo financiranja komunalnih storitev so občine in mesta v razvitih evropskih državah postali za državljane najpomembnejša oblika oblasti in upravljanja javnih zadev. Skupni temelj razvoja lokalne samouprave v evropskih državah je postala Evropska listina lokalne samouprave, ki jo je leta 1985 sprejel Svet Evrope. Ta dokument je sinteza evropskih izkušenj in najboljših dosežkov v razvoju lokalne samouprave. Listina je bila sprejeta za vzpostavitev skupnih evropskih standardov glede določanja ustavno-zakonskih podlag lokalnih oblasti in pravic državljanov, da neposredno sodelujejo pri javnih zadevah, ki so v njihovem interesu. Po Evropski listini lokalne samouprave je ta definirana kot pravica in sposobnost lokalnih oblasti, da v okviru zakona regulira in upravlja številne javne zadeve po načelu odgovornosti in v interesu lokalnega prebivalstva. Načela listine določajo tudi, da morajo države podpisnice lokalnim oblastem zagotoviti politično, finančno in upravno avtonomijo ter da državljanom zagotovijo možnost aktivnega sodelovanja pri odločitvah, ki so v njihovem interesu. Po listini so lokalne oblasti temelj vsakega demokratičnega sistema. Na lokalni ravni je mogoče najbolj neposredno sodelovanje državljanov pri odločanju o javnih zadevah. Lokalni oblastni organi omogočajo učinkovito upravljanje, ki je blizu državljanom. Listina v tem pogledu izhaja iz stališča, da ima lokalna samouprava pomembno vlogo pri graditvi Evrope, temelječe na načelih demokracije in decentraliziranosti politične oblasti.

Lokalna samouprava v času socialističnega razvoja Bosne in Hercegovine (1945–1990)

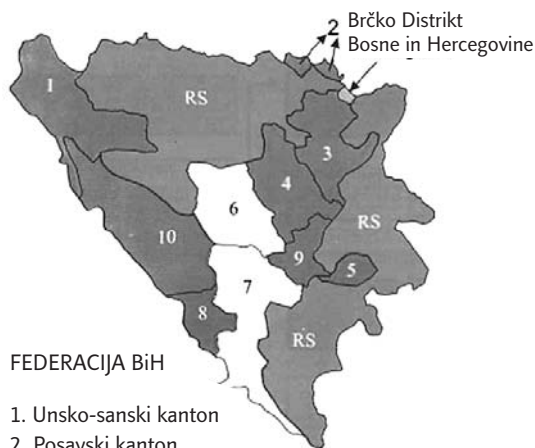
Lokalna samouprava v Bosni in Hercegovini se je v zgodovinskem razvoju oblikovala pod vplivom različnih političnih sistemov. Največji vpliv na njen razvoj v sodobni zgodovini Bosne in Hercegovine je imelo obdobje socializma, v okviru katerega je bil v skoraj petih desetletjih vzpostavljen in razvit komunalni sistem. Kljub številnim pomanjkljivostim v pravnem in gospodarskem sistemu so se v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja občine uveljavile kot eden od elementov ustvarjanja možnosti za socialni in gospodarski razvoj. Družbeno, gospodarsko in socialno življenje v času socialističnega razvoja Bosne in Hercegovine se je odvijalo v razmerah močnega centralizma in dominacije državno-partijskega vrha. V času socializma (1945–1990) je Bosna in Hercegovina imela razvito strukturo lokalne ravni oblasti, pri čemer je

imela 109 občin in mesto Sarajevo kot posebno družbeno-politično skupnost z desetimi občinami (glej Tomac, 1990). Število prebivalcev se je gibalo od 4000 v Ljubinju in Kalinoviku do 200.000 v Banjaluki. Povprečno so imele občine v Bosni in Hercegovini do leta 1992 približno 45.000 prebivalcev in so po prebivalstvu spadale med najštevilnejše v Evropi. Toda komunalni sistem v socialističnem obdobju ni upošteval dejanskih nasprotij in dosežene stopnje razvoja proizvodnih potencialov v Bosni in Hercegovini, temveč je temeljil predvsem na ideološkosti enopartijskega sistema. Razpad socialistične družbene ureditve na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je zahteval temeljite spremembe v načinu razumevanja politično-ustavnega koncepta lokalne samouprave in njene vloge v političnem sistemu in družbenem razvoju. Pravzaprav je uvedba večstrankarskega sistema in tržne ekonomije v začetku 90. let prejšnjega stoletja pogojevala tudi redefiniranje položaja lokalne samouprave v kontekstu vzpostavljanja drugačnega odnosa med lokalnimi oblastmi in državo na eni strani ter lokalnimi oblastmi in državljani na drugi. V nekdanjih socialističnih državah, ki so šle skozi proces tranzicije in vključevanja v Evropsko unijo, so enote lokalne samouprave dobile politično-ustavni položaj, ki jim je omogočil ključno vlogo na gospodarskem, socialnem, političnem in demokratičnem področju. Toda v nasprotju z večino drugih držav, ki so šle skozi tranzicijsko pot na miren način, je bila Bosna in Hercegovina zaznamovana s triinpolletno vojno, katere potek in konec sta v veliki meri opredelila položaj in izhodišča nadaljnjega razvoja lokalne samouprave.

Lokalna samouprava v daytonskem ustavnem konceptu Bosne in Hercegovine

Vojna v Bosni in Hercegovini se je končala leta 1995 z Daytonskim mirovnim sporazumom, po katerem je bila Bosna in Hercegovina razdeljena na dve entiteti: Federacijo Bosne in Hercegovine z desetimi kantoni in Republiko srbsko. Mesto Brčko je leta 1999 po sklepu Mednarodnega arbitražnega sodišča dobilo status distrikta. S tem sta bila vzpostavljena zapletena teritorialno-administrativna struktura Bosne in Hercegovine ter politični in pravni okvir, znotraj katerega so svojo ustavno in zakonsko podlago dobile tudi enote lokalne samouprave. Ustava Bosne in Hercegovine ne vsebuje določbe o lokalni samoupravi, zato je ustavno-zakonska podlaga lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini definirana z ustavami in zakoni posameznih entitet. V Federaciji Bosne in Hercegovine pa je lokalna samouprava definirana tudi z ustavami in zakoni posameznih kantonov. Distrikt Brčko je samosvoja samoupravna enota, katere samoupravno delovanje je urejeno s statutom distrikta.

Zemljevid: Administrativno-teritorialna razdelitev BiH

FEDERACIJA BiH

1. Unsko-sanski kanton
2. Posavski kanton
3. Tuzlanski kanton
4. Zeničko-dobojski kanton
5. Bosansko-podrinjski kanton Goražde
6. Srednjobosanski kanton
7. Hercegovska-neretvanski kanton
8. Zapadnohercegovački kanton
9. Sarajevski kanton
10. Kanton br. 10 (Livanjski)

REPUBLIKA SRPSKA

BRČKO DISTRIKT BOSNE IN HERCEGOVINE

V povojnem obdobju entitetne oblasti in državne institucije v Bosni in Hercegovini, v nasprotju z drugimi tranzicijskimi državami, glede lokalne samouprave niso ravnale primer- no. Celovit sistem lokalne samouprave se je tako v Republiki srbski kot v Federaciji Bosne in Hercegovine v postdaytonskem obdobju razvijal v pomanjkljivih zakonskih okvirih in v slabih medinstitucionalnih odnosih entitet ter države Bosne in Hercegovine. Država Bosna in Hercegovina kljub temu, da je podpisala Evropsko listino lokalne samouprave, v ustavi ne zagotavlja pravice do lokalne samouprave, zato je urejanje lokalne samouprave izključno v pristojnosti posameznih entitet. Poleg tega pravni okviri lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini niso poenoteni. V Republiki srbski je pravica do lokalne samouprave omejena z zakoni entitete. Entitetni organi prevzemajo večji del tistih zadev, ki bi morale biti v pristojnosti lokalnih obla- sti. V Federaciji Bosne in Hercegovine imajo kantoni kot federalne enote široka ustavna poo- blastila ter v veliki meri omejujejo dejavnosti in pristojnosti enot lokalnih samouprav. Entiteti v Bosni in Hercegovini sta od leta 1995, iščoč primerne rešitve, večkrat spreminjali zakonske okvire lokalne samouprave, ki bi bile skladne s standardi, na katerih so vzpostavljene lokalne samouprave v razvitih evropskih državah. Čeprav so v zakonih entitet o lokalni samoupravi v postdaytonskem obdobju v veliki meri povzeta načela iz Evropske listine lokalne samouprave, pa so manjkale bistvene spremembe glede določanja vlog enot lokalne samouprave, še zlasti glede financiranja, prostorskega upravljanja in upravljanja naravnega bogastva. Pravzaprav v entitetah Bosne in Hercegovine še vedno niso vzpostavljene zakonske osnove za razvoj lokalne samouprave, ki bi bile usklajene z načeli, sprejetimi v Evropski listini (glej Pejanović, 2005). Ključni problem v delovanju in razvoju lokalne samouprave sta omejen samoupravni delokrog in način financiranja enot lokalne samouprave.

Omejen samoupravni delokrog enot lokalne samouprave pri opravljanju zadev lokalne narave se izraža v visoki stopnji centralizacije oblasti na ravni kantonov v Federaciji Bosni in Hercegovine oziroma na ravni entitete v Republiki srbski (Ibrahimagić, 2005). Ustavni položaj kantonov, ki imajo široka pooblastila pri izvajanju javnih zadev lokalne narave, je omejil tako možnost za vzpostavitev in razvoj širšega samoupravnega delokroga enot lokalne samouprave v Federaciji Bosne in Hercegovine, kot tudi njihovo možnost, da bi dobile polno avtonomijo pri zagotavljanju lastnih virov financiranja v skladu z Zakonom o načelih lokalne samouprave v Federaciji Bosne in Hercegovine iz leta 2006. Številne zadeve lokalne narave so v pristojnosti kantonalnih oblastnih organov na ravni kantonov. Večina zadev, ki jih v razvitih evropskih drža- vah enote lokalne samouprave izvajajo kot njim pripadajoče, jih občine v Federaciji Bosne in Hercegovine opravljajo kot na njih prenesene. Med te zadeve spadajo gradnja objektov, gradnja komunalne infrastrukture, socialno varstvo, izobraževanje, kultura, zaposlovanje in zdravstvo. Poleg tega se na enote lokalne samouprave pogosto prenašajo zadeve, ki formalno niso v njihovi pristojnosti (skrb za razseljene osebe in povratnike; skrb za družine umrlih, skrb za socialno ogrožene), vendar finančna sredstva za njihovo realizacijo niso zagotovljena. V Republiki srbski občine zaradi visoke stopnje centralizacije oblasti na ravni entitete niso imele zadostne zakon- ske osnove za polno avtonomijo in razvoj lokalne samouprave. Večina občin v Republiki srbski je nerazvitih in brez zadostnih sredstev za izvajanje razvojnih projektov.

Zato je pri oblikovanju zakonskih rešitev nujno izvesti celovito decentralizacijo področij delovanja, kar bi omogočilo in stimuliralo skladen razvoj lokalnih skupnosti. Tovrstna decen- tralizacija, ki bi bila skladna z zahtevami Evropske listine lokalne samouprave in bi temeljila na načelu subsidiarnosti, predvideva prerazporeditev pristojnosti med oblasti na različnih ravneh. S tem bi se lokalnim oblastem omogočilo samostojno in odgovorno upravljanje vseh lokalnih

javnih zadev in lokalnega razvoja ter obenem aktivno udeležbo pri izvajanju drugih javnih zadev, ki zadevajo interese lokalnega prebivalstva in ki vplivajo na njihovo življenje.

Osnovna predpostavka za uspešno opravljanje zadev, ki so v pristojnosti določene enote lokalne samouprave, in za uspešno izvajanje razvojnih projektov, je primeren sistem financiranja. Glede na Evropsko listino lokalne samouprave morajo biti viri financiranja lokalnih oblasti v sorazmerju z njihovimi pristojnostmi. Čeprav obstajajo razlike v načinu porazdelitve javnih prihodkov v Bosni in Hercegovini, so prihodki lokalnih skupnosti, še zlasti izvorni prihodki, v primerjavi z razvitimi evropskimi državami omejeni. To dokazuje tudi dejstvo, da je le približno osem odstotkov vseh skupnih javnih izdatkov v Federaciji Bosne in Hercegovine namenjenih enotam lokalne samouprave. V Republiki srbski ni nič bolje. Poleg tega na entitetni ravni ni razvitega sistema fiskalnega izenačevanja, ki ga uporabljajo vse evropske države, da pomagajo manj razvitim lokalnim skupnostim. Financiranje lokalnih oblasti v Bosni in Hercegovini v veliki meri temelji na sprotih finančnih podporah višjih ravni oblasti, pri čemer so sredstva, ki se prenašajo na občine z višjih ravni oblasti, v glavnem namenska. Občine poleg ustaljenih virov financiranja ne morejo uvajati drugih davkov ali virov prihodkov. Lokalne skupnosti ne morejo vplivati na višino obstoječih davkov, tudi tistih ne, ki povsem pripadajo lokalni skupnosti. Zato so možnosti lokalnih skupnosti, da si zagotovijo sredstva za razvojne programe ali da z lastnimi ukrepi ustvarijo ugodno investicijsko okolje, omejene. Pravzaprav financiranje lokalnih oblasti v Bosni in Hercegovini ni zasnovano na načelih Evropske listine lokalne samouprave. Prihodki lokalnih oblasti niso sorazmerni njihovim pristojnostim, zato so pri svojem delovanju in zadovoljevanju potreb državljanov omejene. Lokalne oblasti se v največji meri financirajo prek deleža pri skupnih davkih, vendar na njihovo pobiranje in razdelitev nimajo nikakršnega vpliva. V obstoječem sistemu financiranja zaradi negotovega prihodka in zaradi odvisnosti od višjih ravni oblasti ne morejo uspešno oblikovati lastnih proračunov in dolgoročnih razvojnih načrtov ter programov. Medtem ko imajo v razvitih evropskih državah občine in mesta pomembno vlogo v gospodarskem razvoju, enote lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini zaradi omejene politične, zakonske in finančne avtonomije nimajo pomembnejše vloge pri oblikovanju politik lokalnega gospodarskega razvoja.

Lokalna samouprava v teoriji pomeni pravico državljanov, da sodelujejo v javnih zadevah, ki so v njihovem interesu v okviru določene lokalne skupnosti. Po Evropski listini lokalne samouprave je treba državljanom v lokalnih skupnostih zagotoviti čim večjo možnost aktivnega sodelovanja pri odločanju o javnih zadevah, ki so v njihovem interesu. Intenzivnost sodelovanja državljanov pri odločanju o javnih zadevah v določeni enoti lokalne samouprave je odvisna od vzpostavljenih institucionalnih in demokratičnih pogojev za politično participacijo. Vpogled v statute občin Bosne in Hercegovine pokaže, da so neposredne oblike državljske participacije v lokalnih skupnostih zagotovljene. Vendar se ne/demokratičnost kaže tudi v pripravljenosti lokalnih oblasti, da ustvarijo politično klimo, ki omogoča participacijo državljanov pri ustvarjanju javnih politik. Čeprav so v enotah lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini z normativnimi predpisi v statutih občin vzpostavljeni institucionalni okviri za državljsko participacijo, pa je vloga državljanov v procesu formuliranja, potrjevanja in realizacije javnih politik na lokalni ravni v večini lokalnih skupnosti zapostavljena. Lokalne oblasti niso udeležile zakonsko in statutarno predvidenih oblik politične participacije državljanov tudi v političnem življenju lokalnih skupnosti. Čeprav je v zadnjih letih prisotna težnja krepitve delovanja akterjev civilne družbe, se javne politike v večini lokalnih skupnosti še vedno oblikujejo znotraj lokalnih strankarskih elit, javnost pa je iz tega procesa izključena. Krajevni zbor državljanov in sveti krajevnih skupnosti sta tako

rekoč edina in najpogostejša načina komuniciranja lokalnih oblasti z državljani. Referendum in državljanske pobude kot participativna orodja se ne uporabljajo. Lokalna samouprava se v svoji najpomembnejši dimenziji manifestira skozi delovanje lokalne oblasti. Zato so volitve za lokalne oblastne organe razumljene kot najširša oblika participacije državljanov pri odločanju o javnih zadevah v lokalnih skupnostih v Bosni in Hercegovini. V povojnem obdobju so državljani štirikrat volili lokalna predstavniška telesa.

Tabela: Pregled udeležbe na lokalnih volitvah v Bosni in Hercegovini

LETO VOLITEV	UDELEŽBA
1990	74,40 %
1997	86,66 %
2000	65,70 %
2004	46,60 %
2008	55,30 %

V volilnem procesu je prišlo do pluralizacije v politični strukturi občinskih svetov/skupščin. Kandidati za župane občin so kot po pravilu dobivali več glasov kot politične stranke, ki so jih kandidirale. Tako so državljani na neposrednih volitvah županov občin prepoznali svoj osebni interes v izbiri osebe, ki uživa visoko moralno integriteto in ki je sposobna začeti in realizirati razvojne projekte, v drugi plan pa so državljani postavili strankarsko pripadnost kandidatov. Lokalne volitve so pomemben proces pri vzpostavljanju in delovanju stabilnega demokratičnega sistema v Bosni in Hercegovini, zato bodo lokalne volitve v Bosni in Hercegovini tudi v prihodnosti imele poseben pomen, saj utemeljujejo demokracijo kot neposreden interes državljanov, da z volilno izbiro vplivajo na smer razvoja njihovih lokalnih skupnosti.

Reforma lokalne samouprave v procesu integracije Bosne in Hercegovine v Evropsko unijo

Bosna in Hercegovina gre skozi obdobje postsocialistične tranzicije, povojne obnove in demokratične konsolidacije, pri čemer je njen strateški cilj vstop v Evropsko unijo. Zato je zelo pomembno, da se v procesu evropske integracije vzpostavi uspešen model lokalne samouprave, ki bo v smislu politično-pravnega položaja in načina delovanja lokalnih oblasti zasnovan na evropskih vrednotah in standardih ter bo ob tem podpiral interese in potrebe državljanov v lokalnih skupnostih. Z vstopom v Svet Evrope leta 2002 in ratifikacijo Evropske listine lokalne samouprave je Bosna in Hercegovina prevzela nase zavezo, da bo sistem lokalne samouprave uskladila z osnovnimi načeli te listine. To je mogoče doseči s celovito reformo lokalne samouprave.

Reforma lokalne samouprave, katere osrednji cilj je doseganje hitrejšega socialno-gospodarskega razvoja in razvoja demokracije v bosansko-hercegovski družbi, poteka v okviru zgodovinskega procesa vključevanja Bosne in Hercegovine v Evropsko unijo. Institucionalni okvirji razvoja lokalne samouprave niso v celoti postavljeni skladno z Evropsko listino lokalne samouprave. Omenjeni dokument je bil namreč na ravni entitet selektivno sprejet. Takšen način sprejemanja načel tega dokumenta v okviru zakonov entitet se je z vidika doseganja učinkovite lokalne

samouprave izkazal za neprimerne. Zato celovita reforma lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini zahteva državno strategijo reforme, ki bi s sodelovanjem vlad entitet in kantonov prinesla učinkovito, državljanom prijazno lokalno upravo (Sadiković, 1999). Reforma lokalne samouprave predvideva tudi veliko politično in gospodarsko reformo. Politična reforma mora obsegati vzpostavitev vladavine prava, varstvo človekovih pravic in svoboščin, decentralizacijo oblasti in modernizacijo državne uprave. Gospodarska reforma pa mora obsegati privatizacijo, zmanjšanje vloge države v gospodarskih procesih ter sprejetje načela konkurence in svobodnega trga v okviru regulatornih poslov oziroma pri ponujanju storitev državljanom. V okviru integracijskega procesa Bosne in Hercegovine v Evropsko unijo je treba izvesti reformo lokalne samouprave v treh segmentih: reformo zakonodaje lokalne samouprave, reformo teritorialne organiziranosti lokalne samouprave in reformo delovanja lokalne samouprave.

Reforma zakonodaje lokalne samouprave

Osnovna predpostavka reforme lokalne samouprave je vzpostavitev ustavnega in zakonskega okvira, ki bo omogočil avtonomijo lokalnim oblastem v skladu z načeli Evropske listine lokalne samouprave. Reforma zakonskega okvira mora vključevati prerazporeditev pristojnosti med višjimi in lokalnimi ravnmi oblasti ter temeljiti na načelu subsidiarnosti. S tem se lokalnim oblastem omogoči samostojno in odgovorno upravljanje vseh lokalnih zadev, ki vplivajo na življenje in interese lokalnega prebivalstva ter pripomorejo k lokalnemu razvoju. Temeljni značilnosti lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini sta enonivojskost in enoznačnost. Občina je osnovna oblika organiziranja lokalne oblasti. Obstaja tudi zakonska podlaga za oblikovanje mesta kot enote lokalne samouprave, toda mesto ima v funkcionalnem pogledu tako rekoč enake pristojnosti kot občina. Vse občine se, ne glede na teritorialne, demografske, gospodarske in druge značilnosti, obravnavajo enako. Zato je treba nujno vzpostaviti razlike v pravnem statusu občin glede na njihove teritorialno velikost, stopnjo urbanizacije, razvitost infrastrukture in glede na število prebivalcev. Poseben zakonski status bi morala imeti tista mesta, ki bi kot enote lokalne samouprave dobili širše samoupravno področje delovanja. Odnose med lokalnimi in višjimi nivoji oblasti bi bilo treba zasnovati na načelu partnerstva in ne na podrejenosti in hierarhičnosti. Učinkovita lokalna samouprava mora predvideti, da imajo posamezne enote lokalne samouprave večjo finančno avtonomijo ter zagotovljene in predvidljive vire prihodka, s čimer bi se zmanjšala finančna odvisnost od višjih ravnih oblasti. Brez fiskalne decentralizacije tudi funkcionalna decentralizacija ne bi dala pričakovanih rezultatov.

Reforma teritorialne organiziranosti lokalne samouprave

Drugi segment reforme lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini se nanaša na teritorialno organiziranost občin. Večina zahodnoevropskih držav je v drugi polovici 20. stoletja izvedla teritorialno reformo, ko so bile oblikovane večje enote lokalne samouprave tako v teritorialnem pogledu kot tudi po številu prebivalstva. V reformi teritorialne organiziranosti enot v Bosni in Hercegovini je treba predvideti enoten kriterij, da se občine ustanavljajo tam, kjer so izpolnjeni gospodarski, prometni in demografski pogoji za zadovoljevanje interesov in potreb lokalnega prebivalstva.

Večina občin v Bosni in Hercegovini ima primerno teritorialno velikost in število prebivalcev za uspešno delovanje in razvoj lokalne samouprave. Določene spremembe glede teritorialne organiziranosti občin so nastale z vzpostavitvijo medentitetnih razmejitvenih črt. Bosna in Hercegovina ima 139 občin in štiri enote lokalne samouprave s statusom mesta: Federacija Bosne in Hercegovine ima 80 enot lokalne samouprave, pri čemer imata status mesta Mostar in Sarajevo. Republika srbska ima 63 enot lokalne samouprave, od tega imata Banjaluka in Vzhodno Sarajevo status mesta. V obeh entitetah je bilo po vojni ustanovljeno večje število novih občin, vendar pri tem niso bila upoštevana temeljna merila za ustanavljanje enot lokalne samouprave. Zato je bilo

ustanovljenih določeno število zelo majhnih in gospodarsko nevzdržnih občin, kot so Vzhodni Drvar, Vzhodni Mostar, Ustikolina in druge. Omenjene občine nimajo osnovnih gospodarskih in demografskih predpostavk za uspešno delovanje in razvoj lokalne samouprave na svojih območjih. Zato bi morala reforma teritorialne organiziranosti lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini zaobjeti predvsem tiste občine, ki so bile ustanovljene na podlagi vzpostavitve entitetnih razmejitvenih črt. V tem smislu bi sprememba teritorialne organiziranosti in pravnega statusa občin izhajala iz več vidikov: majhne občine, ki so bile ustanovljene na podlagi vzpostavljanja entitetnih razmejitvenih črt; velike občine iz predvojnega obdobja; nova naselja (glej Pejanović et al, 2005).

Reforma delovanja lokalne samouprave in uprave

Tretji segment reforme se nanaša na delovanje lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini. Ta bi morala zajemati uprave v enotah lokalne samouprave in spremembo organiziranosti ter načina delovanja komunalnih javnih služb. Zakonska ureditev ponujanja komunalnih storitev omogoča monopol na tem področju. Pri ponujanju komunalnih storitev ni ne tržne konkurence ne sodelovanja zasebnega in/ali javnega sektorja, kar je praksa v državah Evropske unije. Pri reformi delovanja lokalne samouprave je treba vzpostaviti boljši in učinkovitejši sistem ponujanja komunalnih storitev državljanom. Med drugim gre za vzpostavljanje jasnih in natančno določenih postopkov za upravljanje najpomembnejših procesov pri ponujanju storitev ter sprejetje temeljnih načel upravljanja, gospodarnosti storitev, komunikacije z uporabniki storitev, merjenje njihovega zadovoljstva ter nenehno izboljševanje kakovosti storitev. To načeloma pomeni tudi uvajanje novega pristopa in novih rešitev pri upravljanju javnih zadev (new public management) za boljše izvajanje pristojnosti posameznih enot lokalne samouprave in izvajanja javnih zadev, ki so v interesu državljanov. Sodobna uprava je zasnovana na partnerstvu in sodelovanju javnega, zasebnega in nevladnega sektorja. Odprava monopolov zbirokratiziranih organizacij in uvajanje konkurence na tržni podlagi bi pripeljala do boljših in cenejših storitev

državljanom. Kakovost lokalne samouprave se vrednoti tudi po sposobnosti lokalne samouprave in učinkovitosti delovanja organov lokalne uprave.

Sklep

Z izvedbo celovite reforme lokalne samouprave bi se v Bosni in Hercegovini vzpostavil institucionalni okvir lokalne samouprave, ki bi temeljil na načelu subsidiarnosti in ki bi bil skladen z interesi in potrebami državljanov v lokalnih skupnostih. Na tej podlagi bi tudi državljani imeli aktivno vlogo pri oblikovanju javnih politik na lokalni ravni. Izkušnje in pozitivne prakse razviti evropskih držav je treba v Bosni in Hercegovini upoštevati in sprejeti, vendar je treba upoštevati tudi tradicije in specifičnosti zgodovinskega razvoja lokalne samouprave na našem prostoru.

Prevedel Marinko Banjac

Literatura

- AXFORD, B. IN BROWNING, G. K. ET AL. (2002): Uvod u politologiju. Zagreb, Politička kultura.
- ĐORĐEVIĆ, S. (2002): Renesansa lokalne vlasti. Beograd, Čigoja štampa.
- IBRAHIMAGIĆ, O. (2005): Državno uređenje Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Magistrat.
- LAJPHART, A. (2003): Modeli demokratije. Beograd, Službeni list SCG.
- MARINKOVIĆ, R. (1998): Lokalna samouprava – stare i nove nedoumice. Beograd, Institut za političke studije.
- PEJANOVIĆ, M. (2005): Politički razvitak BiH u postdejtonskom periodu. Sarajevo, TKD Šahinpašić.
- PEJANOVIĆ, M., ZOLIĆ, H., ZLOKAPA, Z. IN ARNAUTOVIĆ, S. (2005): Općine/opštine u Bosni i Hercegovini – socijalne, demografske, ekonomske i političke činjenice. Sarajevo, Fakultet političkih nauka Sarajevo – Centar za razvoj lokalne i regionalne samouprave.
- PEJANOVIĆ, M. (2004): Reforma lokalne samouprave u procesu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Pravna misao 11–12.
- SADIKOVIĆ, L. (1999): Dobro upravljanje u Bosni i Hercegovini – Dobro upravljanje u gradovima i općinama Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Fondacija za lokalni i regionalni razvoj Bosne i Hercegovine.
- TOMAC, Z. (1990): Novi komunalni sistem. Zagreb.
- Evropska povelja o lokalnoj samoupravi (2003). Sarajevo, Ured Vijeća Evrope/OSCE Misija u BiH.
- Zakon o lokalnoj samoupravi. Službeni glasnik RS, št. 101/04.
- Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji BiH. Službene novine FBiH, št. 49/06.
- Zakon o pripadnosti javnih prihoda u FBiH. Službene novine FbiH, št. 22/06.

Modeli delovanja mednarodne skupnosti v postdaytonski BiH

¹ Včasih bomo v besedilu za označevanje mednarodne skupnosti uporabljali kratico IC (*international community*).

² Na Londonski mirovni konferenci 8. in 9. decembra leta 1995 je bil imenovan prvi visoki predstavnik v Bosni in Hercegovini in vzpostavljen Svet za uresničevanje miru (PIC), sestavljen iz 55 držav in mednarodnih organizacij, v okviru katerega je naloga enajstčlanskega upravnega odbora dajanje političnih smernic visokemu predstavniku mednarodne skupnosti v BiH. Varnostni svet ZN je moral podpreti imenovanje visokega predstavnika, s katerim so bili 15. decembra 1995, dan po uradnem podpisu Daytonskega mirovnega sporazuma v Parizu, z resolucijo 1031 ratificirani sklepi londonske konference in vsebina Aneksa št. 10 Mirovne pogodbe. V njem je definirana vloga visokega predstavnika in ugotovljeno, da visoki predstavnik pomeni »najvišjo oblast na ozemlju glede na tolmačenje Aneksa št. 10 o civilni implementaciji Mirovne pogodbe« (S/RES/1031, 1995:5).

Uvod

Medtem ko vstopamo v petnajsto leto sporazuma po Daytonu, se Bosna in Hercegovina še vedno uvršča med t.i. fragilne (krhke) države (Failed State Index, 2009). Razloga sta dva. Po eni strani je očitno, da domači politični akterji nimajo volje oziroma ne znajo uspešno upravljati države, po drugi strani pa v Bosni in Hercegovini kronično primanjkuje politične strategije mednarodne skupnosti (IC),¹ da bi uspešno dokončala najbolj zapleteno operacijo statebuildinga v času po hladni vojni. Ta operacija je Bosno in Hercegovino spremenila v prostor eksperimenta mednarodne skupnosti, ki se je BiH vsilila kot novi geopolitični dejavnik.

Odpiranje Bosne in Hercegovine kot prostora eksperimenta za mednarodno skupnost je omogočil Daytonski mirovni sporazum. S to potezo je bilo nasilje končano in preoblikovano v (dolgo)trajen mirovni proces, ki je potrdil novo bosanskohercegovo zemljepisno razdelitev, nastalo z organiziranim nasiljem nad Bosno in Hercegovino.

V tem besedilu bomo raziskali le en zorni kot ali simptom, ki kaže zapleteno bolezen (post) daytonske države, to pa je navzkrižje politik in pristopov različnih akterjev v mednarodni skupnosti, ki niso omogočili, da bi institucionalna oblika tega konglomerata nacionalnih držav in medvladnih agencij, Urad visokega predstavnika (OHR),² postala v političnem sistemu Bosne in Hercegovine odvečna.

V prvem delu besedila bomo na kratko analizirali nekaj bolj ali manj splošnih delov Daytonskega mirovnega sporazuma kot okvira za delovanje mednarodne skupnosti in graditev države v Bosni in Hercegovini.

Drugi del bo prikazoval oblikovanje Urada visokega predstavnika, ki je predvideval divergentno oblikovanje delovanja mednarodne skupnosti v prihodnosti, pri čemer so se dokončno izoblikovali modeli mednarodne skupnosti glede na druge, glede nase in zase (Ćurak, 2002).

V tretjem delu sledi analiza, kako navzkrižja med temi modeli vplivajo na notranjo politiko in nastanek mehanizma za prelaganje krivde med predstavnikom mednarodne skupnosti in domačo politično elito, kar zavira preoblikovanje Bosne in Hercegovine v pravo, de facto državo. Tako bi bil odpravljen njen obstoj kot virtualne entitete, stisnjene med dve kvazi državi (entiteti), od katerih vsaj ena (Republika srbska) vztraja, da je BiH ozemeljsko-politični presežek, ki dolguje svoj obstoj mednarodni skupnosti.

Daytonski okvir za državo kot scenarij

Ključni segment mirovnega sporazuma, s katerim je nastala (post)daytonska Bosna in Hercegovina, je Aneks št. 4, ki pomeni ustavo. Aneks določa novo institucionalno arhitekturo »demokratske države« z »dvema entitetama«, s Federacijo BiH in z Republiko srbsko kot njunima sestavnima deloma (Daytonski mirovni sporazum, 1999: 50), s čimer je, če povzamemo slavnega nemškega geografa Karla Ritterja, geografija nasilja postala vsakdanja prihodnost (post) daytonske Bosne in Hercegovine.

Bošnjaki, Hrvati in Srbi so z ustavo določeni kot konstitutivni narodi, medtem ko so prebivalci Bosne in Hercegovine, ki ne pripadajo ali se ne čutijo pripadniki treh etničnih skupin, umeščeni pod kategorijo drugih. Državljan se omenja samo v preambuli k Ustavi in tako jim je onemogočeno, da bi bili soudeleženi v novem sistemu delitve oblasti (power sharing) v (post) daytonski Bosni in Hercegovini. Postdaytonska država je torej s svojo politično-pravno ureditvijo pomirila vojne zdrahe »na račun učinkovite državnosti« (Hartwig, 2007: 4).

Ker se v takšni obliki ne more v polni meri razviti v zaželeno državno skupnost za svoje državljane in ker nima možnosti, da se, etnično razdvojena, uresniči skozi enotni nacionalni interes, kot ga razumemo na podlagi francoske meščanske revolucije v odnosu narod–država, se Bosna in Hercegovina težko zoperstavi političnemu in vojaškemu posredovanju mednarodne skupnosti, ki s svojim pragmatičnim odnosom institucionalizira novo BiH in operacionalizira politično-zgodovinski paradoks: dežela, ki je prvič omenjena že v desetem stoletju v delu bizantinskega cesarja Konstantina Porfirogenita O upravljanju cesarstva (De administrando imperio) in se konstituira kot uspešna srednjeveška država, se stoletja pozneje, ob koncu drugega tisočletja, oblikuje kot nezgodovinska državna skupnost, ki bi lahko takšna, kakršna je, nastala tudi brez veličastne zgodovinske drame BiH, v praznem prostoru, kot svojevrstna politična instalacija, kot ad hoc odgovor na izzive časa.

Kaj to pomeni?

Na mestu je primerjava s sodobno umetnostjo, ki je prišla do stopnje netalentirane dekonstrukcije in se pri tem, pod težo bremena motivacijske praznine ob »koncu zgodovine«, izneverila božanskemu načelu Lepega in pragmatizirala estetsko s pomočjo lakonskih odgovorov, trenutnih domislic, enodimenzionalne horizontalne percepcije življenja, pri čemer se ta očitna kriza klasičnega duha razlaga kot izžarevanje človeške ustvarjalnosti. To je tudi razumljivo, ker najboljši del sodobne umetnosti niso umetniške stvaritve kot takšne, temveč razlaga, ki jo o svojem delu podaja umetnik in tako prevzema vlogo kritika.

Skladno s tem načelom je tudi postdaytonska BiH postmodernistični izmislek geopolitične ustvarjalnosti, ki je izbruhnila v Daytonu in vzpostavila državni provizorij pod pretvezo

³ Glede na sporazum smo v zadnjih štirinajstih letih pričali obrat, v katerem je Dayton v diskurzu politične elite Republike srbske prehodil pot »od grobnice srbskega naroda«, do »svete besede«, ki jo je treba spoštovati, ker bi »poskusi njene zamenjave privedli do pretresa v regiji in novega vala nestabilnosti« (nekdanji predsednik RS Dragan Čavić po Bajtalu, 2004:46). Sedanji predsednik vlade Republike srbske kot edino mogočo politiko v BiH promovira »Dayton za vedno«, kot alternativo pa ponuja, da se »BiH razide« (Milorad Dodik – Dejton zavijek, RS pripada Srbima na <http://udarnevesti.com/out/milorad-dodik-dejton-zavijek-rs-pripada-srbima>, 12.11.2009).

⁴ To so verzi T. S. Eliota, ki jih je Holbrooke uporabil kot moto zadnjega, četrtega dela knjige *Končati vojno*, z naslovom *Epilog: Bosna po Daytonu*.

sodobne samoohranitvene države. To pomeni, da najboljši del Daytonskega mirovnega sporazuma ni nova bosansko-hercegovaška država kot stvaritev tvorcev Sporazuma, kot njihovo geopolitično delo, temveč je stvariteljska razlaga tega dela (BiH) in njegovih (njenih) možnosti, v kvantitativnem pogledu daleč nad samo izvedbo, kar je končno povzročilo krizo dela, krizo BiH, saj razlaga ne more nadomestiti tistega, česar v resnici ni: »Najbolj so mirovni sporazum kritizirali tisti, ki so se spraševali o temeljni predpostavki, ali Bosna mora oziroma ali zmore biti enotna, večetnična država. V modi je bilo, da se kritiki Daytona prepirajo, da to ni uresničljivo in da morajo Združene države Amerike sprejeti, če ne celo spodbujati razdelitev Bosne glede na etnične meje. Čeprav je bil Dayton uspešen sporazum o prekinitvi ognja, pa je bilo slišati razlage, da se nikoli ne morejo implementirati njegove politične uredbe – pravica beguncem do vrnitve in potrditev enotne države in osrednje oblasti. Skeptiki, med katerimi je bilo veliko starih jugoslovanskih poznavalcev, so nas že od začetka opozarjali, da bo nemogoče ohraniti obstoj večetnične države v Bosni« (Holbrooke, 1998:363).

Te Holbrookove besede potrjujejo prevlado razlage nad resničnim delom. Daytonski arhitekt verjame, da je sporazum varuh večetnične Bosne. V tej zvezi je zanimivo, da tiste, ki so proti Daytonu, označi za nasprotnike večetnične Bosne, nasprotnikov Daytonu pa ne opazi med tistimi, ki so za večetnično, ali morda natančneje povedano, navadno Bosno! Gre za grobo nepazljivost, zaradi katere Holbrooke lahko goreče brani sporazum kot svojevrstni bosnocentrični ideogram (po njegovem mnenju so namreč proti sporazumu samo protibosanske sile),³ čeprav gre v resnici za zamenjavo resnične vsebine bosanske države s šele sluteno idejo Bosne: »Med zamislijo in resničnostjo in med razmišljanjem in dejanjem pada senca« (Holbrooke, 1998:313).⁴ Senca ni nič manjša niti v štirinajstem letu postdaytonskega bistva BiH, resničnost pa obilno potrjuje, da je sporazum v resnici prinesel le mir (ali nevojno), vzpostavljen pod grozečim pritiskom Združenih držav Amerike.

Ko je mednarodna skupnost od Združenih držav Amerike kot vodilne nacionalne države sodobnega sveta in glavnega tvorca Daytonskega mirovnega sporazuma dobila v svojo posest BiH, je skozi implementacijo sporazuma začela veliko birokratsko igro, tako da je gradila BiH kot scenarij – ozemlje zase, poskusno državo za postnacionalno obdobje, ozemlje, na katerem imajo njeni uslužbenci boljši položaj kot domače prebivalstvo. Graditev države scenarija je zahtevala rekonceptualizacijo instrumentov za implementacijo miru in vzpostavitev novega mikrogeopolitičnega faktorja, Urada visokega predstavnika (OHR), da bi lahko oblikovali in udejanjili postvestfalski, intervencionistični model reševanja (post)daytonske bosansko-hercegovaške krize.

Oblikovanje novega geopolitičnega faktorja

Vzpostavitev Urada visokega predstavnika v Bosni in Hercegovini je imela pomemben vpliv na celotno delovanje mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini. Edinstvenost tega instrumen-

ta reševanja krize, oropanega vezi s preteklostjo,⁵ in kombinirana z »dejstvom, da so se velike sile v Bosni angažirale z vidika različnih, celo nasprotnih političnih ciljev« (Jones, 2001: 6), je v marsičem vplivala na postkonfliktno politično, ekonomsko, institucionalno ... obnovo Bosne in Hercegovine.

Da bi jasneje razumeli njegov sedanji obstoj in delovanje ter korenine navzkrižja med različnimi modeli delovanja mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini, se vrnimo v prednatalno obdobje življenja Urada visokega predstavnika. Po začetku vojne proti Bosni in Hercegovini so Združene države Amerike ocenile, da je rešitev krize treba prepustiti EU, ki mora po končani hladni vojni prevzeti odgovornost za varnostna vprašanja in reševanje sporov na evropski celini. Odnos ZDA do Bosne in Hercegovine je v tem času temeljil na celem nizu ad hoc strategij, katerih cilj je bil, da se ZDA izognejo neposrednemu vpletanju v razreševanje konflikta. Ko pa je po izteku leta 1994 in na začetku leta 1995 postalo jasno, da Evropska unija ni sposobna ustvariti koherentne strategije, ki bi vodila h koncu vojne proti Bosni in Hercegovini, so ZDA avgusta leta 1995 z diplomatskim posredovanjem skupine, ki jo je vodil Richard Holbrooke, začele priprave na diplomatski »veliki udar« v Bosni in Hercegovini. Z ameriško diplomatsko akcijo se je hitro pokazala možnost, da se doseže mirovni sporazum, predlog vojaškega dela realizacije mirovnega sporazuma, ki bi ga morale izvesti Natove sile pod (izključnim) ameriškim poveljstvom, pa je bil predstavljen Severnoatlantskemu svetu septembra leta 1995 (Chollet, 2007). S tem, pa tudi s svojim vedenjem med mirovnimi pogajanjimi v Daytonu, so Združene države Amerike pokazale, da ne bodo dopuščale nikakršnega vmešavanja v vodenje vojaškega dela implementacije mirovne pogodbe.

Ko so evropske države dojele, da se v vojaških vprašanjih ne bodo mogle meriti z ZDA, so ameriške partnerje izzvale z zahtevo po vzpostavitvi nekakšnega visokega predstavnika, ki bi se ukvarjal s civilnim delom mirovne pogodbe.

»Tako kot iniciativa je tudi izraz 'visoki predstavnik', ki so ga sprejele tudi druge evropske države, francoskega izvora. Amerika je bila popolnoma zaposlena z vojaškimi vprašanji, vendar je bila med intenzivnimi razpravami čedalje bolj prisiljena, da privoli v zahtevo po nekakšni obliki političnega predstavnika in koordinaciji civilnih vprašanj.« (Bildt, 1998: 170)

Ko so ZDA privolile v evropsko zahtevo po vzpostavitvi civilnega implementatorja mirovnega sporazuma, ki bo deloval po navodilih evropskih centrov moči, so obenem zavrnile kakršnokoli povezavo med »visokim predstavnikom« in Združenimi narodi in vztrajale, da se v sporazum umesti uredba, da visoki predstavnik ne bo imel nikakršnih pristojnosti nad vojaškim delom sporazuma.

Takšen proces vzpostavitve Urada visokega predstavnika (OHR) je nakazoval, da bo njegova vloga v implementaciji civilnega dela Daytonskega mirovnega sporazuma in pri graditvi države

⁵ Urad visokega predstavnika je glede svojih nalog in pooblastil pomenil popolnoma novo institucionalno obliko delovanja mednarodne skupnosti v novejši zgodovini mednarodnih odnosov. Visokega predstavnika namreč neposredno ne imenuje noben organ Združenih narodov, prav tako od njih ne dobiva smernic, marveč je samo »konsistenten ustreznim resolucijam varnostnega sveta ZN« (Chesterman, 2004: 76, Chandel, 2005: 337). Z Aneksom št. 10 Daytonskega mirovnega sporazuma so Visokemu predstavniku dodeljene naslednje naloge: spremlja implementacijo Mirovnega sporazuma; s ciljem, da se preverja spoštovanje vseh civilnih vidikov sporazuma, skrbi za srečanja podpisnic sporazuma; z namenom, da se omogoči učinkovita implementacija civilnih vidikov Mirovnega sporazuma, usklajuje aktivnosti mednarodnih civilnih organizacij in agencij v Bosni in Hercegovini; kadar se mu zdi potrebno, pomaga pri reševanju vseh težav, ki nastajajo v zvezi z implementacijo civilnega dela sporazuma; sodeluje na sestankih donatorskih organizacij; posreduje poročila o doseženem napredku Združenim narodom, Evropski uniji, Združenim državam Amerike, Ruski federaciji in drugim zainteresiranim vladam, stranem in organizacijam; skrbi za izvajanje navodil in sprejema poročila od komisarja Mednarodnih policijskih sil, ustanovljenih v aneksu št. 11 (OHR, Daytonski mirovni sporazum, 1999: 102). Na zasedanju Sveta za implementacijo miru v Bonnu leta 1997 je visoki predstavnik dobil pooblastila, da sprejema odloke, zakone ter zamenjuje izbrane in imenovane »dužnosnike«, ki ovirajo izvajanje Mirovnega sporazuma, s čimer so v eni instituciji združene sodna, izvršna in zakonodajna oblast.

⁶ Čeprav so se evropske države zavedale svojih omejitev in medsebojnih podtalnih sporov, ki so ohranjali vojno proti Bosni in Hercegovini, in so v tem smislu potrebovale ameriško arbitrarnost, pa so jim Združene države Amerike z Daytonskim sporazumom, ki se je izkazal kot živa in uspešna geopolitična metoda, začele povzročati skrbi. Zlasti Franciji, katere geopolitično ljubosumnost je arhitekt Daytonskega sporazuma takole opisal: »Dayton je pretresel elitistično vodstvo posthladnovojne Evrope. Izjava Jacquesa Poosa iz leta 1991, da je 'prišel čas za Evropo', je počivala na smetišču zgodovine poleg stališča Jamesa Bakerja, da nimamo psa za spopad (nismo pripravljeni za boj). Evropski narodi so bili hvaležni ZDA, ker se je z njihovim posredovanjem končala vojna v Bosni, vendar je ... evropske uradnike motilo, da se je pokazala potreba po vključitvi ZDA. Takšne občutke so javno izražali nekateri evropski diplomati,« se spominja Holbrooke in nadaljuje: »Po hvalnicah Daytonskemu sporazumu se predsednik francoske vlade Alain Juppe ni mogel zadržati, da ne bi dodal: 'Seveda je kot jajce jajcu podoben evropskemu načrtu, ki smo ga predstavili pred letom in pol' – kot je bil dejal sam zunanji minister. Agencija France Presse je poročala, da so številne evropske diplomate v Daytonu 'pustili v bolečini'. V članku, ki je izšel v časopisu *Le Figaro* in ki je očitno nastal na pobudo nekoga s francoskega zunanjega ministrstva, je pisalo, da 'Richard Holbrooke, ameriški mediator, svojim evropskim kolegom ni pustil lepih spominov na letalsko oporišče v Daytonu.'« (Holbrooke: 1998: 317–318) Francija je s tem, ko je vztrajala, naj se Daytonski sporazum (ne da bi bilo nujno potrebno) overi na Elizejskih poljanah, pokazala, kako se lahko mednarodni mirovni sporazum nacionalizira, v tem primeru obarva z barvami galskega petelina. Protokolarna slovesnost ob sprejetju Daytonskega sporazuma v Parizu je tipičen primer funkcionalnega statiranja mednarodne skupnosti, ki ga lahko popolnoma upravičeno imenujemo delovanje po drugih. Mednarodna skupnost je vzvode svoje moči prepustila Franciji, ki si jih je za potrebe izsiljene imperialistične gledališke igre in

(state building) v Bosni in Hercegovini v veliki meri odvisna od razmerij v mednarodni skupnosti. Pretežno od razmerja med Evropo (mišljeno kot Evropska unija) in Združenimi državami Amerike.

Ob prihodu v Bosno in Hercegovino se je visoki predstavnik soočil s ključno težavo, ki obstaja še danes. Ne samo, da mednarodna skupnost ni imela političnega načrta za izpeljavo mandata, ki ga je z Aneksom št. 10 Daytonskega mirovnega sporazuma dodelila visokemu predstavniku, temveč je zaradi avtonomnega delovanja različnih akterjev in centrov moči znotraj mednarodnih struktur onemogočala OHR koordinacijo in usmerjanje moči v graditev države v BiH. Zaradi takšnega samostojnega delovanja različnih skupin v mednarodni skupnosti so se tako v preteklih štirinajstih letih njene navzočnosti v Bosni in Hercegovini izoblikovali modeli delovanja mednarodne skupnosti po drugih, po sebi in zase.

Model delovanja mednarodne skupnosti po drugih spada v vrsto tradicionalnega pristopa mednarodne skupnosti pri reševanju krize in je že viden v mednarodnih odnosih v drugi polovici preteklega stoletja. V tem pristopu *déjà vu* je mednarodna skupnost sredstvo za uresničevanje državnih interesov imperialističnih sil, ki prek institucionalnih struktur mednarodne skupnosti uveljavljajo svojo moč, interese in potrebe. Nacionalne politike v BiH se tako ne morejo internacionalizirati, marveč se, nasprotno, nacionalizirajo glede na vsakokratni vpliv britanske, francoske in nemške politike, seveda s ciljem, da se prepreči amerikanizacija mednarodne balkanske politike, ki se je uspešno začela z mirovnimi pogajanjmi v Daytonu.⁶ Tak pristop je značilen tudi za aktivnosti Evropske unije v Bosni in Hercegovini, saj njena politika kljub navzočnosti posebnih institucij EU v BiH ne presega delovanja vpletenih nacionalnih držav (Castells, 2008), članic EU, ki zaradi svojega realpolitičnega pristopa k nacionalnemu interesu niso zmožne doseči konsenza na področju institucionalizacije resničnih varnostnih zmogljivosti Unije in enotne politične strategije, s katero bi se dokazala kot primeren statebuilding manager v BiH.

Model delovanja po drugih torej ne vključuje amerikanizacije kot oblike nacionaliziranja mednarodnih politik v Bosni in Hercegovini, temveč, nasprotno, v nameri in latentnosti teži k deamerikanizaciji mednarodne skupnosti. Kje pa so Združene države v delovanju mednarodne skupnosti?

Odgovor je v modelu po sebi, ki nakazuje, da je mednarodna skupnost v svoji imanenci, v svoji notranjosti, v samem svojem obstoju, torej po sebi, ameriška. Združene države zato nimajo nikakršne potrebe, da se do mednarodne skupnosti obnašajo

na francoski, ameriški, britanski, ruski ali kateri drugi način, ker so globalna skupnost, globalna družba, mednarodna družba in drugi semantični nadomestki Istega pod močnim ščitom (pokroviteljstvom) ZDA. V resnici mednarodna skupnost po sebi pomeni multilateralni proizvod ZDA, simbiozo ameriškega nacionalnega interesa in ameriškega Etosa kot globalnega. Prav prek takšnega modela mednarodne skupnosti, ki je v sebi kot triumvirat združeval svojevrstno mešanico pragmatičnega internacionalizma, selektivnega multilateralizma in *enlargementa*,⁷ s pomočjo katerega se je v postdaytonski BiH ustvarila ameriška geopolitika, medtem ko je v Beli hiši sedela administracija Billa Clintona. S spremembo administracije, geopolitičnih interesov in z odprtjem novih žarišč (Kosovo, Makedonija, Afganistan, Irak, ...) je (post)daytonska Bosna na lestvici ameriškega interesa drsela vse niže, kar se je kazalo tudi v »zmanjševanju pomembnosti balkanskega portfelja v State Departmentu« (Joseph, 2005). Tako so same ZDA deamerikanizirale mednarodno skupnost v Bosni in Hercegovini.

Če smo že določili dva modela delovanja mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini, katerih ključni igralci so vodilne države Evropske unije (in sama Unija kot vsota medsebojno prepleteneh nacionalnih držav) ter Združene države Amerike, kdo so potem igralci modela mednarodna skupnost zase? Čisto na začetku našega besedila smo namreč postdaytonsko BiH označili kot eksperimentalno državo mednarodne skupnosti. Natančneje rečeno, ta BiH je država postetničnih in nacionalno-državno neomejenih uradnikov mednarodnega reda, ki začasno živijo in delajo v prostoru eksperimenta. Njihov cilj je prav prek BiH ustvariti model mednarodna skupnost zase. Ta model ima dva podmodela. Prvi se kaže v nameri, da se začne graditi globalna družba prek sistema globalnega vodenja lokalne skupnosti, kot je Bosna in Hercegovina. Cilj je, da se mednarodna skupnost kot anarhična sinteza hierarhičnih institucij osvobodi pritiska sistema držav in se uokviri v globalno politiko kot primarni interes mednarodne skupnosti oziroma njenih deideologiziranih, multilateraliziranih in z idejo suverenosti držav neinhibiranih uradnikov. Ta podmodel je v BiH neverjetno vitalen, kajti »nova globalna politika, ki vključuje ... multibirokratski način odločanja znotraj in med državnimi in mednarodnimi birokracijami, politiko, ki poganja nadnacionalne sile in agencije in nove oblike multinacionalnih integracij« (kdo, letnica: stran), je uspešna v Bosni in Hercegovini. In to ne glede na rezultat, ki ga dosega, temveč zaradi ideje, ki spodkopava »državno avtoriteto« kot takšno, ali pa s tem, ko ustvarja okvir, »v katerem so redefinirane pravice in obveznosti, moč in pristojnosti države« (kdo, letnica: stran). Do popolnosti pripeljani – »biro-

deamerikanizacije miru v Bosni prilastila izključno zase; pri tem je pravilno ocenila, da se ZDA ne bodo odzvale, saj bi s tem ogrozile internacionalnost Daytonskega sporazuma.

⁷Vsi trije koncepti terminološko izražajo bistvo ameriške strategije v času Clintonove administracije. Pragmatični internacionalizem je kot termin v decembru leta 1994 prvi uporabil tedanji ameriški veleposlanik v Španiji Richard N. Gardner, ki je s to sintagmo označil mednarodno politiko predsednika Clintona kot »tretjo pot med izolacionizmom in globalnim unilateralizmom«, kar pravzaprav pomeni dinamično vodstvo ZDA pri prioritetnih vprašanih glede mednarodnih odnosov. Eno od teh je graditev mirne skupnosti in pod to prioriteto bo spadala tudi BiH.

Selectivni multilateralizem je jasno kazenje moči ZDA s pomočjo institucij mednarodnega reda, ki se, če ne spoštujejo volje Washingtona, soočajo s posledicami, da na primer ostanejo brez ameriške finančne podpore. Na začetku prvega Clintonovega mandata je administracija razvijala obojestranski multilateralizem – ZDA podprejo OZN, Združeni narodi pa v zameno zagotovijo diplomatski konsenz za ameriške operacije, npr. proti Iraku; ali pa ZDA zagotovijo finančno in logistično konstrukcijo za mirovne operacije, Združeni narodi pa pošljejo mirovne čete na konfliktno območje. Toda kmalu so multilateralizem selekcionirali, ker so nekatere države svoje sodelovanje v mirovnih operacijah s pošiljanjem kopenskih čet na krizna območja pogojevale z ameriškim kopenskim sodelovanjem, te nesprejemljive omejitve pa so le še podkrepile prepričanje administracije, da ZDA vedno določajo »pravila igre«. To se je pokazalo tudi pri reševanju bosanske krize, ko so Združeni narodi dobili toliko prostora za delovanje, kolikor jim je dopustil Washington. *Enlargement* je glavni geostrateški koncept Clintonove administracije. Njegov idejni tvorec je Clintonov svetovalec za državno varnost Anthony Lake, ki je pojem predstavil septembra leta 1993.

Enlargement (širitev) je nasproten pojmu *containment* (zapiranje) in usmerja ameriško strategijo k prostorskemu

širjenju in utrjevanju svobodne skupnosti tržne demokracije. Po tem konceptu so prednostna območja širitve in konsolidacije območja, ki so geostrateško pomembna za ZDA, to so »srce demokracije« v Severni Ameriki, Evropi in na Japonskem; države, ki imajo v lasti atomsko orožje, in države, ki lahko potencialno sprožijo begunske krize, s katerimi lahko obremenijo ZDA ali zavezniške države. Tako glede na merilo »srce demokracije« kot glede na »potencialno begunsko žarišče« se je Bosna znašla v območju *enlargementa* in se reševala kot posebni regionalni primer. Za vse podrobnosti glej Alain Joxe (1994–1995).

⁸ Kot primer osebnih sporov se omenja nestrinjanje med ameriškim veleposlanikom in visokim predstavnikom, ki je po mnenju analitikov pripeljalo do odhoda Petritscha leta 2002. (Dani, št. 186, 22. december 2000. Dostopno prek: <http://www.bhdani.com/arhiva/186/t18617.shtml>, 14. 10. 2008)

⁹ Znanstvena literatura navaja štiri strategije *state buildinga*. Gre za strategijo liberalizacije (*liberalization first*), strategijo varnosti (*security first*), strategijo institucionalizacije (*institutionalization first*) in strategijo civilne družbe (*civil society first*). (Schneckener, 2007).

¹⁰ Reforma policije, zadnja ključna reforma pri določitvi skupnega varnostnega prostora v BiH (Muehlmann, 2007: 39), ki jo je sprožila mednarodna skupnost, je odkrila vso »nesoglasje« nacionalnih elit in njihovih politik na področju državne varnosti in obrambe« (Beridan, 2009: 195). Evropska divizija v mednarodni skupnosti se je prvič brez podpore ZDA soočila z vprašanjem, ki ni tehnične narave, temveč je bilo treba »odločilno spremeniti politično in ustavno krajino Bosne« (Muehlmann, 2007: 53); pri tem je pokazala, da nima niti sredstev niti koherentne strategije za rešitev pomembnih političnih vprašanj v korist države. To dokazuje tudi očitna razlika v pristopu OHR/EURS in Evropske komisije. Medtem ko je visoki predstavnik poskušal izkoristiti svoj položaj posebnega predstavnika EU in

kratska politika«, »skupinska dinamika« in hierarhično sprejemanje odločitev omogočajo mednarodnim institucijam v BiH, da objektivni »pluralizem motivov« spravijo pod skupni imenovalac – mednarodna skupnost zase in tako posplošijo bosanski obstoj mednarodne skupnosti in njeno preslikavo v druge krize, v katerih se bo mednarodna skupnost enako institucionalno angažirala, tako da bo gradila lokalne elemente mednarodne družbe (npr. Kosovo, predlog o daytonizaciji Iraka).

Drugi submodel modela zase nastaja iz egoistične narave človeka, kot tudi uradnikov mednarodne skupnosti. V osnovi je parazitski in temelji na lažni proizvodnji birokratskega dela (larpurlatizem birokracije – birokracija zaradi birokracije), ki zadovoljuje goli finančni interes gomazeče kaste mednarodnih uradnikov. Oba submodela sta medsebojno odvisna in v geopolitičnem pogledu prinašata Dobro, ker BiH ustreza graditev svetovne družbe (ne z mednarodno vojaško silo, temveč skozi mednarodni civilni razvoj), in obenem Zlo, ker za BiH nefunkcionalno, »umetno« razmnoževanje svetovne birokracije na njenem ozemlju nikakor ni koristno.

Izhodna strategija brez strategije

Bistveni spopad v delovanju različnih modelov mednarodne skupnosti se (je) dogaja(l) pri graditvi države (*state building*), saj imajo različne skupine znotraj IC (ZDA, EU in njene posamezne članice) »eksplicitno ali implicitno različne strategije« (Schneckener, 2007:15). Poleg tega se pogosto podvajajo aktivnosti zaradi slabe medsebojne komunikacije različnih organizacij v mednarodni skupnosti, ki so namesto Uradu visokega predstavnika kot civilnemu izvajalcu sporazuma in koordinatorju mednarodnih organizacij na terenu svoja poročila pošiljale ameriškim in evropskim centrom moči. Očitna težava v delovanju mednarodne skupnosti sta (bila) nekoordinirano vodenje in neučinkovit management ekonomskih reform, kot tudi osebni konflikti ter prepletanje institucionalnih interesov⁸ (ICG, 2001: ii-8). Združene države so se pri graditvi države osredinile na pristop *security first*,⁹ kjer je bila na prvem mestu vzpostavitev varnosti v državi s pomočjo močnih mirovnih sil, nato pa reforma varnostnega sektorja, pretežno oboroženih sil, s katero je bilo treba okrepiti državni monopol sile in varnostni aparat. Potem ko so ZDA uspešno dokončale obrambno reformo, so se odločile za skoraj popolno deamerikanizacijo delovanja mednarodne skupnosti v BiH in prepustile druga občutljiva področja varnostne reforme evropskim državam¹⁰ (npr. reformo policijske strukture).

Po drugi strani pa se je EU odločila za strategijo liberalization first, ker je menila, da sta politična in ekonomska liberalizacija ključ do vzpostavitve miru in demokracije v postkonfliktni družbi, kot je bosansko-hercegovska.

Takšni nekonsistentni, nasprotujoči si pristopi ključnih akterjev v mednarodni skupnosti v BiH so imeli »perverzni učinek« (Hirschman v Pariz, 1997: 56) na graditev države, ustvarili so nasproten učinek od zelenega in zamrznili mirovni proces. Oblast so prevzele etnonacionalistične stranke, ki v različnih »partnerskih« oblikah vladajo že štirinajst let. Ob tem je nerazumevanje geopolitičnih interesov etnopolitične elite v BiH pripeljalo mednarodno skupnost v zablodo, da bo osvoboditev »duha trgovine« (deregulacija trga in privatizacija) (Belloni, 2007) na prvo mesto postavila ekonomska vprašanja in etnonacionaliste izrinila s prizorišča. Posledica je bila nastanek »k dobičku naravnane ekonomije izrednih razmer« (Ehrke, 2000: 20), ki je dodatno razslojila družbo in poglobila prepad med bogatimi in revnimi.¹¹

Poskus, da se v takšnem sproduciranem pristopu zamrznjen mirovni proces preoblikuje v konfliktni mirovni proces (Barnett in Zuercher, 2009: 25), je onemogočen prav zaradi pomanjkanja politične strategije in nasprotujočih si stališč do uporabe bonskih pooblastil. Ravno tako je onemogočen poskus, da se s proizvodnjo kondigne moči s posredovanjem bonskih pooblastil¹² mednarodna skupnost in njen ključni instrument, Urad visokega predstavnika, povzdigne več kot v navadnega upravljavca krize. Kritike, pa tudi zahteve EU, naj potrebne reforme za evropsko integracijo izvede izključno domača politična elita, so prisilile OHR, da je zmanjšala uporabo bonskih pooblastil zaradi namenskega vsiljevanja zakona in vzpostavitve novih državnih teles in promovirala pasivnost kot izhodno strategijo. Poleg tega da se je izkazalo, da domača politična elita ni prevzela odgovornosti za učinkovito reševanje države, je takšen pristop privedel tudi do popolnega degradiranja instrumentov moči mednarodne skupnosti. Degradacijo moči mednarodne skupnosti je spremljala in opravičevala z napovedmi vstopa Bosne in Hercegovine v stabilno, bruseljsko fazo in uvajanjem diskurza o evropski soft power, za katerega reforme bosansko-hercegovske države ne bo potrebovala OHR in njegovih vzvodov moči. Novi diskurz o preseganju OHR je vplival na zmanjševanje logistične podpore mednarodne skupnosti Uradu, sočasno z neprepoznavanjem razmer konfliktnega potenciala v BiH. Takšno zanemarjanje Bosne in Hercegovine s strani mednarodne skupnosti je nekdanji predstavnik Miroslav Lajčak na predavanju študentom v London School of Economics and Political Sciences opisal z naslednjimi besedami:

instrumentalizirati proces stabilizacije in pridruženja v korist policijske reforme, je Evropska komisija nasprotovala takšnemu pogojevanju in dvojni vlogi OHR. Prihajalo je do splošnega navzkrižja med zahtevami po reformi policije in poročanju Evropske komisije, ki je potrdilo pomanjkljivosti v delovanju policije in bi morale definirati strategije mednarodne skupnosti v tem procesu. V poročilih je namreč pisalo, da obstoj 15 različnih policijskih agencij (Policija F BiH, RS, kantonalne policije, SIPA in DGS) ne pomeni težave *per se* (Knaus in Bender, 2007: 28) in da so na splošno mogoči trije modeli organizacije policije. Prvi model, po katerem bi obstajala ena državna policija, drugi, ki je predvideval odpravo kantonalnih policijskih sil, in tretji, v katerem bi se opustila federalna policija, medtem ko bi ostale kantonalne policije, SIPA, DGS, policija RS pa bi bila regionalno strukturirana z *državnimi telesi za koordinacijo, selekcijo, izobraževanje in informativno-komunikacijske storitve*. (Knaus, Bender, 2007: 28)

¹¹ O revščini v Bosni in Hercegovini pogled študijo *Živjeti u BiH panel istraživanje*, Direkcija za ekonomsko planiranje Vijeća ministara BiH, dosegljivo prek: <http://www.dep.gov.ba/bh/content/view/56/74/>, 16.11.2009.

¹² V prvih letih po podpisu mirovnega sporazuma sta počasen proces reform in jasna konsolidacija moči nacionalističnih strank znotraj svojega *lebensrauma* mednarodno skupnost postavili pred dilemo: ali se neposredno vmešati v politični proces in tako oporekati demokratično legitimnost izbranih političnih predstavnikov ali ostati pasiven in s tem v BiH ogroziti lastno avtoriteto in moč. Mednarodna skupnost se je odločila za prvo možnost, dodatni argument za takšen pristop pa je bilo nesodelovanje Republike srbske in Zveze Republike Jugoslavije s Sodiščem za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije. Zato je 10. decembra leta 1997 Svet za izvedbo miru (pozneje pa tudi VSZN z resolucijo 1031) »pozdravil« namero visokega predstavnika, da s svojo avtoriteto uveljavi sprejetje zavezujočih odločitev, ... da se bodo težave lažje rešile, ... ko meni, da je to nujno, in to pri naslednjih vprašanjih« (PIC Bonn, 1997):

a) Čas, kraj in predsedovanje skupnim institucijam.

b) Začasne smernice, ki začnejo veljati, ko strani niso zmogljive dogovora in ki jih je treba spoštovati, dokler predsedstvo ali svet ministrov v skladu z mirovnim sporazumom ne odloči o tem vprašanju.

c) Druge smernice pri zagotavljanju implementacije mirovnega sporazuma v vsej BiH in njenih entitetah, kakor tudi neomejeno delo skupnih institucij. Takšne smernice lahko vključujejo aktivnosti proti osebam, ki opravljajo javne službe, ali funkcionarjem, ki so odsotni na sestankih zaradi neopravičljivih razlogov; ali pa za katere visoki predstavniki meni, da rušijo pravne zaveze, ki so se vzpostavile z mirovnim sporazumom, ali roke za njihovo implementacijo (PIC Bonn, 1997). Tako imenovana bosnska pooblastila so enotno združevala izvršilno, sodno in zakonodajno oblast, Urad visokega predstavnika pa je postal »najvplivnejša institucija v BiH in tudi edina, ki uradno ni zasnovana na delitvi oblasti (*power sharing*, op. a.)« (Bieber, 2004: 91–92). Če upoštevamo razlago uglednega nemškega profesorja mednarodnega prava Christiana Tomuschata, ki meni, da je izvajanje normativnih, izvršilnih in mediatorskih funkcij mednarodne skupnosti pogoj za njihovo institucionaliziranje, potem lahko o OHR po zasedanju Sveta za implementacijo miru 1997 govorimo kot o institucionaliziranem segmentu mednarodne skupnosti v BiH.

¹³ Trenutna nefunkcionalnost in grozeča implozija, ki jo je do zdaj preprečeval OHR, ki je določal delovanje institucij brez sankcij do obstrukcionista, je ponujala priložnost politični eliti, da ogrozi horizontalno in vertikalno legitimacijo BiH. To potrjujejo tudi raziskave socialnega kapitala v BiH, po katerih 70% vprašanih nima nikakršnega zaupanja v glavne državne institucije, 55% pa jih pravi, da v BiH ni normativnega konsenza glede meja politične skupnosti (Šalaja, 2009: 44); samo 12% jih je zadovoljnih z demokracijo v BiH, 54% pa jih daje prednost avtoritarni vladavini (močnega voditelja). (Šalaja, 2009)

¹⁴ Tu mislimo na t. i. prudski in butmirski proces. Butmirski proces je pomenil pobudo o ustavnih reformah predsednika Zveze neodvisnih socialdemokratov

»Sumantra Bose je v svoji prvi knjigi leta 2002, Bosna in Hercegovina po Daytonu, prvo poglavje imenoval 'pomemben in zapleteni kraj'. Enako sta oba pridevnika prikladna zdaj, kot sta bila tudi v tistem času, in drznil bi si reči, tudi zadnji dve desetletji. Žal pa se je v zadnjem času izgubilo resnično in globalje razumevanje trajnega pomena Bosne in Hercegovine, pa tudi aktivnosti za vzpostavitev miru in graditev države, v katere je bila po letu 1995 vključena skupnost. Premalo smo se pripravljene soočiti z dejstvom, da je usoda Bosne in Hercegovine še naprej negotova.« (Lajčak, 2008)

Takšna nepripravljenost mednarodne skupnosti po upoštevanju nekonfliktne BiH, ujetnice daytonske ureditve, ki daje prednost sovráštvu in dekonstrukciji države, kaže na to, da mednarodna skupnost v BiH še naprej trpi zaradi pomanjkanja politične strategije institucionalne krepitve države. Ta ugotovitev bi lahko bila napačna, če bi angažiranje mednarodne skupnosti ocenjevali s številom novovzpostavljenih institucij. Ker vemo, da je Bosna in Hercegovina leta 1996 imela po Daytonskem sporazumu definiranih šest institucij, danes pa jih je v evidenci ministrstva za finance 61, lahko rečemo, da gre za uspešen proces graditve institucij. Če pa bi funkcionalnost formiranih in neformiranih institucij raziskovali na podlagi njihove sposobnosti odločanja, implementacije odločitev in zagotavljanja napredka v procesu integriranja v EU in Nato (Bieber, 2004: 25), bi se izkazalo, da gre za nemočne institucije, ki bi, če bi prevzele vse reformne zahteve, ponižno prosile za pomoč.¹³ (VPI, 2005)

Sklep

V trenutnih razmerah po propadlih in propadajočih ustavnih reformah,¹⁴ s katerimi se je gradila država, na katero vpliva mednarodna skupnost, je ta popolnoma uničila institucionalne oblike, ki zaradi nenehne obstrukcije niso sposobne »procesirati družbenih inputov v oblastne outpute« (Paris, 2004:173). S tem ko je mednarodna skupnost ves čas iskala končno strategijo, je posledično ločevala pozicije visokega predstavnika z vlogo posebnega predstavnika EU, s čimer se je postvestfalski, pa tudi moderni model reševanja krize zoperstavil postmodernim birokratskim umom Bruslja; ta v bosansko-hercegovsko raven želi z aplikacijo instrumentov »kompenzacijske moči« (z dajanjem upanja na vključitev v EU, če se izpeljejo reforme) izvesti »moderno, pluralistično, demokratično državnost z diferenciranimi državnimi funkcijami, ki so sekularizirane v razumevanju države, demokratične ustave ...« (Džihović, 2006: 6)

Vendarle, podvojena institucija in podvojene strategije mednarodne skupnosti kažejo, da ni mogoče iz dveh držav ustvariti funkcionalne države, kakor tudi ne realizirati nove končne strategije OHR, ki vsebuje izpolnitev petih ciljev in dveh pogojev.¹⁵ Po našem mnenju so glavne ovire naslednje:

Prvič, mednarodna skupnost mora nujno de-daytonizirati regijo. V trenutnih razmerah geopolitičnih odnosov med Bosno in Hercegovino in njenimi sosedi, ki so porok Daytonskemu mirovnemu sporazumu, BiH nastopa kot seštevek svojih entitet. Da bi bilo konec dolgotrajne agonije postdaytonske države bi morala mednarodna skupnost prepričati Srbijo in Hrvaško, naj prenehata biti porok mirovnega sporazuma. Če bi Srbija prenehala biti jamstvena priča mirovnega sporazuma, bi to ustvarilo možnosti za dolgotrajen obstoj Republike srbske znotraj BiH na način, ki ne bi izključeval entitetne konstitucije Bosne in Hercegovine s privolitvijo vseh zainteresiranih strani. Skratka, v takšnem razvoju geopolitične arhitekture Republika srbska potrjuje svoj smisel institucionalno, politično, ekonomsko, kulturno ... Ni več odvečni kamen Bosne in Hercegovine, a brez nje se pretvarja v nevzdržen odvečni kamen.

Hrvaška se sistematično izogiba obravnavati Bosno in Hercegovino kot svoje najpomembnejše zunanjepolitično vprašanje, ker noče priznati, da je kot porok Daytonskega mirovnega sporazuma sočasno tudi porok nepravčnosti, ki ji je podvržen hrvaški narod v Bosni in Hercegovini! Glede na to, da Zagreb ne priznava prejšnje Bosne in Hercegovine, bi umik tega podpisa okrepil suverenost Bosne in Hercegovine in njeno politično preoblikovanje iz entitetne v hierarhično decentralizirano, racionalno urejeno politično skupnost.

Druga ovira se navezuje na prvo. Jasna je namreč nepripravljenost mednarodne skupnosti, da odstopi od daytonske Bosne in Hercegovine in rekonstruira Bosno in Hercegovino glede na izkušnje njene predhodne (v okviru Jugoslavije) »pozitivne suverenosti«, ko je imela politične, družbene, ekonomske in tehnološke pristojnosti za utrjevanje, implementacijo in spremljanje domače javne politike (Caplan, 2007: 237); s tem bi bilo konec zdajšnje institucionalne samobitnosti mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini. Samo če mednarodna skupnost kot njena ustvarjalka prizna neuspeh daytonske Bosne in Hercegovine, lahko utre pot do zgraditve politične skupnosti, ki bi imela v lasti tisto, česar zdajšnja »virtualna entiteta« (daytonska Bosna) nima, to pa je vertikalna in horizontalna legitimnost. Vpliv mednarodne skupnosti se ohranja samo z nepriznavanjem neuspešnosti daytonske države in s potrebo po spremembi aktualne ustavne ureditve. Tu mislimo predvsem na OHR kot njeno institucionalno obliko, ker odhod institucije političnega sistema daytonske Bosne in Hercegovine, in to Urad visokega predstavnika brez dvoma je, zahteva najprej spremembo političnega sistema.

Pri odstranjevanju ovir pri graditvi Bosne in Hercegovine kot resne države bi morala biti mednarodna skupnost, predvsem ZDA in države članice EU, pripravljena na takšen zgodovinski korak. Ta zahteva novo, dinamično delovanje mednarodne skupnosti na političnem parketu BiH, ki bo ustvarilo podlago, da bo država s horizontalne ravni sprememb (kljuvanje po površini daytonske institucionalne citadele) prešla v novo politično stanje (konstitucija konsenzualnega

(SNSD) Milorada Dodika, predsednika Stranke demokratične akcije (SDA) Sulejmana Tihića in predsednika demokratične skupnosti (HDZ) Dragana Čovića. Butmirski proces je predstavljen kot skupni proces Evropske unije in ZDA, ki so kot »nagrado« za sprejetje ustavnih reform ponudile status kandidatke v Uniji in Natu. Oba procesa sta pokazala, da je večinska politična agenda v postdaytonski Bosni in Hercegovini bitka za državo in proti njej.

¹⁵ Pet ciljev je: sprejemljivo in vzdržno reševanje vprašanj delitve premoženja med državami in drugimi ravnmi oblasti, sprejemljivo in vzdržno reševanje vprašanj premoženja obrambnih struktur, popolna izvedba dokončne arbitražne odločitve o Brčkem, fiskalna vzdržnost in krepitev vladavine prava. Dva pogoja sta: da BiH podpiše sporazum o stabilizaciji in pridruženju z EU (kar je izpolnjeno) in da se pridobi pozitivna ocena o stanju v državi na podlagi spoštovanja Daytonskega mirovnega sporazuma.

premisleka). Vredno je stopiti v takšen podvig, ker država, ki nima takšnega konsenzualnega državnega premisleka (in BiH ga še nima), ni država, ampak se samo šteje za državo. Če citiramo nemškega filozofa Sloterdijka, države se lahko štejejo za države, dokler si domišljajo, da so države. Glede na to, da si daytonska BiH domišlja, da je država, štejemo kot plemeniti cilj prehod od domišljanja politične skupnosti v njeno uresničitev, v učinkovito politično skupnost, ki temelji na vladavini prava. Po našem mnenju lahko vsak poskus mednarodne skupnosti, ki naj misijo dokonča s preoblikovanjem OHR v evropski soft power (EUSR), brez močnih vzvodov reševanja notranjih političnih sporov v Bosni in Hercegovini pripelje do neravnovesja, od katerega bi imele koristi sile, ki se borijo proti suverenosti. S tem bi Unija, ki jo vodi mednarodna skupnost, postala sila, ki dolgoročno pelje k dekonstrukciji države.

Prevedel Tomo Ravbar

Literatura

- BAJTAL, E. (2004): Metanarativna poetizacija i psihijatrizacija Daytona. STATUS 5: 44–51.
- BARNETT, M. IN ZUERCHER, C. (2009): The peacebuilder's contacts: how external statebuilding reinforces weak statehood. V: PARIS, R. in SISK, T. D. (ur.): The Dilemmas of Statebuilding. London/New York, Routledge.
- BELLONI, R. (2007): State building and international intervention in Bosnia. London/New York, Routledge.
- BERIDAN, I. (2008): Politika i sigurnost. Sarajevo, Fakultet političkih nauka.
- BIEBER, F. (2004): Institucionaliziranje etničnosti: postignuća i neuspjesi nakon ratova u Bosni i Hercegovini, Kosovu i Makedoniji. Sarajevo, Međunarodni forum Bosna.
- BILDT, C. (1998): Misija mir. Sarajevo, Zid.
- BOSE, S. (2002): Bosnia after Dayton. Nationalist Partition and International Intervention. London, Hurst & Company.
- CAPLAN, R. (2007): From Collapsing States to Neo – trusteeship: the limits to solving the problem of 'precarious statehood' in the 21st century. Third World Quarterly 28(2): 231–244.
- CASTELLS, M. (2008): The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science 2008 616: 78–93.
- CHOLLET, D. (2007): Tajna povijest Daytona. Zagreb, Golden marketing.
- ĆURAK, N. (2002): Geopolitika kao sudbina. Slučaj Bosna: postmodernistički ogled o perifernoj zemlji. Sarajevo, Fakultet političkih nauka.
- ĆURAK, N. (2004): Dejtonski nacionalizam, Sarajevo, Buybook.
- ĆURAK, N. (2006): Obnova bosanskih utopija. Politologija, politička filozofija i sociologija Dejtonske države i društva. Sarajevo/Zagreb, Synopsis.
- ĆURAK, N. (2008): Sa OHR-om u Evropsku Uniju. Oslobođenje, 11.02.2008.
- DŽIHIC, V., NADJIVAN, S., PAIC, H., STACHOWITSCH, S. (2006): Europa – verflucht. Europavorstellungen in Bosnien – Herzegowina, Kroatien und Serbien. Wien, Braumüller.
- EHRKE, M. (2003). Von der Raubökonomie zur Rentenökonomie. Mafia, Bürokratie und Internationales Mandat in Bosnien. Internationale Politik und Gesellschaft 2/2003: 123–154.
- FUKUYAMA, F. (2005): Izgradnja države. Vlada i svjetski poredak u 21. stoljeću. Zagreb, Izvori.

- HARTWIG, M. (2007): Mišljenje o nacrtu izmjena Ustava Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Konrad Adenauer Stiftung.
- HAWK, K. H. (2002): Constructing the Stable State: Goals for Intervention and Peacebuilding. Westport, Greenwood Publishing Group.
- HOLBROOKE, R. (1998): Završiti rat. Sarajevo, Šahinpašić.
- JONES, D. B. (2001): The Challenges of Strategic Coordination: Containing Opposition and Sustaining Implementation of Peace Agreements in Civil Wars. IPA Policy Paper Series on Peace Implementation. New York, IPA.
- JOSEPH, P. E. (2005): Back to the Balkans. Foreign Affairs January/February. Dostopno prek: <http://www.foreignaffairs.com/articles/60433/edward-p-joseph/back-to-the-balkans> (21. november 2009).
- JOXE, A. (1996): Le debat strategique americain 1994–95, Revolution dans les Affaires Militaires? Cahier d'Etudes Strategiques 18.
- KNAUS, G. IN BENDER, K. (2007): The Worst in class: How the International protectorate Hurts the European Future of Bosnia and Herzegovina. Journal of Intervention and State Building I, Special Supplement.
- LAJČAK, M. (2008): Izazovi integracija Bosne i Hercegovine u Evropu, govor visokog predstavnika studentima London School of Economics and Social Sciences. Dostopno prek: http://www.ohr.int/ohr-dept/press/presssp/default.asp?content_id=42551 (14. november 2009).
- MUEHLMANN, T. (2007): Police Restructuring in BosniaHerzegovina: Problems of Internationally-Led Security Sector Reform. Journal of Intervention and State Building I, Special Supplement.
- PARIS, R. (2004): At War's End. Building Peace After Civil Conflict. Cambridge, Cambridge University Press.
- SCHNECKENER, U. (2007): International statebuilding: dilemmas, strategies and challenges for German foreign policy. Berlin, SWP.
- ŠALAJ, B. (2009): Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung
- TOMUSCHAT, C. (1995): Die internationale Gemeinschaft. Archiv des Völkerrechts33: 1–20.
- Dejtonski mirovni sporazum (1996). Sarajevo, Službeni list BiH.
- Deklaracije i komunikacije Vijeća za implementaciju mira (PIC). Dostopno prek: <http://www.ohr.int/pic/archive.asp?sa=on> (16. november 2009).
- Dodik Milorad: Dejton zauvijek, RS pripada Srbima. Dostopno prek: <http://udarnevesti.com/out/milorad-dodik-dejton-zauvijek-rs-pripada-srbima> (12. november 2009).
- Foreign Policy Failed State Index 2009. Dostopno prek: http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/06/22/2009_failed_states_index_interactive_map_and_rankings (22. november 2009).
- International Crisis Group (2001): Bosnia: Reshaping the International Machinery. Europe Report 121, 29 November 2001. Dostopno prek: <http://www.crisisgroup.org/home> (22. november 2009).
- Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o Bosni i Hercegovini (1995). Sarajevo, Press centar ARBiH.
- Vanjskopolitička inicijativa (2005): Aritmetika neodgovornosti. Sarajevo, Vanjskopolitička inicijativa.

Javna podoba visokega predstavnika v tiskanih medijih v Bosni in Hercegovini

Bosna in Hercegovina je v devetdesetih letih dvajsetega stoletja doživela »emocionalizacijo javne sfere, kar pomeni, da ni mogoče pričakovati obširne racionalne razprave, ki je temeljni pogoj za sprejemanje odločitev (individualnih, skupinskih ali družbenih)« (Puhovski, 2000: 48). V večetnični družbi, kot je Bosna in Hercegovina, je značilnost takšnega dogajanja atmosfera, kjer vodja ali vodilna politična stranka kot utelešenje oblasti ustvarja v etnični skupini občutek posebnosti in drugačnosti od drugih, tako da pravila, ki veljajo za druge, ne veljajo za predstavnike etnične skupine omenjenega vodje.

Po sklenitvi Daytonskega mirovnega sporazuma se primeri takšne »emocionalizacije javne sfere« v BiH med drugim realizirajo tudi v medijih, kar bom prikazala skozi analizo uporabljenih metafor v tiskanih medijih. Natančneje, v besedilu se bom osredinila na poročanje tiskanih medijev o 10. obletnici podpisa Daytonskega mirovnega sporazuma in o njihovem poročanju o reformnih pobudah urada visokega predstavnika (OHR) od septembra 2007 do aprila 2008.

Teoretična podlaga mojega besedila sta kritična analiza diskurza in teorija konceptualne integracije. Po besedah Christopherja Harta (2007) kritična analiza diskurza raziskuje vlogo diskurzivnih struktur v povzročanju socialne neenakosti. V kontekstu »emocionalizacije javne sfere« je naslednja tendenca v prikazovanju diskurza mit, da je »resničnost transparentna in da se jo lahko 'bere' brez mediacije ali interpretacije« (Fairclough, 1995: 64). Takšno prikazovanje diskurza je neposredno povezano z uporabo metafor, ki je po Charteris-Blacku (2004: 28) »osrednjega pomena za kritično analizo diskurza, saj se ukvarja z ustanavljanjem koherentnega pogleda na realnost«. Teorija konceptualne integracije je kognitivna teorija. Po njej so elementi in ključni odnosi iz različnih scenarijev »zmešani« v podzavestni proces. Proces je znan kot konceptualna integracija in se predstavlja, da je prisoten v vsakdanjih mislih in govoru.

V moji raziskavi bo teorija konceptualne integracije prikazala, kako je to orodje uporabljeno pri ideoloških načinih rabe metafor v bosansko-hercegovskih tiskanih medijih. Podoba visokega

predstavnik v tiskanih medijih bo opazovana skozi uporabo omenjenih teorij v šestih dnevnikih in štirih tedenskih časopisih z najvišjo naklado, izdanih v različnih delih BiH: *Oslobođenje*, *Dnevni Avaz*, *Nezavisne Novine*, *Glas Srpske*, *Danas*, *Dnevni list*, *BH Dani*, *Slobodna Bosna* in *Novi Reporter*.

V prvem delu članka bom na kratko predstavila zgodovinski in politični kontekst Bosne in Hercegovine, medtem ko bodo iz razprave razvidni rezultati analize metafor, uporabljenih v tiskanih medijih, v razmerju do skupnih metafor, kot tudi sklep, kaj nam ti rezultati povedo o mandatu in o vlogi visokega predstavnika v Bosni in Hercegovini.

Zgodovinski in politični okvir uvedbe urada visokega predstavnika

Javno podobo visokega predstavnika v bosansko-hercegovskih tiskanih medijih je mogoče ustrezno opazovati le znotraj zgodovinskega in družbenega okvira v BiH, upoštevajoč razpad nekdanje Jugoslavije in glede na okoliščine, ki so pripeljale do angažmaja mednarodne skupnosti v BiH. Pri tem mislim še zlasti na priznanje neodvisnosti Bosne in Hercegovine leta 1992, Daytonski mirovni sporazum in ustanovitev urada visokega predstavnika, predstavniškega telesa mednarodne skupnosti v BiH.

»Nekdanja Jugoslavija je postala »preteklost«, ko so narodi njenih različnih konstitutivnih republik glasovali za ločene nacionalne države, zasnovane na suverenosti etnično definirane nacije, in ne na suverenosti države enakih državljanov.« (Hayden, 1999: 26) Volitve v Bosni in Hercegovini leta 1990 so prinesle absolutno zmago trem nacionalnim strankam, kar je po Pešičevih besedah »tipičen primer »zapornikove dileme«, kar logično kaže na to, da pomanjkanje sodelovanja vodi k najslabši izbiri za vse strani, ki sprejemajo odločitve za prihodnost (Pešič v Popov, 1996: 50).

V tem obdobju je bila glavna misel v javnosti ta, ali bo BiH razglašena za neodvisno državo, saj so »srbski predstavniki uporabljali konstitutivni mehanizem, da bi preprečili ta dogodek; muslimani so s pomočjo Hrvatov kršili ustavo, da bi to dosegli« (Hayden, 2005: 238). Torej, dejanje priznanja samostojnosti BiH s strani mednarodne skupnosti je bilo daleč od tega, da bi imelo zadostno centripetalno silo, ki bi njenim političnim akterjem omogočila doseganje dogovora po mirni poti in s tem preprečila prihajajoče prelivanje krvi. Namesto tega se je, kot pravi Hayden, razglasitev neodvisnosti zgodila »ne zato, ker je 'bosanski narod' to želel, ampak prav zato, ker mnogi tega niso želeli ... Priznanje je bilo poskus, da bi razdeljeno hišo razglasili za kondominij, vendar je bilo preveč njenih rezidentov prej pripravljeno uničiti njeno strukturo, kot jo deliti.« (Hayden, 2005: 239).

Osnutek ustave BiH je bil narejen novembra 1995 na mirovni konferenci v Daytonu (Ohi) 1995. Kot je zapisal Carl Bildt, sopredsedujoči na daytonski mirovni konferenci, so prvi osnutek posredovali Američani in so se nekateri tudi pogajali o njem (1998: 136–139), vendar »nihče ni menil, da je modro posredovati ustavo v kakršnikoli parlamentarni ali podoben postopek. Ustava naj bi bila po mednarodnem dekretu.« (Bildt, 139). Hayden je napisal: »Ustava je postala veljavna, ko so jo podpisali predsednika Srbije in Hrvaške ter vodja bošnjaških muslimanov – torej dva voditelja, ki niti nista bila državljana domnevne bosanske države« (Hayden, 2005: 243). Kmalu po podpisu sporazuma je postalo jasno, da osrednja bosanska vlada z obstoječo ustavno ureditvijo ne more ustrezno delovati. Zato je decembra 1995 mednarodna skupnost imenovala Svet za uresničevanje miru, da bi nadzoroval uresničevanje Daytonskega sporazuma, in telo,

pooblaščen za imenovanje visokega predstavnika za Bosno in Hercegovino. Mandat urada visokega predstavnika je uradno definiran v aneksu 10 Daytonskega mirovnega sporazuma. V njem je navedeno, da je to telo vodilna civilna agencija za uresničevanje miru v BiH, katere cilj je »pomagati stranem pri njihovih prizadevanjih in mobilizirati ter koordinirati aktivnosti organizacij in agencij, vključenih v civilni vidik mirovnega sporazuma« (»The General Framework Agreement«). Vendar je Svet za ohranjanje miru decembra 1997 sklenil, da je »potreben še vztrajnejši pristop mednarodne skupnosti: aktivnosti oblasti v Bosni in Hercegovini prepogosto temeljijo samo na besedah ... in lahko celo ogrozijo že dosežen napredek« (PIC – »Summary of Bonn Conclusions«, 1997).

Tako so bile visokemu predstavniku v okviru tega »bolj vztrajnega pristopa« dodeljene Bonske prednosti, ki so mu v osnovi zagotovile pravico in dolžnost, da razreši vsakega predstavnika parlamentarne stranke, ki bi deloval v nasprotju z interesi mirovnega sporazuma. Prav zato so bile Bonske prednosti pogosto »trn v peti« lokalnih političnih strank in medijev, kot tudi orodje za radikalna dejanja visokega predstavnika.

Politične razmere v BiH od leta 2006 naprej

Kljub vsem popravkom mirovnega sporazuma je bil prepletajoči se, okvarjen, razdvojen in predrag državni politični aparat v napoto reformam in približevanju Bosne in Hercegovine evropskim integracijam. V času političnih napetosti od leta 2006 naprej je BiH močno zaostajala za svojimi sosedi pri vključevanju v EU in zaveznitvo NATO. Večina razprav v tiskanih medijih se je v omenjenem obdobju nanašala na žgoče vprašanje o dopolnilih k ustavi BiH in na pogoje, ki jih mora BiH izpolniti, da bo lahko podpisala Stabilizacijsko- pridružitveni sporazum z Evropsko unijo. Eden glavnih pogojev, ki je bil postavljen BiH v študiji izvedljivosti, je bila policijska reforma v skladu z načeli EU. Omenjeni pogoj je povezan z Lordom Paddyjem Ashdownom, ki je med svojim mandatom visokega predstavnika/posebnega predstavnika EU za BiH oznanil reformo varnostnega sektorja kot prednostno nalogo. V postdaytonski BiH so policijske enote odražale suverenost ustavne ureditve. Po besedah tedanjega namestnika visokega predstavnika Raffija Gregoriana je bil koncept policijske reforme pomanjkljiv in veliko ljudi je menilo, da je bila policija samo izgovor za ustavne spremembe. V tem kontekstu, če bi se na primer Republika srbska strinjala s prenosom policijskih pristojnosti z entitete na državno raven, bi to ogrozilo obstoj te entitete. Torej, policijska reforma je doživela podoben scenarij kot obrambna reforma, pri kateri se je izkazalo, da gre za politično in ne za tehnično vprašanje. V tako napetem političnem okolju se je mednarodna skupnost odločila imenovati novega visokega predstavnika in predstaviti serijo radikalnih korakov, da bi nadomestila čas, ki ga je BiH zapravila na poti k evropskim integracijam.

Razprava

Vpogled v javno podobo visokega predstavnika v bosansko-hercegovskih tiskanih medijih, v odnosu do uporabe metafor pri pisanju o 10. obletnici podpisa Daytonskega mirovnega sporazuma in reformnih aktivnostih visokega predstavnika, je od septembra 2007 do aprila 2008 razkril serijo pomembnih ugotovitev. Na splošno so bile metafore v analiziranih tiskanih medijih pogosto uporabljen instrument za obravnavanje visokega predstavnika. Vendar, pred

ustvarjanjem sklepa glede skupnih metafor, uporabljenih v vseh analiziranih časopisih, bom začela z vpogledom v posamezne tiskane medije v luči njihovega obravnavanja visokega predstavnika in uporabe določenih domen v tej zvezi.

V tiskanih medijih, objavljenih na območju Federacije Bosne in Hercegovine, prevladujejo domene v tednikih kot sta *Slobodna Bosna* in *BH Dani*, za katera velja, da sta najbolj levičarska, vzpostavljajo podrejeno – nadrejeno razmerje med državo BiH in OHR ter med državljani BiH in lokalnimi vladajočimi politiki. Prevladujoče domene so vodstvo, pacient-zdravnik, blaznost, vizualne domene (Bermudski trikotnik, Potemkinova vas), vohunstvo in čreda. *Dnevni list* in *Slobodna Bosna* uporabljata metaforo mati-otrok, medtem ko v *Dnevnem Avazu* prevladujejo metafore iz domene vodstvo, vrata, dom, policist in potovanje.

Oslobođenje je še en dnevni časopis, ki prav tako uporablja metaforo hiše, poleg tega pa tudi metafore iz domene laž, krščanstvo in služabnik, kar postavlja Evropo v očetovski položaj. Kar se tiče medijev v Republiki srbski (RS) so *Nezavisne Novine* v letu 2005 uporabljale podobne domene kot *Dnevni Avaz*, predvsem domene policist, čreda, potovanje in dom. Vendar, med letoma 2007 in 2008 so bile prevladujoče domene zelo podobne tistim, ki so se uporabljale v drugih tiskanih medijih Republike srbske, kot na primer domena vojna, gospodar–služabnik, kočija–voznik, vojska in bog. Poleg teh so se v *Glasi Srpske* in *Novem Reporterju* uporabljale še domene maščevanje, nasilje, terorizem, religija in lastništvo.

Ob upoštevanju levičarske usmerjenosti časnikov *Dani* in *Slobodna Bosna* uporabljene domene orisujejo velike anomalije v političnih odnosih tako med OHR in lokalnimi politiki kot tudi med lokalnimi vladajočimi strankami v BiH. Močne vizualne metafore odsevajo usodnost in brezupnost položaja, kjer je anomalija orisana skozi navidezni Bermudski trikotnik in plemensko razmerje, ki opisuje vodilno filozofijo vladajočih nacionalističnih strank v BiH, ter karakterizira dejstvo, da so te stranke razdeljene ne le z nacionalistično domeno, temveč so tudi zelo agresivne v svojem obnašanju. Poleg tega sta bila ta dva tednika nosilca raziskovalnega novinarstva z dobro znanimi kolumnisti, kar se kaže v spretni uporabi študiranih domen in v splošni kakovosti časopisov.

Glede na izražena stališča je *Oslobođenje* deset let po Daytonskem sporazumu pretežno zagovarjalo bosansko-hercegovske reforme v smeri krepitve institucij na državni ravni. Pri tem je obsojalo Daytonski mirovni sporazum, češ da je ovira pri nadaljnjem razvoju, ter poudarjalo, da so nujne spremembe v smeri razvoja države BiH v okviru procesa evropske integracije. Po mnenju tega dnevnika je imela mednarodna skupnost v BiH, ki jo je vodil visoki predstavnik Paddy Ashdown, veliko odgovornost za politični neuspeh v BiH. Vpliv visokega predstavnika in mednarodnih politik na Bosno in Hercegovino se izraža skozi metafore iluzorne, neobstoječe demokratične države BiH, za katero nosita odgovornost nedosledna politika OHR in destruktivna politika lokalnih političnih vodij, predvsem politikov iz Republike srbske.

S tem tonom, skozi domeno katastrofe, novinarji *Oslobođenja* z grenkobo izražajo dejstvo, da BiH lahko izbira med Evropo ali katastrofo. V tem kontekstu ima mednarodna skupnost dvojna merila: ena za bošnjaške politike, druga pa za Republiko srbsko. Namreč, politika mednarodne skupnosti je v škodo Bošnjakov, medtem ko je Republika srbska favorizirana. Ko gre za mandat Miroslava Lajčaka, so njegove reformne pobude označene kot površne in predvsem v škodo bošnjaškega prebivalstva v BiH. Označene so kot »slikovite laži« in »zdravila«, ki jih mora pogoltniti prebivalstvo entitete Federacije BiH.

Po drugi strani pa je prevladujoč *Avazov* diskurz o obletnici Daytonskega sporazuma bipolaren. Pozitiven semantičen kontekst je namenjen platformam OHR, namreč prenosu pristoj-

nosti z entitetnih na državno raven in proces pristopa BiH k EU. Glede na to, da to pomeni slabitev entitetnih položajev, čemur RS močno nasprotuje, je to dejstvo jasno izraženo v uporabljenih domenah, kjer *Avaz* prevzema Ashdownov diskurz, v katerem RS opisuje kot »črno provinco« Balkana. Tako *Avaz* maha z zastavo OHR, medtem ko kakovost angažmaja OHR nikakor ni dvomljiva, niti ni analizirana skozi raziskovalno novinarstvo. Razlog za to je politična usmeritev *Avaza*, bošnjaškega tabloida, ki ga je zasnovala Stranka demokratske akcije (SDA). Zato dokler visoki predstavnik dela na krepitevi državnih institucij, dela tudi za bošnjaški interes v BiH. Četudi je lahko takšen pristop učinkovit za umirjanje bošnjaškega volilnega telesa, pa je daleč od dobrega novinarstva in ne demonstrira stanovitnosti v profesionalnem pristopu.

Kot je bilo že omenjeno, lahko diskurz v *Nezavisnih Novinah*, ki izhajajo v Republiki srbski, v letu 2005 okarakteriziramo kot diskurz, v katerem se poskuša vzpostaviti ravnovesje med različnimi argumenti. Po eni strani intervjuji s predstavniki mednarodne skupnosti v zvezi z obletnico Daytonskega sporazuma podpirajo proces evropskih integracij, ki se predstavlja kot zdravorazumski, medtem ko na drugi strani dnevni diskurz vsebuje grenko kritiko OHR, ki je predstavljen kot nekdo, ki potiska državo nazaj, opisan pa je s serijo vizualno močnih in ostrih metafor. Torej, domene policista, poti in doma zagovarjajo dominanten položaj Evrope na politični sceni in nujen tranzicijski proces BiH, medtem ko so lokalni politiki opisani kot »preprodajalci nacionalnih narkotikov, idioti in barbari«. Morebitni poskusi časnika *Nezavisne Novine*, da bi ohranil svež veter v medijih Republike srbske, niso bili dominantni, saj je do leta 2007 etnonacionalistični pristop zmagal v tej manjši entiteti.

Po spremembi, ki je nastala v lastništvu časnika *Nezavisne Novine*, in po tesnejših povezavah z Miloradom Dodikom, se je kritično stališče časopisa zelo omililo. To se odrazi tudi v uporabi domen, ki so postale enake domenam, ki jih uporabljajo drugi časopisi v RS. To so domene vojne, religije, maščevanja in terorizma, ki vzpostavljajo ogrožen položaj bosansko-hercegovskih Srbov in poudarjajo njihovo potrebo po boju za preživetje proti islamskim in mudžahidskim bošnjaškim silam, ki so pripravljene uničiti vsakega Srba v BiH. Vendar, v ozadju gre v resnici za primarno željo takratnega premiera RS Milorada Dodika, da bi skrnil svoje kriminalne aktivnosti (o katerih številni mediji in intelektualci v BiH pišejo in poročajo) in ostal na oblasti. V intervjuju za portal *Sarajevo X* je Dragomir Babić, predsednik nevladne organizacije Nacionalna fronta iz Banjaluke, dejal naslednje: »Velik problem v RS je v režimskih medijih, ki absolutno branijo kriminalne aktivnosti Milorada Dodika, saj jih je vse podkupil. Ti mediji satanizirajo vsak naš poskus, da se v RS naredi kaj pozitivnega, ob tem pa nas prikazujejo kot izdajalce. Ni čudno, da je tako, ko enkrat pogledaš v vodstvo teh medijev, ki so v preteklosti vsi delali za Radovana Karadžića«.

V *Novem Reporterju* pa sta najbolj vidna hlapčevsko stališče do dominantne politične opcije v RS in boj za lastno »čredo«, ki odraža fenomen, ki ga Hannah Arendt imenuje »totalitarizem majhnih narodov«. Nebojša Popov je rekel: »Oblike totalitarizma, ki jih analizira Arendtova, namigujejo na močno družbo, močno industrijo in resne imperialistične načrte. Naši totalitarizmi vsebujejo nekatere elemente vsega tega, vendar ne v zadostnem številu, ki bi ustvarilo stabilno hierarhijo. Zato je takšna oblika ureditve tako grozljiva kot tudi komična. (*Odjeci i reagovanja*, 69)«. V tem kontekstu domeni zasebnega dvorišča in posestva, uporabljene v *Novem Reporterju*, odsevata dejstvo, da Evropa dela proti interesom RS, da drži vrata zaprta in smeti pred njimi. Domena invalidnega pacienta pa postavlja celotno krivdo za trenutni položaj v RS na mednarodno skupnost, namreč na OHR.

Medtem ko novinarji časnika *Danas*, ki je izhajal v Mostarju, prevladujoče pišejo o položaju bosansko-hercegovskih Hrvatov in predstavnikov političnih strank, so popolnoma sinhronizirani

v zagovarjanju ustavnih sprememb v BiH, ki bi pripeljale do enakih pravic bosansko-hercegovaških Hrvatov, ki so po mnenju časnika poraženci Daytonskega mirovnega sporazuma. Vendar se je skozi razumne politične kolumne našel tudi prostor za uporabo domene nogometa, v kateri si Hrvati dajo sami sebi gol oziroma so enako odgovorni za položaj, v katerem so. Z drugimi besedami, Hrvati so odgovorni za pomanjkanje lastne politične strategije, kar se je pokazalo v tem, da Bošnjaki ali Srbi poskušajo svoje politične interese uveljaviti na račun Hrvatov.

Obstaja serija skupnih metafor, ki karakterizirajo pisanje tiskanih medijev o 10. obletnici Daytonskega sporazuma in Lajčakovih reformnih pobudah. Te se uporabljajo predvsem za karakterizacijo odnosa med uradom visokega predstavnika in lokalnimi političnimi elitami, kot tudi mandatom visokega predstavnika. Glede tega odnosa se Evropa redno predstavlja kot hiša, zasebno posestvo, dvorišče in vhod, ki ga varujejo močno zaprta vrata. Vhod v hišo je odvisen od izpolnitve integracijskih pogojev EU, kjer je Evropa tudi policist, ki nadzoruje izpolnjevanje pogojev za vstop BiH čez prag evropskih vrat.

Naslednja skupna metafora predstavlja Evropo kot mater, ki ne obravnava vseh svojih otrok enako. Namreč, v tem primeru zanemarija BiH, ali pa dela razliko med entitetama. Za dominanten položaj OHR večina medijev uporablja metaforo gospodar–sluga, kjer je BiH postavljena v podrejen položaj in mora celotno breme nositi na svojem hrbtu. Ta metafora namiguje, da BiH ni v pogajalskem položaju, ampak lahko le posluša ter izpolnjuje pogoje in usmeritve Evropske unije.

Skupni metafori federalnih medijev za Daytonski sporazum sta napisana laž in zahodna pragmatična laž. Daytonski sporazum namreč ne zagotavlja BiH vzdržnega političnega sistema in bi zato moral biti dopolnjen, cilj teh dopolnitev pa bi bila krepitev institucij BiH. Vendar, po drugi strani mediji RS Daytonskega sporazuma ne kritizirajo v tem smislu, saj kakršna koli krepitev državnih institucij pomeni slabitev avtoritete Republike srbske, kar ni v interesu vodilnih politikov v RS.

Uporabljena skupna metafora v raziskovanih medijih je kronični in negiben pacient, ki je metafora tako za BiH kot državo, kot tudi za samo Republiko srbsko. Poleg tega je skupna tudi uporaba vodstvene domene, kjer večina medijev karakterizira Paddyja Ashdowna kot primitivnega, nesposobnega vodjo, kot kolaboratorja Bošnjakov na račun bosansko-hercegovaških Srbov, ali pa kot tistega, ki deluje proti interesom BiH kot celote. Označujejo ga celo kot vohuna in paznika. V istem tonu je bosansko-hercegovaška populacija pogosto opisana z eno ali drugo metaforo za skupine, kot na primer horda, pleme ali skupina odvisnikov. To seveda pomeni, da so preproste ljudi »ugrabili« politiki, kot piše časnik *Dani*, ali pa delujejo samo kot skupina, brez individualnega razmišljanja.

Vojna domena prav tako dominira v pisanju tiskanih medijev, najbolj je poudarjena v medijih Republike srbske. To je znamenje bližnje vojne preteklosti in surovosti, skozi katero je šla država, kot tudi znamenje, da je vojna retorika še vedno aktivno medijsko orodje pri zagotavljanju nadaljnega statusa quo in ohranjanja strahu med bosansko-hercegovaškimi etničnimi skupnostmi. Ta polarizacija v medijskem prostoru je še zlasti izražena v medijih RS, v katerih so bošnjaški politiki enotno razglašeni za islamske teroriste, mudžahide, agresivne ljudi brez značaja in sovražnike bosansko-hercegovaških Srbov. Poleg tega so Bošnjaki zavezniki OHR, kar je lepo orisano v kolumni Milorada Dodika v *Nezavisnih Novinah*, kjer uporablja metaforo notranjega izgorevanja Srbov, ki ga skupaj izvajajo Bošnjaki in OHR. Še posebej prisotna v tiskanih medijih v Republici srbski, potem ko je Miroslav Lajčak naložil amandmaje k poslovniku parlamenta BiH, je metafora bog ali božanstvo za urad visokega predstavnika. S tem je urad visokega predstavnika zasmehovan kot telo, ki se obnaša kot vrhovni poglavar v BiH. Poleg tega, kot pišejo mediji v RS, ima OHR takšen

pristop, da lokalni partnerji v BiH ne smejo dvomiti o nobenem izmed njegovih dejanj, ampak jim morajo slepo slediti, tako kot desetim božjim zapovedim iz stare zaveze Svetega pisma.

Cross-section analiza metafor, uporabljenih v tiskanih medijih BiH, prikazuje pomembna dejstva o javni podobi visokega predstavnika v BiH. Gledano v celoti je projicirana podoba takšna, da dejanja visokega predstavnika v domeni policijske reforme ne prikazujejo edinstvenega in strateškega načrta za Bosno in Hercegovino. Dodatno je bil položaj visokega predstavnika okarakteriziran z degradacijo, ki se je začela s prvim povojnim visokim predstavnikom Carlom Bildtom, kjer je ta mandat postajal čedalje bolj birokratski, brez možnosti za sprejemanje ključnih odločitev, ki bi izboljšale položaj na bosansko-hercegovski politični sceni. Medtem ko je Paddy Ashdown v Sarajevo prišel s svojo vojaško in politično preteklostjo, ki mu je sledila skozi ves mandat v BiH, pa je Miroslav Lajčak pokazal še manj odločnosti pri izogibanju sklepanju kompromisov z vladajočo nacionalistično elito v BiH in pri vodenju BiH k evropskim integracijam.

Tudi v primeru *BH Dani* in *Slobodne Bosne*, ki zagovarjata bolj državljanski in celoten pristop k reformnemu procesu v BiH, njune domene odražajo zelo nenaklonjeno sliko uradu visokega predstavnika, še zlasti pa samemu visokemu predstavniku. Gledano skozi metafore je visoki predstavnik marioneta, ki ji manjka politične vizije, strategije in odločnosti za obsežne izboljšave političnih zadev v državi. Torej, nadaljnja uporaba »Daytonskega prisilnega jopiča« na telesu BiH očitno ustreza tako uradu visokega predstavnika kot tudi lokalnim politikom in njihovem ohranjanju statusa quo v državi, saj bi odstranitev jopiča lahko razkrila kar nekaj okostnjakov v omarah.

Glede polarizacije tiskanih medijev je ena izmed ključnih ugotovitev ta, da je pisanje lokalnih tiskanih medijev o visokem predstavniku tesno povezano s tem, kako lahko zgoraj omenjene reforme vplivajo na posamezne etnične skupnosti v državi, kot jih vidijo in razlagajo politiki, ki so na oblasti v obeh entitetah. Kot reakcija na reforme visokega predstavnika so se kritike na njegov račun oblikovale glede na to, ali so bile gledane s strani bošnjaške, hrvaške ali srbske politične platforme. Torej, če dejanja visokega predstavnika po besedah vodilnih političnih strank RS ogrožajo etno-nacionalno identiteto srbske etnične skupnosti v BiH, to avtomatično namiguje na to, da je visoki predstavnik probošnjaški, da dela za islamizirano in centralizirano Bosno in Hercegovino ter njene politične zagovornike. Na drugi strani pa so reformna dejanja visokega predstavnika v smeri krepitve in izboljševanja učinkovitosti državnih institucij ocenjena pozitivno pri federalnih medijih, ki odkrito kritizirajo oblasti Republike srbske in njihovo sabotiranje Lajčakovih pobud. Glede končnih pogajanj o policijski reformi, ki so potekala aprila 2008, je položaj ravno nasproten. Namreč, politične stranke RS so pohvalile visokega predstavnika, da je končni reformni predlog zagotovil nadaljnji obstoj policijskih sil RS, medtem ko so mediji v RS to označili kot zmago interesov RS v BiH. Drugačno zgodbo sta predstavila neodvisna federacijska tednika *BH Dani* in *Slobodna Bosna*, ki sta v vsiljeni policijski reformi OHR videla pomanjkanje strateškega pristopa mednarodne skupnosti v BiH in nič drugega kot njen poskus pri uravnoteženju stanja v že tako ali tako razgretem položaju v regiji, predvsem zaradi nerešenega statusa Kosova.

Z vidika pragmatičnih izbir so vsi tiskani mediji na veliko uporabljali metafore, ki so dominantno opisale razmerje moči in načrte političnih strank. Torej, analiza je pokazala, da so metafore iz posameznih domen, predvsem iz domene vodstva, doma, norosti in vojne, skupni elementi emocionalizacije javne podobe visokega predstavnika v bosansko-hercegovskih tiskanih medijih. Prav tako se lahko, izhajajoč iz dejstva, da je bila etno-nacionalna dimenzija prevladujoči dejavnik v reakcijah tiskanih medijev na reformne pobude OHR v BiH, strinjamo z Benedictom Andersonom, ki je dejal, »da konca obdobja nacionalizma, ki je bil dolgo napovedovan, še ni na obzoru. Zares, občutenje nacionalnosti (*nation-ness*) je najbolj univerzalna

legitimna vrednota v političnem življenju našega časa« (Anderson, 1983: 135). Če gledamo nazaj na dejstvo, da se bosansko-hercegovski tiskani mediji samoregulirajo skozi novinarski svet BiH, ki je bil v glavnem neučinkovit pri obravnavanju sovražnega govora in kršitev etičnega kodeksa, lahko povzamemo, da je v BiH pomembno vprašanje legitimne vrednote (ali pomanjkanja legitimne vrednote) v uporabi ekskluzivnih etno-nacionalnih interpretacij, ki so še zlasti razvidne v enotnih sporočilih tiskanih medijev v RS, kot tudi razmerje, do katerega takšni okvirji prevladujejo in omejujejo svobodo izražanja v bosansko-hercegovskih tiskanih medijih.

Literatura

- ANDERSON, B. (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.
- BILDT, C. (1998): *Peace Journey: The Struggle for Peace in Bosnia*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- CHARTERIS-BLACK, J. (2004): *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- FAIRCLOUGH, N. (1995): *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. Essex, Longman Group Limited.
- HART, C. (2008): Critical Discourse Analysis and Metaphor: Toward a Theoretical Framework. *Critical Discourse Studies* 5 (2): 91–106. Taylor and Francis Group, Routledge.
- HAYDEN, R. M. (1999): *Blueprints for a House Divided: The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflicts*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- HAYDEN, R. M. (2005): »Democracy« without a Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctioning States. *East European Politics and Societies* 226 (19). Dostopno prek: <http://eep.sagepub.com/cgi/content/abstract/19/2/226> (4. marec 2009).
- MUSLOFF, A. (2004): *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Houndmills, Palgrave Macmillan.
- PEŠIĆ, V. (1996): Rat za nacionalne države. V *Srpska strana rata: Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, ur. N. Popov, 3–60. Beograd, Republika.
- PUHOVSKI, Ž. (2000): Hate Silence. V *Media e War*, ur. N. Skopljanac Brunner et al, 41–76. Zagreb, Centre for Transition and Civil Society Research; Belgrade, Agency Argument.
- BABIĆ, D.: *Dodik finansira Karadžića*. Dostopno prek: <http://www.sarajevo-x.com/bih/politika/clanak/090611009> (5. februar 2009).
- JOVANOVIĆ, J. IN TONČIĆ, B. (2001): Vreme kada je narod govorio: Odjeci i reagovanja. *Politika, 1988–1991*. Okrogla miza, Beograd, 14.–15. december 2001.
- Office of the High Representative. PIC – Summary of Bonn Conclusions. Dostopno prek: http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=5183 (5. februar 2009).
- Office of the High Representative. The General Framework Agreement: Annex 10. Dostopno prek: http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=366 (16. maj 2008).

Balkan v Hollywoodu

Propaganda v ameriških filmih

Spomnimo se, da je vse, kar prihaja z nasprotnikove strani bojišča, vedno propaganda, kar pa pride z naše, je resnica in pravičnost, ideal človečnosti in križarska vojna za mir.

Walter Lippmann

Propaganda je za demokracijo to, kar je nasilje za terorizem.

Noam Chomsky

¹ Iz Goebbelsovega govora v Državni filmski zbornici 5. marca 1937.

Propaganda v hollywoodskih filmih

Propaganda je lahko sredstvo zbiranja ljudi zaradi nekega vprašanja, toda pogosto na račun pretiravanja, napačnega predstavljanja ali celo laganja o teh zadevah, da bi si tako pridobili podporo. Propaganda je značilnost človeških družb od samega začetka. Prevladujoče kulture, države ali religije so jo široko uporabljale in najdemo jo v vseh zgodovinskih obdobjih. Sama beseda prihaja iz latinskega izraza propagare, kar pomeni »širiti, razpršiti, raznesti«. Najpogostejše propagandne taktike so: uporaba delnih dejstev in izbranih zgodb, utrjevanje razlogov in motivov za delovanje, demonizacija »sovražnika«, ki se ne sklada s podobo tega, kaj je »prav«. Razvoj množičnih medijev je do konca 19. stoletja ustvaril trdne temelje za novo obliko komunikacije. Ta je propagandi dala v roke orožje take moči, da je za vedno spremenila vse nadaljnje delovanje na tem področju.

Film, zelenokljunec med umetnostmi, je odprl novo poglavje propagandne dejavnosti za prihajajoče 20. stoletje. Zato ga smemo imeti za zgolj nedolžno zabavo, saj lahko prenaša močna ideološka sporočila. Leta 1935 je bil prvič prikazan slavni dokumentarec režiserke Leni Riefenstahl z naslovom »Triumf volje« (Triumph des Willen), v katerem je novi nemški kancler Adolf Hitler prikazan kot božanski vodja, ki se spusti z neba (z letalom) in svojim privržencem prinaša nov »svetovni nazor« (Weltanschauung). Ta film še dandanes deluje srhljivo realistično.

Pomembnost propagande za nacistični režim v Nemčiji lepo ponazarjajo besede Josefa Goebbelsa: »Propaganda postane neučinkovita v trenutku, ko se je zavemo. Kinematograf je kraj za zabavo, kjer je občinstvo lahko izpostavljeno propagandi, ne da bi vedelo za to. To je propaganda, skrita v klasičnih filmih.«¹

Hollywood si je v »deželi svobode in demokracije« zgradil sloves najmočnejše filmske industrije na svetu. Hollywoodski filmi so na površju izjemno realistični, toda ta njihov realizem

je skrbno obdelan in oblikovan tako, da »bralca vodi k zaželenemu branju, saj ga mora peljati po začrtani poti skozi potencialno kompleksna in tuja področja« (Hall, 1997: 166). V hollywoodskih filmih celo najstniki vozijo drage avtomobile, reveži pa s svetlobno hitrostjo postajajo milijonarji. Hollywoodske navade postajajo čedalje bolj samoumevne.

Ameriška preganjavica je iz filma v film bolj očitna. Priče smo strahu pred potresi, vulkani, meteorskim dežjem, Rusi, Severnimi Korejci, Latinosi ... Ti filmi so ustvarjeni za ustrahovanje in njihov namen je opravičevati dejanja oblasti ZDA ali ljudi pripravljati na prihajajoče ukrepe. Propagandna kampanja v teh filmih sovražnika Amerike prikazuje kot pošast neizmerne moči, medtem ko je Amerika prikazana kot žrtev in kot junak. »Filmsko ustrahovalno propagando lahko razumemo na dva načina. Pri prvem gre za ukrepanje in obrambo ter obveznost ZDA, da rešujejo svetovne probleme. Pri drugem gre za teorijo zarote, ki ohranja represijo in status quo. Že zgolj ustvarjanje takšnih filmov, ki kažejo ameriške napake, nam potrjuje, da so ZDA idealna demokratična država.« (Panjeta, 2004: 7).

Klasični filmski teoretiki domnevajo, da bo občinstvo pasivno sprejemalo ideološka sporočila filma. Ne upoštevajo družbenih identitet in posameznikovih stališč, kakor se tudi ne ozirajo na okoliščine prikazovanja ali družbene oziroma zgodovinske razmere. Teorija Stuarta Halla se tega loteva malo drugače. Po Hallu obstajajo tri vrste branja besedil: dominantno, posredno (negotiated) in opozicijsko branje. Po hermenevitičnem pristopu naj bi ti trije tipi branja tvorili zaključen krog, znotraj katerega bi se bralci posluževali vseh treh tipov, da bi zapopadli, dojeli in razumeli pomen besedila glede na njihova pričakovanja, dileme in morebitne učinke na njihovo nadaljnje razumevanje položaja, življenja in dejanj. Naloga proizvodov množične kulture, filmi so le eden izmed njih, je, da ohranjajo obstoječe stanje. »Trik je v ohranjanju zbeganih množic v tej zbeganosti. Ta del človeštva naj se ne obremenjuje s svetovnimi vprašanji. Še več, to je nezaželeno, kajti če vidijo preveč resničnosti, jo bodo nemara začeli še spreminjati.« (Chomsky, 1999: 92).

Balkan v hollywoodu: vojna zgodba brez naslova

Balkan se vrača v središče pozornosti zahvaljujoč Angelini Jolie. *Untitled Love Story* (Ljubezenska zgodba brez naslova), njen prvi avtorski film, ki se snema prav zdaj, je vznemiril medije v vseh nekdanjih jugoslovanskih republikah, pa tudi drugod po svetu. Polemika glede tega filma se je začela takoj, ko je Angelina izjavila, da bi jo zanimalo posneti film o vojni v Bosni. Srbska javnost je trdila, da je to zgolj še en protisrbski propagandistični projekt več, bošnjaška muslimanska javnost je protestirala zaradi domnevnega žaljenja vojnih žrtev, Hrvate pa je zanimalo, kakšna je njihova vloga v tej zgodbi.

Angelina Jolie si ni izmislila ničesar novega. Jugoslovanske vojne in osebnosti s teh območij se pri ameriških režiserjih hollywoodskih filmov ali TV-oddaj dokaj pogosto obravnavajo. Ti filmi so zasnovani na ideji utrjevanja pozitivne podobe »dobrih fantov« iz ZDA, ki je po spopadih v Vietnamu, Iraku in Somaliji že močno načeta. Hollywoodska industrija je tako v zadnjih petnajstih letih proizvedla nekaj ducatov filmov s tovrstno ideologijo. Mnogi izmed njih so bili posneti za nabiranje podpore in upravičevanje bombardiranja Srbije leta 1999, za katero so ti filmi z jasno ločnico med dobrimi in zlimi pripravljali teren.

Po Stuartu Hallu in njegovi teoriji identitet, ki nastajajo znotraj in ne zunaj diskurza, bi se lahko strinjali, da so te identitete proizvod specifičnih strategij v specifičnih zgodovinskih in institucionalnih okoliščinah, znotraj katerih so v rabi specifične diskurzivne formacije in pra-

kse. Identitete se oblikujejo glede na odnos do Drugega oz. do nečesa, kar je drugačno. So rezultat izločevanja, izključevanja in prezira, saj nastajajo v igri med določenimi modalnostmi moči. To pomeni, da je ameriška identiteta velesile z dobrimi nameni nastala z načrtnim zaničevanjem Rusov, Korejcev, Arabcev itd.

Kje pa v tej zgodbi tiči Balkan? Ne da bi stopali na področje zunanje politike ZDA je kot na dlani jasno, da so bile vojne na teh območjih prikazovane skladno z uveljavljenim pogledom na tri strani v sporu. Hrvati so »dobri fantje«, ki branijo svojo domovino pred osvajalci, in Hrvaška je, kar se tega tiče, sodobna evropska država. Srbi so divjaški nacisti, ki bi radi osvojili tako Bosno kot Hrvaško, in pri tem pobijajo tako neoborožene civiliste kot vojne ujetnike. Ne premorejo nikakršnih čustev in za višje cilje so pripravljeni zapustiti sonarodnjaka, ujetega na minskem polju.² Srbi so popoln sovražnik. Bosanski muslimani so uboge in nedolžne žrtve te vojne in jih je kar zanimivo videti postavljene kot protiutež Arabcem v hollywoodskih filmih.

To je tipičen primer teorije Harolda D. Lasswella o jeziku kot dražljajno-odzivnem elementu. Ta trdi, da vsako propagandno dejanje temelji na vzorcih pravilnega in napačnega in da je nasprotno stran treba prikazati kot takšno, ki zavrača dobro. Propagandisti se po Lasswellu ukvarjajo z razmnoževanjem dražljajev, namenjenih zburanju zelenih odzivov, in odpravljanjem dražljajev, ki zelene odzive zavirajo (Lasswell, 1927: 630). Iz tega sledi, da je prav vsaka negativna lastnost tistega, ki bi ga radi prikazali kot »zlobneža«, praviloma za nekaj stopenj napihnjena, medtem ko so »dobri fantje« ali domnevne žrtve prikazani z dobrimi lastnostmi, napihnjnimi za enako število stopenj. Za ustvarjanje negativne podobe domnevnega sovražnika je treba veliko več truda in drugega vložka, toda takšen prikaz je veliko učinkovitejši. Na primer, nekdo bi lahko trdil, da njegovi sonarodnjaki sicer niso ravno najboljši na svetu, toda drugi so glede tega še veliko slabši, zato so vsa dejanja proti njim upravičena. Veliko lažje je verjeti, da »Drugi« pomeni skrajno zlo kot skrajno dobro.

Film je sposoben premagati vse tiste stroge pripovedne omejitve, ki so zaznamovale zgodnja propagandna orožja. Še več, film deluje s pomočjo sinestezije podob, besedila in zvokov, zato je zgodba tudi v bolj »realističnih« primerih na drugem mestu. Proces globalizacije je namreč omogočil močno prevlado množičnih medijev. Čeprav najbolj subtilna propaganda pogosto spominja na nepristranski premislek, ni nikakršen problem prepoznati njene skrajnosti. Propagandisti imajo intenziven pristop k dostopanju do posameznika prek teh medijev, k načinu dostopa do posameznikovega »zasebnega nabora pomenov« in izkoriščanja zadnjega.

Naslednji primeri reprezentacije Balkana v hollywoodskih filmih niso namenjeni ocenjevanju prvega filma Angeline Jolie, še preden je ta bil posnet. Ta esej je nastal, da bi nas spominjal na vse napake, ki so jih zagrešili ameriški filmarji pri ustvarjanju podobe tega dela sveta. Če se Angelini uspe dovolj poglobiti v balkansko problematiko in vsaj malo razumeti odnose v Bosni in Hercegovini, potem lahko njen prihajajoči film postane nekaj povsem svežega. S pozitivnim pristopom bi svetu lahko končno pokazala, da Balkan niso brezsrčni divjaki, temveč ljudje s čustvi in ideali, če pa izbere pot svojih predhodnikov, potem bo njena Ljubezenska zgodba brez naslova zgolj še ena izpuščena priložnost več, da bi se polepšala podoba Balkana v hollywoodskih filmih, pa tudi v svetu.

Balkan v Hollywoodu: Hrvati

Resnici na ljubo imajo Hrvati precej dober razlog za nezadovoljstvo z reprezentacijo njihovega naroda v hollywoodskih filmih. Skorajda ni filma ali TV-serije, kjer bi se Hrvati lahko našli –

verjetno zato, ker bi Američanom ukradli vlogo »dobrih fantov«, za to lahko na kratko navedemo dva primera: *Harrison's Flowers* (2000) in TV serija *ER* (1999–2008).

V prvem primeru je Vukovar pod napadom srbskih sil. Razlikovanje med Hrvati in Srbi je vzpostavljeno predvsem s poudarjenim očrnjevanjem Srbov. Filmski napovednik tega filma prikazuje tank, okrašen s srbskimi simboli, ki juriša skozi mesto. Nad njim so črke, ki pravijo »onkraj nevarnosti«. Zatem Srbi začnejo streljati po novinarjih. Na drugi strani so Hrvati, ki so napadeni, ki se borijo za svobodo in ki kljub temu premorejo toliko razsodnosti, da razumejo in pomagajo tujim novinarjem.

Taki filmi bi Hrvate radi prikazali kot vojne junake ali vsaj kot »dobre fante« v tej balkanski noriji. Zdaj se moramo vrniti k Lasswellu, ki trdi, da je eden od ciljev propagande »vzpostaviti pozitiven odnos do objekta, ki mora biti predstavljen ne kot nadloga ali ovira, niti kot odvraten ali absurden, temveč kot zaščitnik naših vrednot, junak naših sanj in zgled vrlin ter spodobnosti« (Lasswell, 1927). Torej, da bi imeli dobrega, moramo imeti tudi njegovo nasprotje, popolnega zlobneža. Prvi nima ne nikakršnega smisla ne pomena brez drugega. Negativne lastnosti in dejanja so tisto, kar dejansko napaja junake iz hollywoodskih filmov. Kaj bi Batman brez Jokerja ali John McClane brez Hansa Gruberja? Le kaj bi Američani brez Rusov ali Arabcev? Prav tako: kaj bi bili Srbi brez Hrvatov in nasprotno? Ne eni ne drugi ne bi bili zanimivi za hollywoodske filmarje, če ne bi bilo grozodejstev, storjenih med tema dvema narodoma in nad njima. Če ne bi bilo »zlobnih Srbov«, bi bili Hrvati za ameriške režiserje zanimivi toliko kot Liechtenstein ali Belorusija.

Veliko boljši primer je dr. Luka Kovač, glavni lik izjemno popularne TV-serije *ER*. Kovač, ki ga igra hrvaški igralec Goran Višnjić, je privlačen zdravnik na urgenci, ki prihaja s Hrvaške. To je junaški lik, čigar celotno družino so pobili Srbi in ki trpi za krivdo preživelega s posttravmatsko stresno motnjo. Kovač tu in tam pripoveduje o lepem in mirnem družinskem življenju v Zagrebu pred vojno, zahvaljujoč videzu pa je postal precej popularen najprej v Hollywoodu, potem pa še na Hrvaškem.

Hall in drugi filozofi, kot sta Derrida ali Laclau, so enotni glede pojma konstitutivne zunanjosti (Hall, 1997: 87). Identitete se vzpostavljajo prek razlik, zato sta bila dr. Luka Kovač, priljubljeni TV-lik, in Goran Višnjić, priljubljeni igralec, ustvarjena kot nasprotna Drugemu. Prikazujeta »dobre fante«, ki pa ne bi bili deležni tolikšne slave, če ne bi za sabo imeli mučne preteklosti. To preteklost so jim oblikovali sovražniki – Srbi. Na tem mestu seveda ne dvomim o Goranovih igralskih sposobnostih. Hrvaški igralec, ki je igral junaški lik s Hrvaške, je bil v Hollywoodu izjemno uspešen. Luka Kovač je zgled kreposti in čednosti ter junak iz naših sanj zahvaljujoč »zlobnežem« iz Srbije. Tak lik ne bi mogel priti iz Liechtensteina ali Belorusije.

Balkan v Hollywoodu: bosanski muslimani

Razlika med reprezentacijo bosanskih muslimanov in vseh drugih muslimanov v hollywoodskih filmih je zelo zanimiva. Harold D. Lasswell v svoji teoriji propagande v kulturnem smislu pravi, da je neki objekt v kulturi predstavljen tako, da se glede njega oblikujejo določena kulturna stališča. »Propagandistova naloga je krepitev stališč, naklonjenih njegovi zadevi, preusmerjanje stališč, ki so ji sovražna, pritegnitev neodločenih ali v najslabšem primeru prepričitev, da bi se postavili na sovražnikovo stran.« (Lasswell, 1927: 629)

Medtem ko so Arabci prikazovani podobno kot Judje v nacistični Nemčiji, kot *untermenschen*, so bosanski muslimani nekaj povsem drugega. Arabce ponavadi prikazujejo kot teroriste

³ »Srbi morajo umreti«: slogan, ki ga je bilo večkrat slišati v avstrijskem parlamentu pred prvo svetovno vojno.

⁴ www.imdb.com

ali pa kot bajno bogate idiote, ki so jim ponavadi všeč ameriške ženske, zaradi česar jih ugrabljajo in silijo v spolne odnose. Po drugi strani so bosanski muslimani prikazani kot žrtve takšnega početja, čeprav seveda ne s strani Arabcev, temveč Srbov. Priče smo popolnemu preobratu v vrednotah, ki naj bi jih imel musliman. Muslimani iz Iraka ali Palestine imajo 100-odstotno negativne lastnosti, medtem ko imajo tisti iz Bosne 100-odstotno pozitivne. Ko islam prihaja iz Irana ali Afganistana, se prikazuje kot negativna sila, medtem ko je bosanski islam popolnoma v redu. Vse negativne konotacije, ki jih imajo nebosanski muslimani v hollywoodskih filmih, pri bosanskih muslimanih postanejo pozitivne.

Bosanski muslimani tako v tej maniri v hollywoodskih filmih poslušajo hip-hop, nosijo potiskane kratke majice in govorijo angleško. Poročnik Burnett (ki ga igra Owen Wilson) v filmu *Za sovražnikovo črto* muslimane v Bosni prvič sreča ravno v mestnem okolju, kar napeljuje na sklep, da so civilizirani ljudje, na primer v nasprotju z Arabci. Glavni liki teh filmov Srbe srečujejo v gozdu ali na podeželju, muslimane pa v sodobnih mestih, kavarnah in trgovinah.

Treba je omeniti tudi, da bosanski muslimani v teh filmih nimajo muslimanskih imen, ki bi gledalce spominjala na preostanek muslimanskega prebivalstva na svetu. Zato se v filmu *Za sovražnikovo črto* uporablja ime Damir, ki ga uporabljajo vsi trije narodi v Bosni, v *Dobrodošli* v Sarajevu pa Višnjicev lik nosi ime Risto, kar je pravzaprav srbsko ime. Kljub temu so enega od muslimanov v filmu nekajkrat imenovali Risto. Nihče od njih ni ne Mohamed, ne Sulejman ne Ibrahim, čeprav je teh imen med bosanskimi muslimani nešteto. Čeprav je bosansko muslimansko poimenovanje otrok dokaj edinstveno in ni povsem povezano z religijo (na primer Elvis, Denis), je zelo zanimivo, da niti osnovna muslimanska imena niso uporabljena za poimenovanje bosanskih muslimanov v hollywoodskih filmih. Razlog je jasen: kako razložiti preprostemu gledalcu, da Mustafa, ki pobija ameriške vojake v Iraku, ni isti Mustafa iz Bosne?

Iz Hallove točke gledišča je ta zadrega z imeni zelo zanimiva. Hall namreč vztraja pri procesu, ki ga mora prestatati subjekt, da bi si pridobil identiteto. Tako gre subjekt najprej skozi postopek artikulacije. Pri hollywoodskih bosanskih muslimanih so ti določeni s svojimi imeni, to so ta dobri muslimani, primer, kako naj bodo muslimani videti, saj nosijo imena, kot sta Risto in Damir, ne pa Sulejman ali Ibrahim. Drugi postopek je identifikacija, ki likom podeli končno podobo skozi njihova stališča ali dejanja.

Balkan v hollywoodu: Srbi

Še več, moč ni samo negativna v zatiranju tistega, kar skuša nadzirati. Je tudi produktivna. Ne sedi nam zgolj na prsih kot sila, ki pravi ne, ampak /.../ prehaja in proizvaja stvari, povzroča užitek, oblike vedenja in ustvarja diskurz.

(Foucault, 1980: 11)

Srbi so bili skozi zgodovino pogosto žrtve propagande. Eden najbolj razvpitih avstro-ogrskih sloganov je bil »Serbenmussensterben«, ³ da niti ne omenjamo grozljive propagande hrvaškega fašističnega režima med drugo svetovno vojno. Prava demonizacija Srbov v hollywoodskih filmih se je začela v devetdesetih letih, po razpadu nekdanje Jugoslavije. Glede na to, da so Srbi na splošno veljali za krive jugoslovanske vojne, se je protisrbska propaganda začela uveljavljati tudi v filmih. Med 277 fotografijami na spletni strani IMDb, ⁴ ki imajo oznako 'terrorism', je

lepo število takih, na katerih ta umazani posel opravljajo Srbi. Dr. Jack Shaheen⁵ navaja 18 filmov od leta 1977 naprej, v katerih arabski teroristi skušajo napasti ZDA, toda samo v zadnjih 15 letih je naštel več kot 20 filmov s srbskimi zlikovci.

V začetnem prizoru filma *Alcatraz* (1996) pride do demon- taže bombe, ki so jo podtaknili Srbi. To je začetek niza filmov, v katerih Srbi nastopajo kot zlikovci: *Mirovnik* (1997) z Georgeem Clooneyjem in Nicole Kidman, *Diplomatic Siege* (1999) s Tomom Berengerjem in Daryl Hannah, *Harrison's Flowers* (2000) z Andie McDowell, *Za sovražnikovo črto* (2001) z Owenom Wilsonom in Genom Hackmanom ... V filmu *The Hunting Party* (2008) Richard Gere opisuje Republiko srbsko kot »središče balkanske norosti, deželo, kjer tečeta med in mleko ter se dogajajo ropi in posilstva«. Gauntlettovo prepričanje, da »množično proizvajana popularna kultura zatira kritično misel« (Gauntlett, 2008: 25), je pri vsej zgodbi pravzaprav najbolj grozljiva stvar. Očitno nihče, ki ni Srb, ne opazi negativnega prikazovanja Srbov v hollywoodskih filmih.

Verjetno najbizarnejši je film Kyla Bergersona *Love Comes to the Executioner* (2006), kjer je glavni lik Srb z imenom Heck Prigušivač (Dušilec), ki živi v Novi Prištini z materjo porno zvezdo in bratom množičnim morilcem. Njihovi sosedi so sami čudni liki, ki jih vodi Sestra Četnik. Srbe lahko najdemo tudi med zlikovci v nadaljevanjih nanizank *24*, *JAG* in *Waking the Dead*.

Taka podoba Srbov ni presenetljiva, če upoštevamo, da jih mediji od devetdesetih let naprej prikazujejo kot barbarske morilce. Kanadski medijski kritik Doug Saunders piše: »Veliki studijski filmi in TV-serije, poglaviten proizvod Hollywooda, so bili dolgo tako rekoč nerazločljivi od državno financirane propagande. Hollywood vsakič (oz. z redkimi izjemami), ko se na platnu prikaže mož v uniformi, začne trobiti v washingtonski rog. Hude pomanjkljivosti ameriške zunanje politike iz preteklosti se nam morda zdijo grozljive, toda petdeset let kina in televizije jih je prebarvalo v svetle in lahke tone.« (Saunders, 2008) Ameriški superjunaki so dobili še eno bojišče.

Welcome to Sarajevo (1997) Michaela Winterbottoma z Woodyjem Harrelsonom, Stephenom Dillanom in Mariso Tomei je bil eden najočitnejših primerov filmov s protisrbsko propagando. Temelji na knjigi *Natasha's story*, ki jo je napisal Michael Nicholson, resnični zgodbi o mali deklici Nataši, ki so jo evakuirali iz Sarajeva in ki jo je posvojil sam avtor knjige. Nataša danes živi v Londonu skupaj s svojimi krušnimi starši.

Film se začne s podobami porušenega Vukovarja leta 1991, ki jih spremlja pesem »Sprem'te se, sprem'te, četnici«⁶ (»Pripravite se, pripravite, četniki«). Po začetnem prizoru nas režiser popelje v oblegano Sarajevo leta 1992, kjer ubijejo žensko, ki se udeleži poroke v katoliški cerkvi. Tukaj imamo prvič primer resničnega dogodka, ki je bil prenarejen za potrebe propagande. Splošno znano dejstvo je, da je bil 1. marca 1992 ubit neki Srb, ki se je udeležil poroke v pravoslavni cerkvi v Sarajevu. Winterbottom je očitno uporabil ta dogodek, da bi ustvaril podobo srbskih divjakov, ki na porokah pobijajo neoborožene ljudi.

Ta film najbolje opisuje vrstica besedila Stephena Dillana: »Velike pokalice, majhni otroci, zlobni ljudje – velika televizija.« Poslušamo pričevanja malih otrok, ki pripovedujejo, kako so bili pregnani z lastnih domov zato, ker so muslimani. Režiser nam, da bi okreplil zgodbo, pokaže še nekaj videoposnetkov iz taborišč Omarska in Trnopolje, tem pa sledijo besede: »Množično iztrebljanje ljudi ... Dogaja se zdaj!« Prizori trupel s tržnice Markale ali moškega, ki gol teče po cesti, naj bi ustvarili vtis barbarskih srbskih zločinov.

Avtobus z evakuiranimi otroki ustavijo »četniki«, tako so v prizoru poimenovani. »Četnik« stopi na avtobus, grozeč s puško z njega pobere nekaj srbskih otrok in začne vpiti: »Vam bom

⁵ Dr. Jack G. Shaheen (roj. 1935) je zaslužni profesor množičnega komuniciranja na univerzi v South Illinoisu, znan pa je po raziskavah prikazovanja Arabcev in islama v ameriških medijih.

⁶ »Sprem'te se, sprem'te, četnici »je himna četniškega gibanja iz druge svetovne vojne.

⁷ »Daću ja vama dokumente, sve ću vas pobiti«.

že dal jaz dokumente, vse vas pobijem!«⁷ Malo pozneje vidimo srbskega vojaka, ki s puško pobija zvezane civiliste na neki zgradbi in sprašuje: »Kdo je naslednji?« Preživeli so deležni nesramnega »ciao« in strela v tilnik.

Mala bosanska deklica, ki so jo evakuirali iz Sarajeva in jo je posvojil britanski novinar, je Emira, bosanska muslimanka in ne Nataša, bosanska Srbkinja. V tem filmu je vse postavljeno na glavo, da bi nastala zgodba o zlobnih Srbih in ubogih nemočnih bosanskih muslimanih. To stanje seveda kar kliče po ameriškem posegu. Woody Harrelson Goranu Višnjicu (Ristu) v enem od prizorov razlaga, da mu je žal zaradi vsega, kar se dogaja v Sarajevu: »Če bi muslimani pobijali kristjane, bi že kaj storili«. No, očitno so.

Kot pravi že Foucault v prej omenjenem citatu, moč, ki proizvaja diskurz, je tista, ki Srbom določa identiteto. To poteka najprej prek procesa artikulacije, ko Srbi nosijo strašne vzdevke, kot je Lisjak (The Hunting Party), strašne priimke, kot je Lokar (Za sovražnikovo črto), ali strašna imena, zapisana s krvjo, kot je Živko (Welcome to Sarajevo). Del tega procesa je tudi strašnost cirilice, pri tem pa je treba vedeti, da imajo Američani Srbe praviloma za ruske zaveznike. Glede na to, da cirilica nosi grozljive konotacije še iz časa hladne vojne, novim zlikovcem ni bilo težko pripisati novega simbola strahu. Zatem stopa na delo identifikacija, ko kar vsi Srbi postanejo Živko, Lokar ali Lisjak, vsi imajo dolge lase in brade, brazgotine ter željo po ubijanju in osvajanju.

»Srb je dober za filmskega zlikovca, a ne zato, ker bi Američani imeli slabo mnenje o Srbih, temveč zato, ker Američani nimajo nikakršnega mnenja o Srbih. Srbski zlikovec ne bo nikogar užalil, razen morda Srbov, toda kdo je že kdaj srečal katerega od njih?« (Cavanaugh, 2002)

Sklep

Bralci tega eseja si bodo najverjetneje zastavili povsem pričakovano vprašanje: Zakaj? Res je, Hollywood je res ustvaril podobe slabih Srbov, ubogih bosanskih muslimanov, dobrih Hrvatov in ne nazadnje tudi superdobrih Američanov, ki potem rešijo problem. Toda zakaj v tem vrstnem redu, kaj se v resnici skriva za vsem tem? Po vsej prizadevnosti, ki sem jo vložil v ta analitični esej, sem se znašel v podobnem položaju kot Foucault po analizi diskurza, humanizma in filozofije vesti. Foucaultovi kritiki so trdili, da je sicer imel večkrat prav, toda njegovo razmišljanje pelje v slepo ulico. Ponudil naj bi predstavitev konstrukcije položaja subjekta znotraj diskurza, toda hkrati naj ne bi odgovoril na vprašanje, zakaj nekateri posamezniki ali skupine imajo določena stališča in ne kakšnih drugih.

Foucault je svojo teorijo zagovarjal tako, da je na osrednje mesto v njej postavil moč. Kot sem že omenil, moč je tista, ki sproža ugodje in oblike vedenja ter nazadnje proizvaja diskurz. Zato upam, da bom s pomočjo istega pojma tudi sam obranil svojo analizo. Moč so ZDA. Hollywood je v ZDA. Jack Valenti, predsednik ameriškega filmskega društva Motion Picture Association of America, je nekoč izjavil, da Washington in Hollywood izhajata iz skupne DNK. To pomeni, da Američani uporabljajo vse, kar jim je na voljo, da bi še bolj razširili svoj vpliv v svetu, delovali v njem in svoja dejanja tudi upravičevali. Filmi v demokracijah ustvarjajo občutek katarze in smisla, medtem ko ponujajo pobeg iz resničnih dogodkov na politični sceni. Hollywoodski filmi so z ustvarjanjem utvare o diskusiji najmočnejše orodje propagande. V medijski dobi je nevednost izjemno dragocena dobrina, ki pelje v poenotenje javnega mnenja, to pa olajša uresničevanje globalnih ciljev.

David Gauntlett v svoji knjigi *Media, Gender and Identity* pravi: »Kultura, ki jo množice požirajo, ni kultura, ki so jo množice ustvarile. Prav nasprotno, ta kultura, ki jo množice požirajo, je proizvod kulturne industrije in je vsiljena od zgoraj. Medijski proizvodi (tako filmi kot glasba ali TV-nadaljevanke) zaradi tega komercialnega konteksta nikoli ne morejo biti 'ume-tnost', ki je po naključju tudi dobrina. Še huje, ti proizvodi so dobrine skozi in skozi« (Gauntlett, 2008: 23–24). Tudi ta tip kulture, ki sem ga tukaj analiziral, je bil vsiljen od zgoraj za doseganje ameriških zunanje-političnih ciljev. Razprava o razlogih za take cilje je neka druga zgodba, za katero bi bilo verjetno treba napisati nov esej.

Hollywoodski producenti bodo, soočeni z dilemo med resničnim življenjem in utvaro, prav vsakič izbrali utvaro. Ustvarjanje sovražnika s pomočjo vseh filmskih učinkov, ki so na voljo, se izkaže za odlično strategijo obvladovanja planeta. Hollywoodska propaganda ne bo kar tako potihnila. Ko se bo propaganda o primitivnem islamu, pokritih ženskah, fanatikih džihada ali barbarskih Srbih, ki koljejo ženske in otroke, nekoč izpela, bo Hollywood našel novega sovražnika. Vedno ga najde, vedno je tako. Spremljajmo mainstream ameriškega filma, pa bomo videli.

Prevedel Bojan Albahari

Literatura

- CAVANAUGH, T. (2002): Why is Hollywood still beating up on the Serbs? Dostopno prek: <http://reason.com/archives/2002/12/16/unreel-claims/1> (20. januar 2011)
- CHOMSKY, N. (1999): *What Uncle Sam Really Wants?* Beograd, Čigojaštampa.
- CONSTANTINE, A.: *Collateral Brain Damage*. Dostopno prek: <http://www.ratical.org/ratville/JFK/JohnJudge/linkscopy/CBD.html>. (20. januar 2011)
- FOUCAULT, M. (1980): *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. New York, Pantheon.
- GAUNTLETT, D. (2008): *Media, Gender and Identity*. Abingdon, Routledge.
- HALL, S. (1997): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Milton Keynes, Sage Publications & Open University.
- HAHEEN, J.: *Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People*. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=ewaox9UA6NE> (20. januar 2011)
- LASSWELL, H. D. (1927): *The Theory of Political Propaganda*. ICS, University of Leeds.
- MINTZ, S.: *American History Through Film*. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=UC5vDYHbm2g>. (20. januar 2011)
- PANJETA, L. (2004): *Propaganda kao iluzija diskusije (Propaganda as the illusion of discussion)*. Dostopno prek: <http://www.heft.com.ba/filmmarketingsum> (20. januar 2011)
- Spletna stran The Internet Movie Database. Dostopno prek: <http://www.imdb.com>. (20. april 2011)

ENOUMJE NACIONALIZMA

Nacionalizem in državljanstvo v postdaytonski Bosni in Hercegovini

Na neki kar najbolj splošni ravni se na zdajšnji geopolitični položaj na Balkanu gleda kot na posledico spodletele jugoslovanske politične ureditve: ideologija »bratstva in enotnosti«, ki je svoje čase držala staro Jugoslavijo skupaj, se je v času balkanskih vojn v 90. letih sprevrgla v svoje nasprotje in postala ideologija »bratomorilstva in razdvajanja«. Sledeč eni sami niti celotnega zgloba zapletene zgodbe, ki spremlja disolucijo Jugoslavije in konstitucijo njenih držav naslednic, bom poskušal pokazati, da ideologija »bratstva in enotnosti« še zdaleč ni izginila, temveč se je razpršila, razparcelirala na posamezne države v sprevrženi obliki, v obliki nacionalizmov, ki tako ob konstituciji kot tudi zdaj prosto razpolagajo z državno birokracijo in vojsko.

V Jugoslaviji je ideologija »bratstva i jedinstva« pomenila raznolikost in mnogoterost ljudstev, ki so se razumela kot narodi in organizirala kot republike pod skupnim, enotnim federativnim dežnikom. To, s čimer imamo danes opravka pri jugoslovanskih državah naslednicah, pa je ideologija »bratstva in enotnosti« v nacionalizirani obliki, kjer bratstvo ne pomeni več »bratstva med narodi«, temveč bratstvo v povsem etnocentričnem smislu pripadnosti naciji, ki je malodane monoteistično dojeta kot »ena in nedeljiva«. Skratka, namesto poprejšnje »enotnosti pluralnosti« imamo zdaj opravka s »pluralnostjo enotnosti«. Tisto, kar je s tega vidika nadvse zanimivo in kar bo ves čas spremljalo naše preiskovanje problema, je primerjava konstitucije nacionalnih jugoslovanskih držav naslednic z nastankom sodobnih evropskih nacionalnih držav, tako historično kot v aktualni sedanjosti. Namreč, prav v današnjem času se nam zgodovina znova razkriva s svojim ironičnim posmehom, kajti neka nedvomna ironija se skriva v tem, da so nekdanje jugoslovanske republike stopile izpod skupnega nadnacionalnega dežnika vsaksebi in da so se kmalu zatem znašle v položaju, ko pristopajo in postajajo postopoma del nekega novega nacionalnega političnega telesa, Evropske unije.

Nedvomno imamo tako pri novih nacionalnih državah na območju nekdanje Jugoslavije kot pri modernih evropskih nacionalnih državah opravka z neko moderno koncepcijo, ki »nacijo« veže na »državo« do te mere, da malodane ni mogoče misliti enega ločeno od drugega. To postaja

¹ Tukaj in v nadaljevanju bom uporabljal koncept *citizenship regime*, kakor sta ga skovala Jo Shaw in Igor Štiks, saj je nadvse primeren način, kako analitično zaobjeti »celoto različnih pravnih statusov, kakor se kažejo v širšem političnem kontekstu, ki so ključni za izvajanje civilnih pravic, politične pripadnosti in polno družbeno-ekonomsko članstvo v neki skupnosti« (Shaw in Štiks, 2010: 6). Koncept državljskega režima vključuje vse tri različne vrste pravic v klasičnem Marshalloviem (prim. 1950) konceptiji državljanstva, torej civilnega, političnega in socialnega, kajti podaja zahtevo po aktivnem izvajanju in uživanju vseh treh pravic kot kriteriju za polno članstvo v dani politični skupnosti.

ne najbolj razvidno, ko pogledamo na državotvorne procese na delu v primeru velike večine jugoslovanskih držav naslednic, kjer je nacionalizem bila poglobljena vojna mobilizacijska sila in obenem legitimizacijska osnova pri iskanju pripoznanja suverenosti v mednarodnem prostoru, še bolj pa je to razvidno v inkluzivno ekskluzivni strukturi obstoječih državljskih režimov.¹ Toda Bosna in Hercegovina je izjema tako glede na preostale države naslednice kot tudi glede na klasično koncepcijo nacionalne države in s tem povezano razumevanje državljanstva: postdaytonska Bosna in Hercegovina je politični paradoks, ki se na splošno izmika etiketiranju, stereotipiziranju in idealno-tipskemu razmišljanju na isti način, kot se upira zaobjetu s klasičnimi koncepti politične teorije in prakse. Zato tukaj ne pomeni iztirjene oblike države ali kakršnega koli sekundarnega derivata idejne koncepcije države kot take, temveč, ravno nasprotno, položaj, iz katerega je šele omogočen kritičen premislek nacionalne države.

V tem članku bom torej naslovil problem razmerja med nacionalizmom in državljanstvom v kontekstu moderne nacionalne države na primeru postdaytonskega državljskega režima v Bosni in Hercegovini, vselej oziraje se na primere evropskih nacionalnih držav, ki so – strogo vzeto – predmet kritike pričujočega prispevka.

Balkanizacija Balkana

Morda ni naključje, da se rojstvo moderne nacionalne države umešča v čas vestfalskega miru iz leta 1648, ki je prekinil stoletno religijsko vojno v Evropi in realiziral augsburgski mir iz leta 1555 in njegovo ideologijo »čigar zemlja, tudi vera«. Lahko bi dejali, glede na kontekst, v katerem nameravam postaviti vprašanje razmerja med nacionalizmom in državljanstvom, da je vestfalski mir iz leta 1648 predhodnik Daytonskega mirovnega sporazuma. Ustanovitev modernih evropskih nacionalnih držav temelji na etnični in verski čistosti, na elementu nasilja v službi nacional-religijskih ideologij, ki je odmeval tudi med jugoslovanskimi vojnami, kjer smo imeli opravka z disolucijo nadnacionalne državne instance in obenem konstitucijo pluralnosti nacionalnih držav.

Izraz »balkanizacija«, s katerim se predvsem v angleški (*to balkanize*) politični terminologiji označuje geopolitičen fenomen disolucije neke nadnacionalne države in posledično fragmentacijo v množico manjših, nacionalnih instanc, izvorno nosi svoje ime po historičnem dogodku fragmentacije Otomanskega cesarstva na območju Balkana ob koncu prve svetovne vojne. Prav zanimivo je videti, da ima izraz regionalno zamejen pejorativni pomen, ki se ga drži še danes, predvsem po tem, da je rezultat tovrstne fragmentacije množica medsebojno nekooperativnih, konfliktnih, celo sovražnih in vojskujočih se političnih entitet. Pejorativne konotacije, ki se držijo izraza »balkanizacija«, so že na ravni označevalca regionalno zamejene na območje Balkana, toda mar se ni natanko isti proces zgodil tudi povsod drugod po Evropi? Mar ni druga svetovna vojna ravno kulminacija procesa »balkanizacije«, ki je zaobjel vso Evropo, ne samo Balkana? Mar ne bi morali potemtakem govoriti o *balkanizaciji Evrope*, ne samo o *balkanizaciji Balkana*? In če gremo še dlje: če je pri razpadu Jugoslavije primarno šlo za konstitucijo nacionalnih držav po evropskem zgledu, mar ne bi ravno pri konstitutivnem vojnem nasilju morali govoriti o *evropeizaciji Balkana*?

Številni intelektualci, novinarji in politični komentatorji, ki od blizu in že dalj časa spremljajo dogajanje v jugoslovanskem prostoru, so opazili precej kuriozno in že omenjeno dejstvo, da so se jugoslovanske republike razšle samo zato, da bi se v bližnji prihodnosti ponovno našle znova pod skupnim nadnacionalnim dežnikom Evropske unije. Razmerje med nacionalizmom in državljanstvom se v naši sedanosti zastavlja natanko v tem kontekstu, kajti ne samo v primeru jugoslovanskih držav naslednic, ki so bodisi države članice (Slovenija), bodisi države kandidatke (Hrvaška in Makedonija), bodisi države-pristopnice (Srbija, Bosna in Hercegovina), temveč tudi v primeru vseh ostalih evropskih držav potekajo dogajanja, ki v temelju spodkopavajo proces konstrukcije skupne evropske nadnacionalne identitete. Konstrukcija skupne evropske identitete je potekala z roko v roki s konstitucijo skupnega evropskega državljanstva, konceptom, katerega problematičnost se zastavlja že na najsplošnejši ravni analize, kajti govorimo o Evropski uniji, očitno ne govorimo o državi, temveč o Uniji nacionalnih držav, podobno kot – čeprav diametralno nasprotno – kadar govorimo o Združenih državah Amerike v smislu »ene« Ameriške nacije (*the American Nation*), razdeljene na množico zveznih držav.² EU se je od ustanovitve naprej vselej ozirala na distinktivno ameriško politično izkušnjo in v njej iskala recept domnevnega ameriškega ekonomskega in geopolitičnega uspeha na svetovnem prizorišču, toda pri graditvi sistema Evropske unije nacionalnih držav je pozabljala na najbolj bistveno razliko, ki jo je šele zdaj, v zadnjem času, poskušala kompenzirati z bolj ali manj ponesrečeno graditvijo skupne evropske identitete: namreč dejstvo, da gre pri ZDA za federacijo zveznih držav, ki so na ravni celote poenotene na podlagi skupne nacionalne identitete, medtem ko gre pri EU za unijo nacionalnih držav, kjer se združujoči nacionalni element izčrpa na državni ravni in kjer nad-nacionalna evropska identiteta deluje kot umetni surogat, ki ni zmožen preseči posamezne nacionalne identitete. Na kratko in precej poenostavljajoče: problem, ki EU preprečuje, da bi postala ZDA, ima korenine v nacionalni naravi njenih držav članic.

Toda še bolj kuriozno dejstvo, ko je govor o še vedno trajajočem in precej izčrpavajočem procesu konstrukcije skupne evropske identitete na podlagi evropskega državljanstva, je, da se ob vsesplošni paniki izgube nacionalne identitete skoraj nihče ne sprašuje o izgubi suverenosti, eminentnem političnem vprašanju, ko gre za državo. Javnomnenjske raziskave so na splošno bolj indikativne v svojih zasnutkih (naboru vprašanj) kot v izsledkih in Eurobarometer glede tega ni izjema: kolikor državljanje EU sprašuje po identiteti, ne pa po suverenosti, toliko s svojimi rezultati meri nekaj, kar je s stališča države pravzaprav sekundarno, s stališča Unije pa zelo bistveno, ko namreč skrb zbujujoče podaja ugotovitve, da so ljudje po državah članicah še vedno bolj navezani na svojo nacionalno identiteto kot na njen evropski surogat. Toda tisto, kar družbi tako profesionalne postavljavce vprašanj kot laično javnost, ki odgovarja nanje, sta skupna zaskrbljenost za *nacijo* in pozaba *države*. Iz te perspektive nas ne bo presenetilo, da smo v zadnjem času priča ponovnemu razcvetu nacionalizmov v vseh evropskih državah, še zlasti pa v državah kandidatkah in državah pristopnicah na območju nekdanje Jugoslavije, kjer se primarna skrb sploh ne izraža za izgubo *državne* suverenosti, temveč za izgubo *nacionalne* suverenosti.

Številne raziskave strokovnjakov, ki se ukvarjajo s tem, kar današnji Zahodni politični (in po nareku intelektualni) *mainstream* imenuje »Zahodni Balkan«, kažejo, da je temeljni pro-

² Distinktivna poteza ameriške ustave je v tem (kot je poudarila Hannah Arendt), da temelji na Montesquieujevi teoriji delitve oblasti (in v tem pogledu je bil vpliv, ki ga je imel Montesquieu na ameriško revolucijo, primerljiv z vplivom, ki ga je imel Rousseau na francosko), kjer je tako imenovani sistem *check and balances* omogočil ustanovitev zveze držav, ki bi navznoter delovala kot federacija republik, poenotena s skupno nacionalno identiteto, navzven pa bi lahko uživala vse prednosti monarhije, torej centraliziranega sistema upravljanja (Arendt, 2006: 143). Na kratko: ZDA so bile ustanovljene in še danes delujejo kot pluralnost republik navznoter, navzven pa kot monarhija, poenotena s skupno nacionalno identiteto.

³ Poenotiti raznolikost starih *polisov* in reči, da so vsi skupaj bili »nacija«, »grška nacija«, je popolna zmeta, ki nastane, ko se iz današnje perspektive gleda na grško antiko. Vsekakor drži, da je recimo Homer v svoji *Iliadi* uporabljal imena »Danajci« in »Ahajci« v splošnem pomenu, da bi opisal eno vojskujočo se stran proti drugi, toda to še ne pomeni, da je pod temi izrazi razumel »nacijo«. Isto velja za Herodota, ki je – ko je opisoval zgodovino perzijskih vojn – uporabil termin »Heleni«, da bi označil drugo vojskujočo se stran nasproti Perzijcem, kajti če gremo v podrobnosti, vidimo, da je političen termin, s katerim so se Atenci in Spartanci in drugi zavezniki sami dojemali, dejansko »panhelenska zveza«, kar bi že samo po sebi moralo zadostovati za dokaz v izhodišču pluralnega dejstva *polis* in tega, kar smo navajeni metati in isti koš kot ime »Grki«.

blem natanko v fenomenu nacionalizma. Težava je v tem, da se nacionalizem regionalno zameji skozi specifično »balkaniščen« pogled na jugoslovanske države naslednice, ki problem identificira kot distinktivno »balkanski«. Politični in pravni strokovnjaki kot rešitev za nacionalistični polom na Balkanu promovirajo republikanski koncept države in državljanstva, kakršnega domnevno lahko najdemo v državah članicah EU, pri čemer pozabljajo, da precej evropskih držav sploh ni republik, temveč so še vedno kraljevine (Velika Britanija, Belgija, Danska itd.), in da si preostale evropske države, ki so urejene na republikanski način, problem nacionalizma, ki prevladuje nad pravno zasnovano državljanstva, delijo z balkanskimi državami. Skratka, problem nacionalizma je strukturno enak tako v balkanskih kot v evropskih državah, kajti v obeh primerih gre za moderen koncept države kot nacionalne.

Kriza nacionalne države

Model evropske nacionalne države je v krizi. Tako kot velja za vse zgodovinske oblike političnih entitet, kakor tudi na splošno za vse stvari človeškega izvora, ima evropska nacionalna država svoj začetek in predvidoma tudi svoj konec. Začetek lahko datiramo v obdobje ob zori moderne, ko so republikanske revolucije strmoglavile stare fevdalne monarhije, za konec pa se zdi, kot da nastopa prav v naših časih, če pač upoštevamo, da Evropska unija odpravlja moderno obliko države. Ne glede na to, kaj menijo nacionalisti vseh dežel, Unija evropskih držav *ne* pomeni afirmacije moči nacionalne države, kot da bi šlo za goli seštevek množice posameznih moči, temveč ravno nasprotno: EU je treba interpretirati kot simptom, da je oblika moderne države v krizi, saj so se evropske nacionalne države združile v nadnacionalno politično organizacijsko obliko, s katero niso kompatibilne. Toda da bi lahko razumeli krizo moderne nacionalne države, ki napoveduje predviden konec tovrstne oblike političnega organiziranja, se moramo ozreti na začetek in pogledati, kaj se je dogajalo ob zori nastanka države kot take v zahodni politični tradiciji.

Ozreti se moramo v čas antične Grčije, kjer se je politika, kakor jo poznamo, na Zahodu najprej pojavila, kjer se je pojmovanje politike in države radikalno razlikovalo od našega današnjega. Grški *polis*, ta antična politična entiteta, je bila osnova, na kateri so se razvijale zahodne oblike države (rimska *res publica*, srednjeveške monarhije, vse do nastanka moderne nacionalne države), toda v tem procesu gre prav toliko za diskontinuiteto kot za kontinuiteto: vsaka nova forma je poleg tega, da je ohranila elemente prejšnje, prav tako z njo tudi prelomila, tako da imamo v zgodovini Zahoda opravka s kontinuiteto ohranjanja in diskontinuiteto prelamljanja političnih oblik skupnosti. Tisto, kar je za pričujočo razpravo bistveno, je antično pojmovanje države in državljanstva, saj nam bo s tega stališča omogočeno reflektirati problem nacionalistične identifikacije državljanstva z nacionalno pripadnostjo, problem, ki je lasten naši dobi, dobi zatona moderne forme nacionalne države. Razumevanje politike v antični Grčiji je bilo tesno povezano z načinom organizacije skupnosti *polis*, katere temeljna značilnost je v tem, da ni bila država v modernem pomenu besede, prav tako kakor se Stari tudi niso samorazumeli ali predstavljali za »nacijo«.³ Že samo izenačevanje *polisa* s terminom država je – strogo vzeto

– tako historično kot analitično napačno, saj je termin *lo stato*, kot kaže, prvi skoval Machiavelli v italijanski renesansi v srednjem veku. Toda celo Machiavelli je ob rabi termina države imel v mislih nekaj povsem drugega, namreč republiko, ki jo je pravilno razumel kot povsem izvorno rimsko obliko politične organizacije skupnosti. Termin »republika«, ki nikakor ne pomeni istega kot »država«, še manj pa se lahko uporablja za opisovanje antičnega *polisa* (kot to vztrajno in vehemento počno angleški in drugi prevajalci in interpreti, ki Platonovo *Politeia* prevajajo kot *The Republic*), je v svojem izvornem pomenu označeval rimsko politično izkušnjo, ki jo izvrstno povzema Ciceronova etimološka definicija tega, kaj pomeni *res publica* kot »javna stvar«: *res publica res populi*, »javna stvar je stvar ljudstva«.

Če zdaj pogledamo čez prepad, ki zija med nami, dediči nacionalne države, in Grki, ki so živeli v *polisu*, se zdi, da je ta prepad nepremostljiv, toda če se postavimo na drugo stran prepada, se nam morda razkrije nekaj bistvenega, namreč da je s stališča antičnega *polisa* nekaj takega, kot je »nacionalna država« *contradictio in adjecto*, saj pridevnika »nacionalna« nikakor ni mogoče preprosto združiti s samostalnikom »država«, vsaj ne tako, da se ne bi sama »država« spremenila v temelju. Oksimoroničnost termina »nacionalna država« je razvidna ob sami zori njenega nastanka, ki ima dva nedvomna vrha: ameriška Deklaracija o neodvisnosti (1776) in francoska revolucija. Zamisel o »nacionalni suverenosti«, na katero sta se sklicevali tako ameriška kot francoska revolucija, je v popolnem nasprotju s tem, kar sta vsaka posebej eksplicitno promovirali kot prelom s preteklostjo, namreč zamisel o »državljanški pravno-politični enakosti« (Katunarić, 2003: 97–98). Sam koncept suverenosti je zopet rimskega izvora, *potestas*, ki ga je treba razumeti povzemajoč distinkcijo med »avtoriteto« in »suverenostjo« po Ciceronu: *Cum potestas in populo, auctoritas in senatu sit* (»Suverenost je pri ljudstvu, avtoriteta pri senatu«). Na koncu rimskega obdobja se suverenost preseli na monarha in monarhične družine, avtoriteto pa si prilasti Rimskokatoliška cerkev, o čemer priča dejstvo, da v tistem času nobenega monarha niso ustoličili brez privoljenja Cerkve (Arendt, 2006: 126). V monarhičnem obdobju Evrope se je državljanstvo v modernem pomenu besede definiralo po teritorialni pripadnosti, na tej podlagi pa je šele potem, ko je nacija od monarha podedovala suverenost, republikanski parlamenti pa avtoriteto od Cerkve, nastala zamisel o »nacionalni suverenosti na lastnem ozemlju«. Dogodka, ki sta odločilno zaznamovala ta premik, sta bila, kot že rečeno, ameriška in francoska revolucija: prva zato, ker je v imenu ameriške nacije zahtevala teritorij, ki je bil *de iure* kolonija britanske krone, druga pa zato, ker je v imenu pobratene francoske nacije zahtevala enakost in svobodo za vse državljanke. Še zlasti francoski primer nam lahko pokaže, kaj se zgodi, ko se nacionalizem in državljanstvo na tej točki zgodovine prepleteta v malodane nerazdružljivo dvojico: »Revolucija in nacionalizem sta pomešali ideale z realnimi in egoističnimi interesi. Ideji svobode in enakosti sta bili v Franciji zastavljeni proti absolutizmu in sta dolgo soobstajali z etničnimi sovraštvi, naperjenimi proti tujcem.« (Katunarić, 2003: 97) Vse, kar sledi in kar bi lahko na splošno imenovali zgodovina evropske nacionalne države, je mešanica tega, kar je Goethe dejal o zgodovini na splošno, ko jo je imenoval »mešanica nesporazumov in nasilja«.

Poskus ponovitve rimske politične izkušnje, ki se veže na obstoj politične entitete, imenovane *res publica*, se je namesto v republiko sprevrgel v konstitucijo nacionalne države, tako da je čedalje bolj agresivni nacionalizem vedno znova premagal pravno-politični republikanizem, ko je šlo za vprašanja državljanstva. Ali je po izkušnji moderne nacionalne države sploh še mogoče najti kakšno obliko državljanstva, ki bi bilo *ločeno* od nacionalne pripadnosti – državo, ki ne bi bila nacionalna?

Bojim se, da takih primerov ni veliko, eden od političnih konceptov ali oblik organizacije neke politične entitete, ki mu je po nastanku moderne nacionalne države uspelo premagati in presekat zvezo med nacionalno pripadnostjo in državljanstvom, pa je forma imperija. Za razumevanje, kaj pomeni imperij kot tak, bi se bilo treba zopet obrniti na rimsko izkušnjo, toda za razumevanje, kaj so pomenili imperiji v obdobju moderne, je dovolj, če poudarimo transnacionalno naravo otomanskega ali avstro-ogrškega imperija. Prav tako kot je rimski imperij, četudi centralizirano, deloval »nacionalno« (govorjeno anahronistično), sta tudi otomanski in avstro-ogrski imperij zmogla prestopiti koncept državljanstva, povezanega z nacionalno pripadnostjo, natanko po tem modelu pa je treba razumeti tudi druge nadnacionalne politične entitete, ki nastanejo v Vzhodni in Jugovzhodni Evropi pozneje (Sovjetska zveza, Češkoslovaška, Jugoslavija) in glede na katere je Evropska unija samo zadnji prišlek. Vsem tem oblikam je uspelo vzpostaviti državljanstvo, nevezano na nacionalno pripadnost, prav vsi pa so prav tako podlegli agresivnim nacionalizmom.

Primer nasilnega razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije v imenu partikularnih nacionalizmov je paradigmatski, toda še zdaleč ne edini. Vsekakor je precej simptomatično, da sta se Nemčija in Italija konstituirali kot nacionalni državi nekoliko pozneje kot druge evropske države in da smo bili prav v teh dveh državah priča polnemu razcvetu nacionalizma in fašizma. Želja opraviti s tem delom evropske preteklosti je motivirana s strahom pred tem, da morda Evropa s fašizmom in nacionalizmom ni nikoli zares opravila in da se je z vojno na Balkanu v 90. letih ponovila natanko ista izkušnja, če je to bila ne toliko vojna razpada Jugoslavije kot ustanovitvena vojna novih nacionalnih držav naslednic.

Jugoslavija in njene nacionalne države naslednice

Precej nenavadno je, če pogledamo nazaj na položaj v Jugoslaviji z današnjimi naočniki, da je stara ideologija »bratstva in enotnosti« delovala na podoben način, kot želi delovati specifično »evropska« ideologija Evropske unije, še zlasti kar zadeva razmerja med nacionalizmom in nacionalno pripadnostjo, ker imamo v obeh primerih opravka s transnacionalno naravo jugoslovanske/evropske identitete in državljanstva. V Jugoslaviji se je ideologem »bratstvo« nanašal na enakost – realno ali zaželeno – med različnimi jugoslovanskimi narodi, medtem ko se je ideologem »enotnost« nanašal na skupni pravno-politični okvir. V tem pogledu Jugoslavija »ni bila klasična federacija, niti konfederacija«, temveč »skupnost narodov« (Ramet, 1992: 63). Četudi je nasilna disolucija Jugoslavije pripeljala do nastanka nacionalnih držav (kar je znova dokazalo, da lahko agresivnost nacionalističnih gibanj uniči državnost), nam jugoslovanski sistem »dvojnega državljanstva« omogoča potisniti še malce dlje vzporednico z EU do točke, kjer si lahko mislimo državljanstvo *ločeno* od nacionalne pripadnosti.

Ustava SFRJ z leta 1974 je sprožila veliko nesporazumov v pravni literaturi, saj ni bilo mogoče natančno določiti razmerja med federalnim in republiškim državljanstvom, še manj pa določiti, katero je imelo prednost pred drugim. Medtem ko se se številni avtorji nagibali k dajanju primata državljanstvu bodisi na federalni (prim. Drouet, 1997) bodisi na republiški ravni (Rakić, 1998), so si drugi prizadevali držati razmerje na ravni simultanosti. Takšen je tudi trend, ki je obveljal in ki ga je mogoče zaslediti pri najnovejših raziskavah na tem področju, denimo pri Igorju Štiksi, ki po mojem mnenju upravičeno vztraja pri »dvojnosti« ali »dvojni naravi« federalno-republiškega državljanstva v Jugoslaviji (Štiks, 2006: 485). Če pogledamo zdajšnji položaj

v postdaytonski Bosni in Hercegovini glede na državljanski režim v Jugoslaviji, se zdi, kot da vse kaže na eno samo preprosto dejstvo (preprosto iz legalne perspektive, se razume), namreč, da je z disolucijo Jugoslavije in konstitucijo njenih nacionalnih držav naslednic prevladal republikanski model državljanstva, s tem bistvenim obratom, da se je republikansko državljanstvo *nacionaliziralo*. To pomeni, da je državljanstvo postalo instrument etno-nacionalističnih politik homogenizacije prebivalstva in konstrukcije nacije, torej tega, kar Igor Štiks na podlagi analize rabe in zlorabe državljanstva pri konstrukciji nacionalnih jugoslovanskih držav naslednic imenuje »etnični inženiring«. Na drugi strani te nasilne nacionalistične enačbe pa je federalno državljanstvo s svojo transnacionalno naravo povsem izginilo z obzorja in se na tem področju pojavilo v neki drugi obliki, ne veliko pozneje, namreč z vstopom Slovenije v EU, s čimer so vsi njeni državljani (znova) pridobili neko novo nadnacionalno državljanstvo, namreč evropsko.

Proces nacionalne homogenizacije s pomočjo državljankega etničnega inženiringa je bil uspešno in z urarsko preciznostjo izveden malodane v vseh postjugoslovanskih državah, izjema s tega – tako kot tudi s številnih drugih vidikov – pa je vsekakor Bosna in Hercegovina. Stvari se še toliko bolj zapletejo, kolikor nam ravno izkušnje v Bosni kažejo, da vprašanje državljanstva stoji v presečišču ne samo njenega razmerja do nacionalne pripadnosti, temveč tudi religijske, in da sta natanko ti dve ideologiji tisti, ki sta med do komolcev krvavo vojno v Jugoslaviji povozili federativno državljanstvo in transnacionalno jugoslovansko ideologijo. Ljudje, ki so se prepustili marsovskemu vojnemu zamiku, so bili mobilizirani z eksplicitnimi nacionalističnimi in religijskimi retorikami, o tem ni dvoma, toda tisto, kar se pri tem pozablja, je dejstvo, da so te mobilizacijske retorike po učinku seveda delovale emocionalno, a da so same bile povsem racionalne, prav tako kot vojna v Jugoslaviji, ki ni bila nikakršen »balkanski eksces«, ampak kot vsaka vojna plod premisleka, odločitev in racionalno izpeljanih strateških manevrov.⁴ Tisti, ki bi ob tem radi branili religijo, češ da so jo zlorabile nacionalistične politike, pozabljajo, da je nacionalistične politike prav tako zlorabila religija in da če je že kaj, tu šlo za perverzno medsebojno zlorabo: »V tem procesu religijsko-nacionalne retradicionalizacije – kombinirane z religijsko-nacionalnim ekskluzivizmom – je ena stran potrebovala drugo: verske institucije so upravičevale šovinistične politike in jim odpirale perspektive in *vice versa*« (Velikonja, 2003). Iz tega procesa retradicionalizacije so se religijsko-nacionalne identitete konsolidirale v predmodernih, torej predsekularnih kategorijah, kot da se ločenost države in cerkve ne bi nikoli zgodila: srbska nacionalna identiteta se je povezala s pravoslavljem, hrvaška s katolištvom in bošnjaška z muslimanstvom.

Šele po vojni je znova sledila sekularizacija, vsaj na formalno-pravni državni ravni, kjer pripadnost neki etnični skupnosti ne pomeni nujno pripadnosti natančno določeni religijski skupnosti, skupaj s to sekularizacijo pa se je zgodila še druga sekularizacija, namreč nacionalna sekularizacija. Ta moment dvojne sekularizacije je najboljše viden – kar morda preseneča raziskovalce, ki pridejo proučevati Balkan z že izdelanimi analitičnimi instrumenti in pričakujejo, da bodo našli najbolj radikalen religijski fundamentalizem, prav tako kakor najbolj radikalen nacionalizem – ravno v Bosni in Hercegovini. Kar zadeva versko sekularizacijo: v Bosni ni nobenega verskega praznika, za katerega bi jamčila država (vsak državljan ima na voljo predpisano število dni s strani države plačanega dopusta za verske potrebe), ravno nasprotno kot v evropskih drža-

⁴ Vojna je predvsem *politično* dejstvo, ne pa naravno, psihološko ali sociološko, zato je ni mogoče razumeti zunaj specifičnega polja političnega, kjer je svoboda tista predpostavka, brez katere bi ne mogli pripisovati samostojnosti in avtonomije nikomur, kakor tudi ne od nikogar zahtevati odgovornosti. V tem pogledu, ko gre za vojne na splošno, še zlasti pa ko gre za balkanske vojne in jugoslovansko secesijsko vojno, nam pridevniki, kot so »krvave«, »krute«, »divje« ne pomagajo kaj dosti, kvečjemu nas zavajajo tako, da gledamo na vojne kot na izraz svobodne odločitve tistih, ki se zanjo odločijo ali vanjo privolijo.

vah, kjer so verski prazniki institucionalizirani (v Sloveniji imamo denimo institucionalizirane katoliške in protestantske praznike, kot da se sekularizacija ne bi nikoli zgodila in kot da ne bi nikoli slišali za verski pluralizem). Po analogiji s to versko sekularizacijo lahko tudi na Daytonski mirovni sporazum gledamo kot na tisto instanco, ki ji je uspelo uvesti nekaj, kar bi lahko imenovali nacionalna sekularizacija. Namreč, če je bilo v Daytonskem sporazumu kaj dobrega poleg tega, da je naznanil konec vojne, potem je to bil specifičen način, kako je izpraznil prostor, ki ga v drugih evropskih nacionalnih državah zapolnjuje hegemon nacionalna skupina.

Dodati moramo, da je ta korak dvojne sekularizacije, kakor jo tukaj imenujem, ki ga je prehodila Bosna in Hercegovina od konca vojne in uvedbe Daytonskega mirovnega sporazuma kot ustave, v celoti vzeto prehodil samo pol poti, toda ne glede na to nam daje odličen položaj, iz katerega je mogoče kritično reflektirati in presoditi strukturo klasičnega modela evropske nacionalne države.

Državlanski režim v postdaytonski Bosni in Hercegovini

Iz evropske perspektive se politična disfunkcionalnost Bosne in Hercegovine kaže kot posledica teritorialne in etnične delitve politične entitete, toda če se tej evropski perspektivi vrne pogled s stališča Bosne, potem vidimo, da so evropske države funkcionalne samo za ceno teritorialne in nacionalne sklenjenosti. Teritorialna sklenjenost seveda ne izčrpa definicije moderne nacionalne države: tu je potrebna vsaj še ekonomska, jezikovna in zakonodajna unificiranost, toda od samega rojstva nacionalne države je prva zahteva vedno bila »nacionalna suverenost na lastnem ozemlju«. Ravno ta dva ključna elementa enotnosti, ki sta s stališča evropske nacionalne države samoumevna in katerih problematičnost se pokaže kvečjemu tedaj, ko gre za nacionalne manjšine, kakor se jih imenuje, pri BiH zbudjata radikalen dvom.

Državlanski režim v obstoječi politični ureditvi Bosne in Hercegovine ni samo posledica minule vojne, katere namen ni bila samo disolucija Jugoslavije, ampak tudi – kot smo že večkrat omenili – konstitucija nacionalnih držav naslednic, pa tudi juridična in politična formalizacija povojnega stanja v državi na podlagi Daytonskega mirovnega sporazuma, ki je nekako legalno formaliziral in s tem legitimiral mobilizacijske nacionalistične retorike. Ali če poenostavim: Dayton problema nacionalizma ni samo institucionaliziral, ampak ga je tudi legaliziral in legitimiral. Toda napak bi bilo reči, da je Dayton zgolj legaliziral in legitimiral *de facto* položaj tako, da je legitimiral etno-nacionalistične razlike, ki so obstajale prej, saj jih je s svojo intervencijo nekako tudi sam *poustvaril in soustvaril*. Tisto, kar se je dejansko zgodilo z Daytonom, je legalizacija in institucionalizacija etno-nacionalističnih politik, s čimer je uvedel shizo na državni ravni, tako da so državljani v Bosni po eni strani državljani države kot celote, po drugi pa njenih posameznih, na podlagi etno-nacionalnih razlik razdeljenih delov.

Shiza, ki se zgodi na ravni državljanstva, pa je dejansko posledica še globlje shize, ki stoji zapisana v aneksu številka 6 Daytonskega mirovnega sporazuma, torej mesta, kjer so omenjeni »trije konstitutivni narodi«, aneksa, ki naj bi deloval kot državna ustava, dejansko pa ni nič več kot zgolj mirovni sporazum med temi tremi »konstitutivnimi narodi«: »Ustavni okvir v obliki aneksa Daytonskega sporazuma vsiljuje eno samo proceduralno demokracijo – ali bolje, oligarhijo – političnega predstavništva: etnične skupine (konstitutivne narode).« (Mujkić, 2007: i) Ustava Bosne in Hercegovine v obliki šestega aneksa mirovnega sporazuma jasno izraža, da so samo etno-nacionalistični interesi lahko legitimni politični interesi, še več, kaže na shizo v pojmu

suverenosti, ki je v evropskih nacionalnih državah »ena in nedeljiva«, v primeru BiH pa razdeljena na tri enakovredno suverene narode. Asim Mujkić eksplicitno opiše uveljavljene politike v BiH kot etno-nacionalistične: »To specifiko bosanske politike najboljše opisuje paradigma *demokracija etničnih oligarhij*, ne pa *državljanska demokracija*« (Mujkić, 2007: iii). Zato je bil skovan termin, po katerem Bosna in Hercegovina sploh ni država, temveč *etnopolis*, ki je definirana kot »skupnost, v kateri ima etnična pripadnost večjo politično veljavo kot posamezniki, torej kjer so pravice etničnih skupin pomembnejše od pravic državljanov«, pri čemer se »politična naracija in praksa, ki legitimira na ta način skonstruirano družbo, imenuje etnopolitika« (Mujkić, 2007: iii). Državljanski režim, ki temelji na *etnopolitiki*, ne more producirati ničesar drugega razen *etnodržavljanstva*, ki je seveda bolj ekskluzivno kot inkluzivno, saj privilegira pripadnost etnični skupini pred pripadnostjo državi kot taki. V takšnem položaju je vsekakor treba zagovarjati koncept državljanstva, ki ne bi bil vezan na etnično članstvo in ki ne bi upošteval etničnih razlik, tako kot so to zagovarjali številni politični teoretiki v sami BiH, denimo Esad Zgodić, ki je v številnih svojih delih skozi leta proti spreminjanju BiH v etnopolis vselej znova zahteval *državljansko* BiH: »V državljanski etiki obstoji možnost za ohranjanje bosanske družbe kot celote, saj je edino to lahko pravi odgovor na *etno-geto-izacijo* in lokalistični partikularizem ter njihove nacionalistične pretenzije.« (Zgodić, 1996: 12) Ne samo bosanski politični teoretiki, tudi tuji, predvsem tisti, ki so se soočili ali se soočajo s političnim položajem v BiH, se vedno znova vračajo na to točko, namreč na zahtevo, naj se uvede takšen model državljanstva, ki bo temeljil na pravni enakosti ne glede na etnično ali versko pripadnost. Rečeno po klasični terminologiji politične teorije: državljanstvo, ki bo omogočalo vsakemu državljanu enak dostop do socialnih, ekonomskih in političnih pravic ne glede na njegovo etno-religijsko poreklo. Povedano politično: tisto, kar vsi ti avtorji, tako domači kot tuji, dejansko implicitno ali eksplicitno zahtevajo, je nič manj kot odprava obstoječe ustave in postavitev nove.

Z našega vidika, ki položaj v Bosni in Hercegovini vidi s stališča razmerja med nacionalizmom in državljanstvom, je ključnega pomena pravzaprav izhodišče, ne pa sklep: nezmožnost poenotenja, ki se navzven kaže kot problem, je dejansko privilegirano stališče, od koder je možno podati kritiko evropskega modela nacionalne države, kjer je suverenost – prav tako kot nacija – homogena »ena in edina«. Problem, ki smo ga navedli, je po mojem mnenju ključen za razumevanje, da je shiza v državljanskem režimu na primeru BiH zgolj inverzna slika problema, ki je lasten evropski nacionalni državi, tako rekoč vpisan v samo njeno konstitucijo. Specifično evropsko razumevanje moderne pravne države kot nacionalne države implicira določen hegemonski položaj nacije, ki je »suverena na lastnem teritoriju«, glede na druge prebivalce tega istega teritorija, ki ne pripadajo hegemoni nacionalni skupini. Učbeniški primer, ki kaže na to problematiko, se kaže v simptomatični ponovljivosti težav, ki jih ima vsaka evropska nacionalna država s svojimi etničnimi manjšinami. Nacionalna država povečuje hegemonsko nacionalno večino, obenem pa patronažno zagotavlja varstvo etničnih manjšin in migrantskih delavcev in sploh vseh nepripadnikov nacionalne večine, pri čemer je ključna težava v tem, da se patronaža izvaja z udobnega hegemonskega stališča etnične skupine, ki sestavlja samo esenco nacije. Vsakokrat, ko govorimo o evropski nacionalni državi, dejansko govorimo o naciji, ki se je konstituirala kot država, tako da se ne moremo čuditi tautološki artikulaciji, ki pravi, da je »Nemčija nemška zato, ker v njej živijo Nemci«, ali da je »Francija francoska, ker v njej živijo Francozi«, *et cetera*. Ta tautologija, v kateri ni mogoče prepoznati, kje se začne in kje konča država in kje nacija, je nedvomno znak hegeljansko artikuliranega paradoksa suverenosti: »Gospodar je gospodar, ker sam pravi, da je gospodar.«

Ključen paradoks nacionalne suverenosti je prav v tem, da reproducira svojo lastno gesto vzpostavitve suverenosti skozi dvojno vključitev/izključitev na ravni nacionalne pripadnosti: tako je mogoče izključiti malodane kogar koli, kajti v vsakem trenutku je mogoče na podlagi kakršnega koli atributa ustvariti identifikabilno skupino in s tem manjšino. Deleuze in Guattari sta pokazala, da nihče ne more ustrezati kategorijam »večine«, »ideala«, »norme«, »standarda«, kajti »večina, če jo vključimo v abstraktni standard, ni nikoli vsakdo, temveč vedno Nihče, medtem ko je manjšina vedno postajati kdorkoli, potencialno postajanje kogarkoli, ki se razlikuje od standarda« (Deleuze in Guattari, 2003: 105). Zagata tega, da si se rodil ali da si bil vržen v dano nacionalno državo, je prav v tem, da nikoli ne boš ustrezal nacionalnemu »idealu«, »standardu«, »normi«, pri čemer je trik v tem, da pravzaprav nihče ne more ustrezati tej normi, ali če že kdo, ravno Nihče. Nacionalna država je oksimorni koncept, saj hoče združiti na eni strani logiko inkluzivnega izključevanja in ekskluzivnega vključevanja nacionalne pripadnosti in na pravo temelječo enakost, ki se ne ozira na etno-nacionalistične ali katere koli druge razlike.

Za konec: sekularizacija države od nacije

Ena ključnih napak, ki jih delajo promotorji evropske ekspanzije na Balkanu, je v prepričanju, da se bodo vsi partikularni nacionalni interesi, ki so povečini vir še vedno perečih konfliktov na tem področju, pomirili, ko bodo vse jugoslovanske države naslednice vstopile v EU. Toda glavni problem je v tem, da EU ne kaže samo na zaton nacionalne države, temveč tudi na vzpon nacije kot take: tisto, kar je v zatonu, je nacionalna država, tisto, kar ostaja za njo, pa je pluralnost nacij, ki se noče odreči svoji nacionalnosti. Politično pereči par evropeizacija in nacionalizem nista medsebojno izključujoči se kategoriji, ravno nasprotno, medsebojno se podpirata, toda ne tam, kjer bi promotorji evropskih vrednot pričakovali (odprtost, solidarnost, pravice manjšin itd.), temveč v čedalje večjih in močnejših nacionalističnih izbruhih rasizma in ksenofobije. Razmerje se zdi skoraj že proporcionalno: čim močnejša je evropeizacija, tem močnejši so nacionalizmi, bolj ko se EU širi, bolj se zapira – v tem paradoksalnem gibanju pa se ustvarjajo napetosti, ki jih je čutiti povsod po Evropi. Edina alternativa na evropeizacijo in nacionalizacijo Evrope in Balkana se zarisuje natanko na že omenjenem obzorju, ki se je odprlo med razpravo o Bosni in Hercegovini, namreč na obzorju nacionalne sekularizacije. Tako kot je na neki zgodovinski točki nastopila verska sekularizacija, kjer se je Država ločila od Cerkve, se nemara ravno v naši zgodovinski situaciji zarisuje možnost, da se bo Država naposled ločila od Nacije.

Literatura

- ARENDR, H. (1996): *Vita Activa*. Ljubljana, Krtina.
- ARENDR, H. (2006): *Between Past and Future*. London, Penguin Books Ltd.
- ARENDR, H. (2006a): *On Revolution*. New York, Penguin.
- ARENDR, H. (1964): *Eichmann in Jerusalem*. New York, Viking Press.
- DELEUZE, G. IN GUATTARI, F. (2003): *A Thousand Plateaus*. London, Continuum.
- DROUET, M. (1997): Citoyenneté dans un Etat plurinational. Le Cas de l'ex-Yougoslavie. *Balkanologie* 1: 81–94.
- KATUNARIĆ, V. (2003): *Sporna Zajednica-novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb, Jesenski i Turk Hrvaško sociološko društvo.
- MARSHALL, T. H. (1950): *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MUJKIĆ, A. (2007): *Mi, građani etnopolisa*. Sarajevo, Šahinpašić.
- PEJIĆ, J. (1998): Citizenship Statelessness in the Former Yugoslavia: the Legal Framework. V *Citizenship and Nationality Status in the New Europe*, ur. S. O'Leary in T. Tiilikainen, 169–186. London, Institute for Public Policy Research/Sweet & Maxwell..
- RAKIĆ, V. (1998): State Succession and Dissolution: the Example of FR Yugoslavia. *Croatian Critical Law Review* 1–2: 57–70.
- RAMET, S. P. (1992): *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1991*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.
- SHAW, J. IN ŠTIKS, I. (2010): *Europeanisation of Citizenship in the Successor States of Former Yugoslavia: an Introduction*. Edinburgh, CITSEE working paper series 2010/11.
- ŠABEC, K. (2006): *Homo europeus: nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede (Kult).
- ŠTIKS, I. (2006): Nationality and Citizenship in the Former Yugoslavia. *Southeast European and Black Sea Studies*, 6(4), december 2006: 483–500.
- TODOROVA, M. (1997): *Imagining the Balkans*. New York, Oxford University Press.
- VELIKONJA, M. (2003): *Mitografije sedanjosti*. Ljubljana, Študentska založba.
- ZGODIĆ, E. (1996). *Gradanska Bosna*. Tuzla, DOO Ritam.

Strateške identifikacije v povojnem Sarajevu¹ – »Bolj ko nas barvajo, bolj brezbarvni postajamo«

¹ Besedilo temelji na terenski raziskavi, ki je potekala v okviru doktorskega študija na OEIKA FF. Članek je predelan izsek poglavja doktorske disertacije (glej Bartulović, 2010).

Ko prebiramo poročila o bosansko-hercegovskih povojnih identifikacijah, se pravzaprav ne moremo ogniti občutku, da je vojna prebivalce razdejanega prostora spremenila v zagnane nacionaliste ali da je ključno pripomogla k vidnim manifestacijam

dolgo pritajenih in docela ekskluzivističnih identitetnih sidrišč, ki so bila tako trdoživa, da jih neizprosno komunističnim – domnevno povsem antinacionalističnim režimom – ni uspelo utopiti v svojih ideoloških vizijah. Pisanje o nacionalizmu na Balkanu je bilo predolgo obremenjeno s problematičnim prepričanjem o trdni (pre)moči skupinskih etničnih ali religiozno identitet. Gre za poenostavljeno teorijo, ki implicira inferiornost postsocialističnega območja in je v svojih temeljih izjemno zavajajoča (Verdery, 1996: 83). Krivdo za dominacijo nevarne komunitaristične optike je nemara mogoče zvaliti na dejstvo, da so se za balkanske študije dolgo zanimale le majhne skupine raziskovalcev in veliko število polprofesionalcev, ki prevladujejo v javnih razpravah, še zlasti v obdobjih, ko konflikti pritegnejo poglede na sicer dokaj odrinjen evropski kot (Djordjević, 2003: 7–8). Posameznikova agencija se v opisih vojnega dogajanja spretno skriva, saj je vojna vselej kolektivni dogodek. Predstavljena je kot stanje, v katerem posameznik nima možnosti izbire in nadzora nad lastnim življenjem. Skratka, analiz, ki bi se angažirale v iskanju odgovora na vprašanje, kako nasilje producira subjektivnost, agencijo in suče družbeni proces, je še vedno premalo, in to kljub dejstvu, da je prav vojno okolje prizorišče rušenja hegemonskega statusa številnih dotlej obstoječih relacij. V vojni vihri se znano znajde pod grožnjami, obstoječi modeli družbene navigacije so vsaj delno, če ne v celoti, odrešeni svoje zanesljivosti. Preživetje torej zahteva kreativno družbeno navigacijo, kar vojne prostore pravzaprav pokaže kot izjemno plodna polja družbene inovacije (Lubkemann, 2008: 248, 256–257). Trpljenje nemalokrat pomeni »agencijski moment«, ki producira težnjo po večji avtonomiji družbenega bitja (Daniel, 1997: 353). Prav zato je v resnici težko trditi, da nasilje kreira neproblematično, enoplastno nacionalno identiteto, kar potrjuje tudi sarajevski primer.

Obtožujoči pripisi »etničnega nacionalizma« poudarjajo odsotnost opozicijske agencije pri prebivalcih sodobne BiH tudi v povojnem kontekstu. Kajti »etnični nacionalizem« v resnici simbolizira zakoreninjenost posameznika v skupnosti ter zanemarija možnosti izbire, premišljevanja, večplastnost identifikacije in prehajanja. Vsebuje zelo evidentno vizijo kolektiva. Kot ugotavlja Douglasova, obstaja močno prepričanje o obstoju dveh kultur – zahodne individualistične in kolektivne kulture Drugih; prva temelji na racionalnosti in težnji po razvoju, medtem ko naj bi bila druga zasnovana na iracionalnem ohranjanju *statusa quo*, tradicije in zavračanju inovacij. Na eni strani tako srečamo individualiste, medtem ko na obrobjih domujejo posamezniki, ujeti v deterministične mreže skupnosti, kulture in ideologije (Douglas, 2004: 100). Tovrstna komunitaristična karakterizacija, ki je pomemben steber balkanističnega diskurza, predvideva, da so člani balkanskih narodov – in tudi tisti, ki načelno zavračajo svojo pripadnost tem in ki so največkrat prezrti – v resnici precej podobni in da delujejo sinhrono (Herzfeld, 2003: 13). »Etnični nacionalizem« se idealno prilega v omenjeno sliko, saj ta, kot zatrjuje tudi eden osrednjih teoretikov nacionalizma Anthony Smith, temelji predvsem na skupnosti rojstva. Tako povsem nekritično ugotavlja, da »medtem ko je zahodni koncept odredil, da mora posameznik pripadati neki naciji, a je lahko izbiral, kateri, nezahodni oziroma 'etnični' koncept ni dovoljeval enake svobode. Če zapustite svojo skupnost ali če emigrirate v drugo, neizogibno, organsko, ostajate pripadnik skupnosti rojstva in večno nosite njen pečat« (Smith, 1998: 26). Gre za model, v katerem je nacija reprezentirana kot fiktivna družina, iz primeža katere se po mnenju glasnih zastopnikov specifik »etničnega nacionalizma« posameznik nikoli ne zmore izviti in artikulirati drugačnih identitet ter kontrirati ali strateško izrabljati pripisanih oznak. Zato v omenjenem prispevku načrtno utiram drugačno pot in nacionalizem, ki nikoli ni zgolj etničen ali zgolj državljanski, temveč nerazdružljiva zmes zgolj analitično ločenih ideoloških odlikov, opazujem predvsem kot družbeni okvir oz. kot vladajoči diskurz, znotraj katerega se posamezniki na različne načine odzivajo na vsiljene identitete in dihotomizirane slike, ki jih skozi vrsto ideoloških aparatov paradžav – Federacije BiH in RS – predstavljajo dominantni politični diskurzi. Težišče je pravzaprav postavljeno na segment izrazito notranje heterogene in občasno tudi kontradiktornega antinacionalističnega uporniškega diskurza v svojevrstni, sarajevski preobleki. Osredinjam se predvsem na razkrivanje nekaterih momentov poigravanja z vsiljenimi nacionalnimi identitetnimi opcijami, ki pravzaprav razkrivajo opozicijske agencijske zmožnosti Sarajevčanov/ank v daytonski BiH, kjer se pravzaprav sistematično vsiljuje pripadnost trem konstitutivnim narodom in sočasno deprivilegira osebe, ki se ne želijo ali ne zmorejo uvrstiti v podane kategorije Bošnjakov, Hrvatov in Srbov. Članek skuša osvetliti tudi določene učinke mednarodnega delovanja v BiH. Namreč, kljub kritičnim analizam zunanje politike še vedno tli prepričanje, da lahko le zahodna intervencija skozi mednarodne organizacije in politične prisile BiH odreši zagrenjenega in nasilnega »etničnega nacionalizma«, in sicer s svojimi razsvetlenskimi pristopi in vzgojo domnevno nevednega ljudstva o blaginji in prednostih »državljskega principa«. Zato pravzaprav mnogi nestrpno čakajo, da bo zacvetel »državljski duh, semena katerega so bila posajena v času habsburškega vladanja« (Okey, 2007: 250). V resnici pa zastopniki tovrstnih »državljsko civilizacijskih pristopov« pozabljajo, da sta oba nacionalizma zaprta, ekskluzivistična in tudi manipulacijsko vsiljiva. Oba tudi pripisujeta kolektivne in politične identitete (Brubaker, 1999: 69). Ko pogledamo onkraj velikih zgodb, v specifične naracije in prakse posameznikov, lahko vidimo, da tudi v balkanskem kontekstu ljudje različno dojemajo nacionalizem in da »etnični nacionalizem« sreča ostre kritike, prav tako kot ideja »državljskega nacionalizma« pridobiva in ohranja zveste podpornike. Kalkulacije

pri izboru deklarativnih identifikacij, ki so plod premisleka in ne fatalistične kolektivistične ideologije, so prisotne torej tudi pri prebivalcih/kah sodobne BiH in so nedvomno produkt (po)vojne situacije in identitetnih prisil, saj se v tem kontekstu kažejo kot antinacionalistične strategije upora proti obstoječi hierarhiji identitet, ki pa imajo vendar svojevrstne, občasno tudi kontradiktorne učinke.

»Sem pomlad, mene ni!«: O novi postdaytonski identitetni represiji

Razmislek o povojnih identitetah v BiH pogosto spremlja široko razširjena predpostavka o povojnih identifikacijskih procesih. Vedenje v vojni in krizah mnogi portretirajo kot povsem kulturno determinirajoče, saj izkušnje vojne omenjajo kot osrednje gibalno, ki narekuje procese identifikacije, ob tem pa se širok prostor produkcije identitet, ki se odvijajo skozi posameznikovo življenjsko popotovanje, nekritično pušča ob strani. V balkanskem kontekstu je ta prijem še nekoliko bolj prisoten, saj je tudi BiH pogosto prikazana kot »vojno gledališče«, ki je prav vsem generacijam zadnjih dveh stoletij postreglo z vojnimi brutalnostmi in izkušnjo konflikta (Pratt, 2003: 131). Čeprav vojna v resnici pretrese posameznikovo življenje, razkrije dotlej neznan svet, razburka obstoječo, kontinuirano »normalnost« ter pogosto uniči najbolj razširjene predpostavke o naravi sveta (Culbertson, 2006: 61), je vendar nemogoče razumeti družbene težnje, interakcije in življenjske strategije prebivalcev v (po)vojnih kontekstih, če pogled usmerimo le na vojne izkušnje, brez referenc na njihove predvojne relacije in identifikacije, ki aktivno oblikujejo povojno imaginativno krajino (Lubkemann, 2008: 220–221).

Raziskovalci in raziskovalke namreč niso edini, ki dvomijo o obstoječih nacionalnih kano-nih, temveč tudi posamezniki, v času relativne hegemonije nacionalnega diskurza na različne načine – javno in manifestativno, ali le skozi šepet – poskušajo pretehtati, razumeti, analizirati in tudi artikulirati svoja stališča do ideologije, ki je sicer že dolgo navzoča v njihovem življenju. Čeprav se je proces konstrukcije narodov na Balkanu začel že konec 19. stoletja, so se moje sogovorniki/ce v Sarajevu z grozo spominjali neprijetnega trenutka, ko se je v njihovem življenju nepričakovano pojavil nacionalizem, ki so ga mnogi razumeli kot dokaj nov fenomen, ki jim je nenadoma zamajal življenje. Postjugoslovanski nacionalizem se je nedvomno mnogim kazal kot emancipacijski diskurz, kajti predstavljal se je kot diskurz obračunavanja s predhodno socialistično represijo (prim. Jansen, 2005: 89, 182–184). Ni dvoma, da si je zaradi pripisanih karakteristik pridobil izdatno podporo. A kljub stremljenju po hegemonski uveljavitvi je nacionalizem nazorno razkril tudi svoje negativne obrise. Mnogi so ga namreč doživljali kot odgovornega krivca za nezavidljiv položaj, v katerem se je znašla BiH in z njo tudi sami. Obstoječi nacionalistični diskurz in idejne temelje so torej sarajevski sogovorniki/ce dojemali kot utesnjujočo, »novo represijo«. Tovrstna občutja so spodbujala preišljevanje in aktivne procese soočanja z »novim svetom«, v katerem se je nacional(istič)na dominacija izkazala kot izjemno agresivna, saj je močno omejevala (identitetne) alternative in prakse.

Mnogi so kot enega najbolj motečih elementov vojne zapuščine in mirovnega sporazuma omenjali prav nenehen pritisk za definiranje in umeščanje v shemo treh konstitutivnih narodov, motili pa so jih tudi politični diskurzi, ki so se vztrajno sklicevali na varovanje pravic konstitutivnih narodov. Ti so bili v političnem in medijskem govoru pogosto predstavljeni kot unisono delujoče in razmišljajoče tvorbe, ki vase posrkajo prav vse, ne glede na njihovo osebno opredeljevanje, ob tem pa je vsiljena nacionalna klasifikacija tudi vztrajno odredila »prave načine«,

² Toda treba je opozoriti, da formulacija, ki jo navaja Damir in ki so jo citirali mnogi, ni eksplicitno zapisana v ustavi. Če jo preberemo, pa vendar jasno zasledimo podmeno, da imajo Bošnjaki, Hrvati in Srbi kot konstitutivni narodi v resnici več možnosti in priložnosti, še zlasti za pridobivanje svojih zastopnikov v državnih institucijah in političnih telesih (Ustav BiH, 2006).

kako biti eden izmed pripadnikov treh dominantnih kolektivov. Umeščanje v dosegljive nacionalne kalupe so številni doživljali kot izrazito nasilna dejanja, ki so bistveno načenjale njihove pravice in omejevala svobodno izbiro. Z jezo so poudarjali, da jih na vsakem koraku ljudje, tudi »birokrati« presojajo in skušajo stlačiti v obstoječe kategorije, pri čemer njihova osebna čutenja niso relevantna. Ena od respondentk (izjave sogovornikov bomo v nadaljevanju navajali v poševnem tisku) pravi: »Zjutraj sem

bila na kantonalnem sodišču kot priča. Vprašali so me po nacionalnosti in sem seveda rekla BiH! Ni šlo. 'Potem, OK,' sem rekla, 'A lahko pingvin?' Tožnica me je opozorila, da je lažno pričanje kaznivo dejanje!!! 'OK, potem pa pišite Bošnjakinja in me preganjajte zaradi lažnega pričanja!'«

Čeprav naj bi nacionalna klasifikacija ponujala trdno oporo, je prav pritisk, ki ga je ta sprožila – tudi skozi obračunavanje z bosansko-hercegovsko hibridno kulturo – pri mnogih povzročila prav nasproten učinek. Številni se niso zmogli prepoznati kot (reprezentativni) del nacionalne skupnosti, čeprav so po mnenjih drugih vendarle spadali vanje. Gre pravzaprav za zelo jasno zavračanje subjektifikacije, odiranje pripisanih kategorij in boj za pravico posameznika, da sam »išče svojo skupinsko identiteto, da jo po svoji volji spreminja« (Bajtal, 2008: 226). Pravzaprav lahko govorimo o prisotnosti močnega občutka, ki ga je Cynthia Cockburn poimenovala »identitetna bolečina«. Boleča identifikacija pravzaprav nastaja na prelomih, ko prihaja do trka med lastnim razumevanjem in zunanjo, pripisano identiteto (Cockburn, 1998: 10).

Pripadniki treh konstitutivnih narodov so tvorili večino, ki je delno omejevala pravice tistih, ki se niso prepoznavali kot del priznanih »zamišljenih skupnosti« (Anderson, 1998). Po mnenju sogovornikov so bili Bošnjaki, Hrvati in Srbi edini državljani BiH, ki so bili bolj ali manj enakopravni, medtem ko so bili drugače opredeljeni potisnjeni v manjšinski položaj. Zliti se s konstitutivnim narodom torej zagotavlja družbeno privilegiran položaj: »Sam položaj te prisili, da se deklariraš kot član ene nacije. Če prebereš ustavo, imaš zelo jasno napisano, da je BiH država Bošnjakov, Hrvatov in Srbov, potem imaš vejico, ki je zelo pomembna ... in drugih.² Jaz kot Bosanec sem 'drugi'. Konstitutivni narodi so enakopravni. Oni imajo enake pravice, jaz sem 'drugi' ... skupaj z Madžari, Poljaki, Romi, klinci in Bosanci. To, da jaz zase pravim, da sem Bosanec, s tem sam sebe izpostavljam neprijetnim situacijam, čeprav to zveni bizarno.« Ustavo, ki je pravzaprav le aneks k IV. Daytonskemu mirovnemu sporazumu (glej Ustav BiH, 2006), so označevali kot dokument utrjevanja segregacije in neenakopravnosti bosansko-hercegovskih državljanov, zato je večina sogovornikov odločno zahtevala spremembo ustavnih določb. Nagibali so se predvsem k uvedbi direktne demokracije. Ustavna ureditev je pripomogla h krepitvi nacionalno homogenizacijskih procesov razvrščanja, saj je aktivno spodbujala komunitarizem, ki je bil za številne opazovalce bosansko-hercegovske družbe stalnica in edina realnost BiH. Tokrat se je le aktivneje zapisala na papir. Državni aparat je navsezadnje tisti, ki posameznike reducira na formalne kategorije, katerim se pripisujejo dolžnosti in pravice. A identitete se porajajo tako iz osebnih izkušenj in specifičnih okoliščin kot tudi iz uradnega diskurza, ki deluje kot mehanizem vsiljevanja kolektivnih kategorij. Družbeni momenti namreč vselej odpirajo prostor zgolj za omejeno število možnosti samoopredeljevanja (Cockburn, 1998: 213).

Z daytonsko ustavo se torej varujejo predvsem konstitutivni narodi oziroma njihovi pripadniki. Zagotovljeno jim je zastopstvo v oblasti, oboroženih silah, za nacionalno deklarirane pa so bolj odprte tudi sicer odmerjene pozicije v državnih službah. Pripadnikom nacionalnih manjšin je denimo povsem onemogočeno, da kandidirajo za višje funkcije v političnih telesih, ne more-

jo biti del tričlanskega predsedstva BiH, ker so pozicije rezervirane za pripadnike treh konstitutivnih narodov (glej Arnautović, 2009), s čimer se z ustavo v resnici kršijo človekove pravice, in sicer predvsem t. i. »drugih«, kar je leta 2010 priznalo tudi Evropsko sodišče za človekove pravice. Čeprav so bili narejeni manjši popravki pri entitetnih ustavah (glej Bartulović, 2010; Perić, 2003), so sogovorniki/ce čutili, da je domača in mednarodna politična skrb usmerjena predvsem k varovanju pravic konstitutivnih narodov in ne tistih, ki se dojemajo predvsem kot državljani BiH. Takole je zapisal Branko Perić: »BiH in njeni dve entiteti ... v ustavi nimajo zapisanega izraza 'manjšina'. V resnici je BiH najverjetneje edina država na svetu, kjer se vsak njen državljan počuti kot manjšina.« (2003)

Čeprav ustave ne moremo dojemati kot osrednje vodilo ravnanja, je vendar jasno, da se posamezniki zaradi praktičnega udejanjanja političnih določb čutijo ujeti in velikokrat tudi prisiljeni podrediti se vsiljenim, fiksnim nacionalnim identitetam. A največji del oklicanih »drugih« se danes opredeljuje za Bosance/ke in Hercegovce/ke, saj se s tem želijo izogniti podpiranju segregacije in razvrščanju v »nacionalne črede«. Po njihovem mnenju pripisana oznaka »drugi« ne pomeni ničesar. Nekoliko daljši izsek pogovora z aktivistom Zlatkom je pravzaprav zelo zgovorna ilustracija pogleda na trenutno prevlado nacionalnih kategorij in izrinjenosti drugače mislečih, ki se pravzaprav nagibajo k bosansko-hercegovski, hibridni in »državljski« identiteti: *»Nočem na nikogar kazati s prstom, ker nisem nacionalist, nisem niti Bošnjak, niti Srb, niti Hrvat ... Jaz sem pomlad! ... Ta dežela ni država, ampak je le teritorij, ograjen z nekakšno mejo, ki so jo določali ljudje devet tisoč kilometrov stran od tod, ... zgrajen na nacionalizmu, ampak ne na tistem pozitivnem tipu nacionalizma, ko rečeš: Jaz sem Slovenka, ker sem iz Slovenije, in dobro ... To ni ta nacionalizem, to je etnično razporejanje ljudi v tri črede na podlagi nekega dokumenta, ki so ga ustvarjali ljudje, od katerih sta bila le dva iz Bosne ... Bosna je definirana kot dežela Srbov, Hrvatov in Bošnjakov v skupnosti z 'drugimi'. Zakaj pravim, da sem pomlad? Zato, ker kot 'drugi', lahko rečeš, da si karkoli. Lahko rečeš, da si štrik.«*

Edine veljavne, splošno priznane kategorije so torej tri narodne skupine, pri čemer tudi kategorija »državljanov« Bosancev in Hercegovcev postaja irelevantna. Xavier Bougarel, ki sicer svoje vizije utemeljuje na simplificiranem razkolu med »državljskimi« in »etničnimi« načeli, trdi, da je bila vojna v BiH državljanska vojna, vendar kot »vojna proti državljanom, proti državljanski družbi« (Bougarel, 2004: 88). A k obračunavanju s t. i. državljansko, v zahodnih očeh precej slavljeno ureditvijo, ki naj bi odlikovala zahodnoevropske demokratične družbe, je veliko prispeval tudi sam Daytonski sporazum. Ta namreč ne zagotavlja nastanka stabilne politične tvorbe, temveč ponuja pomembne nastavke za dokončno razkosanje države, saj je uzakonil teritorializacijo konstitutivnih narodov in s tem legitimiziral rezultate etničnega čiščenja (Bougarel, Helms in Dujizings, 2007: 6). Poznejši, precej neuspešni poskusi konkretnega revidiranja sporazuma, ki se odvijajo skozi politične pritiske, pravzaprav ne zmorejo omajati učinka, ki ga je sprožil skupaj z drugimi posledicami brutalne vojne. V takšnem okolju se pravzaprav skuša omejiti moč izbire in oblikuje izrazito občutje nemoči. Gre skratka za »ujet subjekt«, ki mu ni dovoljeno, da bi sam izbiral in odločal, kdo pravzaprav je in kako se definira, in tudi njegova/njena dejanja morajo na splošno nujno slediti logiki kolektivne, nacionalne izbire. Vendar prav omejitve omogočajo nastanek subverzivnega diskurza, kajti sistem, kakršen obstaja v BiH, poraja tako konformistične kot tudi uporniške, nasprotujoče si identitete. Insert o strateški identifikaciji sarajevskih deklariranih antinacionalistov nedvomno kaže na moč subjekta, da si neprijetne in utesnjujoče razmere prikroji, s čimer si skuša omogočiti lažje preživetje v neprijetnem in diskriminatornem družbenem okolju.

O strateški identifikaciji: (Ob)računa(va)nje z nacionalnim ključem

Medtem ko so torej politiki in narodni zastopniki trdili, da le skrbno upoštevanje pravic konstitutivnih narodov zagotavlja nediskriminatorno ozračje – kar je s svojimi potezami potrjevala tudi mednarodna skupnost –, so sogovorniki/ce nasprotno menili, da je prav manična dominacija zagovora pravic konstitutivnih narodov osrednji vir diskriminacije. »Državljan(k)e« je močno žulilo izobčenje iz politične sfere odločanja: »Izključno kolektivistično zastopstvo potiska vsako državljansko iniciativo in na legitimen način ... posamezniku (ali državljanu) odvzema kakršno koli politično moč.« (Mujkić, 2007: 2) Marginalizacija »državljanov« je najbolj neusmiljeno grizla v kadrovske politiki. Osovraženi nacionalni ključ je veljal za bosansko-hercegovsko sodobno prekletstvo. Sogovorniki/ce so ugotavljali, da družba, ki posameznikov ne zaposluje na podlagi njihovega znanja, izkušenj in sposobnosti, temveč »zgolj« na podlagi narodne pripadnosti, nikakor ne more enakopravno sodelovati, kaj šele tekmovati v sodobnem svetu: »*Ta sistem vrednot se mora spremeniti,*« je bila trdno prepričana Maja. »*Ne tako, da imamo štiri Bošnjake, štiri Srbe in štiri Hrvate, temveč da imamo najboljše ljudi, ki so najbolj sposobni za delo, ki ga opravljajo.*«

V *Zakonu o državnoj službi u Institucijama Bosne i Hercegovine* (2002) najdemo podlago za indirektno diskriminacijo v domeni zaposlovanja. Čeprav zakon poudarja poklicno usposobljenost kandidatov, hkrati narekuje, da mora izbor državnih uradnikov odražati narodnostno strukturo prebivalstva BiH, ki pa se sklicuje na popis prebivalstva iz leta 1992. Ker ta zaradi očitnih razlogov ne more zajeti povojnega stanja, pogosto ustvarja možnosti za poglobljanje obstoječih konfliktov med prebivalstvom ali celo producira nove.³ Elissa Helms tako denimo opaža, da so aktivistke nevladnih organizacij prav tako sledile nacionalnemu ključu, čeprav ta zanje ni bil obvezen.⁴ Nema lokrat so bile prisiljene poudarjati nacionalne napetosti, da bi si zagotovile donacije za izpeljavo projektov, usmerjenih prav k premostitvi »etničnih distanc« v javnem življenju. Donatorske politike in diskurzi mednarodne intervencije so torej potiskali v ospredje prav narodne kategorije (Helms, 2003: 148, 153). V Sarajevu sem večkrat od tistih, ki izhajajo iz bošnjaške, muslimanske družine, slišala zagrenjeno negotovanje in razočaranje nad dejstvom, da so zato, ker živijo v mestu, kjer večino tvorijo Bošnjaki, nepravilno prikrajšani. Konkurenca med Bošnjaki je bila prevelika, v državnih institucijah pa so večinoma zaposlovali Hrvate in Srbe, ki jih je bilo v mestu premalo, da bi zapolnili določene kvote. Skozi zavist se je distanca do »bližnjega Drugega« torej le poglobljala ali celo povsem na novo ustvarjala. Kakorkoli že, zakon je bil za vse državne institucije obvezen, ignoranca njegovih določb pa je pomenila nesprejemljivo diskriminacijo pripadnikov konstitutivnih narodov, pri čemer je, kot ugotavljajo sogovorniki/ce, povsem nepomembno, ali se v tem procesu kršijo pravice osebe, državljana BiH. V nacionalnem ključu naj bi se skratka zrcalila vladavina »*etnokracije in ne demokracije*«.

Mlajši sogovorniki/ce so verjeli, da je strogi nacionalni ključ povojni, daytonski izvorni izum. V resnici ne gre za nič radikalno novega. Govorimo o adaptirani jugoslovanski ostalini, ali če posežemo nekoliko globlje v prepletene plasti preteklosti, nacionalne kvote lahko razglasimo celo za imperialno, avstro-ogrsko zapuščino. Premišljena uravnoteženost in zastopanost pripadnikov različnih konfesionalnih skupnosti v političnih telesih je igrala ključno vlogo v načrtovanih procesih »civilizacije« in modernizacije bosansko-hercegovske družbe. Disciplinski projekt

³ Na državni in entitetni ravni se tovrstne odredbe spoštujejo, medtem ko na nižjih ravneh to ni mogoče, ker na določenih ozemljih ni dovolj kandidatov, ki bi spadali v krog manjšinskih konstitutivnih narodov.

⁴ V drugih javnih in zasebnih podjetjih pomembno vlogo v kadrovske politiki igra predvsem nepotizem in posameznikova strankarska pripadnost.

⁵ Jugoslovanska opredelitev v potrebah državne administracije ni nikoli predstavljala povsem enakovredne opcije kot posameznikova narodna pripadnost (Bringa, 2009: 28), skrb za enako zastopanost narodov in narodnosti v jugoslovanski federaciji naj bi dokazovala težnjo nove države, da popolnoma obračuna s srbsko hegemonijo v prvi Jugoslaviji (Irvine, 1997: 12).

je namreč vse upe stavil na ločevanje konfesionalnih pripadnosti od »sekularnega« nacionalizma. Podobna načela so kljub jasnemu zavračanju osovražene imperialne zapuščine obveljala tudi v Kraljevini Jugoslaviji. Čeprav je bilo v tistem času mogoče slišati tudi nekaj šibkih pozivov k opustitvi nadležnega »konfesionalnega ključa«, kar naj bi pripomoglo k pomembnemu zasuku političnih razprav v smeri pragmatičnih vprašanj vsakdanjega življenja (glej Donia, 2006: 42, 74, 143–145). Od uveljavljenega

recepta torej ni odstopila niti druga Jugoslavija, kjer se je enakopravnost narodov in narodnosti formalno uresničevala na podlagi nacionalnega ključa.⁵ Ta se je močneje utrdil po ustavi iz leta 1974, ko so oblasti še bolj angažirano poskušale uveljavljati paritetno zastopanost v javnopolitičnih funkcijah. Ta težnja se je odražala tudi v najmanjših administrativnih enotah v lokalnih skupnostih, občinah in celo vaških odborih. BiH kot najbolj »problematična« republika je nemara še bolj panično stremela k zagotavljanju »nacionalnega ravnotežja«, skrbno so sledili zastavljenim »kvotam«, največkrat brez upoštevanja demografske razporejenosti prebivalstva. Rotacije predstavnikov različnih narodov na političnih in drugih pomembnih položajih v industriji in administraciji so bile ključni del bosansko-hercegovaške kadrovske politike (Bringa, 2009: 78, Pickering, 2007: 19; Vejvoda, 1996: 18). V nasprotju z avstro-ogorskimi glasnimi razpravami o nacionalnem ključu se ta v Jugoslaviji ni prav pogosto omenjal (Donia, 2006: 210–211), je pa zato povsem tiho tvoril ključni del diktata »narodne enakopravnosti«, ki je dosegal povsem absurde dimenzije (Duijzings, 2007: 148), nikoli pa ni zagotovil popolne enakopravnosti in uravnoteženosti (glej Velikonja, 1998: 235). Diskurz, ki je artikuliran v povojni BiH in zgleđno ovekovečen v ustavi in zakonih, skratka temelji na kontekstualno preformuliranih izjavah iz preteklosti, gre za adaptirano prevzemanje in operiranje z zgodovinsko utemeljenimi vzorci, ki izhajajo iz zunanjih, imperialnih in problematičnih načinov upravljanja kulturnih razlik.

Administrativni pritiski na prebivalce/ke povojnega Sarajeva naj se jasno razvrstijo v skrbno zarisane narodne razpredelnice, so bili neizogiben del naporenega iskanja zaposlitve. Prisile pa so, kot vselej, učinkovale izjemno raznoliko. Nekatere so vodile k domišljenim manipulacijam z nadležnimi kategorijami ter kadrovske vodili, se pravi k poigravanju, ki zagotavlja boljše možnosti za preživetje. Aluzije, da številni prebivalci/ke mesta v formularjih, ki zahtevajo narodno opredelitev, deklarativno prevzemajo identiteto Hrvatov in Srbov, da bi si povečali možnost za zaposlitev, so postajale skozi proces terenskega raziskovanja čedalje glasnejše: *»No, v Sarajevu je najbolje biti Srb, imaš največ možnosti, da dobiš službo, in najmanj, da dobiš odpoved. Ni ti treba znati ničesar. Imam prijatelja, ki ni znal vključiti računalnika in je v javni ustanovi dobil službo systemskega administratorja, zato ker je Srb. V resnici ni Srb, ampak se je deklariral za Srba, samo zato, da bi dobil to službo.«* In vendar zgodbe niso bile le neutemeljene govorice. Tudi sama sem sčasoma začela srečevati iskalce/ke zaposlitve, ki so se zatekli k tovrstnim strategijam izigravanja sistema (prim. Armakolas, 2007: 95–96). Svojih dejanj niso skrivali, niti obžalovali, še več, nanje so bili odkrito ponosni, saj so jih, podobno kot Amir, razlagali predvsem kot *»udarec nacionalističnemu monstrumu«*. Vedran je bil osamljen primer, ki je priznal, da ga je jasna, ekskluzivistična narodna identifikacija navdajala z močnim nelagodjem. K temu sta nedvomno pripomogla njegova trdna bosanska identiteta in odraščanje v »mešanem zakonu«: *»Glej, tudi jaz sem se prvič izrekel za Hrvata na zavodu (za zaposlovanje, op. A. B.), nikoli prej se nisem tako deklariral, vedno sem bil Bosanec, a kaj hočeš, ko tako ne gre ... Tu so muslimani večina, ker jih je okoli osemdeset odstotkov. Sami sebi so največja konkurenca. Tako*

da imaš zaradi nacionalnega ključa največ možnosti, da dobiš normalno službo, če se izrečeš za Hrvata.« Z obžalovanjem je priznaval, da bo prvi v svoji družini s »tujim potnim listom«, ampak je v svoje opravičilo nekoliko obupano vključil trditev, da »če že ne moreš premagati sistema, ga je treba vsaj izkoristiti«.

Podobne strateške identifikacije, namenjene krepitvi kakovosti življenja, zasledimo tudi v sarajevskih vojnih razmerah, ko so obrati identitetnih izbir omogočali dostop do humanitarne pomoči (glej Maček 2000: 18). Nekaj sogovornikov/ic se je, čeprav niso bili katoliki, šolalo v Katoliškem šolskem centru sv. Josipa. Poudarjali so, da so odlične razmere za šolanje odtehtale neprijetno zbadanje in obkladanje z obtožbami, da so izdajalci »svojega« naroda. »Pragmatičnost identitete« je torej očitna, saj gre za docela praktično operiranje s serijo subjektu lastnih in dosegljivih identitet. Posamezni identitetni izbori namreč odpirajo vrata v uveljavitev, zagotavljajo boljše možnosti za preživetje, včasih tudi družbeni status. Identitete torej niso zgolj predmet navezanosti, emotivnega čutenja, temveč so fluidna rezultanta individualnih izbir in kalkulacij. V resnici gre za situacijske odzive na potrebe vsakdanjega življenja (Malkki, 1995: 153, 169). Eksistenca v tem pogledu velikokrat spretno upogiba tisto, kar se kaže kot fluidna »esenca«.

V sodobnem Sarajevu smo lahko v istem hipu priča deklarativnemu antinacionalističnemu, bosansko-hercegovskemu državlansko-nacionalnemu, a tudi narodnemu opredeljevanju. Čeprav so mnogi odločno zatrjevali, da so Bosanci/ke in Hercegovci/ke oziroma državljani/ke BiH, so hkrati na obrazce vdano izpisovali lastno narodno pripadnost, saj so zaradi izdelanih kalkulacij strateško prevzemali diskurz, od katerega so se sicer največkrat – z izrazitim studom – oddaljevali. A četudi so narodna opredeljevanja nastajala iz pragmatičnosti in trdne zavzetosti za nasprotovanje nepravičnemu sistemu, so v resnici pogosto pripomogla k reprodukciji dominirajoče ideološke moči in krepitvi obstoječih oblastnih strategij (Sharp in drugi 2000: 23). V teh primerih smo priče dvoumnosti pokorščine, ker hkrati ni mogoče docela zavrniti dejstva, da so prevzete ideologije – kljub svojim bolj ali manj odkritim stremljenjem po kontroli subjektov – pogosto skozi reinterpretacijo potisnjene v formo subtilnega orožja za samo kritiko struktur dominacije (Warren, 1993: 11). Zato navsezadnje ni presenetljivo, da so zatekanje v ustaljene identitetne pregrade Sarajevčani/ke pogosto pojasnjevali kot očitne poskuse obračunavanja z rigidno okamenelostjo posameznikove narodne identitete, saj so s poigravanjem z identifikacijo in poudarjanjem fleksibilnosti paradirali esencialnost, nespremenljivost narodnih identitet in njihovo domnevno »biološko utemeljenost«.

Strateška deklaracija narodne identitete je tudi kot mehanizem izpostavljanja absurdnosti prevlade narodnih identitet v vseh sferah družbenega življenja, ne gre pa za dejanje, ki bi podpihovalo teorije o človeku kot izjemno sebičnem in preračunljivem bitju. Kajti trud, požrtvovalnost, znanje, izkušnje, razgledanost naj bi bile povsem irelevantne v boju s pripisano pripadnostjo. Ta naj bi bila odločilna pri vstopu v delovno razmerje. Umetniško-aktivistična skupina S.N.O.B., kar je okrajšava za »sarajevski narodnoosvobodilni boj«, katerega cilj je kontrirati in z angažiranimi ter globoko sarkastičnimi oblikovalskimi rešitvami opozarjati na nevarnost »nacionalprimitivizma«, je nemara najbolj nazorno opozorila na ta boleči nesmisel na enem svojih plakatov. Na njem je uprizorila »nove poklice v BiH«, za katere se ni treba posebej šolati, saj zadostujejo »prirojene, pripisane predispozicije«. To so naslednji poklici: »diplomirani Bošnjak«, »diplomirani Srb« in »diplomirani Hrvat«. ⁶ Izpostavljena »profesionalizacija« narodnih pripadnosti razkriva absurdnost bosansko-hercegovske družbe. Z ironično grenkobo opozarja, da je na teh prostorih mogoče preživeti le s – čeprav zgolj navideznim – priklanjanjem ekskluzivistični nacionalistični logiki.

Sklep

Sprememba okoliščin posameznika prisili, da postane pozoren na segmente identitete, ki so se do tedaj kazali za nepomembne ali samoumevne (Cockburn, 1998: 214), kar se je pravzaprav zgodilo tudi v BiH, z izbrisom kategorije Jugoslovana/ke in s prevlado izključujočih narodnih etiket. Slednje niso vselej in za vsakogar sprejemljive, saj med drugim posameznike reducirajo zgolj na narodnost, ki briše kompleksnost in onemogoča izpostavljanje individualnosti: »Biti individuuum je prepovedano. Prav tako biti Človek. Lahko si le nacionalno obarvani primerek vrste X, Y ali Z« (Bajtal, 2008: 137). Boj proti nacionalnemu kategoriziranju je pravzaprav tudi boj za priznavanje specifičnosti in individualnosti, ki se upira nacionalni, homogenizacijski in kolektivistični logiki. S tem pa Sarajevčani/ke vztrajno opozarjajo na nemoč in ranljivost obstoječih nacionalizirajočih prijemov, »artikulirajo alternativne kulturne možnosti« (Gledhill, 2000: 196) in se tako upirajo »fetišizaciji« nacionalnega, ki poskuša totalizirati človeško subjektivnost (glej Daniel, 1996). Torej, čeprav so posamezniki omejeni z družbenim kontekstom, ki določa tudi nabor dosegljivih identitet, agensi skušajo artikulirati svojo lastno pozicijo, povezovali elemente raznolikih, večplastnih identitet in torej na podlagi lastnih izkušenj interpretirati dosegljive kategorije pripadnosti.

V sarajevskem antinacionalizmu torej sledimo izpostavljanju agencije in primata volje. Gre za zavračanje mnenja, da so pripisane identitete pomembnejše od izbranih. V bitkah za širše identifikacijske možnosti opredeljevanja smo priče bojem za participacijo, skozi katere se oblikuje opozicijska identiteta, saj spremljamo zahteve po priznavanju individualnih izbir, ki so vendar pogosto umeščene v okvir zagovora idealizirane ideje o državljanskem principu. Sočasno pa so se Sarajevčani/ke zavedali, da je vstopnica v boljše življenje pravzaprav (navidezna) konformistična podreditev dominantnemu sistemu. Zato z ozkim ponujenim naborom mogočih nacionalnih opredelitev še danes strateško manipulirajo in s praktičnimi dejanji zavračajo zanje nesprejemljivo kadrovske politiko. S tem ko strateško izbirajo svoje identitetne opcije in se zgolj deklarativno umeščajo v kategorijo enega od treh konstitutivnih narodov, vsiljenim pripadnostim pripisujejo zgolj instrumentalni pomen. Nacionalne identitete torej prikažejo kot manj »naravne«, kot priročna orodja manipulacije, a tudi kot nestalne identifikacijske možnosti. Tako se v celoti oddaljujejo od njihovih esencializiranih podob, kakršne so nacional(istič)ni diskurzi. S svojim dejanjem hkrati sprevračajo pomene nacionalnih identitet ter razgaljajo problematične temelje dominantne nacionalne retorike, čeprav se ji s situacijsko privolitvijo v ponujene opcije pravzaprav (navidezno) pragmatično podrejujejo. Ob tem pa si skušajo izboriti pravico do enakopravne participacije v družbi, ki jih vztrajno, tudi s pomočjo mednarodnih, zgrešenih mehanizmov upravljanja kulturnih razlik izriva iz političnega in družbenega soodločanja.

Literatura

- ANDERSON, B. (1998): *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- ARMAKOLAS, I. (2007): Sarajevo No More? Identity and the Experience of Place among Bosnian Serb Sarajevans in Republika Srpska. V *The New Bosnian Mosaic: Social Identities, Collective Memories and Moral Claims in a Post-war Society*, ur. X. Bougarel, G. Dujizings in E. Helms. Aldershot, Ashgate.
- ARNAUTOVIĆ, A. (2009): *Pripadnici nacionalnih manjina građani drugog reda*. Dostopno prek: <http://protest.ba/v2/pripadnici-nacionalnih-manjina-gradani-drugog-reda/> (16. september 2010)
- BAJTAL, E. (2008): *Država na čekanju: Filozofija nevidljivog*. Sarajevo, Rabic.
- BARTULOVIĆ, A. (2010): *Identifikacijski procesi v povojnem Sarajevu: Antinacionalizem kot boj za participacijo* (doktorska disertacija). Ljubljana, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF.
- BOUGAREL, X. (2004): *Bosna: Anatomija rata*. Beograd, Fabrika knjiga.
- BOUGAREL X., HELMS, E. IN DUJIZINGS, G. (2007): Introduction. V *The New Bosnian Mosaic: Social Identities, Collective Memories and Moral Claims in a Post-war Society*, ur. X. Bougarel, G. Dujizings in E. HELMS. Aldershot, Ashgate.
- BRINGA, T. (2009): *Biti musliman na bosanski način: Identitet i zajednica u jednom srednjobosanskom selu*. Sarajevo/Zagreb, TKD Šahinpašić.
- BRUBAKER, R. (1999): The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between 'Civic' and 'Ethnic' Nationalism. V *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*, ur. H. Kriesl, K. Armingeon, H. Slefrišin A. Wimmer. Zürich, Verlag Rüegger.
- COCKBURN, C. (1998): *The Space Between us: Negotiating Gender and National Identities in Conflict*. London/ New York, Zed Books.
- CULBERTSON, R. (2006): War and the Nature of Ultimate Things. V *Engaged Observer: Anthropology, Advocacy, and Activism*, ur. V. Sanford in A. Angel-Ajani. New Brunswick – New Jersey – London, Rutgers University Press.
- DANIEL, V. E. (1997): Suffering Nation and Alienation. V *Social Suffering*, ur. A. Kleinman, V. Das in M. Lock. Berkley – Los Angeles – London, University of California Press.
- DJORDJEVIĆ, D. J. (2003): Clio amid the Ruins: Yugoslavia and its Predecessors in Recent Historiography. V *Yugoslavia and its historians: Understanding the Balkan Wars of the 90s*, ur. N. Naimark in H. Case. Stanford, Stanford University Press.
- DONIA, R. J. (2006): *Sarajevo: A Biography*. London, Hurst & Company.
- DOUGLAS, M. (2004): Traditional Culture- Let's Hear No More About It. V *Culture and Public Action*, ur. R. Vijayendra in M. Walton. Stanford, Stanford University Press.
- DUJIZINGS, G. (2007): Commemorating Srebrenica: Histories of Violence and the Politics of Memory in Eastern Bosnia. V *The New Bosnian Mosaic: Social Identities, Collective Memories and Moral Claims in a Post-war Society*, ur. X. Bougarel, G. Dujizings in E. Helms. Aldershot, Ashgate.
- GLEDHILL, J. (2000): *Power and its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics*. London - Sterling – Virginia, Pluto Press.
- HELMS, E. (2003): *Gendered Visions of the Bosnian Future: Women's Activism and Representation in Post-War Bosnia and Herzegovina* (doktorska disertacija). Pittsburgh, University of Pittsburgh.
- HERZFELD, M. (2003): Uvod. V *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, ur. D. Bjelić in O. Savić. Beograd, Biblioteka Collectanea – Beogradski krug.
- IRVINE, J. A. (1997): Introduction: State- Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992. V *State- Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992*, ur. M. K. Bokovoy, J. A. Irvine in C. S. Lilly. London, Macmillan.
- JACKSON, M. (2002): *The Politics of Storytelling: Violence, Transgression and Intersubjectivity*. Copenhagen, University of Copenhagen – Museum Tusulanum Press.

- JANSEN, S. (2005): *Antinacionalizam: Etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- LUBKEMANN, S. C. (2008): *Culture in Chaos: An Anthropology of the Social Condition in War*. Chicago – London, University of Chicago Press.
- MAČEK, I. (2000): *War Within: Everyday Life in Sarajevo Under Siege*. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- MALKKI, L. H. (1995): Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* št. 24. Palo Alto.
- MUJKIĆ, A. (2007): *Mi, građani Etnopolisa*. Sarajevo, TKD Šahinpašić.
- OKEY, R. (2007): *Taming Balkan Nationalism*. Oxford, Oxford University Press.
- PERIĆ, B. (2003): Bosna i Hercegovina: Bosanski manjinski sindrom. V *Dosje o pravima i zaštiti nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj*, Alternativa informativna mreža. Dostopno prek: <http://www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2003/30424-doss-01-02.htm> (16. september 2010).
- PICKERING, P. M. (2007): *Peacebuilding in the Balkans: The View from the Ground Floor*. Itaha - London, Cornell University Press.
- PRATT, J. (2003): *Class, Nation and Identity: The Anthropology of Political Movements*. London, Pluto Press.
- SHARP, J. P., ROUTLEGE, P., PHILO, C. IN PADDINSON, R. (2000): Entanglements of Power: Geographies of Domination/Resistance. V *Entanglements of Power: Geographies of Domination/Resistance*, ur. J. P. Sharp, P. Routledge, C. Philo in R. Paddinson. London – New York, Routledge.
- S.N.O.B. Dostopno prek: <http://snob.blogger.ba/> (16. september 2010).
- SMITH, A. D. (1998): *Nacionalni identitet*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- USTAV BOSNE I HERCEGOVINE (2006). Sarajevo, Parlamentarna skupština BiH.
- VEJVODA, I. (1996): Yugoslavia 1945–91: From Decentralisation without Democracy to Dissolution. V *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, ur. D. Dayker in I. Vejevoda. London – New York, Londgman.
- VELIKONJA, M. (1998): *Bosanski religijski mozaiki: Religije in nacionalne mitologije v zgodovini Bosne in Hercegovine*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- VERDERY, K. (1996): *What was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, Princeton Univeristy Press.
- WARREN, K. B. (1993): Introduction: Revealaing Conflicts Across Cultures and Disciplines. V *The Violence within: Cultural and Political Opposition in Divided Nations*, ur. K. Warren, strani. Boulder – San Francisco – Oxford, Westview Press.
- Facebook skupina: *Na popisu stanovnika u BiH želimo legitimnu opciju da se izjasnimo kao Bosanci i Hercegovci*. Dostopno prek: <http://www.facebook.com/home.php?src=ftb#!/group.php?gid=166736450877> (16. september 2010).
- Zakon o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine (2002): Sarajevo, *Službeni glasnik BIH 19/02, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 2/06, 32/07 i 43/09*.

Populistični diskurz v Bosni in Hercegovini

Obravnava dveh primerov

Kljub pogosti uporabi v javnem prostoru je termin *populizem* dokaj nenatančen, saj se nanaša na cel niz diskurzov in dejavnosti v javni sferi, predvsem pa ima negativne konotacije – o populizmu samem se torej najpogosteje govori populistično. Ključnega pomena za termin populizem je sicer termin ljudstvo, ki po svoje ni nič manj nejasen, še vedno pa je dovolj ohlapen za različne razlage in pristope. Poleg ljudstva na eni strani vsekakor obstajajo tudi tisti »*drugi*«, ki niso *ljudstvo*, ne glede na definicijo v posameznem kontekstu, tisti, katerih identiteta je spremenljiva, saj se vzpostavlja na podlagi razlike sorazmerne nestabilnosti identitete *ljudstva*. Z vidika populizma je ljudstvo razdeljeno v dve homogeni in zoperstavljeni skupini: »nepokvarjeno ljudstvo« in »skorumpirana elita«, politika pa naj bi bila izraz »vsesplošne volje« ljudstva. (Mudde, 2004)

Populizem se razen tega razlaga kot izraz nezadovoljstva z demokracijo predstavnikov, ki ljudstvu odteguje oblast. Pomembna lastnost populizma je še stanje *izrazite krize* ali vsaj *občutka krize*, ki pa ni značilna samo za vojno ali naravne katastrofe, temveč za vsakršne politične nereda (Taggart, 2002; Panizza, 2005). Teh v Bosni in Hercegovini, žal, ne manjka.

Ob navedenih značilnostih populizma je še ena izjemno pomembna – karizmatični voditelji, zlasti populistični slog, v katerem nagovarjajo ljudstvo. »Karizmatičnih« voditeljev je v Bosni in Hercegovini veliko, njihove diskurze, kot tudi diskurze o njih, preveva populistični slog. Za komunikacijo z »ljudstvom« ne potrebujejo posrednika, saj so »eden izmed njih«. Pogosto komunicirajo na zelo preprost način, z lahkoto se lotevajo najbolj zapletenih problemov, vsa vprašanja obravnavajo skozi prizmo »črno-belega« sveta. »Ljudstvu« so voditelji toliko bližji.

Obravnava dveh primerov, predstavljenih v pričujočem članku, raziskuje populistični diskurz, razširjen v bosansko-hercegovski družbi. V prvem primeru je osredinjena na karizmatičnega voditelja oziroma na diskurze, ki jih ta v različnih obdobjih proizvaja. Sledili bomo spremembam teh diskurzov med naraščanjem voditeljeve moči, torej spremembam, odvisnim od zahtev določenega konteksta. V drugem primeru se ukvarja z diskurzi o nekem voditelju v

¹ V kolokvialni govorici se Milorad Dodik pogosto omenja kot »vožd«.

obdobju »krize« ter z različnimi načini, na katere mediji predstavljajo trenutni politični položaj. Glede na dejstvo, da politični akterji za lastno področje delovanja velikokrat in v veliki meri izbirajo medije, kar nekateri imenujejo mediatizacija politike (Mazzoleni, Stewart in Horsfield, 2003), menimo, da analiza različnih, pogosto zoperstavljenih reprezentacij lahko razkrije njihovo sovpadanje z različnimi stališči političnih predstavnikov države.

V analizah občasno uporabljamo pojme kritične analize diskurza (*Critical Discourse Analysis*, CDA), saj po našem mnenju na najboljši način razlagajo jezikovna sredstva, uporabljena v izbranih diskurzih. Odnos med diskurzom in družbo je po CDA dvojen: hkrati ko družba določa diskurz, diskurz določa družbo (Fairclough, 1989). Nikakor torej ni nepomemben način govorjenja glavnih akterjev javne sfere, kot tudi ni nepomemben način govorjenja o teh akterjih v medijih, saj vpliva medijev na bralce/gledalce/poslušalce ni mogoče spregledati.

Prvi primer: karizmatični vodja in »njegovo« ljudstvo

Znan kot mož iz ljudstva karizmatični vodja,¹ varuh srbskih interesov v Bosni in Hercegovini (BiH), nekoč zaprisežen opozicionist, do nedavnega premier Republike srbske (RS), od nedavnega pa tudi predsednik RS, Milorad Dodik ustreza vsem kriterijem za vključitev v študijo populizma (zlasti ob medsebojni primerjavi ravno omenjenih »titul«).

V nadaljnjih vrsticah bomo poskusili opozoriti na nekatere spremembe v diskurzu Milorada Dodika, sledeč predvsem njegovim izjavam in intervjujem za različne medijske vire v BiH (s poudarkom na časnikih). Časovni okvir študije je povojno obdobje, v fokusu pa so izjave, dane v predvolilnih kampanjah, zlasti opazne spremembe v teh izjavah, saj gre za obdobje najbolj angažirane politične aktivnosti v BiH doslej.

Prav v takšnem duhu so tudi izjave Milorada Dodika iz leta 1996, pred prvimi povojnimi volitvami v BiH, ki odsevajo njegovo seznanjenost z nerazrešljivostjo nacionalnih vprašanj, ki so se iz ravno končane vojne nadaljevala v ne ravno stabilen mir. Takšne in podobne Dodikove »napredne« izjave ga bodo ob vstopu na politično sceno zaznamovale kot levo usmerjenega politika, torej največjega opozicionista tako v RS, kot v vsej BiH tistega časa.

»Dejstvo je, da smo vse do volitev leta 1990 v Bosni in Hercegovini imeli ambientalno situacijo, ki je kljub vsemu stremela k razrešitvi zadev v gospodarskem in širšem ekonomskem pomenu. A žal je prevladal nacionalizem, ki je pripomogel k razpadu Jugoslavije, kar sam še danes obžalujem, iskreno žalujem za tisto državo – bila je ena izmed držav, ki jih je svet spoštoval, in imela je perspektivo.« (Dodik v Nagradić, 1999: 256)

»Obrniti se moramo k modernemu konceptu, kakršnega ponuja Stranka neodvisnih socialnih demokratov Republike srbske, kar pomeni, da bomo skozi določen evlucijski proces svetu navrgli dejstvo, da pri nas še vedno ni dokončano tisto, kar je bilo pri njih že pred stotimi leti, nacionalno vprašanje namreč, ter da smo ga pripravljene skleniti ne z vojno, temveč s pomočjo kombinacije določenega zgodovinskega potrpljenja, pogojno povedano; počakati in hkrati tudi sami ustvarjati ustrezen zgodovinski ambient, v katerem bomo nacionalno vprašanje lahko rešili. To vsekakor zahteva evlucijski način, ne pa oboroženih ali drugačnih spopadov, vojne – vseeno je, ali je upravičena ali ne – le s političnimi sredstvi in z evlucijskim razvojem se vprašanje lahko zastavi in reši, kot je bilo rešeno v drugih državah.« (Dodik v Nagradić, 1999: 264)

V tem prvem navedku je opaziti jasno Dodikovo stališče do nekdanje Jugoslavije in določeno mero jugonostalgije, a tudi mnenje, da bi se bilo vojni mogoče in treba izogniti. Kot vzrok vojne navaja nacionalizem, v naslednjem navedku pa celo ponudi rešitev tega problema, in sicer »skozi določen evolucijski proces«. Vendar bo nekoliko pozneje v svoji politični karieri tudi sam pristopil k zelo podobnim metodam prevzema oblasti, ki jih je v prvem obdobju kritiziral.

Potem ko mu je leta 2000, po dveh letih in pol mandata, skupščina izglasovala nezaupnico, je v intervjuju za časnik *Dani* na vprašanje, kakšna bi morala biti zmagovita kombinacija za BiH, odgovoril:

»Nič več vojnih *liderjev* v političnem vodstvu novih struktur.« (Dani, 22.09.2000)

Zamisel, da naj ne bi bilo vojnih *liderjev*, je sicer res mikavna, a gre le za še eno številnih neutemeljenih Dodikovih izjav, ki variirajo glede na bližino volitev. Tako bosta šest let po javnem uporju zoper nacionalistične politike dve izjavi za časnik *Dani* razkrili pomembno spremembo njegove politike, ali pač le spoznanje, da do zmage na volitvah v Bosni, vsej karizmatičnosti navkljub, drugače ne bo prišel:

»Slišal sem, da me imajo v Sarajevu za nacionalista. Sicer ne skrivam, da sem zmerni srbski nacionalist, a menim, da to ni nujno nekaj slabega.« (Dani, 23.08.2002)

»Ker 99 odstotkov ljudi želi Republiko srbsko, se zanjo moram boriti tudi sam. Če kdo udari po moji svetinji – zame Bosna in Hercegovina ni svetinja, pač pa je to Republika srbska – le zakaj bi moral sam spoštovati njegovo?! V prizadevanju za odpravo entitet v Bosni in Hercegovini vidim željo po dominaciji. Ne želim nikogaršnje dominacije – ne srbske v RS, ne bošnjaške v BiH.« (Dani, 23.08.2002)

Dejstvo, da Dodik na volitvah leta 2002 vendarle ni zmagal, kaže na težavnost prevzema oblasti od SDS,² kljub »zmernemu nacionalizmu«. V naslednjih volilnih letih se bo udeleževal različnih ljudskih shodov, zahajal med »navadne« ljudi in se tu pa tam, ob vsesplošnem navdušenju občinstva, celo loteval mikrofona – čedalje bolj se bo razkazoval kot »mož iz ljudstva«. Tedanja predvolilna slogana SNSD – »Moj dom, srbska« ter »Srbska za vedno« – sta bila le del širše kampanje, ki je prebivalcem Republike srbske obljubljala odcepitev v primeru kakršne koli grožnje za varnost z Daytonskim sporazumom utemeljenih entitet, ali prenosa oblasti z le-teh na državno raven.

»RS bo ostala v BiH le ob zagotovitvi, da ne bo prišlo do prevlade majorizacije in radikalnega islama – je rekel Dodik ter pojasnil, da je danes v BiH prisoten strah vseh pred vsemi, ker ni temeljnega konsenza.« (Večernje novice, 03.09.2009)

»Bosna in Hercegovina kot država je za nas nujnost, saj je rezultat Daytonskega mirovnega sporazuma.« (Vreme, 19.02.2009)

Majorizacija, sploh če gre za kombinacijo z »radikalnim islamom«, ali po drugi strani, z zloglasnimi »četniki« ali »ustaši«, zbuja danes pri vsakem od treh narodov strah pred »izginotjem«, zato bi težko imeli za naključje takšno in podobne izjave. V Bosni in Hercegovini že sama omemba majorizacije ustvarja skupine, narodi se zapirajo v posamezne etnije, enklave, entitete,

² Srbska demokratska stranka (SDS) danes ni več deležna velikanske politične podpore, kakršno je imela v začetku devetdesetih let, ko je bil njen voditelj Radovan Karadžić. SDS je vodila bosanske Srbe v spopadih na ozemlju BiH, na oblasti je bila od leta 1990 do leta 2006, ko je prvič po vojni izgubila na volitvah. Čeprav je na volitvah leta 2010 nastopila (preds. Milan Bosić) v koaliciji »Skupaj za srbsko« s Srbsko radikalno stranko (preds. Milanko Mihajlija) in Stranko demokratskega napredka (preds. Mladen Ivanić), napovedanega uspeha SDS ni bilo.

kantone ali župnije, od svojih političnih voditeljev pa pričakujejo, da bodo prevzeli vlogo varuhov njihovih interesov in jih hkrati obvarovali pred morebitno vojno. Kot edina mogoča rešitev pred majorizacijo se zdi morebitni beg iz Bosne in Hercegovine, kakršno opredeljuje Daytonski sporazum, ki resda marsikaj ohranja pri življenju, a tudi zavira. V istem duhu je tudi naslednja Dodikova izjava, ko sicer tudi sam zatrjuje, da ne dvomi glede skupne BiH:

»Menim, da odcepitev ni realna ter da je Bosno in Hercegovino treba graditi kot skupnost dveh entitet in treh narodov, to moje stališče je že znano.« (Dani, 06.05.2005)

Omemba besede referendum v vseh mogočih kontekstih še pripomore k ustvarjanju predstave o ogroženosti RS, kar naj bi zakrinkalo slabe razmere na vseh ravneh – gospodarski, ekonomski, izobraževalni – ter dejstvo, da ima le administracija varno zatočišče za visokim državnim zidovjem in povsem solidne proračunske plače. Občasno namreč prihaja do določenih političnih kriz in pomanjkanja soglasja med politično elito, kar se redno končuje brez pretresov, morebitna razhajanja pa z ovrženjem dogovora, če se je kaj takega sploh zgodilo. Eno izmed številnih omemb referendumov je Dodik nekoč izrabil tudi v zvezi s podaljšanjem mandata tujim sodnikom in tožilcem:

»Če kdo pregovori visokega predstavnika v BiH gospoda Valentina Incka, ki je po svoje nagnjen k popuščanju pritiskom, podaljšati mandat tujim sodnikom in tožilcem, bomo v RS organizirali referendum, ki bo pokazal, ali ljudje takšno odločitev podpirajo.« (Glas Srpske, 22.11.2009)

»Volja ljudstva« je fraza, ki jo politiki brez usmiljenja uporabljajo, in zdi se, da je v balkanski demokraciji neizčrpna. Prav tako beseda *referendum*, javno izražena volja ljudstva, ki se v predvolilni RS (zlasti leta 2006) pojavlja pogosto in z različnimi cilji – bodisi v zvezi z že omenjenim vprašanjem ostanka tujih sodnikov bodisi z dokončno razrešitvijo statusa RS. Referendum, legalno demokratsko sredstvo, se v politiki Milorada Dodika uporablja kot grožnja, kot vprašanje in kot odgovor, dejanska moč in možnost izpeljave tega se po potrebi mistificira in demistificira. Ker prebrede pot od puhlega predvolilnega govorjenja, vse do »luči na koncu predora«, ta zgodba odlično ponazarja populistični slog.

Naslednji dve izjavi nimata velikega pomena, saj neuglaščenost izjavljanja bosansko-hercegovskih politikov ni nikakršna novost, temveč sta le dokaz, kako minimizirana je politična doslednost in odgovornost pri sporočanju javnosti. Določene izjave v očeh občinstva izgubljajo vsakršno veljavo, vendar so precej primerno sredstvo za preverjanje utripa že precej omrtvičenega volilnega telesa. Izmed številnih Dodikovih izjav te vrste smo izbrali ravno dve diametralno nasprotni, ki ju je dal v le nekaj mesecih, dvema različnima časnikoma (Dani in Reporter).

»Nemogoče je pričakovati, da bo na območju cele BiH za predsednika države izvoljen en sam človek. Mislim, da bi bile mogoče parlamentarne volitve, in sicer tričlanskega predsedstva BiH, ki bi upoštevale nacionalno strukturo treh predsednikov – ministrskega sveta, parlamenta in ustavnega sodišča – glede na to kombinacijo pa bi se potem ugotovilo, kateremu narodu naj bi pripadel položaj predsednika države, ki bi bil bolj podoben vlogi britanske kraljice kot sedanji izvršilni funkciji. Eden izmed teh treh članov bi imel daljši mandat, na primer triletnega, medtem ko bi imela druga dva podpredsedniški status. Prepričan sem, da bi anketa v Nemčiji pokazala, da polovica prebivalcev sploh ne ve, kdo je njihov predsednik, saj ga je izvolil parlament, torej gre za nekaj nespornega, medtem ko so volitve na območju celotne BiH iluzija in menim, da so nesprejemljive.« (Reporter, 19.10.2005)

»Pripravljeni smo podpreti zgodbo o spremembi ustavnega položaja predsedstva, v katero bi v parlament BiH bil izvoljen en predsednik z mandatom dveh ali treh let, vsakič iz drugega naroda. Po mojem mnenju bi to pomenilo dobro racionalizacijo.« (Dani, 06.05.2005)

Za nekoga, ki je na politični sceni že toliko časa, seveda ni nič čudnega, če se njegove izjave med seboj ne ujemajo popolnoma, vendar dejstvo, da sta SNSD in SDS danes v koaliciji na državni ravni, jasno kaže, da v BiH ni razlike med »levico« in »desnico« ter da je edina legitimna politika v boju za oblast populistična politika, medtem ko je politika »gašenja trenutnih požarov« ali pristopanja k problemom le ob eskalaciji le-teh edina naloga družbeno koristne oblasti. Čeprav je populizem pojem, pri katerem je ljudstvo ključnega pomena, in čeprav oblast podporo ljudstva nujno potrebuje, so se šibke vezi, ki naj bi ljudstvo povezovale z vodjo, izgubile nekje vmes, med dobičkonosno vojno in socialnim mirom ter ujele v čvrste kremplje »skorumpirane elite«.

Drugi primer: o žrtvah, zločincih in tuji krivdi

V državi z nadvse zapleteno organizacijo³ in nerazrešenimi etno-nacionalni problemi, ki nenehno ovirajo njeno normalno delovanje in so osnova za politični angažma posameznikov ter za njihovo prizadevanje v tako imenovanih »skupnih institucijah« posameznih etnij (seveda se tu o skupnosti lahko govori le zato, ker gre za etno-nacionalno grupiranje in nenehno igro na karto ogroženosti *vitalnih nacionalnih interesov*, kadar koli je treba, da se kakšna odločitev *ne sprejme*), je kriza stalno, normalno stanje, v kakršnem živijo prebivalci BiH. Tako prav nič začudenja vrednega niso populistični diskurzi, ki se proizvajajo neprenehoma in ob vsakršnem povodu.

To bomo poskusili ilustrirati s primerom aretacije Ejupa Ganića, saj ta nazorno prikazuje tako razmerja med glavnimi akterji politike BiH, kot tudi odnos BiH do sosednjih držav (v tem primeru še zlasti odnos do Srbije) ter do mednarodne skupnosti.

Analizirali bomo besedila o Ejupu Ganiću, ki so bila objavljena v dveh bosansko-hercegovskih dnevnikih, *Oslobođenje* in *Nezavisne novine*,⁴ od 06.03.2010 do 15.03.2010. Čeprav bi bilo zanimivo ugotavljati, s kolikšno pozornostjo se kateri izmed dveh časnikov tega primera loteva, bo naša analiza osredinjena predvsem na vsebino člankov, zlasti na razlike v argumentativno-leksikalni realizaciji prikaza tako aretacije kot tudi pomena, ki ga ima le-ta za bosansko-hercegovsko dejanskost. Analiza sicer definira štiri pogloblitve akterje incidenta – Ejupa Ganića, državo BiH, vključno s pripadajočimi ji strukturami (entitetami in etno-nacionalnimi skupinami), Srbijo in Veliko Britanijo – vendar se ne posveča posameznim reprezentacijam teh akterjev, temveč skuša skozi vzorec žrtve in agresorja ponazoriti populistični diskurz ter poudariti vprašanje krivde.

Ejup Ganić je bil 1. marca 2010 na podlagi mednarodne tiralice RS aretiran na londonskem letališču Heathrow zaradi suma, da je maja leta 1992 v Dobrovoljački ulici v Sarajevu sodeloval pri napadu na kolono JLA. Med vojno je bil član vojaškega predsedstva BiH, ki je po aretaciji

³ BiH sestavljata dve entiteti – RS in Federacija BiH. Federacija BiH je razdeljena na deset kantonov (treba je poudariti, da na vsaki posamezni ravni obstajajo vlade, ministrstva in pripadajoča administracija); v tričlansko predsedstvo lahko vstopijo le posamezniki, ki se deklarirajo kot pripadniki enega izmed treh konstitutivnih narodov; predsedstvo deluje po načelu rotacije, na obdobje osem mesecev. V neformalnem diskurzu obstaja izraz troglavo predsedstvo, z jasno aluzijo na pravljično pošast, ki ponazarja njegovo neučinkovitost.

⁴ Oba časnika vztrajata pri urbani usmeritvi.

tedanjega predsednika BiH Alije Izetbegovića prevzelo vrhovno poveljstvo Armade BiH. Toda vojaško predsedstvo BiH je tako tedaj kot tudi v nadaljevanju vojne pravzaprav priznavala le slaba polovica prebivalcev BiH, večinski delež v Armadi BiH so imeli Bošnjaki (kljub poudarjanju, da so sodelovali tudi drugi), medtem ko so nadzorovali manj kot polovico ozemlja BiH. Razen Srbije je izročitev Ejupa Ganića zahtevala tudi BiH, saj je na Sodišču BiH potekala preiskava istega primera. Po aretaciji je bil Ganić postavljen pred okrožno sodišče, ki se je odločilo za enomesečni pripor.

Čeprav je obveščanje *Oslobođenja* o aretaciji daleč od poenostavljanja, saj bi bilo kaj takega glede na položaj vsekakor nemogoče, je Ganić v tem izrecno predstavljen kot *žrtev*. Poleg tega, da je s pomočjo dosledne uporabe titul pred vsakršno omembo njegovega imena (»dr. Ganić«, »profesor Ganić«, »akademik Ejup Ganić«, »član predvojnega in vojnega predsedstva Republike BiH«) nedvoumno prikazan kot človek z avtoriteto ter da je poudarjena vloga častnega državljana, aretacija pa kot toliko bolj šokantno dejanje, je Ganić tudi žrtev, ki stoično prenaša krivico:

»(...) *Drži se zelo dobro in pripravljen je na vse bližajoče se procese. Pomembno se mu zdi le, da bo zmožgal sodelovati v boju za lastne pravice.*« (Oslobođenje, 11.03.2010)

»Profesor Ganić se počuti zelo dobro, tudi videti je dobro, čeprav se zaveda resnosti položaja, v katerem se nahaja (...).« (Oslobođenje, 13. 03. 2010)

»Ganić bo po plačilu kavcije na začasni prostosti pod zelo strogimi pogoji, poroča BBC. Isti medij navaja, da omenjeni pogoji vključujejo policijsko uro ponoči, prebivanje na neznani lokaciji v Londonu ter obveznost rednega stika s policijsko postajo, poroča tiskovna agencija FENA.« (Oslobođenje, 02.03.2010)

»Odvetniki Ejupa Ganića so britanskim novinarjem pojasnili, da je žrtev 'politično motiviranega lova na čarovnice' (...).« (Oslobođenje, 13.03.2010)

Ganić je žrtev krivične aretacije, slabih razmer v zaporu, strogih pogojev izpustitve s kavcijo, notranjih problemov v Srbiji, odnosa Srbije in BiH, a za njim stoji njegovo ljudstvo. Na neki naslovnici je bila objavljena fotografija s protesta zoper aretacijo Ejupa Ganića v Sarajevu z napisom: »Vrnite nam Ejupa in Ilijo!«, kar pomeni dvoje: da sta Ilija in Ejup *naša* ter da ste *nam* ju ugrabili *vi*. Vendar še ni jasno, kdo smo *mi* in kdo *vi*. Ganićeva aretacija je postavljena v širši kontekst aretacije pripadnika vodstva struktur vojne Republike BiH s predpostavko nedolžnosti. Prav tako je zanimivo vprašanje, na koga naj bi bila zahteva po vrnitvi naslovljena oziroma kdo je *vi* – je to Velika Britanija, ki je Ganića aretirala, ali Srbija, ki je izdala nalog za aretacijo? V populističnem diskurzu je uporaba zaimkov *mi*, *vi* in *oni* pogosta, saj imajo spremenljiv pomen, ki je odvisen od konteksta uporabe.

Medtem ko je Ejup Ganić predstavljen kot nedvoumno pozitiven, se Srbija dosledno prikazuje v negativni luči. Večkrat je celo obravnavana kot živo bitje, saj se govori o »zviti Srbiji«, ki ima grde navade ter laže (»pravi, da kljub vsemu obstaja bojazen, da bo Srbija 'v lastni maniri' poskusila dostaviti neresnice«). (Oslobođenje, 06.03.2010)

Primer Ganić zelo jasno prikazuje kompleksnost odnosov med BiH in Srbijo. Srbija je izrecno označena kot agresor in aretacijo Ejupa Ganića je mogoče percipirati zgolj znotraj tega okvira.

»...zadnji v nizu poskusov organov Srbije inkriminirati akademika Ejupa Ganića preprosto zato, ker je na začetku agresije na BiH opravljal funkcijo člana predsedstva mednarodno priznane države BiH.« (Oslobođenje, 06.03.2010)

V tej izjavi predsednik Akademije znanosti in umetnosti BiH agresijo navaja kot dejstvo in v isti sapi poudarja samostojnost BiH. Nato na podoben način ponovi:

»Minili so časi, ko se je iz Beograda poveljevalo BiH.« (Oslobođenje, 06.03.2010)

⁵ Eden izmed treh članov predsedstva BiH, Bošnjak, tedaj predsedujoči predsedstva; politiki dveh drugih konstitutivnih narodov so mu očitali zlorabo funkcije predsednika z namenom pomagati Ejupu Ganiću, in sicer brez privolitve drugih dveh članov predsedstva.

Agresija kot dejstvo zlahka vzpostavlja razliko med žrtvami in zločinci (»(...) povsem je jasno, da si Srbija prizadeva izenačiti žrtve z zločinci (...)« (Oslobođenje, 06.03.2010)), pri čemer je Ejup Ganić le odmev vloge žrtve, ki si jo BiH pogosto lasti.

Od samega začetka je jasno, da pri aretaciji Ganića ne gre le za pravno zadevo. Skoznjjo se prelamljajo krhke, trajne, a kot kaže, tudi trajno krhke vezi med BiH in sosednjimi državami. Obenem se Srbiji pripisuje učinkovitost pri posrednem onemogočanju stabilnega delovanja BiH s pomočjo notranjih dejavnikov:

»Zadeva Ganić je del politike Borisa Tadića, pri kateri ima instrumentalno vlogo tudi Milorad Dodik: cilj spodkopavanj institucionalnih kapacitet države BiH je prikazati jo kot dolgoročno nevzdržno, tako imenovano *weak state*. Občasno razkazovanje moči Srbije destabilizirati politične razmere v BiH – kar Ganićeva aretacija tudi je – je dejansko merilo trenutnega odnosa Srbije do BiH.« (Oslobođenje, 11.03.2010)

V navedenem odlomku se na zadevo Ganić gleda v kontekstu namena destabilizacije BiH s strani Srbije (morda kot nadaljevanje že omenjene agresije?). Srbija kot zunanji sovražnik BiH torej prek notranjih sovražnikov BiH slabi moč BiH, ki pa je »šibka in dolgoročno nevzdržna država«. V zvezi s tem se znova prikazuje *žrtev* BiH, ki agresorju ponuja roko sprave, ta pa jo zavrača:

»Predsednik predsedstva BiH Haris Silajdžić⁵ je pred srečanjem z dr. Ganićem v pogovoru z novinarji ocenil, da so obtožbe in zahteva po izročitvi dr. Ejupa Ganića Srbiji 'politično motivirane poteze, ki resno ogrožajo odnos med BiH in Srbijo. – S Srbijo bi radi imeli dobre sosedske odnose. Ampak ta nadaljuje s provokacijami in s prizadevanjem zmanjšati lastno vlogo v vojni, z demonizacijo žrtev in revidiranjem novejšje zgodovine. Kar ne pripomore k boljšim odnosom..., ravno nasprotno...', je izjavil ter podal osebno mnenje, da je eden izmed razlogov notranja politika Srbije. 'Od Srbije se pričakuje, da bo v parlamentu izglasovala resolucijo o Srebrenici, v kateri pa bi se vendarle želela izogniti besedi genocid, čeprav gre za kvalifikacijo, kakršno je Mednarodno sodišče uporabilo leta 2007, ko je bilo ugotovljeno, da Srbija genocida ni preprečila ter da ni obsodila sodelujočih. Problem so torej vztrajni elementi, ki še verjamejo v Miloševićev projekt,' – je povedal Silajdžić, posredoval pa BBC.« (Oslobođenje, 13.03.2010)

Razen tega, da pripoveduje o roki sprave, gre v tem odlomku za rekontekstualizacijo celotnega dogodka v domnevno nadaljevanje izpeljave »Miloševićevega projekta«. Tako se odnos med Srbijo in BiH vrača v leto 1992 ter izničujejo spremembe, ki so medtem nastale tako v Srbiji kot v BiH. Nismo prepričani o upravičenosti sklepa, da je omemba Miloševićeve politike v tem primeru le poskus podpihovanja strahu pred izbruhom nove vojne in, skladno s tem, legitimiranja lastnih stališč, vendar je povsem jasno, da tovrstne izjave ne dajo upanja za kakršno koli izboljšanje odnosov ne med BiH in Srbijo, kot tudi ne v sami BiH.

Medtem pa *Nezavisne novine* postavljajo v ospredje druga vprašanja. O Ejupu Ganiću se ne piše ne pohvalno ne z obsojanjem, ampak v legalističnem tonu. Ta dnevnik postavlja v ospredje državljanstvo Ejupa Ganića:

»Ejup Ganić, član vojaškega predsedstva BiH, je vložil zahtevo za državljanstvo BiH šele leta 1998, kar pomeni, da je bil med vojno tuji oziroma srbski državljan.« (*Nezavisne novine*, 10.03.2010)

Ta stavek bi lahko bil prisposoda številnih prepletosti in nedoumljivosti, kdo je od kod natančno in kdo je kaj, pravzaprav – *čigavi smo*. Prav tako ne smemo spregledati pretkane ironije, da je eden ključnih ljudi pri obrambi BiH (čigave BiH?) dejansko državljan Srbije, vseskozi jasno opredeljene kot napadalca na isto BiH.

Vprašanje, ki se razvija v poteku zgodbe o državljanstvu Ejupa Ganića, pripada večjemu sklopu vprašanj z enim samim skupnim imenovalcem, to pa je *legalističen pristop k zadevi Ganić*. Verjetno gre za poskus doseganja objektivnosti pri obveščanju. In nič spornega ni v vztrajanju pri spoštovanju zakonov, za vse enakem. Toda zastavlja se vprašanje, zakaj se torej tudi drugih, za delovanje države ključnih zadev, ne rešuje z *legalističnim pristopom*. Nekatere izmed teh zadev bi na primer lahko bile omemba odcepitve dela mednarodno priznane države ali pomanjkanje volje za izpeljavo odločitve Evropskega sodišča v Strasbourgu glede primera Sejdić-Finci, kar je za številne državljane BiH pomenilo kratenje človekovih pravic. »Legalnega« bogatenja skozi razdelano mrežo korupcije ni treba posebej poudarjati. Ti in podobni primeri napeljujejo k pomisleku, da legalističen pristop v omenjeni zadevi ni poskus ohranjanja objektivnosti, ampak da gre ravno za populističen manever.

Podobno kot to počne *Oslobođenje* pri poročanju o aretaciji Ejupa Ganića, *Nezavisne novine* prav tako obravnavajo temo žrtev, in sicer skozi ključno vprašanje – *čigave žrtve?* V tem primeru je poudarek na domnevni pristranskosti, ko gre za procesiranje vseh storilcev zločinov (spet legalističen pristop) – vsi zločinci, posledično pa tudi vse žrtve, pred zakonom niso enakopravni:

»Kot pravi, kljub številnim dokazom in pričam zločina v Dobrovoljački ulici nihče po tolikem času ni bil procesiran, medtem ko se po drugi strani dogaja hiperprodukcija procesiranih Srbov.« (*Nezavisne novine*, 07.03.2010)

»'Cilj zahteve po izročitvi Ganića ni obsoditi ga, ampak ga oprostiti, kar je absurd,' pravi Jovičić« (*Nezavisne novine*, 08.03.2010)

»Kar Srbe v Bosni frustrira, ni brezpogojna podpora Ganiću s strani bošnjaških političnih voditeljev in javnosti, temveč dejstvo, da skoraj nihče ni pripravljen sprejeti dogodkov z začetka maja v Sarajevu, ko so bili usmrčeni pripadniki JLA, kot nekaj, kar je potem določilo nadaljnji tok krvave bosanske drame, ter da se je tedaj zgodil s strani bosansko-hercegovskih pravosodnih institucij nikoli procesiran vojni zločin.« (*Nezavisne novine*, 11.03.2010)

»Sporočja, da se bodo Bošnjaki morali soočiti z zločinom, tako kot so se drugi balkanski narodi, ter da v parlamentu temperatura ni naraščala, ko sta Hrvaška in Srbija aretirali bosansko-hercegovske državljane srbske narodnosti, da bi se jim sodilo kot 'zvorniški skupini'.« (*Nezavisne novine*, 11.03.2010)

Delitev glede na žrtve, kot da teh ne bi bilo na vsaki strani in kot da bi bile le državne, ne pa nekaj zelo osebnega, še pogloblja rano, ki bi sicer, v drugačnih okoliščinah, lahko povezovala. Če je Ganić simbol stradanja Bošnjakov, Bošnjaki pa edino zagotovilo BiH, potemtako se nam ne obeta napredek:

»Vztrajno se zanika dejstvo, da v tej isti državi danes prebiva, dela in jo kot domovino čuti tretjina državljanov, ki srčno podpirajo in pozdravljajo aretacijo Ejupa Ganića, saj to

sprejemajo kot delno kompenzacijo za vojne zločine, ki jih je injiciral tako Ganić sam kot politika, ki ji je tedaj pripadal.« (*Nezavisne novine*, 10.03.2010)

Ali bo Ejup Ganić kdaj posameznik, ki je med vojno opravljal odgovorno funkcijo ter je osumljen odgovornosti za vojne zločine, in ne brez razloga aretirani Bošnjak, se pravi še ena v nizu bošnjaških žrtev? In, ali bo vsak izmed obsojenih Srbov iz BiH kdaj posameznik, ki je med vojno storil zločine, in ne še eden v nizu srbskih zločincev? Takšna in podobna vprašanja ostajajo še vedno brez odgovora.

Populistični diskurzi, zasnovani na stereotipih o kolektivitetah, ne ponujajo rešitve, temveč le poglobljajo razkol med pripadniki različnih kolektivitet in s tem ohranjajo napetost, idealen prostor, v kakršnem »karizmatični« voditelj zlahka manipulira s »svojim ljudstvom«.

Zanimivo je omeniti, da *Nezavisne novine* pri obveščanju o dogodku poudarjajo vprašanje vloge mednarodne skupnosti v BiH. Poleg tega, da večkrat navajajo izjave odposlanca Velike Britanije, ki pravi, da gre v očeh Velike Britanije za pravosodno, ne pa za politično zadevo, saj je britansko pravosodje popolnoma neodvisno od vlade, se *Nezavisne novine* sklicujejo tudi na komentarje različnih politikov, za katere je cela zadeva dobra priložnost za preizkušnjo dela mednarodne skupnosti v BiH še pred primerom Ganić. Mednarodni skupnosti, zlasti nekaterim visokim predstavnikom, še vedno z *legalističnim pristopom*, očitajo pristranskost:

»Ashdown je v svojem mandatu zadal toliko težav BiH, zdaj pa se je postavil v službo zagovornika interesov posameznika Ejupa Ganića, neposredno odgovornega za vojni zločin in pokol v Dobrovoljački ulici (...)« (*Nezavisne novine*, 07.03.2010)

»(...) nekateri izmed nekdanjih mednarodnih predstavnikov v BiH, kot sta na primer Ashdown in Schwarz-Schilling, so podprli Ganića in njegovo oprostitev, kar samo še potrjuje dejstvo, da v BiH nikoli niso bili nevtralna stran. (...) Že prej je bilo očitno, toda zdaj je dokončno in vsem popolnoma jasno.« (*Nezavisne novine*, 07.03.2010)

»Če bi do umika (Srbov iz skupnih institucij, op. avtorja) celo prišlo, bi se mednarodna skupnost, ki ji je v primeru Ganić 'muca odgriznila jezik', spravila na 'rušilce' države BiH, ne da bi se vprašala, po čigavi meri je ta država pravzaprav narejena, ne komu njene institucije, z neučinkovitim pravosodjem vred, ki so nam ga ustvarili sami, sploh koristijo.« (*Nezavisne novine*, 14.03.2010)

Kot je bilo že rečeno, nenatančnost in poenostavljanje problema sta pogost pojav v populističnem diskurzu. Toda navedeni citat ima še eno značilnost – kot da bi bile domače moči prikrajšane za *agentnost*. Pri tem ni natančno navedeno, »po čigavi meri« naj bi bila pravzaprav »država narejena« – ne kdo to počne ne za čigavo mero gre, le agentnost se prelaga na mednarodno skupnost (»ki so nam ga ustvarili oni«). Če si državljani BiH le umivamo roke, ob tem pa pričakujemo, da bodo naše probleme reševali drugi, je to dokaj nevarna strategija. Ko bodo problemi še vztrajali, bomo vselej natančno vedeli, na koga pokazati s prstom. Zagotovo ne na nas same.

Namen vseh tukaj obravnavanih tem in ilustrativnih primerov je pokazati način uporabe populističnega diskurza v javni sferi BiH. Populistični diskurz je poceni politični trik, a njegove posledice veliko stanejo. Tistim, ki ga proizvajajo, zagotavlja moč ali jih na poziciji moči ohranja, drugim, ki ga sprejemajo, pa daruje znosno blaženost nevednosti ali vsaj prijetno meglico polovične vednosti. Tako se potencialni politični subjekti (prostovoljno?) preobražajo v objekte manipulacije ter ubogljivo podpirajo vsakršno delovanje »karizmatične« avtoritete. Mediji ne morejo ostati nedolžni, saj njihov delež pri oblikovanju javnega mnenja pripomore k ustvar-

janju tovrstnih voditeljev in njihovih častilcev. Kako rešiti začaran krog – to je vprašanje vseh vprašanj, pa vendarle se nam zdi, da bi vsaj del odgovora lahko bil v izobrazbi, tako formalni kot neformalni, temelječi na razvoju kritičnega mišljenja in raziskovanju diskurzov javne sfere. Tudi ko prihajajo od nedotakljivih »avtoritet«.

Prevedla Ana Trifunović

Literatura

- BEČIROVIĆ, A. (2010): Vratite nam Ejupa i Iliju. *Oslobođenje*, 6.3.2010. Dostopno prek: <http://www.oslobodjenje.ba/index.php?id=5512> (28. december 2010).
- ČUBRO, M. IN KRSMAN, N. (2010): Srbija uputila molbu za izručenje Ejupa Ganića. *Nezavisne novine*, 11.3.2010. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Srbija-uputila-molbu-za-izrucenje-Ejupa-Ganica-54585.html> (27. december 2010).
- DOMAZET, Ž. IN FILIPOVIĆ, M. (2009): Stranci treba da odu iz pravosuđa BiH. *Glas Srpske*, 22.11.2009. Dostopno prek: <http://www.glassrpske.com/vijest/2/novosti/31266/lat/Stranci-treba-da-odu-iz-pravosudja-BiH.html> (27. december 2010).
- FAIRCLOUGH, N. (1989): *Language and Power*. London, Longman.
- FETAHOVIĆ, J. (2010): Danas odluka o puštanju Ganića. *Oslobođenje*, 11.3.2010. Dostopno prek: <http://www.oslobodjenje.ba/index.php?id=5580> (28. december 2010).
- FETAHOVIĆ, J. (2010): Ejup Ganić pušten iz zatvora. *Oslobođenje*, 12.3.2010. Dostopno prek: <http://www.oslobodjenje.ba/index.php?id=5584> (28. december 2010).
- GAJIĆ, I. IN BIŽIĆ, S. (2005): Ne treba nam oktroisani ustav. *Novi Reporter*, 19.10.2005. Dostopno prek: http://www.novireporter.com/look/reporter/nr_article.tpl?ldLanguage=11&ldPublication=2&NrIssue=136&NrSection=3&NrArticle=1370 (28. december 2010).
- IVANJI, A. (2009): Federacija je inostranstvo. *Vreme*, 19.2.2009. Dostopno prek: <http://vreme.rs/cms/view.php?id=825137&print=yes> (27. december 2010).
- SRNA (2010): Izjave Švarc-Šilinga i Ešdauna diplomatski skandal. *Nezavisne novine*, 7.3.2010. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Izjave-Svarc-Silinga-i-Esdauna-diplomatski-skandal-54359.html> (28. december 2010).
- JERINIĆ, D. (2010): Rat oko Ganića. *Nezavisne novine*, 10.3.2010. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/komentari/kolumne/Rat-ok-Ganica-54503.html> (28. december 2010).
- KRSMAN, N. (2010): Poslanici iz RS traže odgovornost članova Kabineta Silajdžića. *Nezavisne novine*, 8.3.2010. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Parlamentarci-traze-odgovornost-clanova-Silajdzicevog-kabineta-54399.html> (29. december 2010).
- KRSMAN, N. (2010): Državljanin Srbije cijeli rat bio na čelu R BiH. *Nezavisne novine*, 13.3.2010. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Na-celu-RBiH-cijeli-rat-bio-drzavljanin-Srbije-54782.html> (29. december 2010).
- KRSMAN, N. (2010): Čija je Bosna i Hercegovina. *Nezavisne novine*, 14.3.2010. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/komentari/kolumne/Cija-je-Bosna-i-Hercegovina-54884.html> (29. december 2010).
- MAZZOLENI, G., STEWART, J. IN HORSFIELD, B. (UR.) (2003): *The media and neo-populism: a contemporary comparative analysis*. Westport, G. P. Group.
- MUDDE, C. (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39(3): 541–563.
- NAGRADIĆ, S. (1999): *Razmeđa srpskog trajanja*. Doboj, Svitanja.

- REDAKCIJA OSLOBODENJA (2010): Odluka o kauciji 11. marta. *Oslobodenje*, 6.3.2010. Dostopno prek: [HTTP://WWW.OSLOBODJENJE.BA/INDEX.PHP?ID=5513](http://www.oslobodjenje.ba/index.php?id=5513) (28. december 2010).
- PANIZZA, F. (UR.) (2005): *Populism and the Mirror of Democracy*. London, New York, Verso.
- V. N. (2006): Referendum je neizbežan. *Večernje novosti*, 3.9.2006. Dostopno prek: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:187744-Dodik-Referendum-je-neizbezan> (27. december 2010).
- SELIMBEGOVIĆ, V. (2000): Ovdje ne glasaju Amerikanci. *Dani*, 22.9.2000. Dostopno prek: <http://www.bhdani.com/arhiva/173/inter.htm> (27. december 2010).
- SELIMBEGOVIĆ, V. (2002): Milorad Dodik, umjereni srpski nacionalista: patriota sa zakašnjenjem. *Dani*, 23.8.2002. Dostopno prek: <http://www.bhdani.com/arhiva/271/t27114.shtml> (27. december 2010).
- SELIMBEGOVIĆ, V. (2005): SNSD i SDP vladat će Bosnom 2006. *Dani*, 6.5.2005. Dostopno prek: [HTTP://WWW.BHDANI.COM/DEFAULT.ASP?KAT=TXT&BROJ_ID=412&tekst_rb=4](http://www.bhdani.com/default.asp?kat=txt&broj_id=412&tekst_rb=4) (27. december 2010).
- SELIMBEGOVIĆ, V. (2010): Najjači adut: Haag. *Oslobodenje*, 13.3.2010. Dostopno prek: <http://www.oslobodjenje.ba/index.php?id=5604> (29. december 2010).
- SULJAGIĆ, E. (2010): Teritorija i(li) država. *Oslobodenje*, 11.3.2010. Dostopno prek: <http://www.oslobodjenje.ba/index.php?id=5585> (29. december 2010).
- TAGGART, P. (2002): Populism and the Pathology of Representative Politics. V *Democracies and the Populist Challenge*, ur. Y. Mény in Y. Surel. New York, Palgrave.
- ŽIŽEK, S. (2006): Against the populist temptation. *Critical Inquiry* 32(3): 551–574.

POLITIČNI PLURALIZEM

Bosanska partitokracija

Uvod

Če izhajamo iz dejstva, da so na področju nekdanje Jugoslavije dejansko vzpostavljeni režimi partitokracije, v članku podajamo nekaj osnovnih elementov, ki lahko vstopijo v pojem partitokracije ter določamo njene socialne in politične vsebine. V tem smislu govorimo o režimih partitokracije, fenomenu kleptokracije in političnih satelitov. V zaključnih premislekih razpravljamo o vprašanju: obstaja zdravilo za politično bolezen, ki se imenuje partitokracija?

V diagonalnih opisih strankarske realnosti lahko zatrdimo, da so na področju nekdanje Jugoslavije dejavne tudi stranke boljševiskega tipa. Prav te v postsocialističnem tranzicijskem obdobju vzpostavljajo partitokratski red. V eni izmed kritičnih analiz Supek denimo zatrjuje: »Res je, da je uveden večstrankarski sistem, toda stranke na oblasti in v opoziciji so večinoma zadržale prejšnji boljševiski način delovanja, saj obvladujejo celotno družbo, članstvo pa podrejajo vodstvu ali voditelju« (Supek, 2003,a). Tudi ob neki drugi priložnosti bo Supek v še bolj radikalni formulaciji izpostavil diagonalno stališče: » ... partitokracija želi nadzirati in kontrolirati vse oziroma celotno družbo, kar je tipično za boljševiski način vladanja. Danes so vse glavne stranke boljševiskega tipa. Njihovo vodstvo je trdno, članstvo pa ubogljivo. Družbi vladajo tako, da postavljajo svoje ljudi v kmetijstvu, izobraževanju, kulturi, športu. Za razvoj demokracije in civilne družbe je seveda to povsem zgrešeno, s tem pa je izgubljen celotni razvoj« (Supek, 2003). Iz Supekove kritične percepcije lahko razberemo, kako se režim partitokracije smatra za del postsocialističnih strank boljševiskega tipa. Lahko pa ne sledimo tej radikalni tezi: lahko govorimo o postsocialističnih strankah kot o strankah, ki v preparativnih oblikah vlečejo in znotraj sebe reproducirajo boljševiski način razmišljanja in to na tak način, da ponavljajo najslabše stvari iz tradicije komunističnih strank (o tem ponavljanju govorimo obširneje v naši knjigi *Ideja bosanskega naroda in druge teme*, 2008.)

Ne glede na to, če govorimo v umirjenem tonu in poudarjamo koncept ponavljajočega, ali pa govorimo o resnosti strank boljševiske identitete, je nedvomno res sledeče: postsocialistične stranke promovirajo in uveljavljajo partitokracijo. Zato seveda ni slučaj, da se v retoriki kritične-

ga in demokratičnega javnega mnenja in v emancipacijskih, ne pa konformistično naravnanih družbenih vedah poudarja, kako so v državah na področju nekdanje Jugoslavije, v večji ali manjši meri, namesto resnično liberalno demokratičnih režimov vzpostavljeni partitokracijski redi. Če orišemo takšne, velikokrat konvencionalne ugotovitve o naravi postsocialistične oblasti, se v takšni retoriki tudi ugotavlja, kako delujejo partitokracijski politični režimi in partitokracijske oligarhije, to je ta ali ona, sramotno partitokracijska država. Državno oblast posedujejo nesposobne partitokracijske koalicije, vlada celo partitokracijski terorizem, vladajo partitokratski biroji kot paralene vlade, oblast temelji na iznakaženi partijski logiki, figurira se na način partitokratskega vladanja družbi, dogaja se partitokratski pohod na državo, prihaja priliznjena partitokracija, to je priliznjena partitokratska diktatura in podobno.

Tukaj je torej obrazložitev. Na kaj pa mislimo, ko govorimo o partitokraciji? Že Supek nam je nakazal eno od pomembnih določb partitokratskih režimov: želja strank po obvladovanju, s pomočjo nadziranja – celotne družbe. Kmalu bomo k temu dodali tudi druge njegove določbe.

Kaj je strankokracija ?

Naj poudarimo, da so stranke bile in ostale eden nosilnih stebrov predstavnike, parlamentarne demokracije v evroatlantskem svetu. Po našem mnenju (ki se v tem problemskem kontekstu razumljivo ne more povsem razčleniti) postmoderne doktrine, ki slavnostno razglašajo, da je nastopilo obdobje postpolitike, saj naj bi med drugim prišlo do zgodovinskega konca strank in njihovih tradicionalnih delitev na levico in desnico, nimajo stvarne podlage. Za politično realnost evroatlantskih demokracij so ustreznejše teorije, ki govorijo o novi iznajdbi političnega (Beck, 2001), o transformaciji političnega (Meyer, 2003) oziroma o transformaciji, ne pa izginotju samih političnih strank (Beyme, 2001; Bobbio, 1998.).

V tem pogledu tukaj vzniknejo ključna vprašanja: kje so meje strankarskih posredovanj v družbo in politiko; ali in kje so ustavne, pravne, demokratične in moralne meje oblikujočih in posredujočih namer strankarske volje? S temi vprašanji se odpira področje identifikacije relevantnih atributov strankokratskega režima.

Ta se nahaja v državah t.i. postsocialistične tranzicije, kjer je prevladujoča oblika vladavine. To je oblika sprevrčanja demokratičnega etosa, na katerega se sklicuje, v resnici pa ga kompromitira in izkrivlja. Demokratične institucije sicer obstajajo, vendar so le pravni in formalni okvir, dekoracija in okolje izvrševanja strankokratske politike. Paradoksalno je, da se z večanjem strankarskega pluralizma zvišuje tudi možnost za priključitev koalicijske strankokracije. Poučen primer je opis strankokratskih režimov oblasti na postsocialističnem področju nekdanje Jugoslavije. Če izhajamo iz dejstva, da »je strankokracija sofisticirana oblika izkrivljene in zlagane demokracije« oziroma iz tega, da se strankokracija »maskira pod imenom demokracije in se sklicuje na demokratična načela« in se pri tem, v formalnem smislu, odvija skozi demokratične procedure in prakticira v demokratičnih institucijah, lahko v tem eseju ločimo dva prevladujoča tipa strankokracije: »strankokracija kot odklon (odklonska strankokracija) in strankokracija kot skupnost (sestavna demokracija). Odklonska demokracija se pojavi kot določeno odstopanje ali odklon znotraj demokratično konstituirane oblasti. Urejene demokratične ureditve se dejansko ne morejo uspešno kosati s problemom odklonske demokracije, in to ne samo v primerih, ko se ta pojavlja v prehodni in omejeni obliki, temveč tudi takrat, ko dobi izrazito ostro obliko ali pa se ustali kot kronična slabost demokracije. V nasprotju z odklonsko pa je sestavna demokracija

deviantni, nedemokratski način vladavine, v kateri so samoumevni strankokratsko konstituiranje (raven dejanske legitimnosti), strankokratsko delovanje (raven legalnosti) državne oblasti in izguba odnosa do splošne blaginje (raven moralne legitimnosti)« (Čović, 2004: 188).

Ob tem razlikovanju Čović namesto prevladujočega konvencionalnega pojma tranzicije uvede tudi koristen, spoznavno produktiven pojem postkomunistične kaotizacije družbe kot humusnih tal za nastanek, utrditev in reprodukcijo strankokracije. Odtod tudi nadaljuje: »Glede na to, da se sestavna demokracija lahko uspešno razvija samo v demokratično pomanjkljivih ali pa demokratično porušeni državah in družbah, so se v obdobju postkomunizma v širokem krogu kaotiziranih držav vzpostavili idealni pogoji za strankokratske ureditve. V samem začetku so se partitokracije, ki so se začele oblikovati v postkomunističnih državah, posluževale ideologema »tranzicije«; od tu so na hitro izvedle teoretično in politično sredstvo za ideološko izkrivljanje slike o resničnih dogajanjih in resnični smeri razvoja, tako da so se lahko tudi same predstavljale kot resnično demokratične, čeprav v statu transeundi. Tako je ustvarjen nov 'tranzicijski način' sestavne strankokracije, ki slovi po izrazitem zapletanju in ki, kot neznan zgodovinski fenomen, išče poseben teoretični pristop« (Čović, ibid:188).

Po slikovitem opisu strankokracije se postavlja vprašanje, kaj so njene bistvene značilnosti? Po našem mnenju lahko na tem mestu govorimo o dvojni mentaliteti posedovanja oziroma o supremacijskem lastništvu nad dvema pomembnima dimenzijama družbene biti.

Prvič, strankarske elite so si samostojno ali pa v koalicijah prisvojile določanje splošne blaginje. Delujejo torej kot enitete, ki naj bi poznale splošno voljo demosa, populusa, etnosa ali nacije. Oblikujejo se kot organizacije ali aktivnosti, ki zasledujoč (tako ga demagoško imenujejo) teleokratski logos posedujejo (in se ga oklepajo kot svoje ekskluzivno lastništvo) do konca izoblikovano znanje skupnih, pannacionalnih, splošno družbenih in pa velikih eshatoloških koncev in vednosti.

Dejansko pa za temi partitokratskimi samopredstavami delujejo trivialno ideološke predstave: znanje in apologija partikularnega se – ne glede na to, kaj je v svoji posameznosti – preoblikuje in predstavlja kot splošno, skupno, vsenacionalno. S tem iluzornim izenačevanjem delov in celote se pravzaprav uničuje dinamično-konfliktna dimenzija politike, ki je njeno bistvo. Prav za to si prizadeva tudi partitokracija: želi si navidez nekonfliktne politike kot politike benignega meritokratskega administriranja in upravljanja z zadevami.

Drugič, takšno sprevačanje bistva politike se dogaja tudi na širšem področju družbene stvarnosti: partitokracija noče ostati v sferi suverenega posedovanja teleoloških imaginacij in abstrakcij, njeni pohlepi so še bolj vseobsegajoči. Pravzaprav je kar vse obstoječe strankarska lastnina, partitokracija stremi k temu, čeprav to prikriva. Stranke jo tako pos(r)edujejo, z njeno pomočjo bi rade vladale, podrejena je njihovi volji. Partitokracija je v bistvu totalitarna realpolitika kot panpolitika na delu. Empirično se manifestira v delitvi javnih dobrin kot lastnine: politične institucije, javna podjetja, družbene institucije, pravne strukture, naravni viri, medijske formacije, vse to je v bistvu plen strankarskih politik s pomočjo koalicijskih ali medstrankarskih dogovorov, hkrati pa je povsem personalizirano – s strankarskimi kadri. Sfera auto-nomosa je tako izginila, ali je vsaj zreducirana do neprepoznavnosti, medtem ko istočasno triumfira partitokratski hetero-nomos.

V kontekstu takšne panpolitične partizacije vsega obstoječega so celo civilna družba ter njene asociacije in njene oblike aktivnosti v največji možni meri posredovane s strankarsko voljo. Toda njeni segmenti se po svoje še sami ponujajo: so del parapolitike kot oblike dejanskega delovanja partitokracije. In tukaj se pojavi fenomen političnih satelitov: znotraj našega spo-

znavnega polja so politični sateliti instrumentalna stvarnost partitokratske volje. Govorimo torej o partitokratski proizvodnji fenomenov političnih satelitov, brez katerih se ta režim vladavine ne bi mogel ne oblikovati ne vzpostaviti. Družbene realnosti, vključno s tistimi civilne družbe, ki bodo epigonsko asistirale pri oblikovanju partitokratskih režimov oblasti, se torej morajo rekrutirati samostojno ali pa v obliki stvarnih ali psevdopartijskih korelacij: ta politika rekrutacije je ena pomembnejših političnih metod vzpostavljanja tega režima vladavine.

No, k partitokratskim režimom in političnim satelitom, ki so tesno povezani z oblikovanjem teh režimov, sodi tudi fenomen kleptokracije. Zato ga smatramo kot pomembno komponento partitokracije.

O kleptokraciji

Povezava med partitokratskim hrepenenjem po posedovanju vsega družbeno obstoječega in političnimi sateliti – o njih bomo kasneje podrobneje spregovorili – nas torej pripelje do tesnih povezav med partitokracijo in kleptokracijo. Partitokratsko hrepenenje po posedovanju je nenazadnje motivirano in obsedeno s prevzemanjem lastništva nad materialnim. Zato lahko trdimo, da je partijska vladavina nad vednostjo o splošnem dobrem in pomembnimi vidiki družbenega obstoja samo ideološki zastor, za katerim se skriva tisto bistveno: nebrzdana sla po ekonomski moči. Ta sla se v partitokratskih aranžmajih uresničuje tudi z vzpostavljanjem praks kleptokracije.

Fenomen kleptokracije se v konvencionalnem medijskem in publicističnem diskurzu, deloma pa tudi v diskurzu znanstvene literature, primarno umešča v dežele ti. nerazvitega tretjega sveta, še posebej v vojaške diktature afriškega kontinenta. Tako na primer raziskava s področja komparativne politike, ki med drugim obravnava tudi vojaške režime v Afriki, navaja, da tamkajšnji vojaški vodje izvajajo politiko, ki se je reducirala na » ... izkoriščanje naravnih virov, da bi nagradili lastne privržence. Generali so se zavedali negotovosti svojih mandatov in poskrbeli za to, da se je njihovo bogastvo spravilo na varno. Nekateri vojaški režimi (na primer Mobutov v Zairu) so bili kleptokracije, vladavine tatov. Posledice so bile prekomerna proračunska poraba, še posebej oboroženih sil, in favoriziranje določenih etničnih skupin« (Hague, Harrop in Shaun, 2001: 388).

Po drugi strani pa se kleptokracijo poudarjeno povezuje s postkomunističnimi državami v tranziciji, še posebej pa to velja za delujoče procese privatizacije državne lastnine znotraj njih, ki se jih obravnava kot njihovo bistveno značilnost. Poudarimo še to, da v tem kontekstu produkcije in reprodukcije kleptokracije sodeluje tudi zunanji dejavnik: zunanji korporativni kapital si s podkupovanjem domače kleptokracije, s provizijami in korupcijo, odpira prostor za nakup – privatizacijo – razvrednotenega nacionalnega premoženja. Kleptokracija se tako kaže kot uslužni in škodljivi satelit megakapitala.

Kleptokracijo se prav tako povezuje tudi z bogatimi arabskimi državami, katerih režimi so definirani kot sožitje teokracije in kleptokracije.

V teh situiranjih ni ničesar spornega, razen ene stvari: gre za redukcionizem, motiviran med drugim tudi z ideološkimi pristranskostmi. Kje najdemo te pristranskosti in enostranskosti? Kleptokracija kot oblika samosprevračanja demokratične oblasti je značilna tudi za megaindustrijske družbe evroatlantskega sveta. To moramo poudariti, saj se to znotraj doktrin in ideologij narcističnega neoliberalizma spregleduje ali celo zavestno ignorira. V različnih

in uničujočih oblikah se izvaja tudi v tem svetu, in to ne kot nekaj, kar je tem demokratičnim režimom postranskega, naključnega, slučajnega ali zunanjega. Prav nasprotno, kleptokracija je strukturno vgrajena v te ureditve kapital-vladavine. Ideologi in publicisti neoliberalizma s pomočjo mimikrijske ali celo odkrite logike neoimperializma kapitala in neokolonializma državne realpolitike nenehno prikrivajo in skozi znanstveni diskurz racionalizirajo dejstvo, da se kleptokracija iz tega sveta razpršujoče aplicira v drugih državah po svetu.

Kaj pravzaprav razumemo kot kleptokracijo? Lahko bi se jo povezovalo s kleptomanijo. No, pri slednji gre za individualno in za obsesivno prisilo kot lastnost psihološke strukture osebnosti: ne krade se zato, ker naj bi nekaj mističnega napeljevalo k temu izzivu kraje, temveč se krade nezavedno, brez vednosti, brez smotra, brez potrebe, krade se celo tisto, kar se ne potrebuje.

Ko pa govorimo o kleptokraciji, gre prav tako kot pri kleptomaniji za krajo, toda zdaj izstopamo iz področja individualne psihologije. Pri tem se postavlja vprašanje: če je na ravni individualne osebnosti kleptomanija njena bolezenska motnja, mar ni potem kleptokracija kot družbeni pojav prav tako neka družbena bolezen v obliki gole vsote obnašanj kleptomantov – bolnih posameznikov? Vprašanje se postavlja zato, ker se kleptokracijo v publicistiki neredko definira kot nekaj maničnega, kot neko manično vrojeno potrebo po kraji, kot bolno težnjo po kraji, kot bolno pokvarjenost ipd.

Glede tega menimo, da je spoznavno produktivno zapustiti individualno psihologijo kleptomanije oziroma obsesije in tajnih prisil kot prostor možne razlage. S kleptokracijo kot družbenim in političnim fenomenom se srečujemo pravzaprav kot z oblastniško osveščenim, politično osmišljenim in strukturno vzpostavljenim pojavom, ki se preračunljivo in povsem pragmatično hoče vzpostavljati, ter se s polno rabsodnostjo, torej do konca racionalizirano in programirano, tudi prakticira. Pri pojasnjevanju njenega izvora torej ne pomagajo uvidi v kategorialni aparat individualne psihologije, temveč ga je treba iskati znotraj drugačnih diskurzov in kajpada, drugih znanstvenih disciplin.

Sam termin kleptokracija je skovanka in prihaja iz združitve dveh besed: besede clepto, ki pomeni krasti, in kratein, ki pomeni vladati. Tako s terminom kleptokracija označujemo posebno vrsto vladavine, torej vladavino tistih, ki kradejo. Kraja je sam temelj njihove oblasti, oziroma oblasti tistih, ki si z manirami in prakso tatov prisvajajo denar ter drugo lastnino lastnih ali tujih narodov in držav, in ki potem na tem banditizmu utemeljujejo svojo oblast in moč. Pri tem tudi znotraj kleptomanskih entitet vladajo odnosi rivalstva in konkurence: vedno se oblikujejo grupacije, ki si želijo monopol nad ropanjem cele države. Pri tem stremljenju se po drugi strani vzpostavljajo tudi odnosi medsebojnega strahu, vedno je namreč prisotna grožnja, da se bodo rivalstva končala kot mafijski obračuni.

Zato recimo, kot je tukaj definirano, da je kleptokracija režim oblasti, ki v celoti, deklarativno ali implicitno, ali pa v svojih ključnih segmentih in nosilnih slojih – takrat govorimo o kleptokraciji kot enem od izvenpravnih subrežimov ali praks znotraj zakonsko etabrirane oblasti – temelji na kraji nacionalnega premoženja, in to tako v procesu njegovega nastajanja kot pri njegovi delitvi. Korist od kraje je v kleptokratskih režimih superiorna vsem ostalim načinom in oblikam pridobivanja premoženja, tudi tistim v obliki dela in proizvodnje. Kleptokracija zato uničuje same temelje družbenega bivanja: normalne odnose v sferi dela, proizvodnje, menjave in potrošnje. Zato je skupni interes, povečevanje ekonomske produktivnosti in proizvodnje, ne zanima. Kleptokracijo zanima samo prisvajanje premoženja za lastno korist, tuja vlaganja podpira samo takrat, ko ta povečujejo premoženje oblastnikov in ne takrat, ko proizvedejo nove vrednosti oziroma izpopolnijo ekonomske strukture in načine proizvodnje. Želi si zgolj preraz-

poreditve obstoječega premoženja in razprodaje naravnih virov, seveda le v primeru, da se pri teh transferjih kleptomanski denar steka v lastne žepe.

Kleptokracija deluje izveninstitucionalno, v političnem podzemlju, tam, kjer se za pridobivanje moči uporablja moč tajnega in v tem vidimo eno od njenih ključnih lastnosti. Zato lahko trdimo, da so družbene realnosti in politična atmosfera, v katerih dominira arcani imperium – vladavina skrivnosti in s skrivnostjo, pravzaprav polje, v kateri kleptokracija najde plodna tla za ekspanzijo lastne moči.

Vendar ji niso zadostne niti izveninstitucionalne prakse, kleptokracija namreč teži k temu, in v tem tudi uspeva, da bi bila resnična oblast in da bi se infiltrirala v konstitucionalne ustanove in legalne institucije režima oblasti. Teži k temu, in v tem tudi uspeva, da bi institucije oblasti pretvorila v okras in masko, za katerima se sklepajo in uresničujejo ilegalni zasebni posli. Zato se tukaj vzpostavljajo tesne povezave med partitokracijo in kleptokracijo. Ta nikoli ne bi mogla vstopiti v institucije oblasti ali si jih podrediti svojim družbeno patološkim stremljenjem in ciljem, če ne bi imela podpore v partitokratskih elitah, ki upravljajo institucije državne oblasti in državno birokracijo. V teh praksah sožitja oblasti in kriminala, državnih institucij in sive kleptokratske ekonomije, ki so prakse maksimalne privatizacije in akumulacije družbenega premoženja v rokah kleptomanov in kleptomanskih elit, lahko najdemo še eno od njenih pomembnih lastnosti.

Kleptokracija se oblikuje in reproducira v parazitskih sožitjih (simbiozah) institucionalnih in izveninstitucionalnih praks. Zato je upravičeno trditi sledeče: »Kleptokratska vladavina lahko rečemo ureditvi, v kateri je prišlo do sožitja legalnih in ilegalnih odločitev, legalnih in kriminalnih organizacij, občin, partikularnih in osebnih interesov, javne in zasebne sfere, oblasti in lastnine« (glej Mićunović, 2002a). Kleptokracija, ki je nastala s pomočjo teh spreg, je »družbeno stanje, pa tudi organizirani sistem vladanja, pri katerem prihaja do nenormalnega sodelovanja med tistimi, ki si praviloma nasprotujejo: policistov in kriminalcev, državnih funkcionarjev in tatov, ovaduhov in tihotapcev, tožilcev in roparjev. V kleptokraciji ni delitve oblasti. Tisti, ki je na oblasti v katerem koli segmentu družbe, je tudi pri blagajni; kdor se je dokopal do blagajne, se je dokopal tudi do oblasti« (Mićunović, 2002b).

Med pomembne značilnosti kleptokracije uvrščamo tudi to, da se ne pojavlja zgolj v neposredni, surovi in razgaljeni podobi ter izrazu. Ponavadi se preparira sklicujoč se na višje vrednote: pojavlja se in učinkovito deluje v oblačilih različnih ideologij, v meglenem balonu religijske dogmatike, v obleki nacionalnih interesov, ogrinjalu mesijanskih fraz ter civilizatorskih nalog in podobno. Zato tudi uporabo demagogije uvrščamo med pomembne lastnosti režimov kleptokracije.

Pri tem pa v skladu z njenimi vodilnimi družbenimi akterji in naravo političnih režimov privzema različne oblike. V postsocialističnem svetu se na primer pojavlja tudi partitokratska kleptokracija. Pojavlja se v pluralističnih demokracijah, ki so še vedno na stopnji partijske države in panpolitičnega partijskega posredovanja celote družbenega življenja. Deluje kot eden od sprevrženih načinov nagrajevanja satelitskih epigonov in uslužnih pomočnikov pri vzpostavljanju partitokratskih režimov. V tem oziru kritični pogled upravičeno trdi naslednje: »Stranke in njihovi vodje ter politični aparati sestavljajo netransparenten sistem, v katerem one same, daleč od oči javnosti, pobirajo donacije, prispevke, vsiljujejo svoje člane in prodajajo položaje, odločajo o delitvi državnega denarja lastnim klientom in varovancem, in tako na koncu dušijo demokracijo« (glej Grubiša, 2003).

Tukaj v pojem kleptokracije vključujemo še en pomemben moment: ne gre samo za krajo materialnih dobrin, temveč tudi za nelegalno prisvajanje oziroma krajo družbenih položajev in vlog. Tako trdimo, da lahko v partitokratsko kleptokracijo vštevamo tudi prakse trgovanja s

temi statusi in vlogami z njenimi pristaši in kupci donosnih političnih statusov. Pri teh praksah se strankarskim klikam, izvenstrankarskim političnim klanom in ekonomskim satelitom zagotavljajo posebni privilegiji. Kleptokracija zaradi teh in takih praks vase vključuje tudi vzpostavitev klientelizma: pokvarjenost strankarskih kleptokratov se lahko reproducira samo tako, da nase veže klientelo, kateri s položajev partitokratske moči dela skrivne usluge in zadovoljuje njena, z lastno voljo dozirana stremjenja.

Po drugi strani pa partitokratske elite hitijo, zavedajoč se omejenosti mandata tako na vrhovih strank kot na vrhovih oblasti: ropanje in kraja se pospešujeta z naraščanjem možnosti za volilno izgubo in sestop z oblasti. Lastnost kleptokracije je, da v takem kontekstu pospešeno metastazira, medtem ko so njeni ključni subjekti posamezniki in skupine iz močnih strank ter njihove prikolice in politični sateliti, ki se sicer novačijo tudi iz sveta političnega in ekonomskega podzemlja, oziroma iz sfere ilegalnega, skrivnega in kriminaliziranega. Zato se strankarska kleptokracija in mafiokracija pojavljata v tesnih oziroma simbiotičnih povezavah.

Kleptokracija se v ekonomsko, politično in vojaško močnih državah pojavlja v specifičnih oblikah, na primer kot korporacijska kleptokracija, kot bankirska kleptokracija ali na splošno kot poslovna kleptokracija. Namen teh, recimo jim institucionalizirane oblike in prakse kleptokracije, je po definiciji in po njihovi naravi uzakonjena ali parazakonska megakorporacijska eksploatacija kot kraja tujega in pri tem do konca razvrednotenega dela, kakor tudi piratska kraja tujih virov, na primer tujih rudnikov, tujih diamantov, tujega urana, tuje vode, tuje nafte, tuje hrane, tujega znanja in, na koncu, same Zemlje. Po drugi strani pa korporacijska kleptokracija, kot smo že rekli, z uporabo razdelanih mehanizmov korupcije proizvaja, spodbuja in zase pridobiva tudi domicilno kleptokracijo, ki ji pomaga uresničiti njene namere.

Korporativna kraja tujega se ne dogaja samo znotraj matičnih držav in domicilno prebivalstvo ni edina žrtev kleptokratskih imperativov, ki sicer z logiko strukturnih prisil, torej z logiko neizprosne nasilja, inherentnega profitno usmerjeni ekonomiji, upravljajo s praksami kapitala in njegovimi multinacionalnimi družbami. Žrtve so predvsem druge države, še posebej tiste revne, odvisne države v razvoju, oziroma države, ki so objekt ekonomskega neokolonializma.

Bistvena določila kleptokracije nasploh, tiste partitokratske pa še posebej, lahko najdemo tudi v njenih mnogoterih posledicah. Te so pravzaprav sestavni del njenega družbenega obstoja. Odtod one same vstopajo v pojmovno določilo kleptokracije. Ta je tako v svoji partitokratski kot transpartijski obliki kot sprevržena oblika javne oblasti razumljivo nezdržljiva z libertarno in humanistično aksiologijo. To se kaže tudi v njenih implikacijah. Kot že rečeno, kleptokracija s svojim razdiranjem režimov normalne ekonomske reprodukcije družbe uničuje tudi samo idejo, fiziognomijo in praktične dejavnosti normalne države. »Kleptokratska država ne ogroža samo pravne ureditve, temveč tudi sam pojem države. Kleptokrati so z nadzorom in prisvojitvijo državnih institucij ter javnih dobrin skoraj izbrisali razliko med javno in zasebno sfero, med oblastjo in lastnino.« (glej Mićuniović, 2002c) Kleptokracija, še posebej tista, ki igra vlogo satelita partitokratske ureditve, uničuje izvirne namene in same možnosti obstoja demokracije in z njo povezane pravne države. Kleptokracija pravzaprav koplje in deluje izveninstitucionalno, toda pri tem se s svojimi hotenji vsiljuje in v njih ter preko njih uresničuje svojo oblast v etabliranih institucijah strankarske oblasti v sami državi. To počne z ilegalnimi oziroma konspirativnimi metodami oblastniškega vpliva, na primer s tajnimi podkupninami partijskih voditeljev, podlimi lobiranjem, skritimi donacijami za volilne kampanje, izsiljevanji, manipulacijami, anonimnimi pritiski in podobno. Na ta način v spregi s partitokracijo sprevača temeljne institucije demokratičnih režimov: zakonodajni um se je odrekel svoji umnosti in postal orožje

kleptokratskih partikularnih interesov, izvršna oblast je zgolj instrument uresničevanja njenega pohlepa, sodstvo pa pokončevalno asistira pri njenem širjenju in uresničevanju njenih zahtev, medtem ko policija, tudi sama skorumpirana ali suspendirana od zunaj, iz centrov politične moči, sodeluje pri njenem vzponu in njeni dejanski vladavini. Zato je kleptokracija tudi izraz in praksa nemoralnosti in protimoralnosti strankarske in državne realpolitike: ona sama je ta realpolitika, v sebe vgrajuje in je hkrati medij vzpostavljanja ter dejanskosti njene oblastne moči. S paktom kleptokracije in partitokracije je tako resnična demokracija v samodekadenci in avtoatrofiji. Pri tem sta tudi pravna država in pravna kultura po lastni krivdi na kolenih: »Kleptokratsko stanje v državi je onemogočilo vzpostavitev pravne ureditve. Pravne norme so izgubile značaj univerzalnosti in obveznosti, lahko se uporabljajo, ampak ni nujno. Prav v tej okoliščini se skriva bistvo delovanja kleptokracije« (Mićunović, *ibid.*).

Dalje, kleptokracija proizvaja splošno moralno dekadenco v družbi in poleg tega še vsiljuje lastne zglede zaželenega družbenega značaja in modele zaželenega družbenega obnašanja. Želi si novega tipa ljudi, kot vzorne predstavlja tiste osebnosti, ki so nagnjene k razvoju v kleptokrate, ki sprejemajo magijo denarja, pohlepa, laži, ropa, privilegijev, licemerstva, ošabnosti, prevzetnosti, korupcije, ki prezirajo pravne norme in javno moralo, družbeno empatijo, aksiologijo solidarnosti in podobno kot osebne življenjske vrednote in javni slog družbenega življenja. Kleptokracija torej v sferi morale in javnega življenja nasploh skuša »... ukiniti delitev na normalno in patološko, moralno in nemoralno, dovoljeno in prepovedano« (Mićunović, 2002b).

Kleptokracija je, in to je njena bistvena konsekvence, žarišče ter pogonska energija uničevanja teleokracije in njej ustrezne politične kulture. To pomeni, da je patološki nasprotnik kulture, ki neguje družbeni smisel za skupne vrednote, za obče dobro, za javne interese, za pravzaprav občedružbene namene in njihova hotenja. Kleptokracija je kot oblika oblasti izpraznjena sočutja do blaginje sodržavljanov, izpraznjena je vsakršne družbene morale, etike altruizma in družbene empatije. Zato je režim kleptokracije, vključno z režimom partitokratske kleptomanije, do konca brezčuten, nemoralen, sebičen ter skrajno nezainteresiran za javno dobro družbe.

Kleptokracija in kleptomanska partitokracija z uničevanjem te aksiologije, ki je sicer temelj demokratične oblasti kot teleokracije, uničujeta ne samo samo idejo in zamisel, temveč tudi kakršnokoli stvarnost teleokratske vladavine. Omogočanje prisvajanja državnega premoženja z zasebno ali korporativno krajo tako postane smisel in namen politike, strank in oblasti, sama oblast, kot izdelek ohole kleptomanske partitokracije, pa postane sprevrženi instrumentarij promocije in zmagoslavja sprevrženih partikularnih interesov nad interesi celotne skupnosti, nad splošnim dobrim cele nacije in nad javnimi smotri celotne države.

Partijske koalicije

Partitokratske mentalitete, obsedene s kleptokratskim pohlepom, se udejanjajo tudi na področju medstrankarskih povezav in odnosov. Kot kaže, se tukaj pojavljajo tudi v obliki koalicijskih in psevdokoalicijskih konsociativnih aranžmajev. Njihovo prakticiranje je ena najrelevantnejših oblik partitokracije. Kaj lahko uvrstimo med pomembne določbe strankarskih koalicij, in to tistih, ki se oblikujejo in objektivirajo tako v bosanskohercegovskem kot tudi v kontekstu postjugoslovanskih političnih stvarnosti?

Izkušnje kažejo naslednje: glede na to, da v postjugoslovanskih družbah, fragmentiranih po večkratnih in raznovrstnih linijah, načeloma niti eni stranki ne uspeva zagotoviti absolutne

volilne zmage, zaradi česar tudi ne more vzpostaviti enostrankarske, oziroma monokratske oblasti, se partitokratsko hotenje uresničuje v obliki strankarskih koalicij. Te so bolj postvolilne kot volilne, nastanejo namreč iz prisile. Zakaj? Če problematiziramo to vprašanje, moramo povedati, da v naših opažanjih narave strankarskih koalicij razlikujemo dve vrsti (O teorijah političnih koalicij v kontekstu teorije javne izbire glej npr. Mclean, 1997).

Najprej identificirajmo institucionalizirane koalicije. Te so v resnici redke, a morda se bo v prihodnosti oblikovala politična kultura, s katero se bo brez averzij in iracionalnega odpora uvedla zahodnoevropska politična običajnost, znotraj katere je povsem normalno, da se koalicijski odnosi bolj ali manj začasno ali trajneje umestijo v javne institucije. Namen te instalacije je očiten: z njo se volilnemu telesu pravočasno daje jasno vedeti, kdo je kdo, kdo je kaj in za kaj se zavzema, s čimer se volivcem zagotavlja zanesljivost ter konsistenco v lastnih usmeritvah in gotovost v pričakovanih dovoljenih političnih kombinatorikah.

V našem političnem kontekstu pa največ političnih mimikrij in političnih sporov sprožajo, tako jih bomo imenovali, izveninstitucionalne koalicije. Akterji teh koalicijskih paktov si ne želijo javno priznati njihove dejanske stvarnosti: svojo koalicijsko voljo prikrivajo s tem, ko jih imenujejo partnerske povezave in odnosi, uporabljajoč sintagmo, ki v besednjaku demokratičnega političnega življenja ne obstaja.

Koalicije se torej redko pojavljajo v čisti obliki, in tudi ko so prisotne, njihov obstoj ni javno priznan. Tukaj je bolj na delu patent naših partitokratov in naciokratov, ki se imenuje, kot smo že omenili, partnerski odnosi. Gre za pragmatično dogovorjene ohlapne kompromise in odtod tudi trajni prelomi, odtod užitek v ultimatih in izsiljevanju, odtod za demokratične ureditve atipični politični fenomeni zamrzovanja, abstinenc, demonstracij, odhodov in prihodov, zapuščanij in vrnitev in podobno. Tako se torej fenomen medstrankarskih partnerskih odnosov, kakor tudi patentirana, izmišljena imitacija resničnih koalicij, pojavlja kot izraz psevdodemokratičnih praks.

Ni samo imitacija demokratičnega ethosa tisto, zaradi česar so izveninstitucionalne, neformalne, lažne, tj. psevdokoalicije, še posebej tiste dovolilne, problematična podoba strankarskih in medstrankarskih stvarnosti. Pomembnejši razlog te problematičnosti je sledeč: kvazikoalicijske prakse proizvajajo politično patologijo, tako zato, ker so same njen del, kot zato, ker so očiten primer prevare političnega telesa. To namreč ne daje glasu za koalicijske alianse. Ko pa se te v dovolilnem obdobju in v obliki partnerskih odnosov vzpostavijo, je že prepozno. Deli volilnega telesa ne morejo več reagirati, njihov vpliv je adaktiran, njihova pričakovanja pa izneverjena.

Pri vsem tem se velja vprašati, ali je z volilnim zakonom sploh mogoče obvezati politične stranke, ko se enkrat že odločijo za ta aranžma, k predvolilni institucionalizaciji koalicij, kar med drugim podrazumeva tudi to, da se javnosti razgrnejo programi in politični projekti teh koalicij, način njihovega upravljanja, oblike njihovega dela, njihov naslov in podobno, torej vse tisto, kar sodi v osebno izkaznico te oblike politične individualitete. V vsakem primeru, ne glede na neznanke v zvezi z odgovori na to vprašanje, zastopamo stališče, da bilo nujno treba s pomočjo pravnih prisil zagotoviti institucionalizacijo koalicijskih volj.

Omenili smo, da do strankarskih koalicij prihaja pod prisilo, predvsem zaradi fragmentiranosti družbe in silnic, ki jih oddajajo v politično življenje. Ta družba je takšna zaradi volilnega zakona: družba ni ena volilna enota, temveč je razcepljena, in to teritorialno. Odtod prihajajo tudi diskriminacije v volilni zakonodaji.

Volilno telo je hkrati segmentirano znotraj administrativno-teritorialnih entitet: multinacionalnim strankam ne uspeva biti gravitacijsko središče, nacionalno pa se še vedno, in to na veliko – kot posledica naciokratskih večšin pranja možganov in nadzora nad javnim mnenjem,

ter primarno s pomočjo proizvodnje množičnih strahov – kaže kot očarljivo privlačno (zanimivi in merodajni vpogledi v nenehno napredujočo vedo o pranju možganov se lahko najdejo med drugim tudi v Taylor, 2006 in Klein, 2008). Toda, na področju teritorialnih in nacionalnih fragmentacij populusa je jasno, da nobena stranka ne more računati na monokracijo: odtod tudi prisile v koalicije. Te koalicije kot neformalne zveze oziroma neinstitucionalizirani dogovori, tudi takrat, ko to morda ni v njihovem samorazumevanju kot zavestno hotenje, zagotavljajo režim partitokracije.

Zaključni predlogi

Ni potrebe po kompliciranju in mistificiranju: partitokracija preprosto je, je stvarnost strankarske države v formalno-institucionalni demokratični ureditvi in pri tem je vseeno, ali je na oblasti ena ali več koalicijsko ali partnersko povezanih strank.

V partitokraciji se politika izvaja izven parlamentov in tudi samih vlad, njene elite, ki ignorirajo mnenje stroke, pa tudi državljanov in demokratične javnosti, pa politično reducirajo na lobiranje in na ta način onemogočajo konsolidacijo in stabilnost demokratičnih institucij. Politična aktivnost je zreducirana na koalicijske ali parakoalicijske povolilne dogovore strankarskih vrhušk, tako da volitve dejansko niso niti potrebne. Organi javne oblasti skrbijo za izvajanje partitokratske volje in interesov, institucionalna ureditev in zaželeni moralni temelji demokracije, ki so med drugim njeni nosilni stebri, pa so formalizirani in degradirani.

Partitokratski režimi s temi praksami istočasno onemogočajo oblikovanje participativne demokracije, znotraj katere se državljanom sicer ponuja možnost sodelovanja v snovanju in odločanju o tem, kar tradicionalno imenujemo *res publica*. Povzročajo politično apatijo, v kateri se izgublja državljanske vrline, v temelju spodkopavajo sam demokratični ethos ter reducirajo smisel za alternativne politike, saj osveščeni državljani v etabrirani politiki prepoznava, ter jo tudi tako doživljajo, neukrotljivo moč začaranega kroga strank oziroma partitokratske igre formalističnih izborov, križank, kombinatorik, demagogij, podtikanj, zvijač in na splošno hotenj, da bi se s partitokratskimi praksami sfera institucionalne politike postavila kot sfera poneumljanja političnega ljudstva. Dalje, partitokracija s sledenjem svojim sebičnim in pri tem še kleptomanskim ciljem ter pri zanemarjanju občega dobra nacije-države zavira ureničevanje osnovnih liberalnih vrednot kot so svoboda, samostojnost, pravna gotovost, stabilnost demokracije, mirno sobivanje državljanov, etničnih in drugih subkulturnih skupnosti, splošna blaginja, socialna varnost in podobno.

Zdaj se postavlja ključno vprašanje: ali obstaja zdravilo za to politično bolezen, ki ji rečemo partitokracija? V odgovorih na to vprašanje se lahko postavljajo cilji različnih razdalj in dometov. Predlogi so na primer taki, da je mogoče delati zgolj na redukciji, ne pa tudi eliminaciji partitokracije. Realno se je angažirati pri njeni minimalizaciji, ne pa ukinitvi, gre za realpolitiko omejevanja, ne pa idealpolitiko uničenja partitokracije – to je vodilni credo in dejanska možnost alternativne politike proti partitokratskim ureditvam. Ne glede na to, kako in v kakšnem smislu definiramo aspiracije do partitokracije, imajo prodemokratične alternativne politike na razpolago več možnosti, mi pa bomo identificirali le nekatere izmed njih. Pri tem je treba vedeti, da partitokracija same sebe nikoli ne ukinja ali bistveno omejuje, k odstopu jo je treba nagnati in prisiliti, in to ne z nekakšno imaginarno politično voljo, temveč s strukturnimi in institucionalnimi pritiski.

Med strukturnimi prisilami bi lahko bili učinkoviti ustavni mehanizmi in pravne normativnosti, ki jih ti vpeljujejo. Z njimi je mogoče natančno definirati obseg in doseg infiltracije institucij državne oblasti, oziroma strank, ki oblikujejo in izvršujejo to oblast, v družbeno življenje, v avtonomijo civilne družbe in še posebej v avtonomijo ekonomije. S temi omejitvami v delokrogu politike in strankarskih dejavnosti, ki so možne zaradi tega, ker je ustavna volja v demokracijah ponavadi rezultat širših konsenzualnih soglasij in ne monopolistična last ene stranke ali omejenih koalicijskih dogovorov, bi se omejila partitokratska stremjenja, pravna država pa bi bila pod temi predpostavkami zmožna izmikati se partitokratski volji in avtonomno nadzorovati njene ambicije in prakse.

Prodemokratična politika ima pri reduciranju partitokratske oholosti in ustaljenosti na razpolago še eno objektivno strukturno prisilo, ta pa je vezana na naravo volilnega sistema. V teoriji in empiriji se kaže, da so k proizvodnji partitokratskih mentalitet in praks bolj nagnjeni proporcionalni kot večinski volilni sistemi. Ker proporcionalni volilni modeli zagotavljajo izvolitev strank in ne osebnosti, jim to omogoča prelom z voljo volivcev po volitvah, še posebej v obliki sklepanja povolilnih koalicijskih zvez, o čemer se državljani na volitvah seveda niso izjasnili ali navedli svoje preference. Iz njegove neomejenosti izvirajo strankarske neodgovornosti, anonimizacija politike, politična samovolja in odtujena partitokratska praksa nasploh. Glede na to, da večinski volilni sistemi s promoviranjem oseb, ki iščejo volilno podporo, prinašajo personalizacijo in avtorizacijo političnih projektov ter odgovornost do volilne volje in povolilne demokratične javnosti, s katerimi se omejuje osamosvojitve politike v partitokratske navade in prakse, so lahko v primerjavi s proporcionalnimi sistemi učinkovitejši. Zato predlagamo, da se v države, kjer prevladuje postsocialistična partitokracija, vključno z Bosno in Hercegovino, vpelje večinski volilni sistem. Glede na liberalne prednosti, ki jih s seboj prinaša večinski sistem, so njegove pomanjkljivosti, seveda jih ne gre zanikati ali zanemarjati, za demokracijo manjše.

Volilni sistemi ponujajo še eno možnost omejevanja moči partitokracije: morali bi biti naklonjeni afirmaciji tako imenovanih neodvisnih list. Te bi lahko sodelovale pri spodkopavanju partitokratskih režimov, toda samo pod predpostavko, da se ljudje s te liste izognejo njeni koruptivni moči oziroma ohranijo moralno integriteto ter politično avtonomijo in tako ne padejo v gravitacijsko sfero partitokratskih satelitov in privlačno mrežo trgovine z mandati, položaji in uslugami, ki deluje po čarobni in na veliko delujoči partitokratski formuli: parlamentarni ali kateri drugi glas – v zameno za funkcijo.

Korenine politične korupcije se skrivajo v partitokraciji kot psevdodemokraciji, partitokracija je pravzaprav do obisti prežeta s korupcijo in kleptomanijo. Ker se torej korupcija in kleptokracija nahajata v temeljih režima partitokracije, je tudi boj proti tem vidikom patologije ena od pomembnih predpostavk njene minimalizacije. No, v panpartitokratskih režimih se od njihovih akterjev razumljivo ne more pričakovati, da bodo subjekti tega boja, zato je treba njegove protagoniste iskati zunaj strank – v civilni družbi. Zato je razvoj civilne družbe in z njim povezanega razvoja participativne, vključno z neposredno demokracijo državljanjskih iniciativ in pobud, lokalne samouprave, industrijskega soodločanja, sindikalnih vplivov in podobno, pomembna premisa obvladovanja partitokratske volje. V tistem obsegu, v katerem je mogoče oblikovati in uresničiti ne samo prakse politične, temveč tudi prakse socialne in ekonomske demokracije, je mogoče delati tudi na zmanjševanju moči partitokracije in oblikovati družbo, ki ne bo družba strankarske, temveč državljanske demokracije.

Elitistični diskurz zastopa stališče, da sta gradnja in javna afirmacija politične kulture, ki favorizira meritokracijo namesto partitokracije, eden učinkovitejših načinov njenega omeje-

vanja. Trdi, da bi meritokracija morala zamenjati partitokracijo, s čimer razume partitokratske prakse, s katerimi se promovirajo in uresničujejo povprečnost, nesposobnost, nestrokovnost, nekompetentnost, diletantizem, neprofesionalnost, ustrežljiva poslušnost, neodgovornost in tiranija mediokracije. Meritokracija bi naj nadomestila vladavino političnih psevdoelit, partitokratsko novačenih in birokratiziranih državnih uslužbencev in nameščencev brez idej, kreativnosti in vizije. Težava tega predloga je v konfliktnem odnosu meritokracije in demokracije, saj bi meritokracija, če bi to bilo v njeni moči, demokracijo do konca izpraznila vsakršne vsebine in jo zreducirala na formalni akt izbora strokovnih elit, ki bi potem avtonomno in brez stika z državljsansko voljo upravljale družbo in politiko po logiki stvari, torej z logiko tehnokratskega, scientokratskega, birokratskega in drugih vidikov meritokratskega uma. Tako bi se namesto partitokracije vzpostavile druge prakse suspenzije demokratičnega ethosa. Profesionalizem, kompetenca in odgovornost kot vrednote so že predpostavke zmanjševanja partitokratske moči, toda lahko se potrjujejo tudi zunaj meritokratske ideologije in politike, ki bi, če bi lahko, najraje vzpostavila totalno protidemokratično hierarhijo.

Seveda pri kompromitaciji partitokracije ne gre podcenjevati niti vloge demokratično usmerjenega javnega mnenja. Ker se partitokracija poslužuje konspirativnih praks in načinov prikrivanja svojih ciljev, ter tako kleptomanske privatizacije družbene lastnine nikoli ne prikazuje kot rop, temveč kot racionalni ekonomski razlog, suspenzijo pravne države razglša za njen triumf, politične pokorneže, ki jih sicer po svoji naravi nujno proizvaja, pa promovira v strokovnjake, ima to demokratično javno mnenje nalogo, da demontira partitokratske demagogije, razkrinkava njene zavajajoče ideologije in na sploh razkriva njene parapolitične in kriptopolitične prakse.

Na koncu ostaja tisto najtežje: teoretično si je mogoče zamisliti, da je avtotransformacija partitokratskih strank, torej njihova notranja demokratizacija, profesionalizacija in splošna modernizacija, pomembna predpostavka njihove redukcije, če ne popolne eliminacije. To teoretično zamisel opogumlja dejstvo, da so tudi postsocialistične stranke dinamične entitete. Kot izraz njihovega resda počasnega spreminjanja razumemo na primer dejstvo, da ob notranjih spopadih tudi same razpadajo in iz njih nastajajo nove stranke, ter po drugi strani tudi dejstvo, da državljsanska naklonjenost njihovim oblastiteljnim stremljenjem upada, vsaj glede na množično podporo na volitvah leta 1990. Vse to nakazuje tako od zunaj vsiljene kot od znotraj sprožene potenciale njihove preobrazbe. S tem prepoznanjem in s to predpostavko vseeno ostajamo v sferi idealpolitičnih normativitet, zato strukturne in konstitucionalne prisile ostajajo glavni medij razvojnega obvladovanja partitokratske moči in prehoda k postpartitokratskim oblikam vladavine in oblasti.

V družbah, kakršna je bosanskohercegovaška, v katerih je partitokracija istovetna etnokraciji, ta pa se vzpostavlja kot na volitvah utemeljena in legitimirana panvladavina nacionalnih strank, je boj proti tiraniji partitokracije v primerjavi z družbami, kjer se stranke konstituirajo po tradicionalnih transetničnih, to pa pomeni interesnih kriterijih, še bolj zapleten, še težji, bolj frustrirajoč, kontroverzen in negotov. Tukaj lahko v obliki skrajšane določbe o preventivni in alternativni politiki nasproti praksi partitokratskih konsociativnih armanžmajev, v prid tej politiki in v prid liberalni politiki obvladovanja partitokratske megalomanije, govorimo samo o zadrževanju, ne pa tudi o hitri, a dejanski eliminaciji. Ta eliminacija je namreč kot hotenje in kot projekt enkratno neuresničljiva, pravzaprav je idealnopolitična oziroma moralpolitična, ob tem pa je še socialno in personalistično biofilijiska blodnja lepih duš. To pomeni, da vse dokler se nedavno ustvarjeni in skoraj povsod zažrti mit o nacionalnih strankah, ki naj bi edine prine-

sle rešitev za vse narode, ne zamaje v temeljih, tudi vladavina etnokratske partitokracije ne bo naletela na resnejše ovire in omejitve.

V takih okoliščinah ni druge možnosti, kot da emancipatorno usmerjene družbene, politične in kulturne aktivnosti nove socializacije znotraj okorne, a vendar deloma oblikovane civilne družbe, delajo na amortizaciji epidemičnih silnic tradicionalnih in novih nacionalnih predsodkov, svinčeno poneumljajočega etnocentrizma, ekstatično razburljivega in omamnega tribalizma, sprevrženega populizma, nacionalne plutokracije in drugih oblik socialnega kolektivizma ter ideologij holistično pojmovanih megaskupinskih identitet. Znotraj take aksiologije in v kontekstu bosanskega vsakdana za večino ljudi boleče dolgotrajne in zelo frustrirajoče privatizacije individualnega in družbenega obstoja, je treba delati na afirmaciji moralnega personalizma in socialne etike humanega individualizma. Vznikajoča skupnost državljanov lahko šele na podlagi te in take javne etike ter njej ustrezne politične kulture, seveda ob pomoči medijev, ki so se ali ki se, ker tako hočejo, osvobajajo od čarovnije partitokratske moči, pride k sebi, se zave sebe in začne abstimirati od uročilnega klica nacionalnega kolektivizma, na podlagi katerega partitokracija eksistira in se reproducira kot protidemokratska in protidržavljska etnokracija.

Za emancipatorno usmerjene politike ostaja naslednja skrivnostna težava: kako premagati že etablirane in nenehno ekspanzivne vojne in povojne nacionalne, ob tem pa še kleptokratske plutokracije? Te sestavljajo družbeno jedro etnokratske partitokracije, hkrati pa jih te po svoje proizvajajo in zagotavljajo, zanašajoč se na svojo plutokratsko moč. Krog med nacionalno plutokracijo in nacionalistično partitokracijo je sklenjen: v kontekstu vsesplošne, histerično grabežljive, kleptokratske in na etnocentričnih kriterijih zasnovane in izvedene privatizacije družbene lastnine se to novopečeno nacionalno plutokracijo v imenu domnevnih nacionalnih interesov tolerira, dovoljuje, celo favorizira, in to ne samo iz zornega kota partitokracije, temveč tudi iz navne in nedolžne vsakodnevne zavesti navadnih ljudi.

Z upoštevanjem naraščajoče moči parasimbiotičnih povezav med lokalnimi nacionalnimi partitokracijami, plutokracijami in kleptokracijami, se postavlja končno vprašanje: ali bo politika njihove vsaj minimalizacije, če ne že eliminacije, morala znova ozavestiti staro izkušnjo, izraženo v maksimi: materialna sila se lahko zruši samo z materialno silo? Ali pa sta provincialna etnokracija in partitokratskoetnična plutokracija samo nekaj začasnega? Bosta izginili, anonimno vzburljajoč zgolj drobce gospodarske in finančne moči, izginili kot ekonomska relevantna v vsevpilajočem žrelu na naši prostorih surovo prihajajočega in brezobzirno prodirajočega multinacionalnega kapitala in planetarne moči korpokracije?

Prevedla: Tomo Ravbar in Bojan Albahari

Literatura

BECK, U. (2001): Pronalazhenje političkoga, Prilog teoriji refleksivne modernizacije. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.

BOBBIO, N. (1998): Desnica i ljevica, Razlozi i značenja jednog političkog razlikovanja. Split, Feral Tribune.

ČOVIĆ, A. (2004): Demokracija i partitokracija: Rasprava o moralnim osnovama politike. Filozofska istraživanja 24.

GRUBIŠA, D. (2003): Partitokratska korupcija. Novi list, 29.8.2003.

- HAGUE, R., HARROP, M., IN BRESILN, S. (2001): Komparativna vladavina i politika. Zagreb, Fakultet političkih znanosti.
- KLEIN, N. (2008): Doktrina šoka. Uspon kapitalizma katastrofe. Zagreb, V. B. Z.
- MCLEAN, I. (1997): Uvod u javni izbor. Zagreb, Fakultet političkih znanosti.
- MEYER, T. (2003): Transformacija političkoga. Zagreb, Politička kultura.
- MIĆUNOVIĆ, D. (2002a): Filozofija minima (13). Nepristojno je ne nuditi mito. Dnevnik, 9.2.2002.
- MIĆUNOVIĆ, D. (2002b): Filozofija minima (12). Sumrak prava i morala. Dnevnik, 8.2.2002.
- MIĆUNOVIĆ, D. (2002c): Filozofija minima (11). Opljačkana država teret lopovima. Dnevnik, 7.2.2002.
- SUPEK, I. (2003a): Intervju pod redakcijskim naslovom 'Hrvatska partitokracija izgubila socijalni osjećaj, a zaglibila je u korupciju, kriminal i podložnost'. Vjesnik, 18.2.2003.
- SUPEK, R. (2003): Intervju pod redakcijskim naslovom 'Naše stranke su boljševičkog tipa'. Slobodna Dalmacija, 18.10.2003.
- TAYLOR, K. (2006): Ispiranje mozga. Znanost kontrole uma. Zagreb, Algoritam.
- ZGODIĆ, E. (2008): Ideja bosanske nacije i druge teme. Sarajevo, Zalihica.

Razvoj in protislovja političnega pluralizma v Bosni in Hercegovini

Razvoj političnega pluralizma v BiH od nastanka leta 1990 do vojne 1992

Bosansko-hercegovaška družba je glede na svoje zgodovinsko bistvo specifična; skozi večstoletni obstoj in razvoj se je izoblikovala v multietnično družbo. Po podatkih iz zadnjega popisa prebivalstva iz leta 1991 je v Bosni in Hercegovini živelo 4.377.033 prebivalcev. Etnična struktura bosansko-hercegovaške družbe pa je bila naslednja: Bošnjaki 43,71 % ali 1.902.956, Srbi 31,3 % ali 1.366.104, Hrvati 17,3 % ali 760.859 in drugi 7,7 % ali 343.111. Zgodovinska specifičnost Bosne in Hercegovine, ki se zrcali v mešanju etničnih skupin na ravni celotnega ozemlja države, je imela ključen vpliv na strukturo in značaj političnega pluralizma. Večstrankarska politična struktura se je v BiH oblikovala v prvi polovici leta 1990. Glede na Slovenijo, Hrvaško in Srbijo se je večstrankarski sistem v BiH uvedel z določeno zamudo. Sosednje republike v jugoslovanski socialistični federaciji so v letu 1989 in predvsem v letu 1990 uvedle večstrankarske sisteme, izvedle volitve ter oblikovale večstrankarske parlamente. Vojna na Hrvaškem je prestrašila prebivalce Bosne in Hercegovine, mir in stabilen razvoj pa sta bila na začetku devetdesetih v veliki nevarnosti. Kot posledica strahu pred prihodnostjo je v Bosni in Hercegovini nastal nov fenomen, etnična homogenizacija prebivalstva.

V okviru tega zgodovinskega konteksta se v prvi polovici leta 1990 v Bosni in Hercegovini začnejo oblikovati politične stranke in večstrankarski sistem. Stranka demokratične akcije (Stranka demokratske akcije) je prva stranka, ki se je oblikovala v tem obdobju (maja 1990). Julija 1990 se oblikuje Srbska demokratična stranka (Srpska demokratska stranka), Avgusta 1990 pa Hrvaška demokratska zveza BiH (Hrvatska demokratska zajednica). Druge politične stranke so se v glavnem razvile na podlagi transformacij in reform političnih organizacij, ki so obstajale že v obdobju socialističnega razvoja. Zveza komunistov se je reformirala v Socialdemokratsko stranko (Socijaldemokratsku partiju), medtem ko se je Socialistična zveza preoblikovala v Demokratično-socialistično zvezo (Demokratski-socijalistički savez). Mladinska organizacija se je preoblikovala v Liberalno stranko. Tri etnične stranke (SDA, SDS in HDZ) so družno nastopile (v obliki predvolilnega sodelovanja) v volilni kampanji pred prvimi večstrankarskimi

volitvami, ki so bile izvedene novembra 1990. Njihov skupni in glavni interes je bilo premagati stranke levice in liberalno stranko. To jim je tudi uspelo, ker so vse tri svojo volilno kampanjo zasnovale na ideji varovanja nacionalnega interesa vsakega posameznega naroda: SDA – Bošnjakov; SDS – Srbov in HDZ – Hrvatov. Tako koncipirana volilna kampanja je okrepila *etnično homogenizacijo* naroda in hkrati pripeljala do absolutne zmage vseh treh etničnih strank na prvih večstrankarskih volitvah v novembru 1990. Na teh volitvah so SDA, HDZ in SDS dobile 84 odstotkov vseh glasov, opozicija z le 16 odstotki glasov je bila marginalizirana.

Skupino opozicijskih strank so sestavljale Socialdemokratska stranka (Socijaldemokratska partija), Zveza reformnih sil (Savez reformskih snaga), Demokratična socialistična zveza (Demokratski socialistički savez), Liberalna stranka in Muslimanska bošnjaška organizacija (Muslimanska bošnjačka organizacija).

Na prvih večstrankarskih volitvah v Bosni in Hercegovini se je oblikoval večstrankarski sistem, ki je prevladujoče temeljil na etnični podlagi. Namesto državljana kot posameznika je postal temelj političnega organiziranja v Bosni in Hercegovini leta 1990 kolektiviteta-nacija. Proletariat, ki je bil v obdobju socializma temelj politične artikulacije interesov, je bil v tem obdobju zamenjan z nacijo. Tako vsi politični interesi postanejo izvedeni iz nacije, etnična pripadnost postane politična podlaga za izražanje strankarskih interesov. Tri etnične stranke – SDA, HDZ in SDS – kot zmagovalke volitev leta 1990 oblikujejo vlado, ki začne delovati v prvih mesecih leta 1991. Pri oblikovanju vlade so vse tri etnične stranke, SDA, HDZ in SDS, opustile univerzalno načelo oblikovanja parlamentarne večine, ki se uporablja v okviru liberalno-demokracijskega koncepta organiziranja družbe in izvajanja oblasti v določeni državi. Namesto opredelitve koalicijskega političnega programa in koalicijskega vladanja so se tri etnične stranke odločile, da bodo svojo večino v parlamentu Bosne in Hercegovine pretvorile v vladanje na partnerski podlagi. V tem okviru so te stranke tudi utrjevale stališče, da so same edine politične predstavnice njihovih narodov (Srbov, Hrvatov, Bošnjakov). Edino programsko vprašanje, ki so ga etnične stranke definirale kot skupno, je bila razdelitev mest v strukturi oblasti. Vsa druga vprašanja, kot so sprememba lastniških odnosov, državnopravni status Bosne in Hercegovine v okviru razpada jugoslovanske federacije ter družbeno-gospodarski razvoj Bosne in Hercegovine so bila tako kot opredelitev političnega programa za koalicijsko vladanje potisnjena v ozadje. Ker se koalicijski politični program ni opredelil, ne javno predstavil, niti ga niso javno podpisali predstavniki vseh treh strank, je že na samem začetku delovanja večstrankarske vlade (začetek leta 1991) v okviru parlamenta Bosne in Hercegovine (tedaj se je imenoval Skupščina Bosne in Hercegovine) prišlo do nestrinjanja in konfliktov med predstavniki HDZ, SDA in SDS. Ta medsebojni konflikt je, ko je na dnevni red parlamenta prišlo vprašanje državnopravnega statusa Bosne in Hercegovine in posledično politične prihodnosti Bosne in Hercegovine v kontekstu razpleta krize jugoslovanske federacije, prerasel v medstrankarski konflikt. V okviru tega vprašanja sta se oblikovali dve politični opciji:

- a) Prva opcija je zagovarjala neodvisen in suveren razvoj Bosne in Hercegovine ter s tem nov korak v razvoju državnosti Bosne in Hercegovine, kar je pomenilo tudi mednarodno priznanje države. Zagovornice te opcije sta bili dve vladajoči stranki SDA in HDZ ter pet opozicijskih strank: SDP, SRS za BiH, DSS; LS in MBO.
- b) Druga opcija je zagovarjala nadaljnji obstoj Bosne in Hercegovine v okviru SR Jugoslavije oz. v okviru zveze srbskih dežel. Pobudnici te opcije, ki sta jo v okviru parlamenta tudi zagovarjali, sta bili Srbska demokratična stranka in Srbsko gibanje za obnovo.

Zgodovinski izraz politične opcije neodvisnega in suverenega razvoja Bosne in Hercegovine je bil *referendum* iz začetka leta 1992 (28. februarja in 1. marca). Udeležilo se ga je 64 odstotkov

volilnih upravičencev, od katerih je za neodvisen in suveren razvoj Bosne in Hercegovine glasovalo 99 odstotkov. Zgodovinski izid druge politične opcije se je končal v vojni in nasilju. Začetek vojne sta zaznamovala obleganje Sarajeva in umik vodstva Srbske demokratične stranke iz Skupščine BiH ter selitev na Pale. Tako so poslanci Srbske demokratične stranke kot edini iz vrst vladajočih strank zapustili parlament BiH. Prehoda na vojno brez ideološko-politične, vojaške in materialne pomoči Miloševićevega režima in Jugoslovanske ljudske armade sama Srbska demokratična stranka ne bi bila sposobna izpeljati. Geneza in razvoj političnega pluralizma v Bosni in Hercegovini v prvih dveh letih njegovega obstoja, do začetka vojne aprila leta 1992, razkriva in kaže na to, da je bilo eden ključnih razlogov za krizo v medstrankarskih odnosih v parlamentu BiH leta 1990 dejstvo, da ni bilo koalicijskega političnega programa treh vladajočih etničnih strank – SDA, HDZ in SDS. Predvsem je to očitno v zvezi z vprašanjem državnosti Bosne in Hercegovine ter njenega nadaljnega razvoja.

Značilnosti političnega pluralizma v obdobju po Daytonu: 1996–2006

Koncu štiriletne vojne v Bosni in Hercegovini ter podpisu Daytonskega mirovnega sporazuma (novembra leta 1995) je sledil zgodovinski proces graditve miru in povojne obnove bosansko-hercegovske družbe, pri čemer sta bila ključni del tega procesa demokratična konsolidacija in vzpostavljanje demokratičnih institucij države Bosne in Hercegovine. Mednarodna skupnost je na podlagi svojih pooblastil za izvajanje Daytonskega mirovnega sporazuma vpeljala dveletne mandate za organe oblasti, tako da so parlamentarne volitve v povojnem obdobju vse do leta 2002 potekale na dve leti (prve leta 1996, druge leta 1998 in tretje leta 2000). Leta 2002 je bil uveden štiriletni parlamentarni mandat. Dveletni mandat, ki ga je uvedla mednarodna skupnost, je temeljil na iluziji, da bodo pogosti volilni ciklusi pospešili demokratično konsolidacijo, oslabil etnične stranke ter utrdili večetnične stranke. Poleg tega mednarodna skupnost ni bila zainteresirana spoznati protislovij političnega pluralizma v Bosni in Hercegovini. Najbolj problematično pa je bilo, da tako visoki predstavnik mednarodne skupnosti kot tudi vse druge institucije mednarodne skupnosti niso opozorile, da ni političnih koalicijskih sporazumov med strankami, ki so tako v parlamentu Bosne in Hercegovine kot v parlamentih entitet BiH imele večino, s čimer so pridobile izhodišče za oblikovanje parlamentarne večine.

Kaj je v tem kontekstu dejansko problematičnega? Na prvih večstrankarskih volitvah leta 1996 so zmagale tri etnične stranke: SDA, HDZ in SDS, ki so zbrale 96 odstotkov glasov (dva odstotka več kot na prvih predvojnih volitvah leta 1990). Na podlagi teh volilnih rezultatov so oblikovale vlado, vendar zopet, kot pred vojno, po načelu partnerstva. Izogibanje oblikovanju koalicijskega programa med HDZ, SDS in SDA je pomenilo, da zopet ni bilo političnega soglasja o skupnem programu in skupnem izvajanju oblasti. To se je potrdilo v praktičnem delovanju parlamentarne skupščine BiH: tri etnične stranke – SDS, HDZ in SDA – niso bile v prvih povojnih letih sposobne samostojno rešiti niti enega pomembnega vprašanja o razvoju Bosne in Hercegovine, ne da bi posredoval visoki predstavnik mednarodne skupnosti. Tudi na volitvah leta 1998 so zmagale etnične stranke, a so glede na volitve leta 1996 dosegle manjši delež glasov. Večina v parlamentarni skupščini je bila zopet oblikovana na partnerski podlagi, in tudi tokrat ni bilo programske opredeljeno koalicijsko vladanje. Posledično je bil zopet velik del odločitev, pomembnih za razvoj Bosne in Hercegovine, sprejet po posredovanju visokega predstavnika mednarodne skupnosti na podlagi njegovih pooblastil. Parlamentarne volitve

leta 2000 prvič prinesejo spremembe v volilnem ravnanju volivcev Bosne in Hercegovine. Večino prvič dobijo multietnične in civilne stranke. S pomočjo mednarodne skupnosti je bila oblikovana Zveza za demokratične spremembe (Alijansa za demokratske promjene). Vodilna stranka te Zveze je bila Socialdemokratska stranka. Dveletno vladanje te Zveze je bilo kratko obdobje za izvajanje radikalnih sprememb v okviru družbenega, gospodarskega in političnega razvoja Bosne in Hercegovine. Zvezi v tem kratkem obdobju ni uspelo povečati zaposlenosti in zmanjšati revščine, kljub kratkemu mandatu pa ji je uspelo sprejeti dopolnila o konstitutivnosti narodov v Federaciji BiH in Republiki srbski. Prav tako ji je uspelo izpolniti pogoje za članstvo Bosne in Hercegovine v Svetu Evrope. Ključno je dejstvo, da je Zvezi za demokratično preno-vo v njenem mandatu uspelo odpraviti paralelizem med SDA in HDZ pri izvajanju oblasti na območju Federacije BiH. Pomembna odlika vladanja Zveze za demokratično preno-vo je bila ta, da je skupina civilnih strank oblikovala svoj vladni politični program kot koalicijski program. Vse odločitve in vsi zakoni so se sprejemali brez posredovanja visokega predstavnika mednarodne skupnosti na podlagi konsenza vseh strank v Zvezi. Na parlamentarnih volitvah leta 2002 so zopet zmagale etnične stranke: SDA, HDZ in SDS. Te stranke so po volitvah 2002 oblikovale parlamentarno večino s pomočjo dveh drugih strank, in sicer s Stranko za BiH iz Federacije BiH in Stranko demokratičnega napredka iz Republike srbske. Tudi ta parlamentarna večina za obdobje 2002–2006 ni izoblikovala političnega programa koalicijskega vladanja. Dejstvo, da ni bilo koalicijskega političnega programa, je pomenilo, da ni političnega soglasja med vladajočimi strankami o vprašanju družbenega razvoja Bosne in Hercegovine ter specifično o vprašanju sprememb Daytonске ustave BiH. Ker se politični program koalicijskega vladanja v okviru parlamentarne skupščine Bosne in Hercegovine ni izoblikoval, je še vedno obstajala *osnova za obnovitev krize* v družbenem razvoju Bosne in Hercegovine v okviru vsakega naslednjega mandata bosansko-hercegoveškega parlamenta. Neobstoj političnega programa za izvajanje oblasti parlamentarne večine v okviru parlamenta Bosne in Hercegovine v vseh mandatih, od 1996. do 2006. leta, razen v mandatu 2000–2002, potrjuje tezo, da etnične politične stranke zaradi nasprotujočih si političnih stališč glede razvoja države Bosne in Hercegovine, ki so rezultat etno-nacionalnih politik, nimajo zgodovinske prihodnosti ter niso sposobne oblikovati konsenza, nujnega za sprejemanje odločitev v okviru najpomembnejših vprašanj reforme družbenega in političnega razvoja bosansko-hercegoveške družbe.

Radikalizacija etničnih vprašanj v okviru volitev leta 2006 in nova parlamentarna večina

V okviru volitev leta 2006 so tako Stranka za BiH kot Zveza neodvisnih socialdemokratov kot Hrvaška demokratična skupnost uporabile metodo instrumentalizacije etnične pripadnosti, etnične zavesti in ustvarjanja etničnega strahu. Te stranke so v okviru volilne kampanje v radikalni obliki predstavile svoje programske ideje ter jih naslovile na svoje etnije. Stranka za BiH je zagovarjala Bosno in Hercegovino z motom »sto odstotkov«, kar je pomenilo odpravo entitet v ureditvi Bosne in Hercegovine. Zagovarjala je zahtevo po razpustitvi Republike srbske kot entitete, ki je nastala na podlagi pregona Bošnjakov in Hrvatov med vojno. Ta programski cilj je meril na etnično homogenizacijo bošnjaškega naroda. Stranka za BiH je poudarjala negativne posledice predlaganih dopolnil k Ustavi BiH za prihodnost bošnjaškega naroda, njihov glavni argument je bil ta, da bi se s sprejetjem tega dopolnila zacementirala

etnična delitev Bosne in Hercegovine. S temi programskimi idejami Stranke za BiH se je po našem mnenju sprožila omenjena homogenizacija bošnjaškega naroda. Izrazila se je v absolutni zmagi kandidata Stranke za BiH (Harisa Silajdžića) nad kandidatom Stranke demokratične akcije (Sulejmanom Tihićem) za članstvo v predsedstvu BiH. Homogenizacija bošnjaškega volilnega telesa na podlagi programa Stranke za BiH je tej stranki prinesla zmago v Sarajevskem kantonu, drugo mesto v predstavniškem domu parlamenta Federacije BiH in drugo mesto glede na število predstavnikov Federacije BiH v predstavniškem domu parlamentarne skupščine BiH.

Radikalizacija vprašanja etnične pripadnosti je bila izvedena tudi v okviru predvolilnega programa Zveze neodvisnih socialdemokratov. Vodja stranke Milorad Dodik je zagovarjal zamisel o referendumu prebivalcev Republike srbske, katerega cilj je bila njena odcepitev od Bosne in Hercegovine. Ta ideja je hkrati prestrašila večino bošnjaškega naroda Federacije BiH in homogenizirala volilno telo v Republiki srbski, ki je posledično na volitvah podprlo Zvezo neodvisnih socialdemokratov. Odpiranje etničnih vprašanj v smislu »ne damo Republike srbske« ali »razpuščamo Republiko srbsko« je prineslo volilno zmago tako Stranki za BiH v Federaciji BiH kot Zvezi neodvisnih socialdemokratov v Republiki srbski. Volilna zmaga obeh strank kot tudi sama volilna kampanja je bistveno omejila možnost vzpostavljanja programskega koalicijskega povezovanja v parlamentarni skupščini BiH. Zveza neodvisnih socialdemokratov je osvojila 44,95 odstotka poslanskih mandatov v narodni skupščini Republike Srbske in 48 odstotkov mandatov v predstavniškem domu parlamentarne skupščine BiH iz Republike srbske. Kot absolutna zmagovalka je ta stranka v Republiki srbski zmagala na volitvah za člana predsedstva BiH iz Republike srbske in na volitvah za predsednika Republike srbske. Podobno radikalizira etnično vprašanje tudi vodja HDZ 1990, ki se je odcepila od HDZ BiH, Božo Ljubić, ki je v kampanji leta 2006 nastopil z radikalnim pogledom na položaj hrvaškega naroda v Bosni in Hercegovini. Predvsem je ključna njegova teza, da je hrvaški narod v okviru dvoentitetne ureditve postal neenakopraven narod, ki najbolj množično emigrira iz Bosne in Hercegovine. Tudi ta stranka je zavračala dopolnila k Ustavi Bosne in Hercegovine, in sicer na podlagi stališča, da bi ta dopolnila še otežila težak položaj hrvaškega naroda v BiH ter vodila v izgubo statusa hrvaškega naroda kot konstitutivnega naroda. Ta stališča so Hrvaški demokratični zvezi na volitvah prinesla zmago v dveh kantonih na območju Federacije BiH ter položaj parlamentarne stranke v parlamentu Federacije BiH in predstavniškem domu parlamentarne skupščine BiH.

Rezultati volitev leta 2006 in možnost oblikovanja parlamentarne večine

Na podlagi objavljenih rezultatov parlamentarnih volitev v Bosni in Hercegovini leta 2006 je mandate v predstavniškem domu parlamentarne skupščine BiH, v katero se voli 42 predstavnikov, dobilo 12 strank.

Možnost oblikovanja večine v okviru predstavniškega doma parlamentarne skupščine Bosne in Hercegovine so si glede na število osvojenih mandatov pridobile Stranka demokratične akcije (SDA), Zveza neodvisnih socialdemokratov (SNSD), Stranka za BiH (SzBiH), Hrvaška demokratična zveza BiH (HDZ BiH) in Hrvaška demokratična zveza 1990 (HDZ 1990). Voljo do skupnega oblikovanja večine v parlamentarni skupščini BiH so javno izrazile vse te stranke. Po objavi izidov volitev 2006 pa sta to voljo izrazili Stranka za BiH, Stranka demokratične akcije

Tabela 1: Zastopanost političnih strank s številom mandatov v predstavniskem domu parlamentarne skupščine Bosne in Hercegovine

Mesto	Ime politične stranke	Število osvojenih mandatov
1.	Stranka demokratične akcije (SDA)	9
2.	Stranka za BiH (SzBiH)	8
3.	Zveza neodvisnih socialdemokratov (SNSD)	7
4.	Socialdemokratska stranka (SDP)	5
5.	Srbska demokratska stranka (SDS)	3
6.	Hrvaška demokratična zveza BiH (HDZ BiH)	3
7.	Hrvaška demokratična zveza 1990 (HDZ 1990)	2
8.	Stranka demokratičnega napredka (PDP)	1
9.	Demokratična narodna zveza (DNS)	1
10.	Bosanska patriotska stranka (BPS)	1
11.	Narodna stranka z delom do napredka (NSRB)	1
12.	Demokratična narodna zveza (DNZ)	1

in Hrvaška demokratična zveza 1990. Glede na to, da sta pred volitvami Stranka demokratične akcije in Zveza neodvisnih socialdemokratov sodelovali pri pripravi dopolnil k Ustavi BiH, ni bila izključena niti možnost koalicije med tema dvema strankama, oblikovanje koalicije med Stranko za BiH in Zvezo neodvisnih socialdemokratov pa se ni zdela realna možnost. Medtem ko Stranka za BiH te možnosti ni odločno zavračala, je Stranka neodvisnih socialdemokratov to možnost predvsem prek izjav njega voditelja Milorada Dodika zavračala. Milorad Dodik je v luči zavračanja koalicije s Stranko za BiH izjavljal, da bo Zveza neodvisnih socialdemokratov vstopila v koalicijo s Stranko demokratične akcije, Socialdemokratsko stranko in Hrvaško demokratično zvezo BiH. Ta koncept voditelja neodvisnih socialdemokratov za oblikovanje večine v parlamentu BiH ni bil ne realen ne mogoč. Stranka demokratične akcije je namreč že sklenila koalicijski sporazum s Stranko za BiH. Zato so poskusili z matematičnim zbirom poslanskih mandatov, kar bi samo na sebi pomenilo večino v predstavniskem domu parlamentarne skupščine BiH; možnost in nemožnost oblikovanja parlamentarne večine na podlagi koalicijskega političnega programa je bila tako pogojena s programsko vsebino strankarskih volilnih kampanj. Programske ideje Stranke za BiH so bile v nasprotju ali celo v konfliktu s programskimi idejami Zveze neodvisnih socialdemokratov tako zelo, da ni bila mogoča realna koalicija. To nasprotovanje je še posebno izrazito pri vprašanju vsebine ustavnih sprememb glede politične ureditve Bosne in Hercegovine. V predstavniskem domu parlamentarne skupščine BiH tako predvsem zaradi programskih neskladnosti strank, ki so dobile največ mandatov v predstavniskem domu parlamentarne skupščine BiH, ni bilo mogoče oblikovati stabilne večine.

Pod pritiskom mednarodne skupnosti, utelešene v OHR (visokem predstavniku mednarodne skupnosti), je bila v začetku leta 2007 oblikovana parlamentarna večina. To so na podlagi sporazuma oblikovale Stranka demokratične akcije, Stranka za BiH, Zveza neodvisnih socialdemokratov, Hrvaška demokratična zveza 1990 in Stranka demokratičnega napredka. Te stranke so podpisale sporazum, v katerem so bili navedeni cilji, ki naj bi se dosegli s skupnim delovanjem. Ključno vprašanje, na katerem temelji ta sporazum, je izvajanje reform, ki bi omogočile integracijo Bosne in Hercegovine v Evropsko unijo, v okviru teh reform pa so imele posebno mesto tiste, ki so zadevale spremembo ustavne ureditve, spremembo organizacije policije ter

¹ Glej Sporazum šestih strank o oblikovanju parlamentarne večine v parlamentarni skupščini BiH za mandatno obdobje 2006–2010. *Oslobođenje*, 04.01.2007.

spremembe pri delovanju državne uprave. Pri družbeno-gospodarskem razvoju so se kot ključna pokazala vprašanja gradnje avtocest, zaposlovanja in zmanjšanja revščine.¹

Stranke, ki so zmagale na volitvah leta 2006, v luči radikalizacije etničnih vprašanj med volilno kampanjo niso bile sposobne oblikovati koherentnega političnega koalicijskega programa za stabilno delovanje parlamentarne večine za mandatno obdobje 2006–2010. Ker ni bilo političnega soglasja med strankami parlamentarne večine pri izvajanju reform v okviru integracijskega procesa Bosne in Hercegovine z Evropsko unijo, je nastal zastoj pri izvajanju reform, hkrati pa je v letih 2007 in 2008 prišlo do destabilizacije same države Bosne in Hercegovine ter poslabšanja medetničnih odnosov v BiH.

Problem konsenza v povojnem odločanju v parlamentarni skupščini Bosne in Hercegovine

V vseh povojnih mandatih parlamentarne skupščine Bosne in Hercegovine v skupini vladajočih strank ni bilo konsenza o številnih vprašanjih, ki se tičejo državnega razvoja Bosne in Hercegovine. Pri tem se postavlja vprašanje, kako je lahko parlamentarna skupščina Bosne in Hercegovine, če ni bilo konsenza, dejansko delovala, saj so parlamentarno večino do volitev 2006 (izvzemši obdobje 2000–2002) sestavljale tri etnične stranke (SDA, HDZ in SDS) ter Stranka za BiH v Federaciji Bosne in Hercegovine in Stranka demokratičnega napredka v Republiki srbski. Leta 2006 je Zveza neodvisnih socialdemokratov postala vladajoča stranka v parlamentarni skupščini Bosne in Hercegovine, s čimer je prevzela vlogo Srbske demokratske stranke. Leta 2006 se oblikuje Hrvaška demokratična zveza 1990. To stranko sestavljajo nekateri nekdanji člani Hrvaške demokratične zveze. Gre za to, da je neobstoja koalicijskega sporazuma in na njem temelječega konsenza med vladajočimi strankami oz. v okviru parlamentarne večine v bosansko-hercegovskem parlamentu nadomestilo delovanje visokega predstavnika mednarodne skupnosti (OHR). To dejstvo potrjuje polni pomen internacionalizacije bosansko-hercegovskega vprašanja kot vprašanja graditve demokratične in samozadostne države Bosne in Hercegovine s pomočjo ali intervencijo mednarodne skupnosti. V prvem mandatu visokega predstavnika mednarodne skupnosti (prvi visoki predstavnik je bil Carl Bildt) po vojni je bilo omogočeno prosto gibanje državljanov, omogočena je bila uvedba državnih simbolov: zastave in grba Bosne in Hercegovine. Potem ko so bili narejeni prvi koraki povojne obnove, se je začela integracija države. Sledile so aktivnosti, ki so spodbujale in omogočale vračanje beguncev na njihove domove; tem vprašanjem sta se posebej posvečala visoka predstavnika Carl Westendorp in Wolfgang Petritsch. Namesto dejanske vrnitve razseljenih in beguncev pa se je izpeljala le popolna vrnitev premoženja, kar je bilo izvedeno na podlagi odločitev, sprejetih v okviru pooblastil visokega predstavnika mednarodne skupnosti. Odpor do vračanja in do dejanske reintegracije države Bosne in Hercegovine je privedel do uvedbe Bonskih pooblastil za visokega predstavnika mednarodne skupnosti. Na podlagi teh pooblastil je visoki predstavnik sprejel več deset zakonov; med leti 1996 in 2007 je razglasil 112 zakonov, od tega samo med letoma 2002 in 2004 51. Med številnimi odločitvami so bile tudi tiste o zamenjavi članov predsedstva Bosne in Hercegovine in visokih funkcionarjev v entitetah, kantonih ter občinah – zamenjani so bili trije člani predsedstva BiH ter predsednik Republike srbske.

Če se v tem kontekstu vprašamo, v katero smer bi šel razvoj Bosne in Hercegovine, če OHR ne bi sprejemal odločitev, ki so nadomestile manjkajoči konsenz v parlamentarni skupščini

Bosne in Hercegovine, lahko odgovorimo takole: država Bosna in Hercegovina bi bila v tem primeru uničena. Po mnenju mednarodnih funkcionarjev SDS nikoli ni popolnoma sprejela ideje o državi Bosni in Hercegovini. Zagotovo se v povojnem obdobju tudi ne bi institucionalno okrepil svet ministrov Bosne in Hercegovine, ki se je razširil s treh na devet ministrstev ter s predsedujočim, izvoljenim za štiriletni mandat. Poleg tega se ne bi izvedli reformi obrambe in pravosodja, prav tako se ne bi oblikovala uprava za posredno obdavčitev. Ukrepi visokega predstavnika so poleg tega vzpostavili specifično upravo mesta Mostar. V času teh reform je imel mandat visokega predstavnika mednarodne skupnosti Paddy Ashdown. Ko je Ustavno sodišče Bosne in Hercegovine leta 2000 sprejelo odločitev o konstitutivnosti bošnjaškega, hrvaškega in srbskega naroda na celotnem prostoru države Bosne in Hercegovine, je bilo izvajanje te odločitve negotovo vse do leta 2002, ko je OHR z odlokom oblikoval komisijo za pripravo dopolnil k Ustavi Republike srbske in Ustavi Federacije Bosne in Hercegovine.

Leta 2002 je bilo treba v skupščinah entitet sprejeti dopolnila, s katerimi se je vzpostavljala enakopravni položaj vseh treh narodov; ta zato, ker ni bilo dvotretjinskega konsenza med parlamentarnimi strankami, niso bila sprejeta, dokler ni bilo odloka OHR. Vsak ukrep, ki je spodbujal integracijo države Bosne in Hercegovine, je torej naletel na odpor strankarskih struktur, ki so svoj obstoj utemeljevale na nacionalnih kolektivističnih interesih. Če se vsi družbeno-gospodarski interesi omejujejo na nacionalne oz. kolektivne interese, potem si vladajoče strankarske elite prilastijo pravico, da odločajo v imenu svojih narodov. Reduciranje javnih politik v smislu politik družbenega razvoja na ozek etnično-nacionalni okvir je ne le uničil podlago za vzpostavitev konsenza pri odločanju v parlamentarni skupščini Bosne in Hercegovine, temveč je hkrati degradiral vlogo parlamenta kot vrhovne predstavniške oblasti ter postavil njegov obstoj v negotovost.

Strah pred tem, da se je parlamentarna skupščina Bosne in Hercegovine spremenila v slepo črevo v okviru izvajanja državne oblasti, je nastal tudi v mednarodnih institucijah. Ta strah je nastal po parlamentarnih volitvah leta 2006, ki so privedle do radikalizacije politike v obliki zaostrovanja medetničnih odnosov. V mandatnem obdobju 2006–2010 se je oblast skoncentrirala v rokah šestih strank in njihovih voditeljev. To so Stranka demokratične akcije, Zveza neodvisnih socialdemokratov, Hrvaška demokratična zveza, Stranka za Bosno in Hercegovino, Hrvaška demokratična zveza 1990 in Stranka za demokratični napredek. Voditelji teh strank so odgovorni za nedelovanje parlamentarne skupščine Bosne in Hercegovine, vendar pa ne nosijo vsi enake odgovornosti, saj na eni strani te stranke nimajo enakega števila sedežev v parlamentu, niti nimajo enakega odnosa do države Bosne in Hercegovine. Odgovorni so za marginalizacijo parlamenta pri političnem odločanju o reformah, ki so potrebne za izpolnjevanje pogojev za članstvo Bosne in Hercegovine v Evropski uniji in zvezi NATO. V političnem diskurzu se je udomačila krilatica: vse je odvisno od dogovora med voditelji vladajočih strank. Še slabše je v praksi, kjer se promovira model sestankovanja med voditelji teh strank na turističnih krajih oz. zunaj institucij parlamentarnega odločanja. Legitimnost takšni zunajinstitucionalni praksi je podelil tudi visoki predstavnik mednarodne skupnosti Miroslav Lajčak, ki je bil morda sam prisiljen sprejeti takšen način dela v času, ko je bil dogovor o reformi policije pogoj za podpis Sporazuma o stabilizaciji in pridruževanju Evropski uniji. Sestanki voditeljev niso sporni sami na sebi. Ti postanejo sporni, ko se odvijajo zunaj institucionalnega okvira in ustaljenih parlamentarnih postopkov. Moč odločanja je premeščena iz rok parlamentarne skupščine Bosne in Hercegovine v roke voditeljev vladajočih strank (v devetih mesecih v letu 2008 je parlamentarna skupščina BiH sprejela le 36 od 134 zakonov letnega načrta).

Na zakonodajno delo parlamentarne skupščine Bosne in Hercegovine še vedno zelo slabo vplivajo konfliktne in etnično orientirane pozicije političnih voditeljev. Člani parlamenta še vedno na splošno glasujejo po etničnem načelu. V okviru liberalno-demokratskega koncepta razvoja družbe kriza v delovanju vlade nastane takrat, ko državni parlament kot vrhovni nosilec oblasti izgubi možnost vzpostavljanja političnega konsenza v okviru parlamentarne večine; ta kriza se lahko rešuje z vzpostavitvijo novih demokratičnih postopkov. V tem kontekstu sta z vidika demokratične rešitve iz krize koalicije vladajočih strank na voljo dve rešitvi. Prva rešitev je rekonstrukcija parlamentarne večine. Če ta ne uspe, se lahko sproži pobuda za predčasne volitve. Te so se v začetku leta 2008 zdele neizogibne, ko med šestimi strankami koalicije ni bilo mogoče doseči konsenza o reformi policije. Rešitev se je našla šele po povečanem pritisku mednarodne skupnosti, saj je bila reforma eden zadnjih pogojev za podpis Sporazuma o stabilizaciji in pridružitvi EU.

Po podpisu le-tega pa se procesi sprejemanja reformnih zakonov v parlamentarni skupščini in svetu ministrov Bosne in Hercegovine v teku leta 2008 ter začetku leta 2009 niso pospešili. Ravno nasprotno so se nesoglasja v koalicijskih strankah še zaostriila – koalicijski sporazum, sprejet januarja 2007, so vladajoče stranke čedalje bolj odkrito in tudi prikrito zavračale. Glavni akter rušenja koalicijskega sporazuma je Zveza neodvisnih socialdemokratov, ki izkorišča svojo moč v parlamentarni skupščini Bosne in Hercegovine (glede na število mandatov), in se ne usmerja v konstruktivno delovanje in razvoj institucij države Bosne in Hercegovine ter utrjevanje sveta ministrov BiH na ključnih področjih izvajanja politik integracije države Bosne in Hercegovine. Ravno nasprotno poskuša Zveza s svojo močjo oslabil in odpraviti institucije države Bosne in Hercegovine ter zagovarja možnost odcepitve Republike srbske. Takšna politika SNSD do državnih institucij zbuja strah glede prihodnosti Bosne in Hercegovine.

Poleg tega nacionalistična retorika, za krepitev katere je odgovorna tudi Stranka za BiH, ki zagovarja odpravo Daytonskega sporazuma in Republike srbske, zbuja tudi strah pred možnostjo nove vojne v Bosni in Hercegovini. Izhod iz tega konfliktnega stanja znotraj koalicije šestih strank oz. znotraj parlamentarne večine v okviru bosansko-hercegoveškega parlamenta je mogoč le z izvedbo novih volitev ter s spremembo strategije in taktike mednarodne skupnosti, delujoče prek sveta za implementacijo miru v Bosni in Hercegovini. Ta svet ocenjuje napredek v izvajanju Daytonskega mirovnega sporazuma ter ocenjuje napredek v izvajanju reform pri integraciji Bosne in Hercegovine v Evropsko unijo, določa pa tudi politični okvir za delo visokega predstavnika mednarodne skupnosti. Svet tedaj, ko to zahteva izvajanje določil Daytonskega mirovnega sporazuma in ko je od tega odvisno ohranjanje miru v Bosni in Hercegovini, odloči, kdaj mora visoki predstavnik intervenirati na podlagi Bonskih pooblastil. V preteklosti so vse intervencije OHR zaobšle problem odnosa in sodelovanja s strankami parlamentarne večine. Več kot desetletje po podpisu Daytonskega mirovnega sporazuma bi se moralo na podlagi evropskih standardov začeti reševati vprašanje delovanja parlamenta kot vrhovne oblastne institucije države Bosne in Hercegovine.

Kaj so realne rešitve za ohromljenost parlamentarne večine bosansko-hercegoveškega parlamenta?

Prva rešitev iz krize je, da stranke, ki so nosile in nosijo odgovornost za državnost in integriteto Bosne in Hercegovine, sprožijo postopek za odpravo koalicijskega sporazuma šestih strank, podpisanega januarja 2007 za štiriletni mandat, 2006–2010. Če se določeno število političnih strank odloči za ta korak, potem temu koraku nujno sledi tudi drugi korak, in sicer ali nov

koalicijski sporazum v parlamentu BiH ali pa predčasne volitve. Takšna rešitev je malo verjetna, saj obstajajo mnoga nestrinjanja glede številnih vprašanj med SDA in Stranko za BiH, kot tudi med HDZ BiH in HDZ 1990. Druga možnost reševanja krize za paralizo delovanja večine v okviru parlamentarne skupščine Bosne in Hercegovine je z ukrepi in odločitvami sveta za implementacijo miru v BiH. Ti ukrepi bi lahko pooblastili in usmerili visokega predstavnika mednarodne skupnosti, da v letih 2009 in 2010 ali pritiska na vladajoče stranke, da naj sprejmejo potrebne zakone ali prek lastnih odločitev razglasi zakone, ki bodo omogočili, da se Bosna in Hercegovina približa statusu kandidatke za članstvo v Evropski uniji. Poleg teh dveh možnosti je potrebna tudi sprememba strategije mednarodne skupnosti v kontekstu sprejemanja Bosne in Hercegovine v zvezo NATO, kot tudi v kontekstu vprašanja sprememb Ustave BiH. Pri tem se je treba zavedati, da so se politične in varnostne razmere v Bosni in Hercegovini leta 2008 poslabšale, čutiti pa je tudi, da se razmere poslabšujejo. Če se ob tem nestrinjanju med vladajočimi strankami glede njihovega odnosa do razvoja države Bosne in Hercegovine sproži razprava o spremembi Ustave Bosne in Hercegovine, potem grozi nevarnost popolne destabilizacije države in nadaljnje radikalizacije politike pred splošnimi volitvami leta 2010.

Za zaustavitev nadaljnje destabilizacije države Bosne in Hercegovine je treba odložiti ustavne spremembe na neko drugo obdobje. Morda bi bilo za to primerno obdobje po volitvah leta 2010. Hkrati bi morala mednarodna skupnost za izboljšanje varnostnih razmer v državi sprejeti soglasje o hitrejšem sprejemanju Bosne in Hercegovine v zvezo NATO, s čimer naj bi se zagotovil splošen varnostni okvir za miren politični razvoj Bosne in Hercegovine. V ta korak vodilnih držav zveze NATO vodita dve predpostavki: prva predpostavka je uspešno izvedena reforma obojestranskih sil, druga temelji na dejstvu, da se mednarodna skupnost ne more izmikati ukrepom, za katere ima pooblastila in tudi dolžnost po Daytonskem sporazumu, ki predvideva članstvo države Bosne in Hercegovine v evroatlantskih institucijah. V trenutku, ko bo Bosna in Hercegovina postala članica zveze NATO in Evropske unije, bodo prisotne vse predpostavke za končanje zgodovinskega procesa internacionalizacije bosansko-hercegovega vprašanja, razumljenega kot vprašanje o obstoju države Bosne in Hercegovine v skupnosti evropskih držav in narodov.

Sklep

Od svoje vzpostavitve v letu 1990 je pluralna večstrankarska struktura Bosne in Hercegovine prevladujoče zasnovana na etnični osnovi. Tri etnične stranke – SDA, HDZ in SDS – so bile absolutne zmagovalke na prvih večstrankarskih volitvah novembra leta 1990. S tem se je v parlamentarno odločanje uvedla artikulacija političnih interesov na etnični podlagi. V prvem letu svoje vladavine so etnične stranke HDZ, SDA in SDS v luči oblikovanja parlamentarne večine na partnerstvu in ne na koalicijskem programu pokazale zgodovinsko nemoč pri oblikovanju konsenza o vprašanjih, ki so nastajala v zvezi z družbenim razvojem Bosne in Hercegovine pri razpadu jugoslovanske federacije. Medstrankarski konflikt glede vprašanja državnopravnega statusa Bosne in Hercegovine je leta 1991 in v začetku leta 1992 privedel do razpada parlamentarne večine, ki so jo sestavljale SDS, HDZ in SDA. Zgodovinski in demokratični izhod iz te krize se je materializiral v izvedbi referendumu 29. februarja in prvega marca leta 1992, na katerem se je odločalo o neodvisnosti in suverenem razvoju države Bosne in Hercegovine. Odklanjajoč rezultat referendumu ter mednarodno priznanje BiH je Srbska demokratična stranka sprejela odločitev, da s pomočjo Miloševićevega režima nasilno (z vojno) doseže svoj

cilj etnične delitve in uničenje države Bosne in Hercegovine. V volilnih ciklih postdaytonskega obdobja 1996, 1998 in 2002 so zmagovale etnične stranke (izjema so volitve leta 2000, ko so zmagale civilne/ne-etnične stranke). Večino, ki so jo imele etnične stranke v parlamentarni skupščini Bosne in Hercegovine in v parlamentih entitet, so preoblikovale v vladavino po načelu partnerstva v izvajanju oblasti in se izogibale oblikovanju koalicijskega političnega programa, predvsem zaradi potencialne izgube oblasti zavoljo medsebojnih konfliktnih programskih ciljev strank v koaliciji.

Zaradi nasprotujočih političnih koncepcij etničnih strank, ki so izhajale predvsem iz njihovih različnih etnopolitik, je večino ključnih odločitev o razvoju in integraciji bosansko-hercegove družbe v postdaytonskem obdobju (od grba in zastave do dopolnil o konstitutivnosti narodov ter vzpostavljanja enotne vojske) sprejemal visoki predstavnik mednarodne skupnosti. Etnonacionalnim politikam, katerih nosilke so etnične stranke in tudi druge stranke, ki svojo politiko utemljujejo na radikalizaciji etničnih vprašanj, je uspelo na vseh parlamentarnih volitvah povojnega obdobja homogenizirati volivce na etnični podlagi. Etnično homogenizacijo kot način pridobivanja glasov volivcev so na volitvah leta 2006 uporabile Zveza neodvisnih socialdemokratov, Stranka za Bosno in Hercegovino in Hrvaška demokratična zveza 1990. Radikalno zastavljanje etničnih vprašanj v okviru volilnih kampanj dveh nasprotujočih si strank, Zveze neodvisnih socialdemokratov v Republiki srbski in Stranke za BiH v Federaciji BiH leta 2006 je pripeljalo do etnične homogenizacije Srbov na eni strani in Bošnjakov na drugi. Ta se je izkazala v volilni zmagi obeh strank tako za članstvo v predsedstvu Bosne in Hercegovine kot za mandate v parlamentih Republike srbske in Federacije BiH. Konceptualni konflikt glede spremembe Ustave BiH med Stranko za BiH in Zvezo neodvisnih socialdemokratov je izključila možnost za oblikovanje uspešne koalicije med njima. Ker sta imeli ti dve stranki skupaj s Stranko demokratične akcije po volitvah 2006 matematično večino v parlamentarni skupščini Bosne in Hercegovine, oblikovanje koalicijskega programa za parlamentarno večino ni bilo verjetno. Parlament Bosne in Hercegovine prav zato, ker ni bilo medstrankarskega koalicijskega političnega programa, v svojem mandatu 2006–2010 nima stabilne parlamentarne večine. Delovanje parlamenta Bosne in Hercegovine v mandatnem obdobju 2006–2010 zaznamujejo medstrankarski konflikti in blokade, ki jih izvajajo ravno stranke, podpisnice sporazuma o parlamentarni večini (SDA, HDZ BiH, SNSD, SzBiH, HDZ 1990 in PDP). Glavni opredeljeni cilj parlamentarne večine za mandatno obdobje 2006–2010 je izpolnitev pogojev za podpis Stabilizacijsko-pridružitvenega sporazuma z EU.

Problem konsenza glede reforme policije je bil rešen po pritisku mednarodne skupnosti v letu 2008; medstrankarsko soglasje o reformi policije je omogočilo Bosni in Hercegovini, da podpiše prvi sporazum z Evropsko unijo, Stabilizacijsko-pridružitveni sporazum. Konflikt med strankami, ki sestavljajo parlamentarno večino za mandatno obdobje 2006–2010, je pripeljal do dejanskega razpada večine v parlamentarni skupščini Bosne in Hercegovine v drugi polovici leta 2008 in v začetku leta 2009, saj so tri izmed strank izstopile iz večine, in sicer SDA, HDZ BiH in SNSD. Konec leta 2008 začnejo medsebojno komunikacijo in sporazumevanje glede treh vprašanj, ki so pogoj za nadaljnje vključevanje Bosne in Hercegovine v Evropsko unijo, in sicer status območja Brčko, državna lastnina in ustavne spremembe. Leta 2009 parlamentarno večino zapusti tudi Stranka demokratičnega napredka.

Zaradi nedelovanja parlamentarne večine v parlamentarni skupščini Bosne in Hercegovine v mandatnem obdobju 2006–2010 je prišlo do destabilizacije družbenega, političnega in gospodarskega razvoja Bosne in Hercegovine. Namesto da bi se zakonodajna aktivnost parlamentarne

skupščine in njena moč političnega nadzora dela sveta ministrov in državnih ministrstev povečali, je prišlo do marginalizacije bosansko-hercegovskega parlamenta. Tako delo kot vpliv parlamentarne skupščine BiH sta v mandatnem obdobju 2006–2010 skoraj zamrla. Moč in oblast se je skoncentrirala v rokah voditeljev šestih političnih strank, od začetka leta 2009 pa samo še v rokah voditeljev treh strank: HDZ BiH, SNSD in SDA. Ker ni bilo konsenza med vladajočimi strankami, se je parlamentarna demokracija v Bosni in Hercegovini znašla v veliki krizi. Parlamentarna večina je propadla, ker ni temeljila na skupnem političnem koalicijskem programu oz. programu, ki omogoča konsenz. Ena od mogočih rešitev je razpis predčasnih volitev, druga pa dosledna uporaba Bonskih pooblastil OHR pri sprejemanju zakonov za pospešitev integracije Bosne in Hercegovine v Evropsko unijo, ki pa je manj verjetna. Po volitvah leta 2010 bo nujno reformirati sam politični pluralizem v BiH; treba je onemogočiti način oblikovanja parlamentarne večine po načelu partnerstva. Na začetku vsakega mandata skupščine je treba natančno opredeliti politični program za koalicijsko vladanje parlamentarne večine.

Prevedel Blaž Ilc

Literatura

DNEVNI AVAZ, 1.9.–28.10.2006.

FILIPOVIĆ, M. (1997): *Bosna i Hercegovina 1990 – Analiza izbornog procesa*. Sarajevo, Promokult.

FOSKULER, K. (2008): BiH crna rupa na karti Evrope. *Oslobođenje*, 9.12.2008.

Izveštaj o napretku Bosne i Hercegovine u 2008. godini. Bruselj, Komisija evropskih zajednica, 5.11.2008.

MARKEŠIĆ, I. (2004): *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo – Zagreb, HNV Sarajevo, Sinopsis.

IBRAHIMAGIĆ, O. (2005): *Državno uređenje Bosne i Hercegovine*. Mimnes Lukavac.

OSLOBOĐENJE, 1.9.–28.10.2006.

Osrednja volilna komisija BiH. Dostopno prek: www.izbori.ba (29.08.2010).

PAVLOVIĆ, V. IN ORLOVIĆ, S. (2007): *Dileme i izazovi parlamentarizma*. Beograd, Fakultet političkih nauka.

PEJANOVIĆ, M. (1999): *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, Bosanska knjiga.

PEJANOVIĆ, M. (2005): *Politički razvoj Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*. Sarajevo, TDK Šahinpašić.

PEJANOVIĆ, M. (2006): Struktura i karakteristike razvoja političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini 1989–2003. V *Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, Fakultet političkih nauka.

PEJANOVIĆ, M. (2008): Bauk konsensusa u parlamentarnoj demokratiji BiH. *Oslobođenje*, 23., 24. in 26.11.2008.

Programski cilji SNSD, SDA, SzBiH, HDZ BiH, HDZ 1990, PDP in NSRzB za oblikovanje parlamentarne večine v parlamentu BiH, za obdobje 2006–2010. Oslobođenje, 4.1.2007.

RAVLIĆ, S. (2008): *Dileme političkog predstavištva*. Politička kultura, Zagreb.

Politična zastopanost žensk v postdaytonski Bosni in Hercegovini

¹ »Značaj in struktura politične zastopanosti v BiH po podpisovanju mirovnega sporazuma v Daytonu sta potrjena v Ustavi BiH (Aneks IV)« (Ibrahimagić in Kurtćehajić, 2002:193)

Bosna in Hercegovina je v povojnem obdobju nenehno na politični gugalnici, ki se v nekaterih fazah nagiba k možnosti gradnje blaginje in urejene države. Pogosteje pa omenjena gugalnica dobiva hitrost, ki čedalje bolj jasno nakazuje, da lahko pripelje do sesutja začetega procesa demokratizacije.

Z naslednjo analizo (ki ni primarno selektivna) bomo nakazali le nekatere, predvsem aktualne pojave in namere etnopolitičnih elit, ki implementacijo demokratičnih načel, še zlasti pri izpeljevanju volitev in splošne demokratizacije bosanske skupnosti, delajo še kompleksnejšo, nedoraslo sodobnim političnim okvirom in celo skrajno politično dekadentno.

Danes se v BiH, skoraj petnajst let po vojni, znova potrjuje teza o usodnem značaju (ne) urejenih političnih procesov in odnosov, vključno z volilnim procesom, funkcionalno strukturo politične oblasti in celotnim demokratičnim razvojem politične skupnosti. Žal je stvarnost bosanske skupnosti, kot že nešteto v zgodovini, le ena v nizu ilustracij zapletenosti tega procesa, še posebno v takšni funkcionalno-ustavni (ne)urejenosti, kjer se nakazuje, kako malo je treba, da celotna politična skupnost stagnira, kar nazadnje lahko pripelje do popolne zrušitve temeljnih načel demokracije.

Politična zastopanost – paradoksi v povojnem obdobju BiH¹

Zgodovina politične misli na začetku 21. stoletja opominja človeški um na nevarnost lastne degradacije, če se zanemarijo aktualnost, obstojnost in veljavnost nekaterih temeljnih antičnih načel, vrednosti politike in naukov starogrških filozofov. Aristotelova filozofija o urejanju države je osnova za formiranje moderne teorije o politični zastopanosti in neposreden prispevek h konceptu predstavniške vlade. Celo po 2000 letih svoboda in enakopravnost državljanov

ostajata temeljni načeli demokracije, ki sta v sodobnem času formalnopravno zaščiteni s številnimi mednarodnimi pravnimi akti in sprejetimi deklaracijami. Čeprav v teoretičnem in pragmatičnem pogledu med teoretiki moderne politične misli obstaja soglasnost o neuresničljivosti izvirnega modela atenske demokracije v sodobni družbi, ostajajo aktualna in pomembna vprašanja o ohranjanju temeljnih demokratičnih vrednot, načel in odnosov. Eno takih je tudi vprašanje volitev, ki se še danes predstavlja kot svojevrsten test »demokracije v praksi« (Haywood, 2009: 224), kot sredstvo kontrole delovanja politične oblasti modernih družb. Številni teoretiki so z definicijo volitev kot »temelja liberalnega razumevanja demokracije« (Nohlen v Arnautović, 2009: 224) ali kot »najpomembnejše institucije poliarhije« (Dahl v Arnautović, 2009: 224) soglasni v oceni, da je brez volitev sodobna predstaviška demokracija nemogoča. V tem kontekstu so volitve v neposredni vzročni zvezi s političnim zastopanjem.

Na začetku tretjega tisočletja to ne pomeni, v Aristotelovem duhu, samo iskanja odgovorov na osnovno vprašanje, kdo vlada v čigavem interesu, temveč tudi po katerih pravilih (volilnih načelih) se izbirajo politični predstavniki. V tem kontekstu se zdi upravičeno spomniti se, da »so volitve sredstvo, pravila volitev pa način sestavljanja oblasti« (Pajvančić v Arnautović, 2009: 224). Posebej je treba poudariti njuno določujočo značilnost, zaradi katere so volitve in pravila volitev procesa »oblikovanja politične volje, ki temelji na možnosti volivcev, da se po svobodni in lastni izbiri odločijo za eno ali več ponujenih političnih opcij in njihovih nosilcev, ter za opcijo, ki ni omejena s pravnimi ali samovoljnimi predpisi in pravili« (Pajvančić v Arnautović, 2009: 224).

Sodobni teoretiki² politične misli politično zastopnost ločujejo od drugih znanih načinov konstruiranja oblasti, saj je pri zgodovinskem iskanju nadomestila za izvorno demokracijo ljudstva, ki je v sodobni družbi neuresničljiva, le-ta lahko le »najbližji način doseganja vladavine ljudstva« (Haywood, 2004: 420). Pri tem ne reducirajo ali poenostavljajo narave politične zastopnosti izključno na volitve in način glasovanja. Postavljajo tudi vsebinska vprašanja: koga ali kaj izvoljena oseba zastopa, komu je najbolj odgovorna – državljanom volivcem ali politični stranki, njenemu predsedniku. Obstajajo tudi druga vprašanja, ki postajajo določevalna, saj izražajo smisel načela volilnih pravil, katerih rezultat je politična zastopnost. Tako so določena ter sprejeta pravila in postopki pri volilnih procesih najpomembnejši indikator volilnega sistema.

Brez primerjanja in spravljanja na isto raven pomena se zdi utemeljeno (s strahom, ki naj bi bil značilen zgolj za racionalna bitja) po eni strani poseči po zgodovinskem spominu in ugotoviti, da je atenska demokracija (pogojena z nizom drugih vzrokov) padla v tistem trenutku, ko sta bili ogroženi svoboda in enakopravnost ljudi v volilnem procesu (prek kocke in ne z neposrednim glasovanjem). Po drugi strani pa se danes v BiH (razen niza zelo pomembnih odprtih in na pol odprtih vprašanj) uveljavlja pobuda, ki govori o spremembah pravil volilnega sistema ter zagovarja ponovno uvajanje modela tako imenovanih zaprtih list in strankarskega razpolaganja z mandati. V celoti gledano je ta pobuda popolnoma legitimna, znanstveni javnosti pa se ne zdi ne sporna ne nepoznana. Haywood povezuje nastanek modernih političnih strank z nastankom novih teorij političnega zastopanja, pri katerih poudarja »doktrino o mandatih« (Haywood, 2004: 420). Poudarja, da je smisel tega modela političnega zastopanja v tem, da volivci kandidatov na volitvah ne doživljajo ali izbirajo na podlagi »njihovih osebnih vrlin, temveč po njihovem javnem ugledu in programu politične stranke« (Haywood, 2004: 420) in s tem sami postajajo »vojaki določene stranke« (Haywood, 2004: 420).

Od prvih večstrankarskih volitev leta 1990 do danes je politično zastopanje v BiH (utemeljeno z volilnim zakonom BiH, ki je izšel iz 4. aneksa k Daytonskemu mirovnemu sporazumu

³ Srđan Dizdarević, Oslobođenje, 30.12.2009.

mu) ustanovljeno tako, da po eni strani maksimalno preferira vlogo entitete, po drugi strani pa etnično pripadnost političnih predstavnikov (etničnih kolektivov). Tako zanemarija in potiska suverenega državljana/volivca na rob političnega odločanja in delovanja. V taki strukturiranosti političnega zastopanja v BiH se lahko govori le o krepitvi »pluralistične etnonacionalne demokracije« (Arnautović, 2009: 637), kar se dodatno potrjuje v kontekstu aktualne politično motivirane in v javnost plasirane dileme ZA ali PROTI odprtim/zaprtem volilnim listam in razpolaganju z mandati. Ali se bo tudi tokrat, v volilnem letu, zahteve po spremembah temeljnih načel volilnega procesa lomile na hrbtih žensk? Ali ni tudi v tem primeru govor o političnem reafirmiranju posameznih strankarskih voditeljev in nacionalnih elit kot varuhov demokracije ter pravic in svobode žensk, čeprav so ti v resnici promotorji novega strankarsko-totalitarnega vpliva?

Takšne in drugačne pobude, ki so danes prisotne na politični sceni BiH, so odprle številne razprave, pomenijo pa tudi dodatno politično nihanje gugalnice v bosanski postdaytonski stvarnosti. Ni jih mogoče interpretirati zgolj in samo kot sodobne politične konstrukte bosanske demokratizacije. Nasprotno, v osnovi takšnih zahtev in pobud se v tem času (peto postdaytonsko volilno leto) na tem prostoru (čedalje večja etno-socialna in verska diferenciacija) prepozna jasna grožnja³ že doseženi stopnji demokratizacije političnega sistema. Zakaj?

Zahteva po zaprtih volilnih listah v volilnem sistemu, čeprav legitimna in skladna z mednarodnimi standardi, pomeni vrnitev k totalitarnim, nedemokratskim metodam. Spremembe volilnega zakona BiH leta 2001 so bile sprejete ravno zato, da bi se dosegla višja raven demokratizacije volilnega procesa in političnih strank, da bi se povečala odprtost in transparentnost volitev, da bi se utrdila individualna odgovornost izbranih političnih predstavnikov do javnosti ter da bi z mandati razpolagali izvoljeni predstavniki in ne politične stranke, kar v osnovi ponuja sistem odprtih volilnih list. Danes ta pobuda sprememb ne dobiva podpore predstavnikov tistih mednarodnih organizacij⁴ v BiH, ki so bile neposredno vključene v izvajanje prvih postdaytonskih volitev.

Ob številnih argumentih, ki potrjujejo to tezo, vključno s primarnimi demokratičnimi vrednotami, svobodo in enakopravnostjo, bi s ponovno vzpostavitvijo sistema zaprtih list v volilnem sistemu državljan volivci, ki so nesporno »osrednja točka volilnega sistema« (Arnautović, 2009: 271), ostali brez dela individualne svobode opredeljevanja in izbora tistih, za katere menijo, da bi jih lahko zastopali. Ta del državljanskih svoboščin naj bi prevzele strankarske politične oligarhije ali ožja strankarska vodstva oziroma politični voditelji.⁵ Njihova tako okrepljena politična moč in vpliv (ne vedno strankarsko podkrepljena) bi pripomogla k čedalje šibkejšemu vplivu državljanov volivcev, ki niti zdaj niso imeli vpliva na fazo predlaganja in kandidiranja lastnih političnih predstavnikov. S tem ko so izkoristili svojo volilno pravico, so volivci z odprtimi listami lahko izbirali med kandidati, v katere zaupajo. S spremembo volilnih list v zaprte pa bi bili volivci zreducirani na akt glasovanja za določene politične stranke in bi privolili v tisto, kar bi odločilo strankarsko vodstvo.

V takšnem novem položaju zreducirane svobode pri izbiri bi državljani postali dodatno destimulirani pri udeležbi na volitvah. Volilna abstenenca državljanov bi neizogibno rasla, med-

⁴ Mnenje predstavnikov OSCE v Sarajevu, »Zahtevana nujna intervencija za rešitev demokracije v BiH«, Oslobođenje, 30.12.2009.

⁵ Državljan ne bi imeli možnosti izkazati političnega zaupanja do določenih kandidatov za npr. županstvo, predsednike občin, ker bi si to pravico prisvojile politične stranke oziroma politični voditelji, ki bi s svojim podpisom overili volilne liste, sestavljene iz »poslušnih in podobnih« kandidatov. Tako bodo do zdaj izkazani redki poizkusi političnih in strankarskih voditeljev (odkrite grožnje, zaviranje razvoja, prisvajanje in razdelitev proračunskih sredstev in podobno), da se posamični kandidati uklonijo (primer v Foči), postali ustaljena praksa pod krinko krepitve političnih strank in varovanja strankarskih interesov.

tem ko bi politična kredibilnost in legitimnost izbranih političnih predstavnikov v percepciji politične javnosti upadali. Svojevrstno zahvalo za izvolitev in odgovornost do javnosti (državljeni volivci) bi izbrani politični predstavniki neizogibno zamenjali za strankarsko poslušnost, sprejemanje avtoritarnega, ozkostrankarskega in liderskega vpliva, kar v končni posledici proces politične zastopanosti reducira in oddalji od modela predstavniške demokracije. Skupni proces demokratizacije, stabilizacije in integracije bosanske družbe pa upočasnjuje in destabilizira. Šele ko tako razumemo kompleksnost volilnega procesa kot neizogibnega dela političnega zastopanja, lahko najdemo popolnejši vpogled v stopnjo razvoja določene politične skupnosti. Tu je govor o realnosti države Bosne in Hercegovine, politične skupnosti, ki po številnih parametrih notranjepolitične strukturiranosti izkazuje svojevrstno zaostalost, ne pa specificum novum politične prakse sodobnega časa:

- Časovno gledano je BiH v oddaljeni povojni fazi, ki je danes bolj indikacija izgubljenega časa kot pa vsebinske (funkcionalne) graditve in razvoja. Ker se še danes, kot leta 1995 (utemeljeno z volilnim zakonom BiH, ki je izšel iz 4. aneksa Daytonskega mirovnega sporazuma), podpira takšen politični in strankarski sistem, ki preferira in regenerira etnične in verske razlike, legalizira diskriminacijo (nacionalno, po spolu) in na etnični pripadnosti temelječo nestrpnost, napetost, strah pred drugimi in drugače mislečimi.
- Še vedno ohranja družbo brez zadostnih mehanizmov sodobne politične prakse, saj je politično zastopanje v BiH usmerjeno po eni strani na vlogo entitete, po drugi strani (glej Arnautović, 2009: 230) pa preferira etnično pripadnost političnih predstavnikov (političnih kolektivov), pri čemer je sodobni volivec popolnoma marginaliziran.
- Dominantna so etnonacionalna in verska načela, prepričanja, vrednote, identitete. Predstavljajo se kakor ureditve v neurejenih strukturah notranjepolitičnih odnosov.
- Usmerjenost politično strankarske ideologije in etnopolitike k reafirmaciji patriarhalnih kulturnih obrazcev, katerih instrumentalnost in manipulacija sta najvidnejši pri zastopanju žensk v političnem življenju.

Težave pri spremembah in negativne posledice spodkopavanja temeljnih načel in vrednot političnega zastopanja se izkazujejo predvsem kot retrogradni procesi. Predvsem obstajajo in se ohranjajo tam, kjer politično stvarnost sestavljajo postkonfliktne in razdeljene družbe, družbe s premalo tradicije pluralistične demokratične kulture, ki imajo dominantno etnonacionalno in versko definicijo, ki se v politični sferi pretvarja v strankarsko ideologijo. Vse dokler so suvereni državljani volivci premalo vidni in marginalizirani in dokler dominirajo tisti s primarno nacionalno, etnično in versko identiteto, bo model moderne, državljanske, politične zastopanosti v bosanski družbi čedalje bolj ostajal le politična iluzija. Podobno kot so to že državljani volivci. Ali je današnja bosansko-hercegovska politična stvarnost ravno taka?

Politična zastopanost žensk v BiH: politično-strankarsko licemerstvo

Mogoči retrogradni procesi, ki jih predstavljajo aktualne pobude spreminjanja volilnih postopkov, so indikativni pri analiziranju politične zastopanosti žensk. Z naslednjo analizo (ki ni primarno selektivna) bomo nakazali le nekatere, predvsem aktualne pojave in namere etnopolitičnih elit, zaradi katerih je implementacija demokratičnih načel, še zlasti pri izpeljevanju volitev in splošne demokratizacije bosanske skupnosti, še kompleksnejša, nedorasla sodobnim političnim okvirom in celo skrajno politično dekadentna.

Treba je poudariti, da je politika enakopravnosti spolov v postdaytonski BiH dosegla velik napredek na javni in politični sceni ter tako postala prepoznaven in pomemben del političnega delovanja. Vendar je Bosna in Hercegovina tudi v tem segmentu nove državnosti, po podpisu mirovnega sporazuma v Daytonu, pokazala svojevrsten paradoks:

- Na eni strani je v neposrednem povojnem času prišlo do pomembne in prepoznavne aktivnosti civilnega sektorja, predvsem pobud ženskih nevladnih organizacij. Njihova čvrstost delovanja (predvsem centri Gender) je na državni ravni pripomogla k sprejetju različnih politik enakopravnosti spolov, zakonov (zakon o ženskih kvotah, zakon o enakopravnosti spolov) in kontinuiranosti aktivnosti in graditve novih mehanizmov za uveljavljanje enakopravnosti obeh spolov.
- Kljub tako izraženi politični in državni usmerjenosti k afirmiranju enakopravnosti spolov, pa politična realnost BiH zadnja leta nakazuje, da vzporedno ni dovolj senzibilne in izobražene politične javnosti. Nasprotno, politična javnost ostaja premalo senzibilna in ni sposobna razumeti in omogočati uresničevanja sprejetih zakonov in politike. Tako politični instrumentarij in konkretni mehanizmi, tudi v začetni obliki, ostajajo marginalizirani (tudi ženske kot politični objekt) in formalizirani s strani etnonacionalnih političnih in strankarskih struktur, pogosto podhranjeni ob nastopih predstavnikov posamičnih verskih skupnosti.

Razen navedenih so prisotni še drugi paradoksi neenakopravnosti spolov na politični sceni BiH, ki se skozi politično zastopanost žensk oziroma njihovo zastopanost v predstaviških telesih dodatno razkrivajo. Seveda tu ni govor samo o statističnih rezultatih sprejetih politik enakopravnosti in zakonov. Velik problem je predvsem percepcija (predvsem vladajočih) strankarsko političnih elit o ženskah kot enakopravnih političnih subjektih.

Zastopanost žensk v predstaviških telesih (predlaganje, kandidiranje, voljenje) je v neposredni korelaciji s celotnim procesom politične zastopanosti v BiH. Negativna refleksija politične zastopanosti žensk neposredno vpliva na druge položaje v sistemu vodenja, ki so odvisni od političnega vpliva, moči in volje političnih voditeljev in izbranih političnih predstavnikov (vodstveni položaji v državnih agencijah, upravnih odborih, javnih ustanovah, pri ministrskih imenovanjih in podobno). Iz tega izhaja, da je politična zastopanost žensk v povojnem obdobju predvsem večstransko obremenjena z različnimi oblikami ločevanja in razlikovanja: nefunkcionalno notranjo razdelitvijo BiH, iz česar sledi nekonsistentna delitev politične oblasti, ki čedalje bolj prerašča v zaprte, delne celote, v katerih dominirajo primarno določeni etno-nacionalni, konfesionalni, spolni in drugi diskriminatorni elementi; značilno intenzivni patriarhalni modeli delitve vlog spolov, ki se (re)afirmirajo v spremenjenem (lažnem) pomenu žensk za nacionalno in duhovno enotnost; potiskanje žensk v zasebno sfero in sprejemanje najčastnejše vloge v življenju – vloge matere in vzgojiteljice, kar se je zgodilo z »reafirmacijo tradicionalnih kulturnih vrednot (sovpadajoč z vladajočim nacionalnim političnim establišmentom)« (Spahić-Šiljak, 2007: 153–154). Tako ženske v BiH ostajajo zunaj matrice politične aktivnosti.

Če ta način zastopanja žensk v politiki (ilustriran s prikazom njihove zastopanosti v predstaviških telesih BiH na lokalni in državni ravni) postavimo v že analizirani širši kontekst, dobimo sliko kompleksnega in specifičnega položaja žensk v povojnem obdobju BiH. To ni opomnik samo političnim strankam in politični javnosti, ampak tudi ženskam samim.

Kljub vidno ojačenim institucionalnim zmogljivostim državnih in entitetnih centrov Gender in številnih drugih nevladnih združenj, ter kljub sprejetim, a nedosledno implementiranim programskim in zakonskim načelom (zakon o ženskih kvotah, zakon o enakopravnosti spolov), so bosanske ženske še vedno premalo opazne na politični sceni. A so danes zopet predmet izrazite politične instrumentalizacije političnih strank in njihovih voditeljev.

Sodelovanje žensk v predstavniških telesih BiH

Sledeči podatki prikazujejo, da je zastopanost žensk v resnici kompleksen rezultat-posledica (ne)demokratske politične organiziranosti strank, veljavnih pravil volilnega postopka, politične motiviranosti in izobraženosti žensk, ozaveščanja javnosti o enakopravnosti spolov in še posebej moških političnih predstavnikov. Če bi se, tako kot danes v BiH, politična zastopanost žensk izpeljevala in pogojevala samo z zdajšnjim modelom glasovanja, bi bilo to odprta in politično motivirana redukcija kompleksnega procesa političnega zastopanja, ki razume ozaveščeno politiko motivacije, predlaganja, kandidiranja in v končni posledici izbiranja in volitev žensk. Zato menimo, da je zastopanost žensk v političnih organih BiH zelo specifičen proces, svojevrsten boj za spremembe obstoječih pravic (dodeljenih v splošni deklaraciji o človekovih pravicah) na začetku tretjega tisočletja v odnosu do drugih političnih okolij, ker je rezultat povojnih nacionalnih politik, sociokulturnih obrazcev in političnih ovir (podobno Spahić-Šiljak, 2007: 136).

Ženske in prve večstrankarske volitve v BiH leta 1990

Vse je bilo novo: nastalo je novo nacionalno politično ozračje, ustanovljene so bile tri nove, dominantno nacionalne stranke – Stranka demokratske akcije (SDA), Srbska demokratska stranka (SDS) in Hrvaška demokratska skupnost (HDZ), nastala so nova volilna pravila – proporcionalni sistem glasovanja z zaprtimi listami, odstotek izvoljenih žensk se je zmanjšal (v primerjavi s prejšnjimi volitvami), kar ni privedlo do večje stopnje demokratizacije političnega življenja v BiH.

- V parlament BiH je bilo izvoljenih 240 poslancev, od tega le sedem žensk ali 2,92 odstotka (na volitvah leta 1986 je bilo izvoljenih 24 odstotkov žensk);
- Na lokalni ravni so od 6299 odborniških mest ženske zasedle le 315 mest, kar je pet odstotkov (na volitvah leta 1986 je bilo izvoljenih 17,3 odstotka žensk) (glej Spahić-Šiljak, 2007).

Očitno je bila pod takšnimi novimi pogoji politična zastopanost v funkciji tistih političnih strank, ki jim je pod plaščem pluralistične demokracije in večstrankarstva uspelo popolnoma izključiti ženske ali jim dodeliti zadnja mesta na volilnih listah in tako še dodatno pripomoči k reafirmaciji tradicionalnih kulturnih vrednot (še stabilnejše postavljanje žensk v zasebno življenje in dodeljevanje nacionalnih vlog tako imenovane »matere nacije, odgovorne za obstoj in nadaljevanje potomstva« (Kesić v Spahić-Šiljak, 2007: 65).

Ženske in volitve leta 1996

Politična zastopanost žensk se ni nič bolj spremenila, saj se je ohranila težnja po zanemarljivo majhnem številu zastopnic na državni ravni oblasti:

- v predstavniki dom parlamenta BiH je prišla le ena ženska, kar je 2,38 odstotka izvoljenih;
- v predstavniki domu parlamenta Federacije BiH je bilo od 140 zastopnikov le sedem žensk, kar je pet odstotkov izvoljenih;
- v parlamentu Republike srbske je sedeže dobilo šest žensk od skupaj 106 mest, kar je 1,89 odstotka izvoljenih.

Upadanje števila predstavnic v najvišjih predstavniških organih BiH je bilo posledica okrepljene aktivnosti žensk v nevladnem sektorju (ob podpori mednarodnih organizacij, na primer OVSE), ki se je ukvarjal z odkrivanjem svojevrstnih mehanizmov za varovanje žensk pred

diskriminacijo glede na spol. Sprejet je bil zakon o tako imenovanih ženskih kvotah kot mehanizem pozitivne diskriminacije in kot zavezujoče načelo političnim strankam, da pri kandidiranju na volilni seznam uvrstijo najmanj 30 odstotkov žensk. Kazalo je, da so s takimi politično zavezujočimi normami (izkušnje pozitivnih sprememb v drugih sodobnih družbah) bosansko-hercegovaške ženske dobile možnost, da se dvignejo nad nacionalno usmerjeno, tradicionalno zaprto in avtoritativno politiko nacionalnih strank, saj so na to kazali rezultati naslednjih volitev.

Ženske in volitve leta 1998

- v predstavniškem domu parlamenta BiH sedi 26 odstotkov žensk;
- predstavniški dom parlamenta Federacije BiH ima 15 odstotkov žensk;
- narodna skupščina Republike srbske ima 22,8 odstotka žensk;
- skupščine kantonov v Federaciji BiH imajo 18,46 odstotka žensk.

Ženske in volitve leta 2000

Z uvedenimi in zavezujočimi ženskimi kvotami v fazi kandidiranja žensk in s pozitivnimi rezultati posledičnih sprememb se je izkazalo, da je bila dosežena neizogibna raven demokratizacije političnega okolja, ki je omogočala novo fazo posodabljanja političnega predstavništva v BiH. Začele so se spremembe volilnega sistema za leto 2000 z uvedbo modela odprtih volilnih list in s tem možnost razvoja demokratične oblike volitev najboljših kandidatov. S tem bi se dodatno demokratizirala celotna politična javnost in politične stranke kot nosilci volilnega procesa.

Vendar so rezultati teh volitev in zmanjšano število izvoljenih ženskih predstavnic pokazali, da ženske v tradicionalno usmerjenem bosanskem okolju težko dobijo podporo tako samih žensk kot tudi preostale volilne javnosti. Čeprav ženske ostajajo v strukturi političnega zastopanja, je razlika v številu njihovih predstavnic rezultat izrazite marginalizacije žensk v vrhu piramidalne strukture politične moči in odločanja:

- v predstavniškem domu parlamenta BiH sedita samo dve ženski, kar je 4,76 odstotka;
- v predstavniški dom parlamenta Federacije BiH je bilo izvoljenih 24 žensk, kar je 17,4 odstotka;
- narodna skupščina Republike srbske ima 14 žensk ali 14,86 odstotka.

Ženske in parlamentarne volitve leta 2006

- v predstavniškem domu parlamenta BiH sedi šest žensk ali 14,28 odstotka;
- predstavniški dom parlamenta Federacije BiH ima 21 žensk ali 21,42 odstotka;
- narodna skupščina Republike srbske ima 17 žensk oziroma 20,48 odstotka;
- skupščine kantonov v Federaciji BiH imajo 44 žensk ali 15,22 odstotka, kar je precej manj kot leta 2002 (21,9 odstotka). Največji ženskih predstavnic (35) ima sarajevski kanton z 12,11 odstotnim deležem.

Izidi teh volitev so potrdili na začetku omenjeno tezo, da je v BiH raven demokratizacije še vedno nizka, predvsem v političnih strankah, kar onemogoča demokratične rezultate političnega zastopanja, značilne za sodobne demokratične države.

Znova se potrjuje nedemokratično pravilo, da politično-strankarska vodstva žensk ne obravnavajo kot enakopravne in enako spoštovane politične subjekte, temveč pod pritiskom med-

narodne skupnosti in (ženskega) nevladnega sektorja le delno izpolnjujejo predpisane standarde in načela, hkrati pa doživljajo politično zastopanost žensk kot svojevrsten »dekor in breme«.

Brez namere sklepanja in posploševanja: paradoksi in morebitne rešitve

Ali niso zgoraj navedeni delni podatki o politični zastopanosti žensk v postdaytonski politični stvarnosti BiH indikacija, da gre pri zdajšnjem aktualiziranju modelov zaprtih list za politično reafirmacijo posameznih strankarskih voditeljev in nacionalnih elit kot varuhov demokracije ter pravic in svobode žensk? V resnici so le promotorji novega strankarsko-totalitarnega vpliva, pod katerim bodo tudi v prihodnje ženske le deklarativno enakopravne, v resnici pa politično marginalizirane. Gre za odprto politično instrumentalizacijo žensk in politično licemerstvo⁶ posameznih strankarskih voditeljev, ker:

- možnost, da se z zaprtimi volilnimi listami poveča število žensk v predstavniških organih, obstaja le v teoriji, saj ni nadzornih mehanizmov, ki bi enakopravno dodelili mandate kandidatkam, ki so bile izvoljene na volilnih listah; ni zanemarljivo dejstvo, da je največja vrednost sodobne demokracije, enake možnosti vseh kandidatov z volilnih list, v rokah političnih voditeljev in odvisna od njihove samovolje;
- z zaprtimi listami ne bi avtomatično povečali udeležbe žensk v predstavniških organih. Podatki namreč kažejo, da ženske same ne volijo žensk; v nasprotnem primeru bi nekaj več kot 50 odstotkov volivk izvolilo vseh 30 odstotkov kandidat, ki jih zahtevajo strankarske liste;
- je izkazana skrb za večje sodelovanje žensk v parlamentih in skupščinah bolj trkanje »na stranska vrata« (s posredovanjem žensk), da bi mandate dodelili »poslušnim« strankarskim kadrom;
- bi se lahko reklo, da so rezultati bolj indikator močnega patriarhalnega modela, v katerem volivke najprej sprejemajo podrejenost najbližjim – očetu, bratu, možu, sinu – in pozneje še vpliv moške politično-strankarske avtoritete;
- politična stranke premalo spodbujajo in motivirajo ženske za vključevanje v politično življenje BiH; notranja organiziranost strank ni dovolj odprta za imenovanje in izvolitev žensk na vodstvene položaje; zdaj sta v BiH le dve ženski predsednici političnih strank;
- vladajoče politične stranke s posredovanjem izvoljenih političnih predstavnikov v parlamentih ne izkazujejo svojega zaupanja v enako sposobnost obeh spolov; trenutno ni v ministrskem zboru BiH nobene ministrice;
- je to posledica politično-kulturne dediščine bosanske družbe, ki se ni znatno premaknila od tradicionalnega dojemanja vloge žensk v družbi;
- je notranja politika zasnovana na modelu totalitarnega upravljanja, ki izključuje ženske iz vodstvenih političnih mest; sodobne politične stranke so kot kreatorji politične stvarnosti središče političnega zastopanja in političnega aktivizma; če so take stranke odprte za demokratične spremembe, je realno pričakovati, da spremembe sledijo tudi na drugih ravneh, ker bi le tako dobile novo dimenzijo, ki bi presegala politične okvire.

Brez takšnih demokratičnih procesov je nerealno pričakovati pomembnejše pozitivne spremembe, ki ne bi samo povečale deleža žensk na vseh ravneh politične oblasti in odločanja (s kvotami, odprtimi ali zaprtimi listami), temveč bi tudi omogočile hitrejši demokratičen razvoj celotne družbe.

Ta izkušnja nam dokazuje, da je treba čim prej opustiti politično zastopanje, ki temelji na »pluralistični etno-nacionalni demokraciji« oziroma na »nacionaltotalitarizemih« (Arnautović, 2009: 213–214). Zamenjati bi ga bilo treba z modelom političnega zastopanja suverenih državljanov. Odrpte volilne liste v zdajšnjem sistemu so nedvomno zmanjšale možnost zadostne zastopanosti žensk, kar bi se po mnenju predstavnika Helsinškega komiteja za človekove pravice lahko popravilo tako, da bi se s spremembami zdajšnjega zakona zagotovilo, da se ob razdelitvi dobljenih mandatov enakovredno porazdeli zastopnost političnih predstavnikov.⁷

Kljub temu vse omenjene pobude za spremembo volilnega zakona BiH nimajo prizvoka demokratizacije in urejanja političnih odnosov v BiH, temveč so predvsem v funkciji predhodnih volitev in manipulacije z ženskami.

Če bi se podobni nedemokratski procesi in odnosi v BiH v prihodnjih letih krepili, je jasno, da lahko pričakujemo prenos političnega odločanja s političnega področja v domeno primarno ekonomskih interesnih krogov, kar se bo pokazalo v manjšem zanimanju moških za predstavniške organe in večji zastopanosti žensk v teh organih.

Prevedla Kristina Hoffmann

Literatura

- ARISTOTEL (1975): Politika. Beograd, BIGZ.
- ARNAUTOVIĆ, S. (2009): Politična zastopnost in volilni sistemi v Bosni in Hercegovini v 20. stoletju. Sarajevo, Promocult.
- HEYWOOD, A. (2004): Politika. Beograd, Clio.
- IBRAHIMAGIĆ, O. IN KURTĆEHAJIĆ, S. (2002): Politični sistem Bosne in Hercegovine: učbenik. Sarajevo, Magistrat.
- SPAHIĆ-ŠILJAK, Z. (2007): Ženske, religija in politika. Sarajevo, IMIC, CIPS Univerza v Sarajevu.

(Ne)moč glasu študentov v Bosni in Hercegovini in na Univerzi v Banjaluki

Institucija univerze je ena najstarejših in neprekinjenih pridobitev evropske kulture. Odkar so bili v srednjem veku postavljeni njeni temelji in izobraževalni nameni, se njeno poslanstvo ni dosti spremenilo. Zaradi dogmatičnih kontroverzij rimskokatoliške cerkve je med renesanso in razsvetljenstvom nastala potreba po zaokroženem kritičnem in eksperimentalnem dojemanju sveta. V tistem času so akademiki želeli miren prostor, kjer bi bila univerza svobodna in avtonomna. John Henry Newman v svoji knjigi *The Idea of a University* razloži z bistrostjo intelekta in lepoto jezika svoje prepričanje o cilju izobraževanja (glej Newman, 1854), ki bi po njegovem mnenju moralo stremeti k produciranju generalistov in ne ozkotirnih specialistov. Institucija univerze je tako pripomogla k razvoju inteligence in znanosti, predvsem kritičnega načina razmišljanja in empirične zavesti. Vendar moramo ločiti teorijo in ideje od prakse.

Višje šolstvo v Bosni in Hercegovini sestavlja osem univerz (Univerza v Sarajevu, Univerza v Tuzli, Univerza v Banjaluki, Univerza Džemal Bijedić v Mostarju, Vseučilišče v Mostarju, Univerza v Zahodnem Sarajevu, Univerza v Bihaću in Univerza v Zenici). Vendar pa BiH nima splošnega, vseobsegajočega zakona o višjem šolstvu. V Republiki srbski dve univerzi (Banjaluka in Zahodno Sarajevo) financira ministrstvo za šolstvo in kulturo. Medtem ko banjaluški študentje še vedno čakajo nov zakon o visokem šolstvu, se še vedno izvaja stari zakon. Ta pa pravi, da za financiranje študentov poskrbijo študentje z rednim plačevanjem šolnin. Če hočejo študentje biti aktivni, se morajo financirati sami. Na novo izvoljeni študentski parlament je predlagal člen v novem zakonu, ki bi banjaluškim študentom zagotavljal en odstotek univerzitetnih financ in ministrstvo se je strinjalo s predlogom. Obljub še vedno niso izpolnili.

»Glas študentov je aktivna priložnost za študente, da izrazijo njihovo mnenje in odločajo o načrtovanju, implementiranju in evalvaciji svojih izobraževalnih izkušenj.« (glej Rogers, 2005) Rogers jasno pove, da je to le priložnost. V praksi glasu študentov ni slišati.

¹ Gramsci trdi, da moderni intelektualci niso samo govorniki, ampak odlični praktiki, organizatorji, ki pomagajo ustvariti hegemonijo s pomočjo ideoloških aparatov, kot so šolstvo in mediji. Glej tudi ALTHUSSER, L. (1979): *Lenin and Philosophy and Other Essays*.

Po mnenju profesorjev, staršev ali politikov bi morali biti študentje voditelji družbenih sprememb. Problem njihove nezainteresiranosti bi lahko bil v idejni sferi ali v vsebinskem konceptu (glej Crnomat, 2005). Konstantne izjave politikov v medijih, da so študentje generacije prihodnosti, se zdijo jalove in nesmiselne. Če se politiki ne bo nasprotovalo, bo glas študentov težko ločiti od trenutnih nacionalističnih paradig.

V današnjem kulturnem in družbenem življenju v BiH je nadvlada nacionalizma močna, zaradi česar so prizadeti tudi univerza in študentje. V BiH bi morala biti kultura mladih, kultura študentov, nosilec nasprotovanja dominantni kulturi politike in ideologij, ki se poskušajo obdržati na vrhu na tog, kontroverzen in krčevit način (glej Crnomat, 2005). Drugače se glas študentov ne bo slišal in ne bo priznan.

Dejstvo je, da so na banjaluški univerzi nastale določene pomembne spremembe. Vendar še vedno ne tako drastične, kot so bile spremembe univerz v Zagrebu in Tuzli. Morda je bila ena najbolj drznih sprememb ustanovitev Antikorja, protikorupcijske skupine. Vendar študentje še vedno čakajo nadaljevanje. Problem je naslednji: ko se originalna ideja določene skupine študentov institucionalizira, ta skupina nima več moči.

Veliko ljudi v BiH, od politikov do profesorjev (kar je velikokrat zamenljivo), ne mara sprememb. Še zlasti, če jih predložijo razočarani študentje. A se je treba vprašati: kaj povezuje univerzitetne intelektualce in uradni politični sistem? Intelektualci ne morejo ubežati zviti in nadzorujoči hegemoniji vodilnega razreda. Kar imamo za akademske kroge, je največkrat intelektualna elita političnih konformistov. Dolgo trajajoča ljubezenska zgodba med univerzo in politiki je vidna v dejstvu, da je večina profesorjev članov političnih strank. Študentje pogosto ubesedijo prezir ali občudovanje do tistih profesorjev, ki uspešno vozijo slalom med evropskimi dogmami in nacionalističnimi mantrami. Nekateri profesorji so znani po svojih političnih in družbenih spodrsrljajih, hkrati pa predavajo – bolje rečeno pridigajo – o ekonomski krizi ali mednarodnih odnosih.

Profesorji igrajo pomembno vlogo v življenju študentov in pri njihovih odločitvah. Vsi ljudje so intelektualci, vendar bi lahko rekli, da vsi ljudje v družbi nimajo funkcije intelektualcev. Ko ločujemo intelektualce od neintelektualcev, v resnici govorimo o družbeni funkciji profesionalne kategorije intelektualcev. V mislih imamo smer, v katero teži določena profesionalna aktivnost: proti intelektualni elaboraciji oziroma proti fizičnemu trudu.¹ Glavni dejavnosti univerzitetnih profesorjev sta raziskovanje in poučevanje. Poudarek naj bi bil še posebej na strokovnem raziskovanju, saj so članki tisto, kar profesorje naredi univerzitetne profesorje. Kakršnokoli financiranje kakršnegakoli raziskovanja pa ne obstaja. Univerza v Banjaluki nima dovolj strokovnega osebja, kljub veliki potrebi po novih programih in raziskovanju. Informacij o zaposlenih na banjaluški univerzi je malo, in še te so nedostopne.

To pripelje do naslednjega velikega problema banjaluških študentov – pomanjkanja informacij. Nekatere fakultete nimajo svojih spletnih strani, druge ne priskrbijo pomembnih podatkov o ocenah svojih študentov, na primer o uspešnosti v posameznem semestru. Finančni podatki javne banjaluške univerze so nedostopni, študentje pa ne vedo niti kdo so profesorji niti kakšni so programi in učni načrti.

Kajti študent se ne more upreti ničemur, ne da bi se uprl svojemu znanju (glej AFGES, 1966). Da pa bi se to zgodilo, mora biti podkovan na svojem področju zanimanja. Emancipirani štu-

² Aprila 2008 so študentje banjaluške univerze izvolili tri predstavnike z vseh treh fakultet v študentski parlament. Mandat je trajal dve leti, med izvoljenimi je bila tudi avtorica prispevka. Izvolitev ji je omogočila aplicirati raziskovalno strategijo, imenovano »opazovanje z udeležbo«. Strategija se uporablja na različnih področjih, še zlasti pri kulturni antropologiji. Njen cilj je seznanitev z določeno skupino oseb in njihovimi navadami.

³ Bodo Weber je naredil doktorat iz sociologije na Univerzi v Hannoveru. Njegova doktorska teza govori o postsocialističnem nacionalizmu in etnični agresiji v postjugoslovanskih družbah. Analizira nacionalistične ideologije, politične sisteme, dinamiko agresije in vojno ekonomijo v devetdesetih letih 20. stoletja. Weber je bil član in urednik časopisa *Perspectives* (Frankfurt am Main), objavil je več člankov in prispevkov o vladah in družbi na Balkanu. Raziskavo o Univerzah v BiH je z donacijo podprla Friedrich Ebert Stiftung.

⁴ Po Althusserju je osnovna funkcija represivnega državnega aparata (predsednik, vlada, policija, sodišča, vojska) delovati v prid vodilnega razreda z agresivno represijo proti vodenemu razreda. Represivni državni aparat je po navadi v rokah vodilnega razreda, saj v večini primerov nadzoruje tudi državno oblast.

dentski parlament je organiziral prvi študentski Plenum.² Glavni problem študentov je bilo dejstvo, da rektorat ni dovolj kakovostno opravil statistike učinkovitosti. Dogovor med študenti in rektoratom je temeljil na analizi študentske uspešnosti. Neučinkovitost univerzitetne administracije in ogroženost oktobrskih izpitnih rokov je študente razjezila. Zahtevali so prenos 15 točk ECTS v naslednji semester. Vodilni predstavniki univerze pa so pokazali zgolj nesposobnost premagovanja študentskih problemov.

Ob koncu študija psihologije so diplomanti in njihovi kolegi šli na ulice, ko jim je bilo razloženo, da ne bodo dobili ustreznih nazivov in diplom. Ponudili so jim možnost nadaljnega študija, ki pa ni še bil potrjen. Pomirili so se šele ob krikih študentov.

Nastaja vzorec, ki narekuje trend študentske aktivnosti le takrat, ko so ogroženi njihovi osebni interesi. Ko pa se zastavijo splošna vprašanja prihodnosti, zaposlitve, bega možganov v tujino, študentski aktivizem ponikne. Študentska gibanja in organizacije bi morali biti moralni in intelektualni kritiki družbe. Boj za pravico (Fight for Right) ostaja razdrobljen, nepovezan in kratkega diha (glej Crnomat, 2005).

V študiju *The Crisis of the Universities in Bosnia and Herzegovina and Prospects of Junior Scholars*, Bodo Weber, mlad znanstvenik z Univerze v Hannoveru, raziskuje korenine študentske apatije. Trdi, da je bil v 70. letih prejšnjega stoletja jugoslovanski študentski aktivizem na visoki ravni zaradi političnega kotla znotraj in zunaj meja države. Zatiuralen režim je dovoljeval plodna tla za spremembe in dialektiko.³ Študentski hipiji so hoteli svobodno univerzo. Ekonomska kriza v osemdesetih pa je univerzo finančno oslabilila. Ni bilo denarja za raziskovanje,

povišalo pa se je število študentov, saj je režim hotel zatreti mladino tako, da jim je podaljšal obdobje do zaposlitve. Žal so dogodki devetdesetih let pustili neizbrisne posledice po celi regiji. Zato imajo študentje na začetku 21. stoletja dober razlog za stagnacijo. Navadili so se je od svojih predhodnikov.

Videti je, kot da bi prejšnje generacije zgolj preložile odgovornost na generacije prihodnosti. Podobno velja pri študentih. Njihova vloga je le prehodna, le vaja za njihovo končno vlogo konservativnega kolesca v mehanizmu kapitalistične družbe. Biti študent je vrsta iniciacije, ki pomeni popolno izolacijo od zgodovinske, individualne in družbene realnosti. Študent živi dvojno življenje, razpeto med trenutnim statusom in prihodnostjo, v katero bo neprijetno vržen. Medtem pa mu njegova shizofrena zavest omogoča umik v njegovo iniciacijsko skupino, kjer pozabi na prihodnost in se sonči v mističnem transu sedanosti, zaščitene pred zgodovino. Zato ni presenetljivo, da se študentje izogibajo resnici svojega položaja, še zlasti ekonomskim težavam: v tem premožnem svetu so še vedno reveži (glej AFGES, 1966).

Popprečen študent o sebi razmišlja kot o samostojnem osebk, vendar je resnica drugačna: priklenjen je na družino ali državo, včasih celo na cerkev. Vendar univerze niso državna lastnina. Država ne bi smela posegati v politiko univerze. Integrirana univerza ne pomeni centralizirane univerze z enim bančnim računom. Ideološki državni aparati prevzamejo določene realnosti, ki

⁵ Marksistično-humanistični časopis, ki je poudarjal pomembnost zgodnjehumanističnih Marxovih spisov in zagovarjal kreativno adaptacijo marksizma v kontekstu jugoslovanske samovlade. Bil je v sporu s klasično marksistično-leninistično interpretacijo komunistične stranke. Praxis in njegovi kontributorji so bili maja in junija 1966 pod nenehno kritiko strankarskih ideologov, na primer zagrebške komunistične stranke in hrvaškega parlamenta.

se kažejo opazovalcu kot oblika specializirane institucije.⁴ Trije glavni ideološki državni aparati so cerkev (sistem različnih verskih skupnosti), šola (sistem različnih javnih in zasebnih šol) in družina. Medtem ko represivni državni aparat deluje po načelu agresije, ideološki državni aparat deluje po načelu ideologije. Čeprav po Althusserju povsem ideološki aparat ne obstaja. Zato aparati šole in družine uporabljajo pretanjene metode kazni, izključitve in selekcije za nadziranje ne samo svojih pastirjev, ampak tudi črede. Vsak študent se boji kazni in izobčenja.

Mi ne bomo utihnili. Mi smo vaša slaba vest. Te sklepne besede podžigajočega pamfleta so postale geslo Bele vrtnice, zelo aktivnega uporniškega gibanja proti Hitlerjevemu režimu. Študentje in profesorji Münchenske univerze so med drugo svetovno vojno napisali sedem takih letakov. Že samo sodelovanje pri tisku in distribuciji je pomenilo hitro obsodbo in še hitrejšo obglavljenje.

Verjetno je bil najbolj osvobajajoč moment dviga jugoslovanske inteligence v šestdesetih letih prejšnjega stoletja filozofsko gibanje Praxis šola,⁵ ki je izhajalo iz Zagreba in Beograda. Študentje so ustanovili časopis Praxis, ki je pozneje imel vlogo pri spreminjanju državne politike. Sedanja atmosfera banjaluške univerze ne bi mogla biti slabša. Kritična izobrazba je zelo nujna in prvi korak do nje je ustanovitev podtalnega časopisa s provokativnimi prispevki, ki bodo zbudili zaspane študente.

Absurdno bi bilo, da bi od kogarkoli zahtevali, naj žrtvuje življenje za višje ideale, vendar pa bi bilo tudi čakanje na uporniške grafito bolonjskih študentov precej neumno.

Prevedla Kristina Hoffmann

Literatura

- AFGES (1966): On the Poverty of Student Life Considered in Its Economic, Political, Psychological, Sexual, and Especially Intellectual Aspects, with a Modest Proposal for Doing Away With It. Strasbourg, Members of the Situationist International and students of Strasbourg University, A Student pamphlet.
- ALTHUSSER, L. (1979): *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Monthly Review Press.
- CRNOMAT, D. (2005): Neko se historijski poigrava sa nama. Novi Pogledi, Časopis asocijacije alumini centra za postdiplomske studije univerziteta u Sarajevu VI.
- DOUGLAS, J. D. (1976): *Investigative Social Research*. Beverly Hills, Sage Publications.
- GRAMSCI, A. (1971): *Selection from Prison Notebooks*. London, Lawrence & Wishart.
- ROGERS, A. (2005): *Student voice: Bridges to learning*. Seattle, University of Washington.
- NEWMAN, J. H. (1996): *The Idea of A University, Rethinking the Western Tradition*. Yale University Press.
- WEBER, B. (2007): *The crisis of the Universities in Bosnia and Herzegovina and the prospects of junior scholars*. Sarajevo.

BOSANSKE KULTURE

Med kolektivnim spominom in političnim delovanjem: jugonostalgija v Bosni in Hercegovini¹

Mapiranje jugonostalgije

»Kdor v Bosni in Hercegovini danes ni nostalgičen, ni normalen!«

Predsednik Zveze Društev J. B. Tito v Bosni in Hercegovini
Zlatko Dukić.²

Dvajset let po padcu berlinskega zidu se ponuja odlična priložnost za premislek o nedavni preteklosti: ni predaleč, da bi nam dovolila pozabo, a hkrati ni preblizu, da bi zameglila kritično presojo. Nostalgija po tistih časih je nedvomno eden najbolj nepričakovanih družbenih fenomenov nemirne postsocialistične tranzicije. Še zlasti močno jo je zaznati v državah, kjer sta prihajajoča svoboda in demokracija v resnici pomenili vojno, opustošenje in revščino. Bosna je značilen primer države, kjer se stvari ne bi mogle zgoditi bolj narobe, kot se dejansko so; zato ni presenečenje, da je nostalgija po socialističnih časih tako močna in razširjena.

Kako, zakaj, kdo in s kakšnimi motivi – to so, na kratko, temeljna vprašanja tega članka. Moj namen je raziskati posebnosti jugonostalgije v Bosni: kdo so njeni akterji in zakaj; kateri so njeni značilni elementi, ki jih ne moremo najti drugod, in kateri so tisti skupni; kako je organizirana: je formalna in institucionalizirana, ali je neformalna in spontana; in končno, kakšne so ambicije, dosegi in, če sploh, konkretni cilji emancipatorne jugonostalgije v tej z vojno razkosani državi?

Ta študija je del mojega potekajočega projekta raziskati nostalgijo po socializmu. Ta se je pojavila v različnih nekdanjih socialističnih državah v raznolikih oblikah in intenzitetah, v med seboj zelo različnih skupinah in generacijah in je bila uporabljena za različne namene, ki pa navsezadnje govorijo isto stvar: prej je vse bilo boljše. Pri svojem raziskovanju prepletam različne kvalitativne metode, diskurzivno analizo, opazovanje z udeležbo, line-tracing, analizo

¹ Pričujoči članek bo objavljen v zborniku, ki ima delovni naslov *Građanske i negrađanske vrijednosti u Bosni i Hercegovini – stanje nakon Dayton* (ur. Ola Listhaug in Sabrina P. Ramet) pri zagrebški založbi Alinea. Članek je objavljen z dovoljenjem založnika in urednice ter urednika.

² V intervjuju, 19. avgust 2009. Dukić je tudi novinar in pisatelj. Zaposlen je na kantonalnem ministrstvu za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. Eden njegovih romanov ima naslov *Maršal ve za to?* (Zna li ovo Maršal; Tuzla: Narodna i univerzitetska biblioteka, 2000).

³ Moram omeniti, da mi je večina ljudi, s katerimi sem govoril in jim predstavil raziskavo, prijazno ponudila pomoč in v katarzi začela razlagati *tiste čase*, kazala slike iz drugih sob, predvajala partizanske pesmi in Titove govore.

⁴ Za obširnejši teoretski premislek tega pristopa glej *Titostalgija: študija nostalgije po Josipu Brozu* (Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008). Celotna verzija besedila je dostopna na spletu prek <http://mediawatch.mirovni-institut.si/eng/mw20.html>.

vizualnega gradiva, primerjavo javnomnenjskih raziskav itd. Te metode so bile uporabljene tudi v tej študiji. Zbiram gradiva, podatke, primere, poročila, članke, posnetke izjav, spominke, prepise vtisov v knjigah gostov in majice; že več kot deset let črпам informacije iz raznolikih virov, največ pa sem jih zbral na raziskovalnih potovanjih v letu 2008 (pet v obeh entitetah in distriktu Brčko) in z intenzivnim terenskim delom v avgustu in septembru 2009.³ K omenjenim in drugim fenomenom sem metodološko pristopil iz dveh idealnotipskih perspektiv: »od zgoraj navzdol«, tj. iz perspektive (materializiranih) diskurzov

določenih skupin in posameznikov ter njihove nostalgичne produkcije (na kratko, to je »kultura nostalgije«); ter »od spodaj navzgor«, tj. iz perspektive, ki razkriva prepričanja ljudi in njihove mentalitetne vzorce boljših preteklih časov (»nostalgичna kultura«). V realnosti sta seveda obe perspektivi vedno soobstoječi in medsebojno prepleteni: nanašata se druga na drugo.⁴

Nostalgija se ponavadi razume kot intimna in neškodljiva emocija, ki se sklene v sebi, kot grenko-sladka dnevna sanjarija, ki nima skoraj nikakršnih političnih in družbenih konsekvenc. Enako je z jugonostalgijo, ki je najpogosteje opisovana v vrsti senzacionalističnih reportaž v dnevnih medijih ali v obsodbah njenih političnih nasprotnikov; precej manj pa jo ustrezno analizirajo družboslovci. Presenetljiva je razlika med popularnim razumevanjem in kritičnimi študijami jugonostalgije: šele v zadnjih nekaj letih so bile objavljene tehtne analize in resne razprave.

Na splošno obstajata dva glavna pogleda na nostalgijo. Prvega bi lahko označili kot »esencialističnega«: nostalgijo razlaga kot prijeten spomin na boljše čase, ki so se dejansko zgodili. V tej perspektivi je nekdo lahko nostalgичen le za minulimi časi, stvarmi in ljudmi, itd., ki jih je doživel, imel ali poznal. Za Freda Davisa, avtorja sociološke klasike o nostalgiji, mora ta vključevati prvoosebno spominjanje tistih časov: »preteklost kot objekt nostalgije mora biti nekako bolj osebno doživeta preteklost kot pa izpeljana le na primer iz kronik, almanahov, zgodovinskih knjig, spominskih plošč ali legend« (Davis, 1979: 8). V nasprotnem pogledu, ki ga lahko imenujemo »dekonstruktivistični«, se nostalgija kaže kot le eden številnih vzporednih in konkurenčnih diskurzov sodobne kulture, ki si ga lahko prisvojimo, najdemo, reinterpreteramo in prikrojimo tako kot kateregakoli drugega. Z besedami Susan Stewart, »preteklost, ki jo išče, nikoli ni obstajala drugače kot narativ« (Stewart, 2003: 23). Ta pogled se nanaša na primere – tako pogoste danes –, ko so ljudje nostalgичni, čeprav v resnici niso živeli v tej »nostalgizirani« preteklosti ali poznali teh ljudi. Na kratko: nostalgija ni le prijetno spominjanje tega, kako je bilo, temveč tudi – ali predvsem, če zavzamem radikalnejše stališče – zgodba o tem, kako ni nikoli bilo, a si zdaj želimo, da bi bilo. Tako ali drugače, strinjam se z Malcolmom Chasom, da je »temelj nostalgij« »nostalgija za preteklostjo, ki sama ni bila nostalgичna: preteklost, ki je osvobodjena izkoriščanja, konflikta in nestanovitnosti« (Chase, 1989: 133).

V tem članku me najbolj zanima emancipatorna nostalgija v današnji Bosni. Preden jo predstavim in analiziram, bi rad omenil še druge klasifikacije nostalgije. Lahko je restorativna (»zada si znova zgraditi izgubljeni dom in zakrpati luknje v spominu«) ali reflektivna (temelji na »hrepenenju in izgubi, nepopolnem procesu spominjanja« (Boym, 2001: 41)). V zastavitvi Georgea Simmla lahko osebno in kolektivno razumemo kot dvojno potrebo človeka po konformnosti in razlikovanju, po kolektivnosti in individualnosti. Pripadniki družbe si seveda delijo skupne spomine oziroma nostalgijo za nekaterimi preteklimi dogodki, a hkrati vsak od njih ohranja tudi osebne, intimne in ekscentrične spomine, ki so samo njegovi oziroma njeni.

Nostalgija je lahko tudi neinstrumentalna (brez kakršnihkoli širših ambicij – zgolj intimno hrepenenje po čudoviti preteklosti) ali instrumentalna (premišljeno ustvarjena ali izzvana iz pragmatičnih razlogov). Lahko je mimetična (oprijema se preteklosti, kot je nekoč bila, je resnobra in jo želi obnoviti) ali satirična (je šala, ironija ali parodija preteklosti, ki pa vseeno do nje ohranja naklonjen odnos). Kot temelj vseh nostalgijčnih sanjarij pa prepoznavam utopijo, (ne)zavedno željo in iskanje boljšega sveta, kot je obstoječi. Najkrajša definicija nostalgije bi po mojem mnenju lahko bila »retrospektivna utopija«. Susan Stewart piše, da si »nostalgija nadeva prepoznavno utopični obraz, obraz, ki se obrača k prihodnji preteklosti, k preteklosti, ki ima zgolj ideološko realnost« (Stewart, 2003: 23), medtem ko Boym piše o »utopičnih dimenzijah« nostalgije, »ki sestojijo iz preizkušanja drugih možnosti in neizpolnjenih obljub moderne sreče« (Boym, 2001: 342).

Pasivna jugonostalgija v Bosni in Hercegovini

»Če bi bilo mogoče, da bi On vstal od mrtvih, bi sam takoj umrl.«

Brivec iz vzhodne Bosne, avgust 2009

Da bi razložili nostalgijo v določenem družbenem okolju, je pomembnejše razumeti trenutni položaj kot pa preteklost: nostalgija vedno govori bolj o tem, kaj je narobe danes, kot o tem, da so bili pretekli časi popolni. Družbeni, politični, religijski, ekonomski in kulturni položaj sodobne postdaytonske Bosne in Hercegovine in primerjava podatkov s predvojnimi obdobji in primerljivimi državami si zasluži posebno obravnavo. Pričujoči članek se ukvarja z mnenji ljudi, njihovimi čustvi, občutji in družbenimi konsekvencami, ki jih lahko pripišemo nostalgiji in so v odnosu s temi objektivnimi dejavniki ali ne.

Nostalgijo v Bosni lahko razložimo s prej omenjenimi klasifikacijami, vendar me na tem mestu najbolj zanima njen družbeni in politični angažma: je zgolj pasivna, intimna ali tudi dejavna in politična? Kot je bilo že rečeno, zaradi analitičnih razlogov bi uporabil weberjanske idealne tipe za razlikovanje pasivne, asocialne in apolitične nostalgije ter dejavne, emancipatorne nostalgije, ki aktivno sodeluje v sodobnih družbeno-političnih dogajanjih. Pasivna nostalgija je bolj kontemplativna, sentimentalna, zaprta vase, samopomiljujoča, »životari na ruševinah, patini časa in zgodovine, v sanjah o drugem prostoru in času« (Ibid.: 41), nima drugih ambicij, kot da pestuje spomine na superiorno preteklost. Podpira širok razpon komercialne nostalgije, kot je celotna industrija spominkov, starin in nostalgijčnega turizma. Emancipatorna nostalgija na drugi strani kritizira sedanost, stopa v bran preteklega, sanja o boljši prihodnosti in si zanjo aktivno prizadeva – seveda na podlagi idealizirane dediščine preteklosti. V resničnem življenju lahko oba tipa zaznam v istem nostalgijčnem fenomenu. Ko posamezen stopi v ospredje, ga lahko klasificiram kot bolj pasivnega ali bolj emancipatornega in aktivnega. Obisk enega številnih nostalgijčnih dogodkov ali prikazovanje Titove slike na javnem prostoru je lahko hkrati sentimentalno vračanje k tistim čudovitim časom, ali odločno stališče v zdajšnjem političnem položaju. Toda nekatere dejavnosti nostalgikov so brez dvoma zelo politične, kot je predlog zakona za prepoved fašističnih organizacij in simbolov v Bosni. O tej vrsti aktivne in politično angažirane nostalgije bo tekla beseda v tretjem delu članka.

Pasivna nostalgija v Bosni ima veliko značilnosti. Veliko ulic in trgov je ohranilo Titovo ime in imena drugih partizanskih herojev, vojaških enot in žrtev fašizma. Nad Prokoškim jezerom

⁵ Nekateri drugi so bili umaknjeni ali spremenjeni, kot tisti nad Mostarjem z obrisom mosta in posvetilom *BiH, volimo te* namesto *Tito, volimo te*.

⁶ Paznika sem prosil za fotografiranje, a iz očitnih razlogov je to v zaporu prepovedano.

⁷ Glej fotografije na njegovi uradni strani: www.zeljkokomsic.ba/ba/stream.php?kat=133.

⁸ Ob odprtju leta 2006 so bili natakari oblečeni v uniforme pionirkov.

⁹ Kot so *Tovariš Tito, urni se med nas, ljubijo te Srbi, Hrvati in Muslimani. Kradel si, a tudi z nami delil. Ti novi samo kradejo in nam nič ne dajo*, ali *Tovariš Tito, urni se med nas! (Ne, ni ga denarja na svetu.)*.

¹⁰ Izbor slik na steklu pri uličnem prodajalcu v Sarajevu je vključeval simbole Bosne, grba Manchester Uniteda, Barcelone in drugih nogometnih klubov, Ferrarija, in seveda portrete Cheja in Tita.

v bližini Fojnice še vedno stoji velikanski napis Tito, sestavljen iz kamnov.⁵ Relikte iz nekdanje Jugoslavije v obliki spominkov, priznanj, Titovih fotografij, slik, papirnatih zastav SFRJ lahko vidimo na javnih in zasebnih prostorih po državi, od brivnic do odvetniških pisarn, od mehaničnih delavnic do špecerij, od pisarne v zaporu v zahodni Bosni⁶ do pisarne Željka Komšića⁷ (hrvaškega člana predsedstva Bosne in Hercegovine; socialnega demokrata), da ne omenjamo zasebnih domov. Nostalgične elemente lahko opazimo na oblačilih, ki jih nosi pretežno mlajša generacija: na majicah, značkah, našitkih, šalih, kapah itd.

Nostalgija prodaja; tako lahko povzamem komercialno rabo nostalgije – ali celo zlorabo, bi dodali kritiki. Sklicevanje na prejšnje čase je pogosto v oglaševanju in potrošniški kulturi, na primer z imeni, logotipi in dizajnom delavnic in trgovin (avtopralnica Nostalgija v Lončarih, trgovina Red Star Sport v Brčkem itd.). Nekateri bari in restavracije se imenujejo po Titu: Caffé Tito je eno najbolj priljubljenih zbirališč za mladino v Sarajevu (Velikonja, 2008: 53–54). Vhod v igralnico in gostinski lokal Marshal v Bihaću je okrašen z veliko sliko Tita in pozdravom Dobrodošao, predsedniče! V bližini blagajne, biljardnih miz in druge igralniške opreme je bizarna instalacija, naslovljena Goli otok, po razvpitem jugoslovanskem delovnem taborišču.⁸

Restavracija Drug Tito v Tuzli je prav tako lepo okrašena, ponuja običajno lokalno hrano, z izjemo po navadi velike porcije čevapčičev, ki se imenuje Partizanka. Obrat s hitro prehrano Marshal v Drvarju in Caffé Maršal v Jajcu so pred kratkim zaprli, medtem ko v smučarskem središču Bjelašnica lahko obiščemo Hotel Maršal. Zanimiva je tudi oprema bara Rijad v Tuzli: čeprav je imenovan po prestolnici Savdske Arabije in poln puščavske motivike (vključno z napol zakritim obrazom čednega arabskega dekleta), lahko opazimo tudi slike Tita v bleščečem okvirju, ki so izobešene v osrednjem delu bara pri blagajni. Nekateri samostojni podjetniki in športni klubi za namene lastnega oglaševanja izdajajo koledarje s slikami Tita. V vseh omenjenih primerih lahko doživimo »zapleteno razmerje žalovanja, potrošništva in mrež ekonomije, ki se spletajo okoli zgodovinskih dogodkov« (Sturken, 2007: 4).

To drži prav tako za replike ali nove izdelke z motivi iz stare Juge, ki se prodajajo v trgovinah s spominki, na boljših sejmi, starinarnicah, stojnicah v mestnih središčih in celo na internetu (značke, kipci Tita, zastave, lesorezi, osvežilci zraka za avto, magneti, pepelniki, vžigalice, vžigalniki, obeski za ključke s Titom, celo Jovanko, in jugoslovanskim grbom, mali krožniki, skodelice, blazinice in drugi okraski). Ti predmeti pogosto vključujejo znane Titove citate ali priljubljene izjave drugih ljudi o njem.⁹

Najpogosteje se ti predmeti prodajajo kot del celotne, popolnoma neselektivne ponudbe: skupaj s slikami znanih nogometašev, popzvezd, turističnih atrakcij, erotičnih ali zabavnih podob, ljudske umetnosti ter celo religioznih in nacional(istič)nih simbolov.¹⁰ Nostalgija seveda velikokrat pomaga pri prodaji še česa drugega kot zgolj čaščenja preteklosti. Za primer: na koncu dvostranskega letaka o Titovi jami v Drvarju je oglas za okoliške sadne izdelke, ki so na voljo turistom v tej regiji. Marshal Bar v Drvarju je hkrati igralnica. Ime mednarodne kolesarske dirke v Sarajevu, ki poteka sredi avgusta, Downtown Sarajevo – Das ist Valter citira priljubljene

no partizansko televizijsko serijo iz 70. let Valter brani Sarajevo (eden Titovih psevdonimov je bil tudi Valter).

Nostalgичni turizem se počasi razvija na nekaterih pomembnih zgodovinskih mestih, kot so Jajce, Drvar, Jablanica in Bihać, kjer so odprti (ali bodo) prenovljeni muzeji: na razglednicah in vstopnicah so podoba Tita partizana in njegove slavne izjave (kot je Ranjencev ne smemo pustiti!). V zadnjih 17 letih vsi štirje muzeji doživljajo žalostno usodo: bili so opustošeni, izropani, nekateri v prvih mesecih vojne celo požgani. Šele v zadnjih letih so bili prenovljeni in odprti za javnost s pomočjo lokalnih ali državnih oblasti (Jablanica, Bihać), drugi s pomočjo lokalnih entuziastov (Drvar, Jajce), ki so jih podprle antifašistične in nostalgичne skupine iz vseh delov nekdanje Jugoslavije in tuje fundacije. Ker je bila večina predmetov ukradenih, imajo muzeji težave z razstavljanjem originalnih primerkov. Obiskovalci so, kot pravijo kuratorji, večinoma slovenski turisti, bosanski izseljenci in okoliški prebivalci. Razstave muzeja v Jablanici vključujejo bitko na Neretvi, rekonstrukcijo kmečke hiše in razstavo o nedavni vojni. Muzej v Jajcu o II. zasedanju Avnoja so rekonstruirali štirje entuziasti različnih narodnosti¹¹ brez vsakršne institucionalne podpore, s svojim delom in donacijami iz vseh delov nekdanje Jugoslavije (predvsem iz Slovenije). Uspelo jim je in muzej so znova odprli leta 2008, ob 65. obletnici II. zasedanja. Njihov cilj je poustvariti dejansko stanje, v nasprotju s podobnimi muzeji v Kozari in Jablanici, kjer je bila partizanska dediščina povezana – z dodanimi deli razstav – z zadnjo vojno v letih 1992–1995, ki podpira posamezno stran (srbsko ali bošnjaško-hrvaško).¹² Na dvorišču pred muzejem se danes srečujejo lokalni titoisti. Spominski muzej v Drvarju se imenuje 25. maj 1944, ponovno je bil odprt maja 2008, prav tako ob 65. obletnici Avnoja s pomočjo (večinoma tujih) donacij.¹³ Muzej v Bihaću o I. zasedanju Avnoja se gradi in bo odprt kmalu. Za razumevanje tovrstnih fenomenov se je Frederic Jameson skliceval na Ernsta Blocha, ki »nas je že opomnil, da je industrija turizma tudi že slutnja Utopije« (Jameson, 2005: 252).

Toda po mojem mnenju so najpomembnejše nostalgичne referenčne na socialistične čase v mentaliteti, popularnih prepričanjih in notranji ureditvi hiš. Veliko gospodinjev ima sliko Tita ali drug relikv iz tistih časov na vidnem mestu v domovih ali vrtovih. Sklicevanje na Jugoslavijo in Tita je pogosto v frazah in vsakdanji komunikaciji, kot Pri Titu! (»Tita mi!«), On je car! (»On je Tito!«), obnaša se kot pokojni Tito (»k'o rehmerti Tito!«),¹⁴ ali celo v šalah, ki povečujejo njegovo dobo in vlogo.¹⁵ V grafutih nastopa kot sinonim za osvoboditelja, (recimo Sefer je bosanski Tito – BPS SH).¹⁶ Na dan njegove smrti je samooklicana raja objavila časopisne osmrtnice z njegovo fotografijo, zahvalami in izjavami, kot je Še vedno si naš Predsednik!

Nostalgичni kraji pri obiskovalcih sprožajo izražanje njihovih občutkov do preteklosti. Nekateri vgravirajo svoja imena v spomenike, recimo Džana – Titov pionir v novo kočo Titove jame v Drvarju. Zelo zanimive so v tem pogledu knjige obiskovalcev, v katerih so na eni strani zapisane letargične sanjarije o tem, kako je vse bilo popolno,¹⁷ in na drugi kritike današnjega

¹¹ Na začetku vojne je eden izmed njih, da bi jih rešil, zakopal nekaj predmetov na vrtu; nekaj drugih so rešili frančiškani iz bližnjega samostana.

¹² Intervju s članom Društva JBT iz Jajca in muzejskim kuratorjem, 21. avgust 2009.

¹³ Koče v Titovi jami so bile požgane in dve tretjini predmetov ukradenih. Nekateri so pozneje zasledili celo v Kanadi, na internetni strani trgovine z antikvitetami. Intervju s kuratorjem, 22. avgust 2009.

¹⁴ Kot pravijo tudi tisti, ki ga sovražijo: *Jebo te Tito! ali Jebem ti Tita!*

¹⁵ Kot je *Tovariš Tito, zašli smo z tvoje poti in zdaj nas vsi zafrkavajo!*

¹⁶ Sefer Halilović je bil med zadnjo vojno med poveljniki federalne vojske, po njej pa je ustanovil stranko BPS (Bosansko-hercegovačka patriotska stranka BPS-Sefer Halilović).

¹⁷ Tu je nekaj primerov. V muzeju v Jablanici: *Poljub Titu, radi te imamo... Za vedno v naših srcih.* (9. junij 2009); v muzeju v Drvarju: *Nihče nam ne more vzeti naših spominov* (21. junij 2009) in *Na dolga leta, Tito!* (19. avgust 2009); v muzeju v Jajcu: *Lepo je bilo, ko smo bili tvoji pionirji.* (7. avgust 2009), *Živimo v upanju, da se bo nekoč rodil tvoj naslednik, dovolj dober, da bo hodil po tvojih poteh. Tito, radi te imamo.* (23. julij 2009), in *Če bi se le bratstvo in enotnost lahko urnila* (27. julij 2009).

¹⁸ Spet nekaj primerov. V muzeju v Jajcu beremo: *Zakaj si odšel, Tito? Bilo bi, kot je bilo.* (19. avgust 2009), *Naredimo spet tako kot je bilo v Titovi Jugoslaviji, da bo vse kot je bilo nekoč. Na dolga leta, SFRJ!* (29. november 2008), *Neomajni na Titovi poti smo bliže uresničtvi naše levičarske zamisli o ureditvi države in družbe kot celote* (30. november 2008), *Le pojdite naprej, socializem se bo vrnil!* (25. julij 2009) in *Na starih poteh Avnoja do novih integracij!* (2. avgust 2009); v muzeju v Jablanici *Bili smo in smo za Bosno* (14. avgust 2009), *Nikoli ne smemo pozabiti, kaj se je zgodilo v BiH. Zato smo pripeljali najina sinova Mahirja (14 let) in Vedada (7 let), da bosta lahko tudi onadva pokazala to svojim otrokom.* (5. avgust 2009); v muzeju v Drvarju *Ne smemo pozabiti!* (18. avgust 2009) in *Hvala za vašo pomoč pri ohranjanju zgodovine.* (15. avgust 2009).

¹⁹ Naletel sem na zgolj eno empirično študijo gimnazijcev iz Republike srbske, ki je pokazala, da med današnjimi in preteklimi političnimi osebnostmi najbolj spoštujejo Tita (5,6 %) – a takoj za njim najdemo Radovana Karadžića in Dražo Mihajlovića (3,3 in 2,4 %). Tita spoštujejo bolj otroci iz mešanih zakonov (13,9 %) kot otroci staršev iste narodnosti (4,5 %). Glej Čekrljija, Đorđe, Turjačanin, Vladimir in Puhalo, Srđan (2004): *Društvene orijentacije mladih*. Banja Luka: NIBPNP, predvsem 49–51.

²⁰ Slavko Đukić iz Travnika, intervju 8. septembra 2009.

²¹ Podobno je v Međugorju, kjer najbolj predani verniki vzamejo domov kamne s »svetega« griča.

²² Intervju, 16. avgust 2009.

položaja in pozivi k politični spremembi – na podlagi jugoslovanske izkušnje, seveda.¹⁸ V Bosni in Hercegovini žal ni raziskav javnega mnenja (kot na Hrvaškem in v Sloveniji), ki bi ugotavljale, kako ljudje danes vrednotijo tiste čase, Tita, socializem itd.¹⁹

Oboževanje Tita lahko razumem kot popularno religioznost, ki mu pripisuje mitološke poteze in ga upodablja v nadnaravnem okviru. Tito, državljan sveta, je prišel iz pripovedke, živel z nami v blaginji, potem pa se vrnil nazaj v pripovedko, je pojasnil predsednik enega izmed društev JBT.²⁰ Med mojim obiskom enega teh društev je članica, gospa pri sedemdesetih, ljubkovala Titov kip in ponavljala: Naš dragi Tito, naš ljubljeni Tito... Med terenskim delom na enem izmed nostalgičnih krajev sem opazil, kako je mladenič zgodnjih dvajsetih iz družine bosanskih izseljencev, ki je prišla obiskat svoj nekdanji dom, izbral štiri kamne, za vsakega člana družine po enega, in jih odnesel v avto (skupaj z ducatom drugih spomenikov, ki so jih kupili).²¹ V tradicionalno levičarski vasi v vzhodni Bosni je tamkajšnji titoist obnovil in postavil velikanski kovinski doprsni kip Tita na svoj vrt poleg lokalne ceste, ki vodi na pokopališče. Veliko mimoidočih položi tja rože, molijo in prekrižajo se, preden nadaljujejo svojo pot, da bi obiskali preminule sorodnike. Kuratorka muzeja v Jablanici mi je povedala, da se je velikokrat zgodilo, da se je avtobus katoliških romarjev na poti iz oziroma v Međugorje ustavil tam, nekateri so obiskali muzej, ženske so gledale veliko sliko Tita, se prekrižale in jokale.²²

Večino teh značilnosti pasivne nostalgije ali z besedami Andreasa Huyssena »nostalgije obupa« (Huyssen, 1995: 47) lahko opazimo tudi v drugih delih nekdanje Jugoslavije. To je oblika fascinacije s preteklostjo, ki se ne more več vrniti: je retrospektivna, regresivna in eskapistična ne glede na raven (individualna – kolektivna), cilj (instrumentalni – neinstrumentalni), ali način pojavljanja (mimetičen – satiričen). Kot taka nima nikakršne ambicije, da bi se soočila s trenutnim položajem ali ga celo premagala.

Emancipatorna jugonostalgija v Bosni in Hercegovini

Če obstaja nebo,
je On šel tja,
da bi nam prinesel zvezde.
Tu ljudje čakajo Nanj,
zbrani okoli časa,
ki spominja Nanj.

Sonce vzhaja in pravi,
da je Njega srečalo na poti
skozi veke vekov,
tu z nami čaka Nanj
šteje leta in dneve,
ki bodo prišli nekoč.

Citat iz pesmi *Buduća doba* beograjskega pesnika Velimirja Miloševića, zapisan na članski izkaznici Društva JBT v Banjaluki.

Pasivna nostalgija je fatalistična, brezperspektivna, melanholična, celo melodramatična, medtem ko so glavne značilnosti emancipatorne nostalgije družbena kritika, obramba preteklosti, odprtost zunanjemu svetu (nagovarja tudi širšo javnost, ne samo nostalgikov) in politično delovanje. Na kratko: emancipatorna nostalgija je perspektivna, gleda naprej v boljšo prihodnost, ki je navdahnjena z vizijo boljše preteklosti.

Emancipatorna nostalgija se odvija v veliko aktivnostih, v delovanju različnih skupin in ob različnih priložnostih. Začel bom s spletno stranjo in virtualno Republiko Titoslavijo (www.titoslavija.com), ki jo je 25. maja 2005 postavila v Sarajevu ena številnih protivladnih organizacij Mirovna akcija humanista, ki se zavzema za ponovno uvedbo idej in vizij, za katere se je boril tovariš Tito. V treh letih obstoja je ta država uvedla ustavo, himno (*Druže Tito, mi ti se kunemo, seveda*), zastavo, državljanstvo in potni list, njena prestolnica pa je v srcih njenih državljanov. Društva JBT imajo tudi svoje spletne strani,²³ nostalgijo je opaziti tudi v urbani kulturi: grafiti in podobe street-art nagovarjajo mimoidoče s številnih zidov in javnih objektov v Bosni in Hercegovini.²⁴ Cestni znaki, ki izražajo dobrodoščilo obiskovalcem entitet, so še zlasti tarča napisov, recimo *Živel Tito!* ali samo *Tito*.

Zadnja leta postajajo proslave ob pomembnih dogodkih iz obdobja II. svetovne vojne v Bosni večje in bolje organizirane, na njih se zbirajo udeleženci – aktivni ali pasivni – iz nekdanje Jugoslavije in od drugod. Obletnice v Jajcu, Mrkonjić Gradu, Kozari, Tjentištu, Bihaću, Jablanici in Drvarju spominjajo na tiste iz starih časov s partizanskimi in socialističnimi zastavami, simboli, uniformami, pesmimi, plesi (kozaračko kolo, seveda) in govori. Jajce je 29. novembra 2008 postalo prestolnica SFRJ z delegacijami in obiskovalci iz vseh šestih republik. Na programu 65. obletnice, naslovljene *Dani Avnoja*, je bilo odprtje muzeja, polaganje vencev in rož na partizanske spomenike, in glavni dogodek v kulturnem domu.²⁵ Državne in lokalne oblasti, v katerih prevladujejo nacionalistične stranke, večino teh proslav spregledajo. Edini funkcionar, ki si je »upal« priti v Jajce, je bil Željko Komšić, za kar je bil nagrajen z bučnim aplavzom. Na nekaterih od teh proslav so člani Društev JBT nosili rdeče majice s Titovo sliko, sprevod pa je z zastavami in insignijami korakal skozi bližnje mesto (ob eni od teh priložnosti, julija 2009, smo naredili Travnik rdeč!, je ponosno povedal eden izmed organizatorjev).

²³ Kot so www.drustvojbtsa.co.ba, bogumilbe.blogspot.com/2008/01/drustvo-josip-broz-tito-zenica.html in www.tito-bihac.org.

²⁴ Kot je datum 29. 11. 2006 z rdečo zvezdo in pripisom *Smrt fašizmu, svoboda narodu, JNA z rdečo zvezdo* in obkroženo črko A (torej, ironična aluzija na punk), potem *Mi usi smo Tito, Tito Partija* itd. Tito je tudi glavni lik »grafitarskih bitk« med njegovimi privrženci in nasprotniki: v Mostarju je nekdo k rdečemu grafitu *Tito* dodal s črno *je gej*. Pogosto je njegovo ime, napisano z rdečo, prečrtano s črno barvo.

²⁵ Udeležil sem se tega dvodnevne-ga dogodka, na katerem se je zbralo okoli 5000 ljudi (prvi dan). Slavnostno zborovanje v kulturnem domu je bilo sesetavljeno iz umetniških nastopov in govorov predstavnikov iz vseh šestih republik, vsak od njih je bil bučno pozdravljen. Začelo se je z bosansko himno, Internacionalo in nastopom slovenskega imitatorja Tita, Iva Godničiča. Njegov govor, v katerem je slavil partizansko osvoboditev in socialistična desetletja, je vključeval tudi Titove besede izpred 65 let. Večkrat je bil prekinjen z aplavzi in vzkliki iz občinstva *Živel tovariš Tito*. Slogan, ki je bil večkrat ponovljen, je bil seveda *Smrt fašizmu, svoboda narodu*, vedno mu je sledil dolg aplavz.

²⁶ V Rusiji je nostalgija za močjo, velikostjo in napredkom ZSSR del politične platforme sovjetskih (in celo nacionalističnih, velikoruskih) nostalgikov, medtem ko v Makedoniji obstaja politična stranka Zaveznitvo Titovih levih sil s približno 3500 člani.

²⁷ Dvaintrideset v Republiki srbski in dvajset v federaciji (od teh jih je celo devet v tuzlanskem kantonu). Številna in dejavna so društva tudi na Hrvaškem in v Makedoniji, v preostalih republikah nekdanje Jugoslavije pa je le nekaj društev, ki niso združena v eni organizaciji. Visoki funkcionar enega teh združenj, bosanski Srb, mi je dejal, da načrtujejo »prečkati reko Drino«, kar pomeni opogumljati in podpirati formiranje teh skupin v Srbiji. Vztraja, da se morajo s srbskim nacionalizmom soočiti Srbi sami in ne zunanji kritiki.

²⁸ Največje je društvo v Travniku z 2430 rednimi člani, v Sarajevi 2000, v Tuzli 1748, v Bihaću 1000, v Banjaluki 613, v Jajcu 350 in v Mostarju 250. Večina je bila vzpostavljenih na začetku prejšnjega desetletja, navadno 4. ali 25. maja ali 25. novembra: leta 2002 v Tuzli, Jajcu in Mostarju, leta 2003 v Sarajevu in Travniku, leta 2004 v Banjaluki, leta 2005 v Bihaću, leta 2009 v Bosanski Krupi itd. Njihova generacijska struktura se razlikuje: v nekaterih prevladujejo starejše generacije (60 let in več), kot v Tuzli, Jajcu in Mostarju, medtem ko je v nekaterih drugih veliko mladih ljudi (starih manj kot 30 let), kot v Travniku, kjer je takih 60 odstotkov, a večinoma je starostna struktura uravnotežena (ena tretjina mlajše generacije, ena srednjih let in ena starejših). Po besedah predsednika zveze je 40 odstotkov članov starih manj kot 30 let. V večini Društev JBT je več moških kot žensk, narodnostna struktura pa približno sovпада z narodnostno strukturo lokalnega predela. Tudi njihova družbena provenienca je zelo različna: izhajajo skoraj iz vseh družbenih razredov in poklicnih skupin (upokojenci, študenti, intelektualci, brezposelni in delavci), na splošno pa jih je več iz nižjih razredov. Njihova politična usmeritev je na drugi strani precej homogena: nagibajo se v levo in večinoma volijo socialne demokrate. Nekateri funkcionarji Društev JBT so tudi lokalni voditelji te stranke. Večine

Nostalgija je lahko tudi neposredno in eksplicitno organizirana.²⁶ Dvainštirideset Društev JBT iz Bosne in Hercegovine je od leta 2003 združenih v zvezo, ki ima skupaj približno 20.000 članov in še veliko več simpatizerjev, ki se jim pridružijo pri različnih dejavnostih.²⁷ Vodil sem strukturirane intervjuje s predsedniki in funkcionarji največjih in najdejavnejših društev, ter s predsednikom zveze.²⁸ Večina je dobro organiziranih in strukturiranih, z različnimi komisijami, nadzornimi odbori, predsedniki, finančnimi načrti in razdelanimi programi dejavnosti (z uspehi in neuspehi); nekatera imajo spletne strani, različne komisije (za zgodovino in resnico, za informacije in mednarodno sodelovanje, za oglaševanje, potovanja in družabne dejavnosti, za mladino in šport, kulturo in umetnost, itd.), zборе, glasbene in gledališke skupine itd. Zbirajo knjige, dokumente, predmete in starine iz socialističnih časov, ki bi sicer bile zavržene.²⁹ Njihove pisarne in prostori, ki so bogato okrašeni s socialističnim dekorjem, simboli in zastavami, so pogosto tudi prostori za neuradna srečanja.

Na prvi strani njihove članske izkaznice sta Titov portret in napis društva JBT ter nekaj citatov (navadno v latinici in cirilici) slavnih Titovih izjav, kot je Pazite na bratstvo in enotnost kot na punčico svojega očesa ali Največji nevarnosti za Bosno in Hercegovino sta nacionalizem in neofašizem. Ukvarjajo se tudi z izdajanjem koledarjev različnih velikosti, značk, šalov, plakatov in drugega propagandnega gradiva. Vsako društvo JBT organizira tudi dogodke v slavo partizanske in socialistične preteklosti, ki vključujejo kulturne programe, športne dogodke in seveda zabave. Ko je kakšne partizanske spomenike treba obnoviti ali očistiti, celo ko je treba kakšnemu staremu kmetu pomagati na polju, podobno kot v socialističnih časih organizirajo delovne brigade.

Tesno sodelujejo in se srečujejo s podobnimi skupinami iz BiH in od drugod (večinoma s Slovenci in Hrvati), načrtujejo podružnice v diaspori (natančneje na Švedskem in Norveškem). V Bosni in Hercegovini društva JBT sodelujejo z nekaterimi drugimi organizacijami in skupinami ter samo z eno politično stranko, s socialnimi demokrati, čeprav zavračajo, da bi bili njihov podaljšek. Z besedami nekega funkcionarja je na lokalni ravni njihov naravni zaveznik Združenje antifašistov in borcev Narodnoosvobodilne vojne, čeprav je to na državni ravni razdeljeno na dve zvezi, eno za Republiko srbsko in drugo za Federacijo (kar člani društev JBT ne odobravajo, ker menijo, da se je njihov največji sovražnik – nacionalizem – naselil tudi med partizanske veterane). Tretja organizacija, s katero tesno sodelujejo, je Liga antifašistov Jugovzhodne Evrope, ki so jo ustanovila Društva JBT iz Bihaća, Jajca in Banjaluke. Sodelujejo tudi z

nekaterimi drugimi nevladnimi organizacijami in organizacijami, ki se zavzemajo za strpnost in odprto družbo (kot je sarajevsko Združenje neodvisnih intelektualcev KRUG 99).

Prihodnost-ki-naj-pride namesto preteklosti-kot-je-bila

Vrnimo se k ZAVNOBiH in AVNOJ za boljšo prihodnost.

Vpis v knjigo obiskovalcev; Jajce, 29. november 2008

Ugotovitve moje raziskave bodo razočarale tiste, za katere je nostalgija nekakšen retrogradni sentiment in inertna strategija ljudi, ki se pred nepravilno sedanostjo raje zatekajo v preteklost. V resnici velja ravno nasprotno, ker poleg pasivnega dela nostalgije obstaja še njen aktivni del – tj. emancipatorna in angažirana nostalgija, ki se razvija v vsaj štiri medsebojno povezane smeri: družbeno kritiko, obrambo preteklosti, odprtost zunanjemu svetu in neposredno politično delovanje.

Prvič; nostalgija je po definiciji binarni diskurz: manjvredna sedanost je kritizirana skozi optiko romantizirane preteklosti.³⁰ Jugonostalgija v Bosni, organizirana ali ne, vključuje ostro družbeno kritiko, ki meri na nacionalistično politiko in vladajoče elite (tri sestre³¹ so združene v skupnem prizadevanju, da bi nahuj-skale vsak narod proti drugim in nazadnje so prevarale vse, kot je stvari opisal neki intervjuvanec), etnično čiščenje, kruti kapitalizem in krajo nekoč kolektivne družbene lastnine, družbeno nepravilnost, diskriminacijo, brezposelnost, klerikalizacijo družbe, povečanje kriminalitete, nemožnost potovanja v tujino, ignoranco mednarodne skupnosti itd. Bosna je polna primerov nostalgčno utemeljene kritike.

Javni dogodki, konference in okrogle mize v organizaciji društev JBT nikakor niso nostalgčni na sentimentalni, samopomiljujoč način, ki morbidno uživa v spominih na izgubljeni jugoslovanski raj. Ravno nasprotno: polni so družbene kritike, posebno kritike etnonacionalnih elit, vojnih dobičkarjev in kriminalcev, religioznih skrajnežev in tujih iredentistov. Prepričani so, da antifašisti morajo postati povezovalni člen bosanske družbe, vztrajajo, da se morajo združiti antifašisti vseh držav, ker fašizem ni premagan – prepoznamo ga in borimo se proti njemu! (Društvo J. B. Tito, 2006: 17 in 30), zagovarjajo vračanje antifašističnih vrednot in politik v njihovo državo. Bosanske antifašistične in partizanske organizacije izdajajo tudi revijo Glas antifašistov, ki obravnava vsakdanje teme delavskega in partizanskega boja, se spominja pomembnih obletic, pretežno pa se usmerja na sedanost in prihodnost, odpira bistvena vprašanja sodobne bosanske družbe in kritizira vladajoče elite ter vlogo, ki jo ima »mednarodna skupnost«. Uvodnik poletne izdaje iz leta 2009 je zatrdil: Nimamo izbire: fašizem ali Evropa?

Po vrsti brutalnih umorov in drugih kriminalnih dejavnosti v Sarajevu poleti leta 2009 so protestniki spontano nosili slike Tita, vzklikali in nosili table z napis: Tito se ni skrival pred ljudstvom!, kot so to storili takrat nekateri visoki policijski in politični funkcionarji. V večini

članov ne zanima parlamentarna politika in sploh ne volijo. Tretja skupina so člani – kot jih imenujejo – »narodnostnih strank«, a zaradi očitnih razlogov se ne želijo izpostavljati. Čeprav jih vprašajo po verski pripadnosti, so mi funkcionarji zatrjevali, da imajo člane, ki so tradicionalni verniki (in ne novi konvertiti, »verniki na baterije«, kot se norčujejo iz njih, ali »lubnice« med Bošnjaki, ki imajo zdaj zeleno lupino in rdečo sredico...). Na primer frančiškan Marko Oršolić, ugleden zagovornik tolerance v Bosni in direktor Mednarodnega multireligijskega interkulturnega centra »Zajedno« iz Sarajeva, je član sarajevskega Društva JBT. Dodamo lahko še en zanimiv podatek: v veliko primerih je predsednik ali visoki funkcionar Društev JBT druge narodnosti kot večina lokalnih prebivalcev.

²⁹ Med obiskom v sarajevskem Društvu JBT sem našel tri člane pri razvrščanju in označevanju knjig za njihovo knjižnico.

³⁰ Ponovno se vrnimo k utopičnemu ozadju nostalgije, z Jamesonovimi besedami: »S težavo smo prišli do sklepa, da je bila vsa dozdevna Utopična vsebina ideološka in da je prava funkcija njenih tematik v kritični negativnosti, tj. v funkciji demistifikacije njenih pendantov« (Jameson, 2005: 211).

³¹ Tj. nacionalistične stranke.

³² Tajnik mostarskega Društva JBT Goran Janjić v intervjuju, 15. avgust 2009.

³³ Radmila Kapetanović, tehnična tajnica v intervjuju, 17. avgust 2009.

³⁴ Posebno ostri so pri obsodbah tistih, ki so v njihovih očeh »izdali« socializem, Tita in Jugoslavijo: novi oportunisti in konvertiti, od oficirjev JLA do funkcionarjev zveze komunistov, ki so postali nacionalisti. Kot pravi eden od intervjuvancev, je med današnjimi voditelji nacionalističnih strank 70 odstotkov nekdanjih komunistov. Problem zveze komunistov je bil po njegovem ta, da je imela preveč članov in premalo komunistov.

javnih protestov in stavk v Mostarju so se v govorih in izjavah za javnost ljudje sklicevali na Titove čase, ko je bilo bolje.³² Vendar moramo poudariti, da je bilo veliko jugonostalgikov, s katerimi sem govoril, kritičnih tudi do socialistične Jugoslavije. Povedali so mi, da je po njihovem mnenju bila njena nesposobnost, da bi preoblikovala enostrankarski sistem v večstrankarski parlamentarizem, eden njenih največjih neuspehov.

Drugič; čeprav tisti časi niso bili popolni, so bili veliko boljši, kot so sedanji, mi je zatrdil eden najbolj dejavnih članov sarajevskega društva JBT in tako povzel mnenje številnih Bosancev.³³ Jugonostalgija brani preteklost: njeni pripadniki povečujejo superiorne jugoslovanske čase in jih poskušajo braniti pred novimi ideologijami in njenimi protagonisti (pred starimi nacionalisti, poraženimi v II. svetovni vojni, a večinoma pred tranzicijskimi in

vojnimi dobičkarji – torej novimi elitami, ki se počutijo ogrožene s strani socialističnih načel).³⁴ Opozarjajo na jugoslovanski antifašizem, socialno in zdravstveno zavarovanje, ekonomsko blaginjo, medetnično sobivanje, svobodo, toleranco, kozmopolitizem in na moč ter ugled države v svetu (z rdečim potnim listom smo lahko potovali kamorkoli, jih je veliko poudarilo).

Kot v nekaterih drugih nekdanjih jugoslovanskih republikah ali celo na internetu, Tito nastopa na nekaterih sarkastičnih tiralicah – na plakatih, letakih in majicah – za vse njegove zločine, ker je za petdeset let najstrože prepovedal vojno, lakoto, revščino in šovinizem in ker je osvobodil državo pred fašisti in kolaboranti, zgradil skupnost narodov, zaupal mladim ljudem, podpiral resnično demokracijo, poskrbel za socialno in zdravstveno zavarovanje in brezplačno šolanje, zgradil tovarne, domove, inštitute, ceste in drugo infrastrukturo itd. Navadno so te tiralice anonimne: torej nihče ne ve, kdo je njihov avtor.

Nekatere šole, odvisno od lokalnih entuziastov, prenašajo spomine na veličastno jugoslovansko preteklost na mlajše generacije: v osnovni šoli v Drvarju učenci rišejo slike slavnih bitk, v Banjaluki je v ozadju fotografij dijakov ključavničarske šole Tito itd.

Različne organizacije (večinoma društva JBT in antifašistični veterani) redno praznujejo obletnice pomembnih dogodkov, povezanih s partizanskim bojem, Titom in socialistično epoko z manifestacijami, proslavami, komemoracijami, izleti po ali zunaj Bosne, ki se jih udeležujejo kolektivno ali individualno. Zelo pogosto je antifašistični boj iz II. svetovne vojne simbolično povezan z najbolj nedavno med vojnami: veliko njihovih seminarjev in srečanj se konča s polaganjem cvetja k spomenikom iz vojne v letih 1992–1995.

V zadnjih dveh desetletjih je bilo veliko spomenikov socialističnega režima uničenih, oskrujenih z nacionalističnimi ali fašističnimi simboli ali preprosto odstranjenih. Nostalgiki obnavljajo in ohranjajo spomeniške lokacije posamezno ali kolektivno, ali celo postavljajo nove. Za primer: livarna v vzhodni Bosni – prosili so me, naj ne razkrijem, katera – je leta 2007 naredila dva težka doprsna kipa Tita (vsak tehta več kot 300 kilogramov); enega je postavila v Živinicah na mesto, kjer je stal uničeni kip, drugega pa na popolnoma novo lokacijo v Gračanici. Podarili so ju lokalnim antifašističnim, partizanskim organizacijam in društvom JBT. Poskus, da bi preimenovali glavno sarajevsko ulico, Ulico Maršala Tita v Ulico Alije Izetbegovića, je naletel na javno nasprotovanje: lokalna društva JBT so se v kampanji pridružila socialnim demokratom in zbrala 24.000 podpisov za ohranitev imena. V drugih mestih so bile pobude, da bi nedavno preimenovanim ulicam vrnilo socialistična imena.

Obramba preteklosti gre z roko v roki z upi za prihodnost. To je razvidno iz programa Društva JBT v Banjaluki, ki ima tri cilje: obramba zgodovinske resnice, spoštovanje Titove osebnosti in njegovega dela in prispevati pomemben delež k ponovni gradnji mostov prijateljstva med skupnostni naših narodov in nacionalnosti.³⁵

Torej tretjič; eden izmed ciljev teh nostalgličnih skupin in organizacij v Bosni je ostati odprti zunanjemu svetu. Organizirajo različne javne dogodke. Poleg proslav so najbolj obiskane razstave v povezavi s tistimi časi, kot je razstava Tito v Bosni in Hercegovini (Sarajevo, 2008), Tito v umetniških delih in Voščilnice Titu (obe v Sarajevu, 2005), Vsi Titovi obiski Banjaluke med letoma 1945 in 1978 (Banjaluka, 2006). Potekajo še simpoziji, okrogle mize in javne razprave na različne teme, potem v antologijah objavijo prispevke. Eno najdejavnejših društev JBT – v Tuzli, prireja skupaj z okoliškimi partizanskimi veterani tovrstne razprave vsakega 25. novembra, na dan, ko bila je leta 1943 v Mrkonjić Gradu vzpostavljena sodobna bosanska državnost.³⁶ Vsako leto razpravljajo o novi temi: zasedanje leta 2005 je potekalo pod naslovom Fašizem – grožnja včeraj, danes, jutri (s približno 150 sodelujočimi), leta 2008 pa pod naslovom Izobraževanje mladih v antifašizmu. Za leto 2009 je bila izbrana tema Neofašizem – nevarnost za kulturo. Njihovi sarajevski tovariši tudi prireajo okrogle mize in izdajajo antologije, kot sta Tito in Bosna in Hercegovina na temo ekstremizma v državi ter Zgodovinski Ne Stalinu. Druga društva JBT, kot je tisto v Banjaluki, izdajajo kratke brošure, ki slavijo socialistično preteklost, recimo Kdo je Tito? – Z ilustracijami (2008) in s podnaslovom Da se mladi naučijo in da starejši ne pozabijo.³⁷ Tudi oni prireajo konference in izdajajo antologije, recimo leta 2009 Antifašistične in napredne tradicije Bosanske Krajine. Namen tovrstnih dogodkov in publikacij je, kot je povzeto v zaključku ene izmed brošur, podpirati antifašistična prizadevanja v boju proti nacifašizmu (Društvo J. B. Tito, 2006: 92). Dvorane, kjer potekajo ti dogodki, so okrašene s fotografijami Tita, nagovori občinstva se seveda začnejo s Tovariši,...

Društva JBT namenajo posebno pozornost mladim in njihovi izobrazbi v skladu s Titovimi vrednotami, ki so vrednote antifaašizma, družbene pravičnosti, bratstva in sožitja. To je bila tudi tema enega izmed simpozijev v Tuzli in publikacij. Tuzlansko Društvo JBT je nanj povabilo ravnatelj osnovnih in srednjih šol, dekane fakultet, predstavnike ministrstev, a le en ravnatelj osnovne šole se ga je udeležil (Društvo J. B. Tito, 2009: 7).³⁸ Njihova ambicija je jasna: da bi antifašistične vsebine in vrednote³⁹ ter tradicija bosanskega antifaašizma bili vključeni v šolske kurikulumne na vseh ravneh (Društvo J. B. Tito, 2009: 11). Tuzlansko Društvo JBT ima tudi podmladek, imenovan Mladi antifaašisti Tuzle.

In četrtič; jugonostalgija na individualni ali kolektivni ravni, najsi bo organizirana ali ne, lahko preraste tudi v politično delovanje. V Bosni je veliko primerov, ki nakazujejo njene politične potencialne, njeno ponovno graditev porušenih mostov, kot so se pogosto izrazili člani društev JBT. Novembra 2004 je sarajevsko Društvo JBT pozvalo predsedstvo Bosne in Hercegovine k umiku odločitve o sodelovanju deminerjev na misiji v Iraku, da ne bi ogrozili njihovih življenj. Pred volitvami so spodbujali volilne upravičence, naj se udeležijo volitev. Med volilno kampanjo so se soci-

³⁵ Glej na primer Program dejavnosti Društva JBT za leto 2009, sprejet na zasedanju 9. februarja 2009.

³⁶ Promocija antologije je vedno 4. maja naslednje leto, na dan Titove smrti ob njegovem spomeniku, pospremljena s spominsko slovesnostjo in kulturnim programom; na zadnji se je zbralo približno 1500 ljudi.

³⁷ Po navedbi vseh njegovih zaslug in predanosti ljudi njemu je zapisano z velikimi črkami: *Na kratko, Tito je bil use, use lepo in dobro, kar smo imeli in kar smo izgubili po njegovi smrti* (glej brošuro Kdo je Tito? – Z ilustracijami, 47).

³⁸ Predstavljeno je bilo tudi žalostno dejstvo: obstaja več kot 40 šol, ki so »dve šoli pod eno streho«, torej segregirane šole.

³⁹ Kot so »svoboda, demokracija, humanizem, strpnost, solidarnost, ljubezen in odgovornost« (Društvo J. B. Tito, 2009: 13).

⁴⁰ Antifašizem je ideologija prihodnosti, je zatrdil eden izmed intervjuvancev.

⁴¹ Nikola Slavuljica v intervjuju, 20. avgust 2009.

⁴² Tudi oni vztrajajo pri ponovni parlamentarni obravnavi zgoraj omenjenega zakona o prepovedi fašističnih organizacij. Glej E. Muminović, *Prikupljeno više od 50.000 potpisa. Tuzlanski list*, Tuzla, 19. avgust 2009, str. 4.

⁴³ Nikola Slavuljica v intervjuju, 20. avgust 2009.

⁴⁴ Dragan Vasiljević v intervjuju, 23. avgust 2009.

⁴⁵ Slavko Đukić iz Travnika v intervjuju, 8. september 2009.

⁴⁶ Goran Behmen v intervjuju, 17. avgust 2009.

⁴⁷ Zlatko Đukić v intervjuju, 19. avgust 2009.

alni demokrati pogosto simbolično sklicevali na socialistične čase (na primer s predvajanjem socialističnih jugoslovanskih koračnih in proletarskih pesmi na zborovanjih in ob drugih priložnostih). Društva JBT so se pridružila pri obsodbi napovedanega koncerta hrvaškega neoustaškega rokerja Marka Perkovića Thompsona v Bosni. Januarja 2009 se je Društvo JBT iz Goražd pridružilo drugim organizacijam pri lokalnih protestih proti izraelskemu napadu na Gazo. Velikokrat se društva JBT pridružijo različnim humanitarnim akcijam.

Kot goreči nasprotniki neofašističnih organizacij in skupin v Bosni in Hercegovini⁴⁰ so se pridružili antifašističnim in partizanskim organizacijam in sedmim drugim nevladnim organizacijam in leta 2008 so po treh letih priprav po uradni poti predlagali zakon o prepovedi dejavnosti fašističnih in neofašističnih organizacij in rabe njihovih simbolov. Pozivi in argumenti v prid temu zakonu so bili večkrat poudarjeni tudi na njihovih srečanjih in okroglih mizah. Zakon vendarle ni bil sprejet, ker so se nacionalistične stranke ustrašile, da bi izgubile podporo svojih še bolj nacionalističnih privržencev in zaveznikov.⁴¹ Poleti leta 2009 je še antifašistična skupina z imenom Front zbrala več kot 50.000

podpisov za peticijo za prepoved Četniškega gibanja Ravna Gora (15.000 podpisnikov je bilo iz Republike srbske).⁴²

Iz intervjujev in pogovorov, ki sem jih imel, ter iz analize nostalgичnih besedil in vizualnega gradiva sklepam, da emancipatorni, racionalni, na prihodnost osredinjeni, kritični pogledi in stališča prevladujejo nad pasivnimi, emocionalnimi in na preteklost osredinjenimi pogledi. Z besedami predsednika tuzlanskega Društva JBT: Popolnoma nam je jasno, da se socialistični politični sistem ne more vrniti, kot tudi ne Jugoslavija, Tito, ali odnosi, ki smo jih imeli takrat – želimo samo, da bi naša vlada in družba kot celota spoznali, da bi se lahko določene stvari storilo bolje.⁴³ Katere so bile te stvari, ki so bile izjemno dobro rešene, je jasno: socialno in zdravstveno zavarovanje, varnost, blaginja, kultura sožitja, medsebojno zaupanje in spoštovanje. Tajnik bihaškega Društva JBT je odločen, ko gre za cilje njihovega delovanja: premagati vse nacionalne ovire, ki so glavne pri podpiranju vladajočih nacionalističnih strank.⁴⁴ Razpravljavec na eni okroglih miz, ki jih je organiziralo društvo JBT, je predlagal, kaj bi moralo biti storjeno v Bosni: normalno delujoča država, učinkovita vlada, reforma policije, zaprtje vojnih kriminalcev, preoblikovanje nacionalne televizije (Društvo J. B. Tito, 2006: 55, tudi 87). Predsednik Društva JBT iz Travnika je prepričan o njihovem cilju: združena Bosna in Hercegovina po jugoslovanskem vzorcu: njena integracija v Evropo ter močna, industrijska in blaginjska država.⁴⁵

Predsednik sarajevskega Društva JBT, visoki funkcionar na ministrstvu za zunanje zadeve, v sredini tridesetih, razlikuje emotivno jugonostalgijo starejših generacij od racionalne in nenostalgичne izbire mlajših generacij, da se pridružijo društvom JBT. Ambicija društva po njegovih besedah ni kult osebnosti, temveč nujnost prenosa in prilagoditve nekaterih prednosti iz jugoslovanskih časov – kot so socialno in zdravstveno zavarovanje, varnost, svoboda gibanja – v sedanjost.⁴⁶ Skoraj enake besede so uporabili tudi predsednik Zveze društev JBT (naša dejavnost ni v povečevanju Titove karizme, temveč v promociji antifašizma in boja za svobodo, spoštovanje in dostojanstvo⁴⁷), predsednik banjaluškega Društva JBT (ne gre za nostalgijo, temveč za odpor

⁴⁸ Mirko Raca v intervjuju, 21. avgust 2009.

proti novim nacionalističnim silam, ki uničujejo vse, kar je bilo dragocenega ustvarjenega v prejšnjem sistemu; na kratko, moramo braniti resnico⁴⁸), ter slovenski govorec, ki je na zborovanju leta 2008 v Jajcu dejal, da Slovenci nismo tukaj zaradi nostalgije, temveč zaradi avnojskih načel, ki so naša sedanost in prihodnost,⁴⁹ za kar je prejel bučen aplavz.

Kako premakniti Bosno in Hercegovino – in celotno regijo nekdanje Jugoslavije – z mrtve točke? Nostalgiki vidijo vodila za negotovo bosansko prihodnost v jugoslovanski preteklosti. Prihodnost anticipirajo s priklicevanjem socialistične preteklosti,⁵⁰ recimo s Titovimi besedami Bosna in Hercegovina je edina ustrezna in mogoča rešitev za njene narode in nacionalnosti. Ohranite to ustrezno rešitev in ne dovolite, da bi jo kdo ogrozil. Eden vodilnih branilcev Sarajeva med vojno 1992–1995, Jovan Divjak, je tudi prepričan, da ideja Avnoja in Tita, ki ga je vodil, za Bosno in Hercegovino pomeni predvsem prvo možnost enakopravnega sobivanja vseh treh narodov (Škerl Kramberger, 2008: 18). Eden zadnjih jugoslovanskih predsednikov predsedstva, Raif Dizdarević, ki je pozneje, leta 2003, postal prvi predsednik Zveze Društev JBT (zdaj je njen častni predsednik), je velikokrat poudaril, da sta ZavnoBiH in Avnoj zagotavljala enake pravice bosanskim Srbom, Hrvatom in Bošnjakom, in morata biti spoštovana tudi v prihodnje (Dizdarević, 2009: 12–15). Banjaluški titoisti želijo na primer utrditi množičnost antifašizma, ki bo zagotavljal ustrezne družbeno-politične spremembe in zelo zaželeno skupnost ljudi in narodov, tj. skupnost kapitala, družbene pravičnosti in zaupanja.⁵¹ Predsednik zveze borcev Bosne in Hercegovine Jure Galić je dejal, da so zborovanja – kot je bila 65. obletnica Avnoja v Jajcu – pokazala, da se morajo antifašisti boriti proti fašizmu, nacizmu, šovinizmu, sovražstvu in destruktivnim silam, tako lokalno kot globalno (Škerl Kramberger, 2008: 18). Na kratko: Naj nam bo primer Tita kažipot (Društvo J. B. Tito, 2009: 28).

Veliko intervjuvancev je sklenilo pogovor z napovedmi družbene revolucije, ki bo obnovila pozitivne vrednote prejšnjega sistema, ker trenutni položaj ne more trajati večno. V skoraj eshatološkem tonu napovedujejo kaznovanje vojnih kriminalcev, dobičkarjev, spodbujevalcev sovražstva in tajkunov – potemtakem vseh tistih, ki so bili krivi za nesreče zadnjih dveh desetletij. Na plakat z anonimnim avtorjem so bili vključeni radikalnejši pozivi: pod sliko Tita, narodnega heroja, je bil komentar kjer sem končal..., pod sliko Željka Komšića, zlate lilije, komentar ...nadaljujete vi...; nad obema pa je bilo geslo Edina rešitev – revolucija, obdano s tremi rdečimi zvezdami.

Za konec

Podobno kot v nekaterih drugih primerih, se ljudje po mučnih in katastrofičnih dogodkih nostalgичno vračajo v preteklost, da bi artikularili svoj novi položaj in želje za prihodnost: »ustvarjalno predružačeni nostalgičen spomin postane eden od načinov, s katerimi si zgradijo novo skupnostno kulturo in kolektivno identiteto, ki naj služi njihovim spremenjenim potrebam«. ⁵² Bosanski jugonostalgiki ne samo nemočno in brezupno žalujejo za časi, dogodki in osebnostmi, ki so nepreklicno minili, temveč iz njih črpajo moč in navdih pri prizadevanju za boljšo prihodnost. Jugonostalgija podpira vrednote, ki bodo lahko v prihodnosti uveljavlje-

⁴⁹ Janez Stanovnik, predsednik Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije. Te vrednote so štiri: enakost med narodi; demokracija in antifašizem; svoboda, bratstvo in enotnost; ter mir. Osebni zaznamki avtorja.

⁵⁰ Ali se celo sklicujejo na *strpnost in skupno življenje, ki v Bosni traja od nek-daj ...* (Društvo J. B. Tito, 2009: 10).

⁵¹ Iz njihovega programa za leto 2009.

⁵² Kot je bilo v primeru avstrijskih beguncev pred nacizmom v Latinski Ameriki. Glej Spitzer, 1999:

ne, mi je zadržal eden od intervjuvancev.⁵³ Profesor politologije na Univerzi v Sarajevu Nerzuk Ćurak ima prav, ko poudarja, da sklicevanje na Avnoj ni nostalgija, temveč poziv BiH, naj se vrne k svojemu političnemu in kulturnemu napredku. Ne gre za govoričenje starcev, temveč je to zelo odgovorna gesta ljudi, ki vedo, kaj je Bosna in Hercegovina (Škerl Kramberger, 2008: 18). Ne zanikajo realnosti – kar se pogosto očita sentimentalnim nostalgikom – začeni na simbolni ravni: proslave se začnejo z bosansko himno, v pisarnah Društev JBT kot tudi na drugih javnih mestih z nostalgijnimi potezami je tudi bosanska zastava in drugi novi simboli. Živijo tu-in-zdaj, branijo ne samo to, kar imajo za pomembno iz preteklosti, temveč si prizadevajo tudi za vključevanje tega v sedanjost. Na kratko: v njihovih besedah in dejavnostih prepoznavam preplet žalosti, jeze, upanja in celo konkretnega političnega angažmaja.

Pasivna nostalgija na eni strani ne moleduje za vrnitev »izgubljenega raja«, temveč ritualizira prav nemožnost tega dejanja. Emancipatorna nostalgija je na drugi strani daleč od tega, da bi bila omamljena z boljšo preteklostjo (ki – če zavzamemo radikalno stališče – nikoli ni obstajala kot taka), temveč se usmerja k boljši prihodnosti. Sklicuje se na ozaljšano preteklost, da bi sedanjost izpostavila kritiki in pokazala, na katerih preteklih tradicijah moramo graditi prihodnost.

Literatura

- BOYM, S. (2001): *The Future of Nostalgia*. New York, Basic Books.
- CHASE, M. (1989): *This is no Claptrap: This is our Heritage*. V *The Imagined Past – History and Nostalgia*, ur. C. Shaw in M. Chase. Manchester, New York, Manchester UP.
- DAVIS, F. (1979): *Yearning for Yesterday – A Sociology of Nostalgia*. New York, London, The Free Press, Collier Macmillan Publishers.
- DIZDAREVIĆ, R. (2009): Zahvaljujuči odlukama ZAVNOBIH-a ova zemlja je i u onom ratu bila spremna za državnost. *Glas antifašista*, poletje 2009: 12–15.
- DRUŠTVO J. B. TITO (2006): *Fašizam – pretnja juče, danas, sutra*. Tuzla, Društvo J. B. Tito, Udruženje boraca Narodnooslobodilačkog antifašističkog rata 1941–1945.
- DRUŠTVO J. B. TITO (2009): *Vaspitanje i obrazovanje mladih u antifašizmu*. Tuzla, Društvo J. B. Tito, Udruženje antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata 1941–1945,
- HUYSEN, A. (1995): *Twilight Memories – Marking Time in a Culture of Amnesia*. New York, Routledge.
- JAMESON, F. (2005): *Archaeologies of the Future – The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. New York, London, Verso.
- MUMINOVIĆ, E. (2009): Prikupljeno više od 50.000 potpisa. *Tuzlanski list*, 19.8.2009: 4.
- SPITZER, L. (1999): *Back Through the Future: Nostalgic Memory and Critical Memory in a Refuge from Nazism*. V *Acts of Memory – Cultural Recall in the Present*, ur. M. Bal, J. Crewe in L. Spitzer: Hanover in London, Dartmouth College.
- STEWART, S. (2003): *On Longing – Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*. Durham and London, Duke UP.
- STURKEN, M. (2007): *Tourists of History – Memory, Kitsch, and Consumerism from Oklahoma City to Ground Zero*. Durham, London, Duke UP.
- ŠKERL KRAMBERGER, U. (2008): Če se sile miru ne bodo zedinile, bo človeštvo naredilo samomor. *Dnevnik, Objektiv*, 6.12.2008: 18.
- VELIKONJA, M. (2008): *Titostalgija*. Ljubljana, Mirovni inštitut,

»Računajte na nas, trideset let pozneje« – Bosanski multikulturalizem na evropski način: mladinske akcije in pobude za ohranjanje sožitja in medkulturnega dialoga v BiH

V tej državi je nemogoče biti optimističen.

Toda to pomeni, da je nujno upati.

(Desmond Tutu)

Uvod

Aktivistka iz neke banjaluške nevladne organizacije (NVO), ki dela pri projektih za medkulturni dialog, strne vsa moja vprašanja o multikulturalizmu v en sam stavek: »Odkar se je končala vojna, mi je vseeno, kateri kulturi pripadam, kateri religiji, kateri državi, zame je pomembno le, da bo naš jutri boljši, kakor je danes« (NVO CreActive, Banja Luka, 2010).

Trideset let po rojstvu pesmi *Računajte na nas* se zgodovina ponavlja. Ideologija kulturne homogenizacije plahni, pluralizem je zopet v modi. Bosna in Hercegovina je za Evropsko unijo in njene projekte svojevrsten fenomen; država, ki živi multikulturalizem, čeprav ga na dnevni bazi zanika, ponavlja univerzalne napake skrajne kulturne distance, a hkrati tako rekoč nima medkulturnih težav, z Azijati ali Afričani denimo, razen tistih svojih, notranjih, prastarih. V času, ko se je ta del Evrope kulturno prečiščeval, so ideologi Evropske unije že pripravljali nove programe, programe mobilnosti, programe institucionaliziranega, torej sofinanciranega in logistično vodenega mladinskega aktivizma, in slavošpeve raznolikosti kultur, ne samo na evropskih tleh, temveč na globalni ravni. Sčasoma se je umirila tudi Bosna in ena njenih glavnih domačih nalog, ki ji jo je dala EU, je ohranjanje miru in dokazovanje sožitja. Tistega, kar je bilo v resnici nekaj zelo bosanskega pred letom 1991.

Nadaljnjih nekaj let je precej zasenčilo lep bosanski multikulturni dosje; ne nazadnje bratstvo in enotnost, ki ga prek staršev in sorodnikov na nek način živijo tudi generacije, rojene v osemdesetih. Te so danes najaktivnejši del civilne družbe, vendar pa se pri upravljanju novih

¹ »Domnevno« zato, ker se sama ne strinjam z avtorji, ki pišejo o »etničnih vojnah« in etnični raznovrstnosti, ki naj bi bila njihov vzrok. Te so bile resda dokaz, kako se dejstvo etnično-religijsko mešanega ozemlja da čudovito izrabiti za druge, partikularne namene, vendar pa ta tema zahteva ločeno obravnavo, zato je tu ne bom odpirala.

multikulturalnih politik izogibajo starim izkustvom: zanje pome-nijo predvsem negativne, z vojno povezane konotacije.

Z multikulturalnimi akcijami, predvsem z evropskim multi-kulturalizmom, ki me najbolj zanima in o katerem bom več pisala v nadaljevanju, se največ ukvarjajo v raznoterih nevladnih organizacijah in mladinskih centrih. Teh je v vsej državi več kot sto, osredinila pa sem se zgolj na tri, med njimi ima vsaka svoje etnično izhodišče: NVO Dosta! (Mostar), NVO CreActiv (Banja

luka), NVO Telex (Tuzla). Dopisovanje o bosanskem multikulturalizmu je bilo kombinacija grenko-sladke zgodovine-prihodnosti. Multikulturalizem v bosanski zgodovini je zanje predvsem tisti del, v katerem je domnevno¹ propadel, vsi pa so – z občasnimi stanji obupa – svetlo zazrti v prihodnost, pozitivne spremembe in prispevke evropskega multikulturalizma, pa tudi samega članstva v Evropski uniji.

Ker je oblika medkulturnega sobivanja v današnji BiH specifična in v resnici ne spada v okvire tradicionalnih razlag multikulturalizma, jo skušam smiselno umestiti v morda neko-liko nenavadno kategorizacijo multikulturalizmov, in sicer v razlikovanje med ameriškim in evropskim tipom. Kljub temu bom pozneje v tekstu sintagmo »evropski multikulturalizem« uporabljala predvsem za prakse, ki jih omenjene nevladne organizacije največ uporabljajo, tj. tiste, ki jih spodbuja, financira in distribuira Evropska unija. Zato je treba v tem kontekstu bosanski multikulturalizem razumeti najprej kot del akcij približevanja evropski skupnosti. V »bosanskem loncu«, v katerem bom kuhala v nadaljevanju, nadgrajujem argumentacijo o specifikah bosanskega multikulturalnega vsakdana ter zakaj ga je vendarle treba razumeti nekoliko drugače, kakor ga definira Evropska unija. Nazadnje se posvečam pomembni podtemi tega članka, in sicer potencialnemu prispevku mladih, aktivnih v programih za promocijo strpnosti in medkulturnega dialoga, ter njihovi želji, da bi se lahko nehali, če parafraziram Balaševičevo pesem, spominjati preteklosti in daljnih bitk in bi lahko končno začeli *računati tudi nanje*, v katerih je *usoda prihodnjih dni*.

Laboratoriji multikulturalnosti

Opletanje z multikulturalnostjo v političnem diskurzu v medijih in v novem besedišču med-narodnih organizacij je postalo nebrzdano in neomejeno. Raznoterim definicijam prejšnjih desetletij so se pridružila še raznovrstnejša izkustva v praksi. Definicije in prakse tako niso več le časovno determinirane, temveč tudi geografsko, celo kulturno. V tem članku ne bom obna-vljala vseh kategorizacij in definicij, kritik in dopolnitev multikulturalnih teorij, vendar pa se mi zdi pomembno definirati »evropski multikulturalizem« ali »evropskost« multikulturalizma, saj z njim razumem specifičnost ideje, ki in kakor jo promovira Evropska unija, tako znotraj že pridruženih članic, kot tistih, ki so za zdaj še zunanje partnerice. Ena takih, v multikulturalistič-nem pogledu najbolj vihravil je tudi Bosna in Hercegovina. Za poznejšo razpravo o specifični multikulturalni bosanski naravi je potrebna predvsem distinkcija med evropskim in ameriškim obrazom multikulturalizma, saj je, paradoksalno, bosanski multikulturalizem po svoji vsebini in naravi prej ameriški kakor evropski. S svojimi lokalnimi posebnostmi, seveda.

Zaradi dolgoletne rasne diskriminacije je bil multikulturalizem v Združenih državah Amerike nekakšno institucionalizirano opravičilo vsem diskriminiranim *članom* te nadnacionalne sku-

pnosti. Skupnost se pojmuje kot ena, *ameriška*, v kateri prevladuje in nadvladuje bela rasa, vendar pa celoto tvorijo tudi druge rase. V Evropi je multikulturalizem najprej ideja, ki je namenjena *nečlanom*, torej novoprišlekom, priseljencem, imigrantom, *gastarbeiterjem* in avtohtonim etničnim manjšinam. Nacijo tvori samo ena skupina, tista, ki je etnično najmočnejša. Vse druge so priključene k tej največji, hegemoni celoti. Evropske nacionalne države po pravilu sestojijo iz glavnega jedrnega dela, torej nacije, prevladujoče etnije, ki je često krščanska, in manjših, priključenih enot, ki sledijo začrtanim koordinatam prve. Povedano s primerom, v Franciji živijo Francozi, ki so katoliške vere, in številni (afriški, arabski, vzhodnoevropski) priseljenci. V Severni Dakoti živijo Američani, od tega odstotek prebivalstva z južnoameriškim izvorom, odstotek z irskim, odstotek z afriškim in tako naprej. To je tudi razlog, zakaj se sobivanje z muslimani v Evropi od nekdaj razlikuje od tistega v Združenih državah.

»Ker se evropski multikulturalizem dotika zunanjih skupin, je težko pričakovati kaj več kot pasivno toleranco (ki jo narekuje logika liberalizma) v nasprotju z Združenimi državami, kjer gre za aktivno, ves čas prilagajajočo se obliko multikulturalnosti.« (Joppke in Lukes, 2002: 17)

Čeprav Evropa, predvsem Evropska unija, v svojih multikulturalnih programih razglša neomejenost medkulturnega mešanja in je multikulturalizem, kjer se kulturna razlika tolerira brez pomislov, celo vrednota, kjer se v imenu liberalizma povečujeta enotnost in enakost vseh ljudi v okviru države,² pa smo si verjetno nehali zatiskati oči pred tem, da v praksi multikulturalizem pogosto pomeni dominacijo ene specifične etnične skupine. Vsa druga »raznolikost se udomači in oblikuje po njenih kodih, nato pa se jo 'vpreže' v en dominanten družbenopolitični red in ekonomijo« (McAllister v Magil in Brandon, 2010: 1).

Evropa je bila ves čas multikulturalna, vendar pa se je samovoljno očistila v času oblikovanja nacionalnih držav in takrat je spremenila tudi svojo osnovno multikulturalno strukturo. Nasilno čiščenje se ni dogajalo le na Balkanu v devetdesetih, to je bil prej konec vsega, kar se je v celotnem evropskem prostoru dogajalo že stoletja prej. Iz celine zgledne kulturne mešanosti se je prelevila v mozaik vzporedno bivajočih kultur. Zato se danes multikulturalne politike ukvarjajo predvsem z balansiranjem odnosov med nacionalnim, prevladujočim prebivalstvom na eni strani in priseljenci na drugi. Predvsem v zadnjem času, ko se (vsaj) v ideji evropske multikulturalnosti favorizira kulturna raznolikost, spodbuja ohranjanje kulturne avtentičnosti, ki se jo vedno (!) vizualizira v barvah, s svetlobo, z dvignjenimi rokami, deluje že nekoliko sumničavo, da ne gre zgolj za kesanje za zgodovinske pregrehe. Kern (2010) v svojem eseju poudarja, da »zahodnost« dobiva negativno konotacijo, da se skozi multikulturalizem povzdigujejo orientalizmi in romantizirana drugačnost (tudi skozi uporabo kulinarčnih, oblačilnih, versko-ritualnih uvozov), da se »novoprišleke opogumlja v svojem nezahodnjaškem vedenju, prej, kakor da bi se promovirale nacionalne vrednote posamezne države« (Kern, prav tam). V Združenih državah, nasprotno, so svetost skupne, ameriške zastave in patriotizem, desnica na srcu in ameriška himna zasenčili konkurenčne »kulturne fetišizme« (Simensen, 2006). Zasebnost je namenjena gojenju subkulturnih čustev v najširšem pomenu; v javnosti pa se zvestoba *amerištvu* izkazuje skozi dikcijo patriotizma in že omenjene svetosti zastave in drugih simbolov, ki so danes v Evropi kontroverzni, če ne celo zasmehovani.

Uporaba evropsko-ameriške distinkcije multikulturalizma je verjetno precej nenavadna, pa tudi redko v uporabi. Pri apliciranju praktičnih multikulturalizmov se raziskovalci veliko raje opirajo na uveljavljeno Heywoodovo kategorizacijo med konservativno/korporativno,

² V »enakosti vseh državljanov« se pogosto skriva glavna zanka: večina priseljencev, beguncev, prosilcev za azil nima niti osnovnega statusa, kaj šele »državljanstvo«. In ker pravice veljajo le za »državljanec«, jih vsi tisti, ki bi jih močno potrebovali, pogosto niso deležni, država pa ima za to formalno opravičilo.

liberalno, kritično, včasih pa tudi kozmopolitsko in pluralistično obliko multikulturalizma. Vendar pa je uokvirjanje, ki ga uporabljam tu, za primer Bosne in Hercegovine z vsemi svojimi posebnostmi, primernejše. Primerjavi med Bosno in Ameriko bi se z grenkim samociničnim komentarjem verjetno nasmehnil marsikateri Bosanec. V resnici pa sta si v upravljanju s svojim multikulturnim vsakdanom precej podobni. Bosna in Hercegovina tako rekoč nima priseljencev v takem smislu, kakor jih razume Evropska unija. Prav tako se problem ali bolje rečeno izziv multikulturalnosti v Bosni ni začel šele z množičnim povojnim (2. svetovna vojna, op. p.) preseljevanjem prebivalcev tretjega sveta. Ne, Bosna svojo multikulturalnost živi že od začetkov. Ali, kakor jo s cinizmom in povojno grenkobo čuti marsikateri mladi aktivist, »Bosna je največji evropski laboratorij multikulturalnosti« (NVO Dosta, Mostar 2010). Več o specifikah tega jugovzhodnega evropskega multikulturalnega laboratorija bom pisala v nadaljevanju, tu pa naj dodam zgolj argumente k podobnostim bosanskega multikulturalizma z ameriškim. Tovrstna ali podobna politika je bila v Bosni tako rekoč vseprisotna zgodovinska potreba. Tu bivajo tri po velikosti in moči sorazmerno enakovredne etnične skupnosti. Bosanske države torej ne sestavlja idealnotipski evropski model prevladujoče nacije in priključenih manjšin, temveč tri enote, ki tvorijo celoto, Bosno in Hercegovino. Multikulturalizem se je sprva dojemal prav znotraj takih praks: različne kulture kot kompleksne, dinamične in koherentne celote, vsaka s svojo lastno razlikovalno integriteto, živijo na določenem, zaključenem teritoriju. Ker so se evropske družbe z nacionalizacijo »očistile«, je tak multikulturalizem v praksi prisoten samo še v Združenih državah in nekaterih evropskih državah, med njimi v BiH. Tri sobivajoče etnije se združijo v eni nadidentiteti, bosanski. Tako kot v Združenih državah je multikulturalni izziv bosanske družbe v medsebojni integraciji, torej integraciji obstoječega prebivalstva, tistih, ki so že člani bosanske družbe, in ne tistih, ki so vanjo prišli na novo, ki bodo/bi člani šele postali. Ker naj bi bile vse tri etnične skupnosti enakovredne, je uravnotežanje med njimi aktivni in kontinuirani proces: med njimi naj se ne bi prakticirala zgolj pasivna toleranca, kakor v kateri od zahodnoevropskih družb, ki sobiva z manjšino, temveč aktivno oblikovanje svoje lokalne (etnične) identitete in njeno prilagajanje oz. usklajevanje z nadidentiteto, z bosanskim državljanstvom. »V multikulturalni družbi ni ene *uradne* kulture, vse kulture so enakovredne in enako pomembne,« pravi respondentka iz Banja luke (NVO CreActive, Banja luka). V evropskih državah je, nasprotno, *uradna* kultura vedno prisotna in obenem narekuje obseg in potek integracije *neuradnih* kultur vanjo. Tri uradne kulture so pravzaprav bosanska multikulturalna specifika, ki je bila v drugih evropskih državah z nacionalizacijo iztrebljena. Kljub temu pa Bosne ne moremo primerjati z ameriškim talilnim loncem, saj se je z vojnami v devetdesetih zgodilo podobno kot v preostali Evropi; posamezni deli so se etnično očistili in so danes – kljub skupni državi – jasno etnično distancirani in imajo na koncu prav tako vsak svojo, *uradno* kulturo.

V dokumentaciji Evropske unije je multikulturalizem – filozofija, politika in ideologija enakopravnih odnosov med kulturami v meddržavnem sodelovanju – opisan kot načelo spoštovanja kulturnih različnosti članic Unije, spodbujanja kulturnega sodelovanja med njimi in s preostalim svetom, poznavanja kulturne zgodovine in varovanja kulturne dediščine (Butigan, 2004a; Kymlicka v Muhić, 2004). Evropske multikulturalne ideologije in njihovo uvajanje v države Zahodnega Balkana, tudi v Bosno, je treba opazovati predvsem kot del procesov vključevanja v Unijo. Čeprav so bile razvite in vzpostavljene za namene obvladovanja migracijskih procesov, torej inkulturacijo in resocializacijo priseljencev (Lukšič-Hacin, 1999), naj bi regiji nekdanje Jugoslavije koristile drugače. Pripeljale naj bi predvsem do trajne stabilnosti in sožitja etničnih skupin, ki tu prebivajo že od nekdanj. Primarna funkcija medkulturalnega dialoga je torej

³ Etničnost začne dobivati na pomenu s francosko revolucijo (1789), na Balkanu pa s koncem 19. stoletja.

usklajevanje obstoječe heterogenosti in razvijanje spoštovanja med raznolikimi skupinami, ki so, paradoksalno, že prebivale v sožitju. Toda zadnje vojne so ustvarile, okrepile in zapustile številne mite o njihovi krvoločnosti, primitivnosti in nasilnosti. Zaradi tega neprijetnega in živega vojnega spomina je vključevanje nekdanjih jugoslovanskih držav v Evropsko unijo omadeževano. Konsistentnost vnaprejšnjega pejorativnega odnosa do regije pa tudi zbuja dvom o uspehu multikulturalnosti.

Bosanski (multikulturalni) lonec

Namesto da bi obnavljala posamične multikulturalne ureditve skozi bosansko zgodovino, se bom posvetila posebnostim države danes, še zlasti zato, ker je pred kratkim doživela pretres, ki ga nekateri skušajo razložiti z neuspehim multikulturalizmom. Pa vendar naj namenim manjši sklop hitremu uvidu v specifične vsebalkanskega multikulturalizma, na katerih se je zgradila tudi vsa multikulturalna bosanska zgodovina. Etnična in religijska sestava Bosne je zelo enakomerno porazdeljena (glej opombo št. 10); to pomeni, da je število tistih, ki se etnično opredeljujejo kot Srbi, skoraj enako številu pravoslavcev. Prav tako se ta vzorec ponovi s Hrvati katoličani in Bošnjaki muslimani. Identificiranje plemen, pozneje narodov, na podlagi religije (in ne etnije!) je starodavna balkanska tradicija in zapuščina. Religija je, predvsem v času oblikovanja nacionalnih držav na Balkanu, postala »označevalec nacionalne identitete, ki je preteklost ni poznala. (...) Spremenila se je v *nacionalno religijo*« (Mazower, 2008: 85). Vendarle pa je bila temeljna etnografska sestava določena veliko prej, pravi Mazower. Že v sedmem stoletju našega štetja so v rimske province južno od Donave nenehno vdiral germanska plemena in Huni, čeprav se vdiralci na polotoku ponavadi niso ustalili. »Balkan je bil preveč gorat, preveč ranljiv in razdrobljen za preprosto versko in jezikovno poenotenje,« jedrnato strne Mazower (2008: 53–54). Pojmovanje narodnosti, kakršno se je uveljavilo na Zahodu, je bilo zaradi primarnega in dolgo tudi edinega vira identifikacije prek religije zato skrajno nenavadno: »Na Balkanu poreklo in jezik pri narodnosti ne štejeta nič. Narodnost se določa po cerkvi, kateri pripadaš.«⁴ (Fraser v Jezernik, 1998: 179) Ker že turške oblasti niso delile prebivalstva po etnični pripadnosti, temveč je bila zanje ključna veroizpoved, se nacionalna in politična zavest tega območja nista razvili vse do balkanskih vojn (Rittih v Jezernik, 1998: 182). »Brezbrižnost do nacionalističnih kategorij«, kakor tej posledici pravi Mazower (2008: 52), se je odsevala v občutku pripadnosti skupini, ki jo je od drugih razmejevala religija. Zato je koncept moderne etnične politike na Balkanu relativno nova stvar,⁵ čeprav so jezikovno, etnično in religiozno raznolika ljudstva tu bivala vse do naselitve Slovanov in še dlje.

Bosanski etnični trikotnik in manjšinske primesi so trd oreh tudi za Bosance same. »Popolna zmeda, celo za prebivalce Bosne,« pravi respondentka iz NVO Telex v Tuzli.

»V Bosni identiteta posameznika pomeni vse. Če nekdo kritizira lastno kulturo, bo to vzeto, kakor da ljudem jemlje identiteto. Vendar pa je med toliko identitetami, ki živijo v Bosni, izjemno težko razvijati konstruktivno komunikacijo in medsebojno razumevanje.« (prav tam)

Nevladne organizacije pripravljajo številne seminarje, izobraževanja, »treeninge«, da bi spodbudile zasuk v mladih generacijah, pacifizem in miroljubno sožitje. Kymlicka (2003: 163) piše o medreligijskih seminarjih, organiziranih predvsem za pravoslavne Srbe in muslimanske Bošnjake, katerih cilj je bil povečati znanje o globokih verskih čustvih, s tem pa medsebojno

spoštovanje in razumevanje. Tako kot večina evropsko angažiranih in podprtih multikulturnih projektov tudi ti seminarji po navadi ne prinašajo večjih kratkoročnih učinkov: »Dva ali trije seminarji niso dovolj, da bi zagotovili kakršno koli resnično 'razumevanje' nečesa tako kompleksnega, kakor je islam ali krščanstvo. Poleg tega 'razumevanje' še ni zagotovilo za spoštovanje.« (Kymlicka, prav tam)

Kymlicka na primeru različnega verovanja razloži pomembnost *dojemanja*, da soobstajajo različne verske skupine, njegovo tezo pa je mogoče razumeti tudi širše, torej kulturno. Pravi, da je v sodobnih družbah pomembno, da država ne pripada nobeni religiji, in da je to prostor, v katerem naj bi v sožitju sobivale vse religijske skupine. Pri tem ni pomembno, da razumemo njihove specifičnosti v detajle, zavedati bi se morali zgolj dejstva, da te skupine *so*, da *soobstajajo*. Kymlicka vsebini odvzame moč in pomembnost; to dvojce dodeli zavedanju, da različnost, torej različne vsebine, obstajajo. Isto bi lahko rekli za kulture, čeprav je v evropskem prostoru to malo-dane utopična ideja. Država naj bi bila prostor kultur, ne ene same, temveč vseh, ki bivajo v njej. Utopičnost je v dejstvu, da v večini evropskih držav vlada ena številčno prevladujoča nacija in še več, ta je pogosto zavezana tudi eni prevladujoči religiji. Bosna in Hercegovina je, nasprotno, država treh etnij, nima prevladujoče nacije, čeprav procentualno prevladujejo Bošnjaki.

Formalnopravno Bosno in Hercegovino vodita dve neodvisni in samostojni entiteti, Republika srbska in Federacija Bosne in Hercegovine. Poseben status ima po Daytonskem sporazumu okrožje Brčko, ki pripada obema entitetama, kljub temu pa je samoupravno in ima eno, centralistično, multietnično, demokratično politično vodstvo in neodvisno sodstvo. Brčko je torej še eno multikulturno podkolje, ki živi znotraj že mešane, multikulturne države Bosne in Hercegovine. In paradoksalno je, da sta tako celotna država kot samo okrožje verjetno najbolj plastičen primer tega, kako multikulturalizem danes v Evropi v resnici deluje. Čeprav naj bi šlo za državno vodeno politiko kulturnega pluralizma, ki temelji na ideologiji enakosti brez meja, sobivanja »drugega ob drugem«, se v praksi strogo ohranjajo medkulturne meje. Ni namreč ene kontinuirane multikulture, v kateri bi se medsebojno preivali individuumi posameznih, različnih kultur. V tem pogledu Pariz ni nič bolj multikulturna kot Brčko. Seveda, v njem živijo priseljeni Arabci, Afričani in Azijci. Vendar v svoji, arabski četrti, s svojimi brivskimi saloni, v svoji afriški četrti z ugodnimi klici v Afriko, v svoji kitajski četrti z raki in školjkami in morskimi travami v prodajalnah. Tako tudi v Brčkem živijo vse tri bosanske etnične skupnosti, pod eno upravo in političnim vodstvom, a vsaka s svojo pisavo, svojo cerkvijo. Ena od respondentk je multikulturalizem Brčkega razložila na primeru piva: so bari, v katerih piješ Lav, in so bari, v katerih piješ Ožujsko.⁴

Donald Shriver je prepričan, da ravno sklepi Daytonskega sporazuma, del o suverenosti Brčkega in Republike srbske, o ustavni ločenosti znotraj ene države, pripomorejo k ohranjanju kulturne distance in s tem posredno povečujejo tudi nestrpnost. »Stoletja nazaj,« pravi, »je vsak otrok rasel v okolju, kjer je hkrati poslušal zvonjenje iz cerkva in imamovo petje z minareta. Mogoče ta harmonija danes deluje idilično, toda je dokaz, da je religija bila in da je potemtakem spet lahko odraz neke humanosti« (Shriver, 2001: 51).

Po tem, kar se je zgodilo v devetdesetih, je verjetno utopično pričakovati multikulturno veselico. Verjetno gre tudi tu za pretirano negativno uporabo in povezavo z njenimi zgodovinskimi dogodki, kakor za uravnoteženo presojo o aktualnih medkulturnih (ne-)odnosih. Navsezadnje pa, dokler se Evropska unija in njene vodilne članice predstavljajo kot zgled – glede na to, da kreirajo, definirajo in uzakonjajo temelje multikulturnosti – in svoj multikulturalizem živijo na varnih distancah, Bosna in Hercegovina sploh ni na tako slabi poti.

Računajte na nas!

Ne spominjem prošlost, ni bitke daleke,
jer roden sam tek posle njih ...
(Djorđe Balašević, Računajte na nas)

Gavrilo Princip je med priprtjem svojemu psihiatru dejal: »Družba na splošno si želi nacionalne osvoboditve, vendar pa je razlika med staro in našo, mlado generacijo, v načinu razmišljanja, kako do tega priti. Starejša generacija si želi osvoboditve od Avstro-Ogrske na legalen način, v možnost katerega pa mi ne verjamemo.« (v Moller, 1968: 248) Nedavno je svoje podobno mnenje v ritme spravil mladoletni raper iz Srebrenice, ki je prepričan, da Bosna nima svoje svetle prihodnosti, saj jo za povojnimi travmami obobile starejše generacije držijo v razmišljanjih devetdesetih let. Respondentka iz Tuzle (NVO Telex, 2010) opaža, da mlajše generacije na multikulturalizem gledajo drugače, vsekakor pa bolj optimistično, kakor starejše. Vidijo ga kot najpomembnejši bosanski izziv, kot najpomembnejši cilj, če želijo zagotoviti mir, nekaj, kar tako ali tako že obstaja in kot značilnost, ki dela to državo posebno. Ker na nacionalni ravni pogosto ne najdejo financ, niti razumevanja, se aktivirajo predvsem znotraj programov Evropske unije. Ta organizacijsko in finančno podpira številne projekte, ki vključujejo tudi mlade iz nekdanje Jugoslavije, torej iz držav, ki sicer niso članice skupnosti. Eden najbolj množičnih je program *Mladi v akciji*, ki spodbuja strpnost med mladimi in medsebojno razumevanje. Med njegovimi prednostnimi nalogami je spoštovanje kulturne raznolikosti, ki naj bi se ga mladi iz različnih kulturnih, etničnih in verskih ozadij priučili z vnaprej predvidenim in reguliranim medkulturnim učenjem (Evropska komisija, 2010: 5–6).

»Na ravni razvoja in izvajanja projektov to pomeni, da se bodo mladi, ki sodelujejo, morali zavedati njegove medkulturne razsežnosti. Projekt mora spodbujati ozaveščenost in razmislek o različnih vrednotah. Mlade je treba nagovarjati k spoštljivemu in rahločutnemu obravnavanju stališč, ki vodijo v neenakost in diskriminacijo.« (prav tam)

Primer takega projekta je bilo denimo »Regijsko srečanje mladih z območja nekdanje Jugoslavije«, ki ga je lani maja pripravila srbska nevladna organizacija *Laboratorij dobrih vibracij*. V skladu z načeli Evropske unije je bilo srečanje namenjeno spodbujanju medkulturnega sodelovanja, imelo pa je zanimivo postjugoslovansko noto, saj je bilo namenjeno zgolj državam nekdanje skupne republike. Kljub temu Marija Jelić, vodja projekta in omenjene nevladne organizacije (v osebni korespondenci z dne 21. aprila 2010) pravi, da je bilo srečanje bolj v znamenju nove multikulturalnosti kakor pretekle prakse bratstva in enotnosti. Večina držav se namreč pripravlja za članstvo v Evropski uniji, kar pomeni, da je distribuiranje tovrstne multikulturalnosti en korak na tej poti. Organizacija, ki jo vodi Jelićeva, je le ena številnih po vsej regiji, ki s projekti, financiranimi iz Evropske unije, razširjajo novo evropsko multikulturalno ideologijo po javnih prostorih.

Tudi v Bosni in Hercegovini so nevladne organizacije kot močna civilna pobuda verjetno najmočnejši distributerji multikulturnih politik in nove mirne bosanske prihodnosti. Samo v okviru Omladinske mreže je bilo do konca januarja 2011 včlanjenih 130 nevladnih organizacij in 50 posameznikov, ki so aktivni predvsem pri projektih demokracije, protikorupcije, aktivnega državljanstva in najmočnejše – *notranjega multikulturalizma*.⁵

»Poudarek dajemo izobraževanju v okoliških šolah, z otroki in mladino. Skušamo jih izobraževati o njihovi kulturi, veri in etiki, o pomembnosti, da vse to izražajo brez strahu, a hkrati, da se zavedajo, kdo jih obkroža, in spoštujejo tudi njihovo kulturo.« (NVO Dosta, Mostar 2011)

⁵ Bosna in Hercegovina je pri projektih evropskega multikulturalizma zelo specifičen primer: medtem ko mladinske pobude in akcije (npr. *Youth in Action Programme, Europe for citizens*) spodbujajo mobilnost in vzgojo sožitja mladih iz vse Evrope, si bosanske mladinske nevladne organizacije predvsem prizadevajo za sožitje znotraj sebe, v okviru treh združenih etničnih skupin.

Ideologija mladosti in moči, ki se jo pripisuje mladim v opuščanju konvencionalnih družbenih vzorcev in vnašanju novih, se je po skoraj petnajstletni prekinitvi z jugoslovanskimi slavospevi mladim zopet vrnila v evropski preobleki. Mlade spodbujajo k nekakšnemu multikulturalnemu aktivizmu, kakor nekoč z ideologijo bratstva in enotnosti skozi pionirje in vsejugoslovanske ekskurzije, s pobratenimi mesti in mladinskimi delovnimi brigadami. Evropska unija kot najmočnejši (so)financer mladinskih akcij in pobud v Bosni in Hercegovini prav tako gradi na čim večji mobilnosti mladih, s katero naj bi prihajali v stik z drugimi kulturami in se tako učili medkulturnega dialoga, tolerance in spoštovanja. Fokus nevladnih organizacij je torej na mladih, ki lahko spremenijo obstoječe stanje, če se jim to omogoči.

Tu bi rada naredila kratek ekskurz v Mollerjevo teorijo mladih kot sile v sodobnem svetu, predvsem zaradi vakuumske oholosti bosanskega vsakdana, v katerem je že sama mladinska akcija svojevrsten podvig. Mlade generacije so bazen novosti in potencialnih izboljšav, vendar pa so bile številne družbe skozi zgodovino preveč revne, toge in monopolistične z vidika socialnih struktur, da bi mlade spodbujale. Poleg tega pa so imele omejene tudi vire izobraževanja, pravi Moller (1968: 256), s katerimi bi lahko razvile raznotere človeške potenciale. Neznanske količine mladostnih potencialov so bile zaradi neprepoznavanja in nepriznavanja izgubljene. Žal »nerazvite družbe proizvajajo nerazvite posameznike, tako intelektualno, kakor emocionalno« (Moller, prav tam). Zaradi zapuščine vojnih spominov, dodajajo mladi intervjuvanci, ni prostora za njihovo, novo Bosno, saj je ta prežeta z ostanki, prežeta z nenehnim obnavljanjem bližnje preteklosti, ki je zaznamovala precejšen del populacije. Zato ima tudi multikulturalizem, čeprav produkt novega časa, v Bosni močne, negativne konotacije s preteklostjo; generacije, rojene v poznih osemdesetih, torej generacije, ki so danes najaktivnejši del civilne družbe, so zamudile sladka leta jugoslovanskega multikulturalizma, bratstva in enotnosti. Okusile pa so neprijetnosti, ki so mu sledile in ki so se (zlonamerno?) pripisovale njegovi neuspešnosti. Zato morda ni presenetljivo, je pa skrajno boleče, da so intervjuvanci na vprašanje o preteklem bosanskem multikulturalizmu odgovarjali z zadržanostjo in vojnimi spomini.

»Zame je preteklost bosanskega 'multikulturalizma' zelo boleča tema, prva asociacija nanjo je zame ...vojna. Res je, da smo imeli v preteklosti tudi druge konflikte in še vedno ugibam, zakaj se prav ničesar nismo naučili. Še vedno! Upam, da ni nič narobe, če ne odgovorim na to vprašanje...« (NVO CreActive, Banja Luka, 2010)

»Bosna in Hercegovina je država, ki je skozi zgodovino pomenila vzdržljivost v sožitju treh ali več narodov do skrajnih meja. To je luknja brez dna, pot brez konca, voz, ki ga ne znamo razvozlati. Učijo nas, da moramo poznati svojo zgodovino, da bi vedeli, kdo smo in kaj smo. Nisem še srečala koga, ki bi to vedel. Preveč je bolnih spominov, preveč negativnega, ki se navezuje na to kombinacijo: Bosna in Hercegovina + zgodovina + multikulturalizem.« (NVO Dosta, Mostar, 2010)

Filozofinja Hannah Arendt je prepričana, da so ljudje sposobni zgraditi novo prihodnost takrat, ko obvladujejo preteklost, ko jo priznavajo, dosežejo moralno uravnoteženo sodbo o njej in ko jim uspe zatreti načrte o maščevanju (v Shriver, 2001: 47). Mladi bosanski aktivisti so prepričani, da jim zgodovina še vedno otežuje delo in njihov angažma za spremembe. »Med vojno je med ljudmi nastala globoka razpoka, travme so močno žive tudi v povojnem obdobju; vsekakor je za Bosno multikulturalizem danes ideologija, ki jo je težko oživiti, težko jo bo ohraniti. Bili so dnevi, ko je multikulturalnost odlično živela, potem pa so prišli dnevi, ki so dokazali, da takšno sožitje ni mogoče. In ti dnevi so ostali v spominu ljudi.« (NVO Telex, Tuzla, 2010)

V nedavni bosanski zgodovini se je vse zgodilo preveč hitro, sinusoidni vzponi bratstva in enotnosti so hipoma zdrknili v absurdni padec medetničnega čiščenja, v postdaytonskem

mirovanju pa se krivulja zopet vzpenja v duhu evropskega multikulturalizma. Cena ohranjanja bosanskega statusa quo je nezaupanje v delo nevladnih organizacij, nezanimanje mladih, še več, nekateri celo menijo, da promoviranje multikulturalizma oživlja in krepi stare nestrpnosti. Največja ovira pri gradnji in vzpostavljanju novih strpnostnih ideologij in spodbujanju sožitij pa so pregrade v mladih samih. Nekje spodaj, pod vsakodnevnim aktivizmom in pacifističnim misijonarstvom (v pozitivnem smislu!), ves čas tli strah pred novo vojno, pred ponovnim izbruhom nesoglasij, strah pred nestabilnostjo države, v kateri živijo, strah pred prikrivanjem političnega vodstva in popolno nezaupanje vanj. Vsa prizadevanja pri projektih za multikulturalnost žal izvirajo tudi iz tega strahu:

»Včasih jo (multikulturalnost, op. a.) razumem kot darilo, kot nekaj čudovitega, na kar bi bili lahko ponosni. Včasih pa močno obžalujem, da živim v tako mešani državi, ampak to samo, kadar to misel povezujem s konflikti ali vojnami v prihodnosti. Želim si, da bi odgovarjala bolj pozitivno, bolj svobodno, ampak to je bosanska realnost, za katero se še danes borimo, borimo, da bi ustvarili lepše dni za vse skupaj.« (CreActive, Banja luka 2010)

Mnogim v tem pogledu članstvo v Evropski uniji pomeni odrešitev, nekakšno zagotovilo za stabilizacijo in mir v regiji. Respondentka iz srbske nevladne organizacije v Banja luki meni, da je največja avtoriteta, ki ji ljudje zaupajo, pravoslavna cerkev, takoj za njo pa Evropska unija. Lokalno ali državno politično vodstvo po njenem mnenju nima velikega zaupanja, ljudem pa se v morebitni evropski prihodnosti ne zdi več niti odločilno. »Prav radovedna sem,« pravi respondentka iz NVO Telex (Tuzla, 2010),

»ali lahko zopet ustvarimo multikulturalizem brez pomoči drugih držav, ki nas bodo ves čas opozarjale, kaj imamo in iz česa lahko gradimo. Obenem sem zelo skeptična, če ne bomo nekega dne vsi skupaj v Bosni zopet ponoreli, kakor v devetdesetih in začeli vse rušiti. Ne, bom raje optimistična in bom verjela, da lahko v multikulturalni Bosni in Hercegovini naredimo boljši jutri.«

Mustafa Cerić, vodja bosanske muslimanske skupnosti, je bil leta 2008 med udeleženci Konference za varnost na Zahodnem Balkanu in poudaril je, da vkljenost Bosne in Hercegovine v stare etnične, religijske in kulturne spore v prihodnje ne bo le problem države same, temveč celotne evropske skupnosti. Po njegovem mnenju mora Evropska unija zagotoviti politično osnovo, ki bo pripomogla k ohranjanju multietnične tradicije tega območja. To pa pomeni, da medkulturna ideologija ni več *nacionalno* vprašanje ene same regije, temveč prehaja na vseevropsko raven.

Sklep

Največja prednost lokalne jugoslovanske multikulturalne ideologije pred vojno, ki je bila v marsičem podobna današnji, je bila v tem, da se je ves čas prilagajala kulturnemu okolju, v katerem in za katerega je bila ustvarjena. Zato je lahko upoštevala njegove specifikke, kar pomeni, da je bila bolj zamejena kot sodobni multikulturalizmi. Bila je učinkovitejša in intenzivnejša, saj ni bila zastavljena globalno. Francija in Španija z največjim deležem afriških priseljencev morata zagotovo oblikovati drugačno multikulturalno ideologijo kakor denimo postjugoslovanske države, v katerih so še vedno živa trenja med posameznimi etničnimi skupinami na območju. Evropska unija promovira eno, vseevropsko obliko multikulturalnosti, ki je lahko tudi nevarna, ali vsaj neučinkovita. Njena največja nevarnost je prav univerzalizem, želja po poenoteni viziji in ciljnih ter enakovredni razpršitvi v vse dele Evrope.

Evropski multikulturalizem, ki ga razširjajo mladi iz različnih nevladnih ali mladinskih organizacij v Bosni, se prav tako kakor v letih pred zadnjo vojno poskuša spopasti z okoljem, kjer znotraj ene večje živijo manjše in raznolike kulturne skupine, ki od neke točke naprej potrebujejo tudi institucionalizirano in regulirano uravnavanje medsebojne komunikacije, pa tudi znanj, vrednot, idej ipd. Pri vsem tem pa zbuja največjo skrb dejstvo, da se mladi multikulturalnih akcij lotevajo z zadržanostjo, z nekakšno distanco, s strahom po (ponovnem) neuspehu. Zaradi vojn v devetdesetih so do dokončne medkulturne rešitve skeptične predvsem starejše generacije, vendar pa s tem kontaminirajo tudi mlade, celo tiste, ki so se rodili že po vojni. Vprašanje je, ali tak aktivizem, ki dvomi sam vase, lahko prinese res močne in plodne rezultate. Če je prednikom medkulturno sobivanje uspevalo več desetletij, pa imajo današnje mlade bosanske generacije pred sabo še večji izziv: ustvariti multikulturalno večnost. Koliko je ta ideja utopična, to pa ne velja le za Bosno, temveč za vso Evropo, pa se bo pokazalo v nekaj letih, ko bodo odrasle prve v multikulturalizmu vzgojene generacije in ko/če mladinske pobude za medkulturni dialog ne bodo trajale več le med počitnicami, ampak bodo postale način razmišljanja.

Literatura

- EVROPSKA KOMISIJA (2010): *Mladi v akciji: vodnik po programu*. Dostopno prek: http://www.mva.si/fileadmin/user_upload/doc/1_MLADI_V_AKCIJI/0_Info_o_programu/Vodnik_po_programu_2010_splet.pdf (14. januar 2011).
- HEYWOOD, A. (2007): *Political ideologies: an introduction*. Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan,.
- JEZERNIK, B. (1998): *Dežela, kjer je vse narobe: prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- JOPPKE, C. IN LUKES, S. (2002). *Multicultural questions*. Oxford, University Press.
- KERN, S. (2010): *The Beginning of the End of European Multiculturalism*. Dostopno prek: <http://www.hudsonny.org/1612/european-multiculturalism-end> (20. januar 2011).
- KYMLICKA, W. (2003): *Multicultural States and Intercultural Citizens*. Dostopno prek: <http://tre.sagepub.com/nukweb.nuk.uni-lj.si/content/1/2/147.full.pdf+html> (24. januar 2011).
- LUKŠIČ-HACIN, M. (1999): *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana, ZRC SAZU.
- MAGILL, C. IN HAMBER, B. (2010): »If They Don't Start Listening to Us, the Future is Going to Look the Same as the Past«: *Young People and Reconciliation in Northern Ireland and Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://yas.sagepub.com/nukweb.nuk.uni-lj.si/content/early/2010/10/31/0044118X10383644.full.pdf+html> (23. januar 2011).
- MOLLER, H. (1968): *Youth as a force in the modern world*. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/177801.pdf> (23. januar 2011).
- MUHIĆ, M. (2004): *Multiculturalism in Central and Eastern Europe: Challenge or Threat?* Dostopno prek: <http://condor.depaul.edu/rrotenbe/aeer/v22n2/Muhic%2022%282%29%20Fall%202004.pdf> (25. januar 2011).
- SHRIVER, D. W. (2001): *Bosnia in fear and hope*. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/40209745.pdf?acceptTC=true> (24. januar 2011).
- SIMENSEN, H. (2006): *The origins of European multiculturalism*. Dostopno prek: http://contextexploration.net/mag/2006/08/the_origins_of_european_multic.html (20. januar 2011).
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMM. (2008). *Human Development Report*. Dostopno prek: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2868.htm> (24. januar 2011).

»U društvu jednog lica«

Oris nove bosansko-hercegovske proze

Uvod oziroma »Dilema«, kdo je bosansko-hercegovska pisateljica/pisatelj oziroma kaj (vse) je bosansko-hercegovska proza?

V prispevku se lotevam orisa aktualnih dogajanj v bosansko-hercegovski prozi. Medtem ko nova delovna definicija proze ni potrebna in če »novo« časovno omejimo na objave v zadnjih petih ali šestih letih, se nam vsekakor lahko zalomi pri razumevanju, kaj je bosansko-hercegovska proza. Skoraj samo po sebi se nam poraja kar nekaj vprašanj, če navedem le najbolj praktična in pragmatična od njih. Ali je to proza, ki nastaja v današnji postdaytonski Bosni in Hercegovini? Ali je to tudi proza pisateljic in pisateljev, ki so bili rojeni v nekdanji Socialistični republiki Bosni in Hercegovini, a sedaj živijo v drugih okoljih, družbah, državah? Ali je to naproza, pisana le v jeziku, ki smo mu nekoč rekli srbo-hrvaščina, v jeziku, ki se že kar nekaj časa, pogosto z iskanjem majhnih razlik, spreminja v vsaj štiri (bosanski, črnogorski, hrvaški, srbski) različne in med seboj »(pol)tuje« jezike? Ali lahko med aktualne bosansko-hercegovske prozaiste in prozaistke štejemo tudi pisateljice in pisatelje emigrante, ki so zamenjali, večinoma brez možnosti izbire med ostati in (ne)preživeti v domačem kraju ali izbrati novi kraj bivališča, ne le zapis pod oznako kraj stalnega bivališča, ampak tudi jezik, v katerem pišejo? Skratka, ali so del bosansko-hercegovske literature tudi dela, ki so bila napisana in prvotno izdana v angleškem, nemškem, švedskem, češkem ... jeziku?

Če ob problematiki definicijskih vprašanj navedem še resnično tragikomično informacijo, deluje vsa zadeva še bolj zapleteno. V preteklem letu je sektor za izseljence pri ministrstvu za človekove pravice in begunce Bosne in Hercegovine (2009) pripravil in izdal brošuro »Ko je ko u bh. diaspori – Pisci«. V brošuri so navedene biografije 72 pisateljic in pisateljev. Merilo za uvrstitev je bilo: »Ali so bili rojeni v Bosni in Hercegovini ali pa so kako drugače vezani na Bosno in Hercegovino v smislu daljšega bivanja in dela v BiH, študiranja ali pridobitve državljanstva« (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2009: 5). Namen publikacije je ob olajšanju dela »institucijam, ustanovam in civilni družbi pri udejanjanju kulturnega sodelova-

¹ <http://www.jergovic.com>, <http://www.aleksandarhemon.com>

² Širjenje tega (socializacijskega) koncepta na tiste, ki so bili in so še v stiku s kulturno produkcijo na območju Bosne in Hercegovine ali širše, »jugoslovanske Atlantide«, in se to odraža v njihovi avtorski poetiki, bi nas pripeljalo do tega, da bi se npr. lahko spraševali, ali ni Aleš Debeljak z delom svojega esejističnega in pesniškega opusa, še zlasti pa z delom *Balkanska brv: eseji o književnosti jugoslovanske Atlantide* (Debeljak, 2010), bosansko-hercegovski pisatelj?

nja z izseljenci« tudi v prikazu, »da ima Bosna in Hercegovina v diaspori izjemna literarna imena, katerih dela dobivajo prestižne nagrade po svetu« in s tem »na najboljši način promovirajo bosansko-hercegovsko kulturo« (ibid.).

Čeprav lahko razumemo namen tovrstne »kdo je kdo brošure« in prizadevanja zaposlenih iz navedenega sektorja priti v stik s številnimi pisateljicami in pisatelji izseljenci, je v uvodu v publikaciji informacija, da z nekaterimi niso mogli navezati stika, zato med avtorji v publikaciji ob nekaterih mednarodno manj znanih ni »... Aleksandra Hemon, Miljenka Jergovića in Semezdina Mehmedinovića, ki jih naša in svetovna literarna publika« zelo dobro pozna (ibid.).

Glede na dejstvo, da imata prva dva od treh omenjenih in mednarodno uveljavljenih avtorjev, ki izvirajo iz Bosne in Hercegovine, svoja profesionalno oblikovana portala¹ z možnostjo vzpostavitve komunikacij ter da je tudi Semezdin Mehmedinović z nekoliko »guglanja« kot javna oseba brez težav izsledljiv in komunikacijsko dosegljiv, lahko sklepamo, da je šum na komunikacijah prej posledica nezainteresiranosti omenjenih kontaktiranih ustvarjalcev po uvrščanju v ta who is who oziroma verjetno nepristajanja na uvrstitev pod neko novo etiketo pripadnikov kulturne elite bošnjaškega Naroda. Kljub temu, če postavimo v oklepaj nekoliko Blut und Boden sentiment navedene brošure, pa nam lahko njen pristop služi tudi za naše uvrščanje proze med aktualno bosansko-hercegovsko prozo, kjer je izbira usmerjena v primarno ali sekundarno bosansko-hercegovsko teritorialno identiteto kot eno ključnih identifikacijskih sidrišč in vsebinskih poudarkov konkretnih pisateljic in pisateljev.²

Tako obseg kot tudi forma in tematska opredeljenost prispevka seveda narekujeja in omejujeja njegovo vsebino. Čeprav je bosansko-hercegovska proza vsaj generacijam, ki so še bile pionirske, tako jezikovno kot tudi – v originalnih ali prevedenih izdajah za bosansko-hercegovski trg – finančno dostopna, je njena prisotnost, kaj šele informativnost in kritična presoja na marginah pisanja o literaturi na slovenski kulturi namenjenih straneh dnevnikov, tednikov in tudi domače strokovne tozadevne periodike.

Če izvzamemo že omenjena Hemon in Jergovića, ob Karahasanu v širšem prostoru najbolj uveljavljena sodobna avtorja bosansko-hercegovske proze, hitro ugotovimo, da je aktualna bosansko-hercegovska proza slabo prevedena v slovenski jezik, z, ob navedenih, morda izjemo Andreja Nikolaidisa, ki občasno nastopa tudi kot kolumnist v slovenski publicistiki. Verjetno je to pomanjkanje prevodov kombinacija različnih razlogov. Eden je prav gotovo ta, da ni subvencij za prevode novih bosansko-hercegovskih literarnih del, ki se jih verjetno laže dobi za prevode literature t. i. »manjšinskih narodov« članic EU (npr. Baska Axtage). Ob tem pa verjetno tudi dejstvo, da večina urednikov, ki odloča o prevodih, lahko bere in razume bosansko-hercegovsko prozo v izvorniku ter potem, predvidevam, raje segajo po drugih »perifernih« evropskih literaturah in njih kakovostnih avtorjih (npr. prevodi popisovalca »obrobne« Evrope Stasiuka v slovenščino) iz ne tako samoumevno razumljivih jezikov.

Ne glede na razloge te neinformiranosti in slabe dosegljivosti bosansko-hercegovske proze v prevodih in originalnih izdajah v Sloveniji je namen mojega prispevka prej oris aktualnih dogajanj in ne nekakšno izčrpno podajanje kdo (vse) je kdo v aktualni bosansko-hercegovski prozi. Seveda je vsak tovrstni oris omejen z nagnjenji bralca, ki orisuje dogajanja in spremembe. Kolikor se je dalo, sem poskušal biti dober in s strani domačih bosansko-hercegovskih poznaval-

cev sodobne proze poučen bralec, a se seveda zavedam vrzeli v tem orisu. Ker bi bil oris, ki bi zelo na gosto nametal le pisatelje in pisateljice, njihova dela s kratkimi opisi navedenih del, ki so znana kot kakovostna, če že ne presežna, in se nahajajo na moji knjižni polici, kar je pogosto edina vsebina tovrstnih orisov, po mojem skromnem mnenju prej neinformativen kot informativen, sem se odločil, da skozi nekatera po obliki in vsebini najbolj ključna, skorajda, upal bi si reči, idealnotipska dela poskušam prikazati stalnice in premike v aktualni bosansko-hercegovski prozi. Pri izbiri teh tipičnih del pa sem si vzel svobodo, da predstavim v našem prostoru še manj znana dela in njihove ustvarjalce.

³ O percepciji dela Alexandra Hemonu glej tematski blok, posvečen Hemonu, v št. 10/11 časopisa Razlika/Difference, ki je dostopna na <http://www.razlika-difference.com/razlika10.htm>.

⁴ O dilemi izbire jezika ustvarjanja in težavnosti prehoda glej intervju s pesnikom v Mladini 2010 (51–52): 83–87 (Horvat, 2010).

Putovanje započeto od kraja – mladostniški Bildungsroman ali transformacija begunca v priseljence

»Jednom je u školi Petra počela lekciju sa pitanjem »Ko ste bili?« Gledali smo je začudeno. »Ko ste bili?« ponovila je s osmijehom na licu. »Želim znati ko ste bili prije nego ste došli u Švedsku.«

(Bečević, 2009: 177)

Dejstvo je, da je bila v razpadu socialistične Jugoslavije Bosna in Hercegovina najbolj usodno zaznamovana z grozotami vojne, kar seveda pomeni tudi, kot to v uvodu v esej o nomadizmu v prozi Aleksandra Hemonu in Saše Stanišića ugotavlja Davor Beganović, »da ni bilo nikakršnega razloga, da ne bi tudi bosanska književnost nosila posledic tega, kar se je zgodilo na njenem ozemlju« (Beganović, 2009: 278–279). Ključna odločitev, pred katero so bili ustvarjalci in ustvarjalke, je bila odločitev o odhodu, ki je pogosto bila prej vprašanje preživetja kot pa odločitev ali-ali. Odhod je pomenil tudi odvajanje od lastnega kulturnega miljeja. V eksilu pa se dilema odvajanja in preloma najbolj izrazito kaže v dilemi jezika. V odločitvi o jeziku ustvarjanja (ibid.).

Ta dilema je bila pri tistih, ki so ali odšli po že ustvarjenem opusu v tedanjem srbo-hrvaškem jeziku ali dokončanem vsaj srednješolskem izobraževanju v maternem jeziku, hujša kot pri mlajši generaciji. Tisti, ki so šele vstopili v najstniška leta tik pred ali med odhodom, so postali vojni begunci v osnovnošolskem obdobju ter nadaljevali šolanje in socializacijo v izobraževalnih sistemih družb, v katere so se preselili. Zgodba o zavestni odločitvi o zamenjavi jezika, v katerem bo pisec ustvarjal, je najbolj razdelano predstavljena pri svetovno najuspešnejšem bosansko-hercegovskem pisatelju Aleksandaru Hemonu in objavljena v številnih intervjujih.³ Bliže naši ožji kulturni sceni je Josip Osti, sarajevski pesnik, esejist, prevajalec, ki v svoji novi domovini in novem domovanju na Krasu začne ustvarjati poezijo v slovenskem jeziku ter za svoj prvenec Kraški Narcis v nematernem jeziku dobi Veronikino in Župančičevo nagrado.⁴

Ustvarjalci in ustvarjalke, ki so začeli ustvarjati v drugem jeziku, so seveda, če so pri tem bili uspešni, kar je vsekakor posledica tako osebne nadarjenosti kot tudi velikega truda, bili pogosto deležni tudi pozitivnega odziva v novih okoljih, vključno s književnimi nagradami in/ali prestižnimi štipendijami. Ob neizpodbitnem dejstvu kakovosti ustvarjenega v prisvojenem jeziku, ki pri Hemonu kliče po primerjavi z verjetno, vsaj v evropocentričnem svetu, idealnim tipom tovrstnega jezikovnega prehoda Josephom Conradom, pa je seveda odprto vprašanje, ali je ta lastni »samoprevod« v novi jezik ustvarjanja, ki je pogosto povezan, kot omenja Josip Osti

(glej Horvat, 2010), s pozornejšim odnosom do prisvojenega jezika, ki je lahko pri ustvarjalcu v maternem jeziku zakrnel, tudi džoker na zahtevnem literarnem trgu, zlasti v primerih prisovitve t.i. velikih, svetovnih jezikov.

Naj navedem tukaj kot primer le izkušnjo verjetno enega glede na njegovo bi(bli)ografijo največjih nomadov in mojstrov prilagajanja vedno novim (lokalnim) okoljem med bosansko-hercegovskimi ustvarjalci in ustvarjalkami, Igorja Štiksa. Njegov drugi roman *Elijeva stolica*, izdan leta 2006, je veljal za eno najboljših del, izdanih v tistem obdobju v hrvaški in bosanski prozi (Štik, 2010). Zanj je avtor prejel vrsto nagrad in izrazito pozitivnih kritik. Kmalu so sledili prevodi v tuje jezike. Relativno hitro smo dobili pri Študentski založbi tudi prevod v slovenščino. To je kompleksno delo, ki glavnega junaka Richarda Richterja sicer res umesti v oblegano Sarajevo, a gre kljub miljeju, v katerem se s selitvijo na osi Pariz–Dunaj–Sarajevo in nazaj dogaja zgodba, za klasičen moderen evropski bogato fabulativen roman prespraševanja lastne identitete, v katerem si evropski intelektualec in pisatelj sodi sam (na kar aludira že junakov priimek). Kljub nedvomni kakovosti dela, priporočilom in naklonjenim kritikam, Štiksov roman ni bil preveden v angleški jezik in izdan v Veliki Britaniji, ker se je, kot mi je v pogovoru razložil avtor sam, potencialni založnik kljub izvrstnim priporočilom pri tehtanju možnosti za izdajo odločil, da je britanski trg trenutno zasičen s pisatelji s podobnimi življenjskimi zgodbami. Ta primer navajam za tehten razmislek o delovanju mednarodnega literarnega trga.

Da pa so mogoči prodori, vsaj na morda manj z istovetno življenjsko zgodbo zasičene literarne trge s seveda kakovostno prozo, napisano v jeziku teh trgov, kažeta primera prvencev najmlajše generacije bosansko-hercegovskih ustvarjalcev iz eksila. V mislih imam uspeh dveh ustvarjalcev. Saše Stanišića z njegovim *Wie der Soldat das Gramofon repariert*, izdanim v Nemčiji leta 2006 in prevedenim leta 2009 z naslovom *Kako vojniki popravljajo gramofone* (Stanišić, 2009) v BiH ter Zulmirja Bečevića z istega leta na Švedskem izdanim *Resan som började med ett slut* ter prevedenim leta 2009 z naslovom *Putovanje započeto od kraja* (Bečević, 2009) v BiH. Stanišić je iz Višegrada prišel v Nemčijo s štirinajstimi leti, Bečević pa iz Orašja na Švedsko z desetimi. Oba sta z družinama pred vojno pribežala v novi državi njunega bivanja in tudi jezika njunega ustvarjanja. Oba romana sta dobila vrsto nagrad. Stanišićev roman pa je postal svetovna uspešnica, do zdaj je bil preveden v več deset jezikov, predelan v gledališko igro, govori pa se, tako nas vsaj obveščajo literaturi namenjeni spletni portali, tudi o snemanju filma po literarni predlogi.

Za oba romana sta značilni sorodni zgodbi. Začneta se s pozicije dečka, ki skozi naivno otroške oči opisuje razpad nekdanje multikulturene čaršijske skupnosti. Temu sledi beg z družino pred verjetnim fizičnim pokončanjem pri etničnem čiščenju. V drugem delu pa se naslovna junaka Aleksandar/Nino, ki ne skrivata, da gre za avtobiografski zgodbi mladih piscev, soočata s prvotno marginalno pozicijo begunca in odraščanjem v novem okolju. Pri tem se otroška, včasih tudi skorajda infantilna pozicija, ki kot dober pripomoček omogoča ustvarjalcema risanje razpok v tedanji multikulturalnosti (npr. pri Stanišiću epizoda z zabave na podeželju ob odhodu nekega sorodnika v vojsko, ko se ob znani pesmi o Emini prikaže sosed, ki začne muzikantom groziti s pištolo, naj nehajo s tem »turško-ciganskim sranjem«) domačega lokalnega bosanskega okolja, z dozorevanjem postopoma kruši v soočenje z bivanjem v predmestju nečaršijske urbane kulture zahodnoevropskih mest.

Putovanje započeto od kraja je delo verjetno najmlajšega od močno uveljavljajočih se bosansko-hercegovskih ustvarjalcev in ustvarjalk v eksilu. Glavni junak romana s številnimi avtobiografskimi potezami, dvanajstletnik Nino, se je nekega aprilskega dne leta 1994 ob

granatiranju prisiljen z materjo in očetom izseliti iz Orašja. Tričlanska družina se po daljši avtobusni odisejadi skozi Madžarsko, Romunijo, Ukrajino in Poljsko znajde v begunski soseski na Švedskem, kjer delijo stanovanje s tričlansko družino, ki je prišla iz Sarajeva. Najstnik Nino se znajde v »pripravljalnem razredu« na neki švedski osnovni šoli. Razred sestavlja mešana imigrantska skupina otrok, ki je tarča norčevanja in posmeha švedskih vrstnikov (»Črni hudiči ... Pojdite nazaj v Afriko.«).

V zgodbi se prepletajo tipične težave odrasčanja v pestrem etničnem okolju begunske soseske, ki jih Nino rešuje skupaj s svojimi begunskimi prijatelji. S pomembnimi nasveti, zlasti glede deklet, mu pomaga starejši na področju zapeljevanja, izkušeni in uspešni sostanovalec Adis. Pri izboljševanju svojega položaja v vrstniških odnosih mu pomaga dejstvo, da postane pevec skupine »Črnoglavci«, ki jo ustanovi skupaj s svojimi sotrpini iz soseske. Doživi tudi ljubezen s švedsko najstnico Jesiko. V zgodbi so tudi klasični najstniški elementi kajenja, prvega opijanja, drobne delikventnosti, debat o spolnosti na splošno, o masturbaciji ...

A ob teh predvidljivih najstniških zagatah odrasčanja sočasno teče še zgodba o begunski izkušnji in predvsem o težavah odraslih v prilagajanju na novo okolje in novo življenje. Tako se najstniki bojijo Lenarta Nilsona, ki ga kličejo »Volk«. To je policist, ki nadzoruje begunce in begunsko sosesko. Ta s »krvavimi očmi tava po naši ulici« in išče tiste, ki ne upoštevajo pravil. Družine, ki jim ne uspe urediti statusa izseljenca, izženejo iz soseske.

Ob vsem skupaj pa se predvsem krhajo partnerske vezi med starši. Praviloma patriarhalni moški v novem okolju zdronejo v nekakšne letargije in dobijo občutek nepomembnosti, kar se na primer pozna v odklanjanju učenja švedskega jezika. Ženske so bolj vitalne pri vzpostavljanju novega življenja. Vrstijo se prepiri. Dogajajo se boleče izkušnje o nezmožnosti vključevanja v švedsko urbano družbo, ki jo lepo kaže Adisov primer, ko ga zapusti njegovo švedsko dekle iz bogate družine in mu pač to odkrito razloži z razliko v statusu. To, da jo on potem ozmerja s kurbo, je zgolj slaba uteha.

Eden pretresljivejših delov romana je zgodba o prijatelju Abdulu in njegovem očetu Ibrahimu (Bečević, 2009: 167–177), ki svojo izgubljenost v novem okolju sublimira z nasiljem nad lastno družino. Nino in prijatelji se odločijo, da naredijo izživljanju konec s tem, da pretepejo Ibrahima, ki pretepa njihovega prijatelja Abdula. V skrbno načrtovani nočni zasedi, kljub vsem strahovom in pomislekom, ga pričakajo v parku in ga res dodobra premikastijo ter mu tudi razložijo, zakaj: »Nočemo tvoje denarnice in tvojega denarja stari, razumeš? Hočemo, da nehaš pretepati Abdula, ti ga mučiš, razumeš? Zdaj si videl, kaj pomeni, ko te pretepajo, a je zabavno?« (Bečević, 2009: 176). Ko se Ibrahim v joku zlomi in obljubi, da tega ne bo več počel, se Nino zave, da »nori Ibrahim sploh ni nor, ampak le izgubljen« (Bečević, 2009: 177). Po svoji nemoči in predaji pred usodo se mu zazdi enak njegovemu očetu. Očetu, ki se čedalje pogosteje prepira z mamo, očetu, ki ga pijanega zadene tramvaj. Zgodba se po letu dni izteče s podelitvijo dovoljenj za bivanje in koncem šolskega leta. Družine se izseljujejo iz begunske soseske in ob podpori njim lastnih etničnih imigrantskih skupnosti iščejo prostore za nove začetke. Usode najstnikov se ločijo. Nekatera prijateljstva se še potegnejo v pozno najstništvo in v študentski čas. Druga presahnejo. Ko se jim uredi priseljenški status, začneta ločeno živeti tudi Ninova oče in mati. Nekega obdobja prilagajanja novemu okolju je nedvomno konec.

Prvenec, ki je na Švedskem dobil nagrado »Najboljši priseljenški pisatelj na Švedskem 2008«, lahko razumemo kot sodobno izpeljanko Bildungsromana. Za to vrsto proze o resocializaciji v novih okoljih je značilno, da gre pri večini bosansko-hercegovskih ustvarjalcev in ustvarjalcev v izseljenstvu za prehode iz kulturnih miljejev malomeščanske čaršije v okolja urbanih

⁵ Lep primer ironično-ciničnega pogleda na Zeitgeist sodobne bosansko-hercegovaške družbe sta deli Imamovića Jel neko vidio djevojčice, kurve, ratne zločince (Imamović, 2006) in Tajna doline piramida: u potrazi za dokazima da su u Bosni i Hercegovini živjela inteligentna bića (Imamović, 2008), ki že v naslovih nakazujejo ironičen pristop. Bolj pesimistično podan Zeitgeist skozi slikanje pasivnosti vsakdana pozabljenih beguncev in vojnih veteranov pa najdemo v novjših romanih Josipa Mlakića (npr. Čuvvari mostova (Mlakić, 2004) in Ljudi koji su sadili drveće (Mlakić, 2010).

⁶ Druga, dopolnjena izdaja pesniške zbirke je v obliki e-knjige v formatu pdf dostopna na www.bgs.ba/pdf/emir_sakovic.pdf.

velemest. Pri mlajši generaciji, ki pri tej obliki prevladuje, pa tudi za prehod iz nedolžnosti položaja in pogleda otroka skozi težave adolescence v odraslost v urbanem, mestnem okolju. Okolju (vele)mest, ki so vsaj na prvi pogled strpnejša do drugačnosti in Drugega, strpnejša do beguncev, migrantov, obrobnežev, marginalcev. To pa seveda ne pomeni, da te visoko urbanizirane družbe v svoji hiperpravni realnosti ne bi jasno določale družbenih položajev in iz njih izhajajočih omejitev tovrstnih marginalnih slojev. Zato so bosansko-hercegovski Bildungsromani predvsem iskrene zgodbe o soočanju s temi omejitvami, pogosto tudi o soočanju s subtilno represijo družb, ki same sebe štejejo za t. i. odprte družbe (npr. težave iz Brgičevih zgodb o pridobivanju »kanadskih izkušenj«, ki so temeljni pogoj za zaposlitev). V tem fokusu to niso le romani o usodah posameznikov. So tudi romani o manku empatije v na prvi pogled manj nesrečnih družbah, v katerih ti posamezniki poskušajo najti nova oblačila svojih usod.

Hkrati pa so to zgodbe o razpadu nekih starih usod, starih zvez. Starih ljubezni, ki v novih razmerah in okoljih ne morejo več delovati. Kljub vsej bridkosti pa nas junaki, globoko prepredeni z avtobiografskimi notami ustvarjalcev, presenečajo s svojo vitalnostjo.

Turist u nevolji – avtoironični faction

»Život je klopka za riječne rakove i ljude.«
(Šaković, 2010: 111)

Ena od značilnosti aktualne bosansko-hercegovaške proze je velika doza ironije in cinizma. Cinični ironizaciji konkretnega stanja tako v državi kot tudi na ravni skupinskih in posameznikovih usod⁵ ni tuja niti visoka stopnja samoironizacije književnega lika, nosilca zgodbe. Ta pogosto nastopa kot nekakšen slabo prikriti avtobiografski dvojnik ustvarjalca samega ali celo skozi hoteno zabrisovanje meje med avtorjem dela, pripovedovalcem zgodbe in glavno osebo, ki nastopa v zgodbi. Ta, seveda namerni postopek je na delu pri številnih, zlasti mlajših pisateljih in še zlasti v njihovih avtobiografskih knjižnih prvencih ali zgodnejših delih, kjer v obliki zbirke zgodb ali romana po navadi nekje na poti preizprašujejo svoja osebna identifikacijska vprašanja. Medtem ko je za čas vojne in krhkega premirja tik po njej bilo značilno to preizpraševanje v poeziji, ki je pogosto prehajala v poezijo v prozi, ter v kratkih zgodbah, se v zadnjem času to preizpraševanje seli v roman. Zelo kakovosten avtoironičen roman te zvrsti je tudi edino prozno delo žal pred kratkim umrlega Emirja Šakovića *Turist u nevolji* (2010).

Avtor, ki je pred tem izdal zbirko poezije *Pjesme iz pouzdanih izvora*,⁶ v kateri je z veliko avtoironije opisal vojno izkušnjo ter (ne)zmožnost življenja tedaj nezaposlenega literata v post-daytonski BiH, v svojem proznem prvencu prepleta forme literariziranega potopisa v daljno severno prestolnico Helsink, avtobiografskih ironičnih preizpraševanj, neuspešne ljubezenske zgodbe in izleta do dežele »dedka Mraza«. Pred nami se iz banalnosti gostovanja in literarnega večera v finski prestolnici, ki ga mlademu bosanskemu pesniku organizira njegova v Sarajevu spoznana finska prijateljica Ida, tke po obsegu kratek, a luciden in predvsem avtoironičen

roman o obličju drugega, v katerem se samospoznavamo, ter o (ne)zmožnosti medsebojne komunikacije, pogojene s kulturnimi razlikami.⁷

Čeprav je bil eden prvotnih namenov literarnega gostovanja, ob oddihu od domačega sarajevskega vsakdana, možnost srečanja s poročeno švedsko literarno ustvarjalko, ki jo je pripovedovalec, »turist u nevolji«, spoznal in imel z njo ljubezensko razmerje na, kot aludira zgodba, dnevih Vina in poezije v Goriških brdih, se ob telefonskih klicih v prazno odvija predvsem preizpraševanje avtorja/pripovedovalca zgodbe/literata »turista« o lastni neumnosti. To soočenje s samim sabo je prepleteno s psevdoetnografskimi ugotovitvami o sodobni finski družbi s strani za fragmente urbanih (sub)kultur Helsinkov in Finske na splošno empatičnega pohajkovalca in potopisom o poti na skrajni sever Finske in neuspešnem poskusu celjenja srčnih ran s tokrat samsko potencialno ljubico Teijo. Vse skupaj pa je še dodatno marinirano s citati iz svetovne literature (suicidalni Strindberg, »perverzni« iskalec vojne Hemingway...) ter urbane športne kulture (Krutov, Makarov, Lionov – najboljša napadalna trojica v hokeju vseh časov, boksarski dvoboj v Kinšasi, slavna madžarska enajsterica iz petdesetih s Puskasom, van Bastenov volej iz leta 1988 ...).

Že sam uvodni odstavek se zavrti okoli medkulturne razlike, odnosa do kadilcev. Uvodno poglavje pa se nadaljuje z bežnim srečanjem Fehima na dunajskem letališču. Fehim, »Bosanec z ameriškim potnim listom«, v delu nastopa še na nekaj mestih, ko se ob avtoironizaciji lastnega položaja naš »turist« sprašuje, kako je z njim (»Kaj piješ tam in a piješ solo? Z nostalgijo ali brez?«; »Kako gre v Ameriki, Fehim? Čemu se ti zdi danes podobna Bosna?«). Ob ironičnem preizpraševanju o neumnosti »amaterskega« zaljubljanja v poročeno Švedinjo in nabijanja rogov »Hogarju Groznemu« ter futuristično-fikijskih poglavjih, v katerih nesrečno zaljubljeni poet opisuje, da se mu bo strgalo zaradi neuspešnega klicanja nekdanje ljubice ter kako se glede svoje »srčne bolečine« zagovarja pred finskim parlamentom, se našemu literarnemu liku postavljajo tudi vprašanja o (ne)smiselnosti uradnega namena njegovega potovanja, saj koga pa še zanima njegova zgodba »pet in še nekaj let po vojni«, kar pripelje tudi do zamujanja na prvi predvideni literarni večer ter kar se da hitro obdelavo drugega, ki ga, vsaj takšen je vtis ob branju, izvede, ker čuti moralnega mačka do gostiteljice.

Ob močni in cinični avtoironičnosti pa delo krasijo kratki pogledi v drugo, drugačno finsko družbo in največkrat kratke filozofske figure. Čeprav se našemu »turistu« pohajkovalcu sprva zdi urejena družba na severu melanholično depresivno žalostna in »s slabo kuhinjo« ter je eden njegovih prvih vtisov, da »na Finskem ni dela za vojake odrešitve«, se ta slika počasi spreminja. Tako najde na boljšem trgu prodajalca, ki prodaja in posluša povsem enako glasbo kot on sam. Ugotovi, da ob manjšinski finski pravoslavni cerkvi, kipu vojščaka na tolstem konju ... tudi na Finskem obstaja brezposelnost ter bi lahko v lokalih, ki jih obiskuje, vseeno uvedli natakraje in s tem posledično zmanjšali brezposelnost. Melanholičnost, ki pa je tako zelo prisotna, mu postaja všeč in v obisku finske vasi na daljnem severu, ki mu deluje »ameriško«, spozna lokalca Raima. V obličju tega obrobneža, stalnega inventarja vaške gostilne, najde sorodno dušo in za njuno prijateljevanje ter pivsko bratovščino niso potrebne odvečne besede. V približevanju konca pa se nam nekako čedalje bolj dozdeva, da gre le za dve pojavno različni, a sorodni obliki samote in melanholije, finska je morda bolj introvertirana od te, ki jo z veliko dozo ironije kaže naš bosanski pohajkovelec.

⁷ Roman je tako po pristopu kot po dozi avtoironičnosti in tudi dejstvu, da v drugačnem, tujem okolju, avtobiografski nosilni lik vseeno najde sebi zelo podobne obrobneže, soroden delu Komo Srđana Valjarevića (2009). V njem Valjarević opisuje svoje izkušnje o bivanju v mondeni, ustvarjalcem namenjeni, vili ob petičnem jezeru Como kot posledici mednarodne pisateljske štipendije.

⁸ Več o tem pristopu glej v zbirki intervjujev, ki jih je dal Danilo Kiš in ki so zbrani v knjigi Gorki talog izkustva (Kiš, 1991).

V intervjuju ob izdaji tega potopisnega romana avtor sam vidi svoj roman kot »dinamično, odprto in komunikativno« delo s poetsko intenco. O odnosu med fikcijo in dejstvi v svojem kratkem romanu pa poda zanimiv odgovor, da »nekaj zamolčim, nekaj se zlažem, nekaj opišem bolj izrazito«. Svoj pristop utemeljuje z dokumentarnim pristopom v književnosti s sklicevanjem na Danila Kiša in njegov »faction« pristop.

Gre za objektivizacijsko-dokumentarni pristop, ki četudi oblikuje in uporablja fiktivne dokumente, poskuša skozi prozo rekonstruirati »ne toliko zavest kot svet«, v katerem živijo junaki književnih del.⁸ Pristop, ki nam z reportažnimi vinjetami oblikuje podobo vsakdana pri tem konkretnem delu kot tudi pri številnih drugih novejših proznih delih bosansko-hercegovske književnosti. Vsakdana, ki je, kot v intervjuju poudari Šaković (2010 a), zasnovan na osrednji življenjski izkušnji (»Imel sem dvaindvajset let, ko se je začelo. Tudi Anneli je imela dvaindvajset let, a za njo se še nič ni začelo.« Šaković, 2010: 29). Zanj in za številne druge pišoče je to vojna in življenje v »bolj ali manj izrednih razmerah« v Bosni in Hercegovini po njej. (Avto) ironija in zdravi cinizem pa se, ob obvladovanju intertekstualnosti skozi prepletanje pripovednih form, kaže kot eden redkih antidepresivov.

Godišnjica mature – shortcuts ponesrečenih usod ali in vendar kratke zgodbe

»To sutra, medutim, nikad ne osvane. Neće ni sutra.«
(Begagić, 2006: 20)

Književna dela bosansko-hercegovskih ustvarjalcev in ustvarjalk, ki so nastajala med samo vojno in tik po njej, so v svojih poskusih pisanja o razumevanju dogajanja in mestu samih pišočih akterjev v tedanjih časih ubirala kot izrazno sredstvo ali poezijo ali krajše literarne forme, najpogosteje kratke zgodbe. Med ključna dela iz vojnega obdobja lahko štejemo Sarajevo blues Semezdina Mehmedinovića (2004), ki je prvič izšlo leta 1992, ter delo Tajna džema od malina Karima Zaimovića (2005). V tedanjih pogosto fragmentarnih zapisih na meji med poezijo in prozo se ustvarjalci in ustvarjalke niso hoteli postavljati v viktimizirano vlogo in hkrati tudi ne postati glasniki vzpostavljaljočih se nacionalizmov. To pisanje v vojni je tako bilo predvsem, kot ugotavlja Kazaz, pisanje, ki odpravlja herojsko paradigmo, pisanje zgodovine od spodaj, s pozicij malega, marginaliziranega človeka (Kazaz, 2009: 55).

Ta luzerska izkušnja s fronte, izkušnja, ki nam z globoko iskrenostjo kaže, kako so/smo vsi »gubitnici«, je skozi fragmentarne uvide v vsakdan vojaka in zlasti njegovega psihološkega stanja podana v Šehićevi zbirki zgodb Pod pritiskom (Šehić, 2008). Izkušnja obleganja pa v Mehmedinovićeve Bluesu, kjer avtor ugotavlja, da je vojna »in nič se ne dogaja«. Zgodbe o vojni/iz vojne se nam kažejo predvsem kot intimne, osebne bitke z izgubo smisla, kot (ne) zmožnost razumevanja ideološko zapakiranega Zla in, osebno menim, da je verjetno tu in to vrh kakovostne (anti)vojne bosansko-hercegovske poetike, v boju z jezikom samim oziroma, kot ugotavlja Kazaz: »dejstvo vojne tako postane vodnjak metafor, iz katerega nastaja presežna književnost« (Kazaz, 2009: 73). V notranjem boju, kako govoriti o nedojemljivosti Zla in hkrati ohraniti etično osebno integriteto. Čeprav nam prostor ne dopušča, da bi podrobno analiziral

zbirko zgodb *Tajna džema od malina*, v kateri Zaimović (2005) ne le predvidi ter opiše svojo verjetno smrt, ki se žal tudi uresniči, saj vsestranski mladenič kulture umre med enim od granatiranj Sarajeva, moramo opozoriti na prefinjen, z absurdom prepojen način dekonstrukcije zastrupljajočih, fatalizma polnih ideologij, ki je najbolj izrazita v naslovni zgodbi zbirke.

Že med samo vojno in takoj po njej pa se fokus usmeri v eksilantsko preizpraševanje lastnih identitet. Identitetne pozicije, ki so se še nedolgo nazaj zdele neproblematične, se prelomijo in njih nosilci se iz izgubljenih identitet v svojih eksilantskih malih dramah poskušajo na novo vzpostaviti, kar pa je seveda povezano z nujnostjo iskanja odgovora na večni »kdo sem«.

V bosansko-hercegovski književnosti je ob bolj popularnih in v prevodih dostopnejših eno takih prelomnih del S ove strane života Dubravka Brigića. Ta že s svojimi uvodnimi stavki pokaže, kako je avtor iz groze vojne pahnen v grozo eksila in vprašanja, kdo sploh (še) je: »Moje ime je – Nihče. Četudi sem odšel prostovoljno, nisem imel izbire. Zdaj, zdaj sem le eden tistih, katerih vzglavnik in solze so se preselile v spomin. Živim od tistega, kar je mrtvo, natančneje: hranim se z lastnim truplom« (Brigić, 1999: 5). Med zgodbe, eksilantske dnevniške, pogosto nomadske usode, so umeščena tudi pisma, ki jih dobiva Brigić. V njih mu znanci in znanke poročajo o njihovih begunskih usodah. Te so večinoma ponižujoče. Tako zgodbe kot pisma so si sorodna po tragiki izgube ne le prostorskega mikrokozmosa, ampak tudi identitetnega sidrišča ter tudi počasni izgubi jezika ali nezmožnosti, kot si želi eden od dopisovalcev, »napiti se v lastnem jeziku«. Po tem, da, kot pravi Brigić v eni od zgodb, ko je konec otroštva, je tudi konec utehe. In kako je z Zlom? »Hudič ni v duši nekega posebnega naroda, hudič je v vsaki osebi posebej. Samo čaka, da ga zbudimo (Brigić, 1999: 172).«

Čeprav se sodobna poetika melanholije (Beganović, 2009) seli v daljša prozna besedila, po navadi v obliko romana, to še ne pomeni, da v novi, aktualni bosansko-hercegovski prozi ni več kratkih zgodb. Te so še vedno močno prisotne in tudi dobre. Delno je to gotovo tudi posledica natečajev in festivalov kratkih zgodb, ki se odvijajo na prostoru nekdanjega skupnega srbo-hrvaškega jezika, ter regionalne literarne periodike (Sarajevske sveske, Zarez). Še vedno se dogaja, da so kratke zgodbe oblika prehoda iz poezije v prozo (npr. Šabotić, 2008), včasih tudi prehoda iz maternega jezika poezije v prisvojeni jezik nove eksilantske izkušnje.

Tako pesnik in esejist Adin Ljuca v delu *Hidžra* opiše svoj odhod iz rojstnega mesta (»Ko mi je sosed prišel na vrata z zahtevo, da na nekakšen košček papirja podpišem, da moj dom ni več moj dom, sem začutil: spet je nastopil čas velikih geografskih odkritij.« (Ljuca, 1998: 6)) v eksil še v formi poezije. Samo težavnost prilagajanja življenju v Pragi, v katerem pretanjeno, ob svoji usodi, opisuje tudi usode čeških marginalcev, ki jih srečuje in z njimi deli svojo usodo obrobnosti (npr. stanodajalec, ki je zapiti nekdanji uspešni gimnastik), pa je opisal in izdal leta 2005 v zbirki kratkih zgodb *Vytetované obrazy* v češkem jeziku.⁹

Poleg eksila tistih, ki so zapustili Bosno in Hercegovino, pa obstaja tudi notranji eksil. Ustvarjalke in ustvarjalci, ki se nočejo podrediti delitvi na prevladujoči osi religijske podstatnosti določanja pripadnosti enemu od treh konstitutivnih narodov postdaytonske Bosne in Hercegovine, skratka, ki nočejo zožiti bogastva svojih osebnih identitet¹⁰ na zapovedano izbiro, se znajdejo v državi, ki je niso zapustili ali pa so se vrnili oziroma se vračajo vanjo, v podobni odtujeni vlogi kot tisti, ki so odšli v tujino ter Bosno in Hercegovino zgolj občasno obiskujejo.¹¹

⁹ Zbirka zgodb je izšla v prevodu v bosanskem jeziku pod naslovom *Istetovirane slike* (Ljuca, 2009).

¹⁰ Te so ne tako redko tudi posledica dejstva, da izvirajo iz mešanih zakonov.

¹¹ O tej dilemi glej intervju s Sejo Sexonom, ki sebe definira kot četrto entiteto v Bosni in Hercegovini: »Četrta entiteta sem jaz. ... To smo ljudje, ki težko prenašamo idiotizme. Nekateri smo v diaspori.« (Alić in Škerl Kramberger, 2009)

Med avtorji in avtoricami, ki delujejo v postdaytonski Bosni in Hercegovini, pa lahko rečemo, da kratke zgodbe v zadnjem času izrazito zaznamuje ženska pisava, saj začenjajo prevladovati avtorice, tako po popularnosti, kakovosti ustvarjanja kot tudi po nosilkah nagrad, namenjenih kratki zgodbi. Vodilne avtorice v svojem proznem in publicističnem delovanju presegajo teritorialni okvir Bosne in Hercegovine in se uveljavljajo v širšem jezično sorodnem prostoru. Tako po popularnosti izstopa Melina Kamberić z zbirko zgodb Cipele za dodjelo oskarja (Kamberić, 2009), kjer z naslovno zgodbo nakazuje na dejstvo, da je nekoč hodila z bosanskim dobitnikom oskarja. Po širši odmevnosti in kakovostnem presežku pa Lamija Begagić z zbirko Godišnjica mature (Begagić, 2006) in Snežana Mulić z zbirko Sanduk po mjeri (Mulić, 2007).

Zbirka Godišnjica mature je sočasno izšla v Sarajevu in Beogradu in je, kot nakazuje že sam naslov, sestavljena iz triindvajsetih kratkih zgodb, ki v carverovski maniri s čim manj besed poskušajo podati nekakšno inventuro življenjskih usod sošolcev iz nekega imaginarnega gimnazijskega razreda. Sošolcev, ki so »bili zadnja gimnazijska generacija, ki se ji je posrečila ekskurzija« (Begagić, 2006: 12). Naslovi zgodb so sestavljeni iz imena pripovedovalke/pripovedovalca in kratkega naslova. Zgodbe pa se končajo s podatkom o imenu, vzdevku in klopi, v kateri je pripovedovalka ali pripovedovalec sedel/sedela v razredu.

Zbirko začinja zgodba, v kateri nekdanji sošolec Sejo pokliče Edina in ga povabi na svojo poroko. Iskreno pove, da je klical tudi druge, a nihče ne more priti, in če ne pride on, bo ostal brez poročnega botra. Ameriški sosedje so seveda navdušeni, ko jim pove za povabilo, ne razumejo pa, ko jim odvrne, da pač ne bo šel v Boston na poroko. Ko ga vprašajo, zakaj ne, jim Edin ne zna odgovoriti. »Ne z besedami. Ne s pogledi. Niti v bosanščini. Niti v angleščini. V nobenem jeziku tega sveta.« (glej Begagić, 2006) Sledijo zgodbe, ki govorijo o profanih usodah, o življenjih, ki se spreminjajo v okruške, o ljubezni, ki je ni več, o kesanju in strahovih, a tudi o odločitvah.

Zgodbe vsebujejo »klasični« inventar usod sodobnega slehernika, ki sega od ljubice na čakalnju; informatika, ki ga ne morejo rešiti feng šui nasveti prijateljice; prevaranem možu; zadreg biti srečen med prazniki; o ofucanem življenju, ki se kaže tudi v ofucanem in zbledelem pohištvu; o kesanju očeta, ki je po nesreči ubil zlato ribico svojih sinov; o užitku priviti se ob telo žene ... pa vse do tega, kako je Boston zjutraj nemogoč. Med temi miniaturnimi-biografijami neke razseljene generacije se skozi usta sošolca/sošolke, ki pripoveduje svojo zgodbo, vrivajo kratke eno- ali dvovrstične življenjske zen modrosti. Od te, da »je včasih bolje ne imeti kot imeti« (Begagić, 2006: 48), do tega, da je lahko karkoli žalostno. »Na primer način, kako se imajo ljudje radi. Način, na katerega se ne pretvarjajo več, da se imajo radi.« (Begagić, 2006: 70)

Avtorica v zbirki kratkih zgodb, na začetku katere je citat R. Carvera, s to gesto niti ne želi skriti, od koga se je učila, ter tudi, da gre za teoretično podkvano ustvarjalko, kar je sploh prej pravilo kot ne pri večini tako mlajše generacije kot tudi pri kakovostnih sodobnih pisateljicah in pisateljih bosansko-hercegove literature. Večina jih je študirala ali humanistične ali družboslovne vede, če že ne primerjalno književnost ali jezike in književnosti narodov Jugoslavije, in tudi na trgu delovne sile deluje na širokem področju kulturne (re)produkcije. Medtem ko je metazgodba tako te zbirke kot večine kakovostnih in večinoma tudi nagrajenih kratkih zgodb in zbirk carverovsko vprašanje krhkosti ljubezni, odlikuje kratke zgodbe bosansko-hercegove ustvarjalk in ustvarjalcev tudi nekakšna melanholično-nomadna tekstualnost, ki v nasprotju z že omenjenimi romani identitetnega prehoda niti ne vsebuje več zapisa o zlati dobi otroštva in mladosti, a se jo čuti v podtonu zgodb kot melanholično spominjanje ob zavedanju lastne minljivosti.

Nomadskost oziroma vrženost v pogosto tuji prostor in tudi prisila do-it-yourself new biography pa se v kratkih zgodbah kažejo skozi pogostost problematizacije prostora, začasnosti, potovanja, nepovratnosti. Tako ima nova, pred kratkim v Beogradu izdana zbirka kratkih zgodb Lamiije Begagić naslov Jednosmjerno. Krhkost življenja oziroma krhotine življenja, zapisane v obliki kratkih zgodb, pa očitno še čakajo bosansko-hercegovski filmske ustvarjalce, da iz bogastva literature ustvarijo bosansko-hercegovski Shortcuts.

U društvu jednog lica – iskanje taktik v novem polju strategij

»Društvo jednog lica – koji li je idiot smislio tu pravnu besmislicu na bosanskom jeziku?«
(Šaković, 2010: 61)

Če v zaključku tega orisa aktualnih dogajanj v bosansko-hercegovski prozi poskušam povzeti vso pestrost osebnih poetik in usod v nekakšen skupni imenovalac, se najprej spomnim zgoraj navedenega citata o »družbi ene osebe«. Ko se Šakovićev junak pripravlja na svoj literarni večer, brska po listkih, na katere si je po finskih beznicah zapisoval udarne modre misli, ki bi mu lahko prišle prav. Na eni od njih je zapisano »Ne pij v družbi ene osebe« (Šaković, 2010: 61). Po večeru samem pa se naš junak kar se da hitro poslovil od gostiteljev in publike ter zavije še na eno pivo »adagio, za spokoj duše, da v družbi ene osebe razmisli o večeru v celoti« (Šaković, 2010: 66).

Kljub razlikam v oblikah in metaforah, melanholiji, pesimizmu nasproti optimizmu, paleti občutkov in barv, s katerimi prelivajo v besede svoje zgodbe ... sodobno bosansko-hercegovsko prozo in njene ustvarjalke in ustvarjalce povezuje iskreno iskateljstvo pri odgovarjanju na verjetno večna in nikoli do konca razrešena vprašanja od kod prihajam, kdo sem in kam grem. Za razliko od sorodnih sodobnih pisav, ki se poglobljeno ukvarjajo s podobnimi tematikami,¹² so pisateljice in pisatelji »bosanskih besedil« bili, kakor koli blede in bedno že zveni ta fraza, z udarcem zgodovinske usode pahnjeni v ta položaj. Krvavo dogajanje velike zgodovine je razdrlo njihove do tedaj neproblematizirane in varne majhne osebne zgodovine. Tako lahko povzamem del naslova iz besedila Mirande Jakiša in rečem, da gre v sodobni bosansko-hercegovski prozi predvsem za »pre-živetje v literarnem besedilu« (Jakiša, 2010).

Ta preživetja pa večinoma na ravni iskanja virov preživljanja, skratka, iskanja različnih poti do univerzalnega ekvivalenta, ustvarjanja denarja, ne morejo več delovati tako, kot so se prevedli v postsocialistična stanja pomembne ustvarjalke in ustvarjalci iz nekdanje socialistične Vzhodne Evrope. Za večino ustvarjalk in ustvarjalcev sodobne bosansko-hercegovske proze ne obstajajo rešitve, o katerih piše Andrew Baruch Wachtel v svoji raziskavi o prilagoditvah novim razmeram v postsocialističnih družbah na prehodu (Wachtel, 2006). Zanimivost prehoda je že mimo. Daytonsko zamrznjen politični položaj postaja mednarodno nezanimiv in ni potrebe po bosansko-hercegovskih literarno-žurnalističnih razlagalkah/razlagalcih tipa dvojice Drakulić-Ugrešić (glej Wachtel, 2006: 144–154). Ohranjanje ne le etične držje, ampak predvsem pestrosti zakladnic lastne identifikacije, jih sili v položaj »četrtte entitete«. Kaj jim torej ostane?

Če za ponazoritev položaja uporabim znano konceptualno dvojico, ki nam jo poda Michel de Certeau, strategija nasproti taktiki (de Certeau, 2007), lahko rečem, da so ustvarjalke in ustvarjalci, tako v tujem kot »domačem« eksilu, bili pahnjeni v radikalno spremenjena polja strategij. V

¹³ V svoji metanaraciji je podoben konceptu globalnega razreda v globalizacijskih teorijah v prvi polovici devetdesetih let preteklega stoletja, ko se je na veliko pisalo in aditivno dodajalo attribute »globalnega razreda« ter razvoju globalne kulture, hkrati pa se je pozabljal, da si tovrsten *global cultural life* lahko privoščiti le drobci svetovne populacije oziroma praviloma le tisti, ki so jim bile takšne »teorije« teleološko opravičilo za neoliberalno »globalizacijo« ekonomije.

¹⁴ Glede na opombe urednice posthumno izdanih zgodb v zbirki *Lauta i ožljici* Mirjane Miočinović je razvidno, da si je Danilo Kiš kot mogoče naslove te zgodbe zapisal *Apatrid/Človek brez domovine in Duh* je naša domovina (Kiš, 1994: 104).

strukturacijska načela na eni strani tujih urbanih družb, na katerih obrobju po navadi bivajo izseljenci, na drugi strani pa na nove strukturacijske matrike določanja, kdo in čigav si v aktualnem družbeno-političnem vozlu Bosne in Hercegovine. Ta nova polja strategij zahtevajo tudi nove osebne in skupinske taktike.

Če izstopimo iz proznih besedil, iz bibliografij, in pogledamo biografije, vidimo, da položaj bosansko-hercegovskih ustvarjalk in ustvarjalcev ni tako drugačen od položaja le-teh v naši domači družbi. Večina jih poskuša uravnati življenje dvoživk med služenjem denarja na širše kulturnem (novinarstvo, prevajanje, urednikovanje, knjižničarstvo) ali akademskem področju (poučevanja, lektorstva, asistenture, raziskovalno-pedagoško delo) in ustvarjanjem. Ključna razlika je le v tem, da so prostori in razmere za delovanje z zamiranjem zanimivosti Bosne za globalni infotainment, tako v tujini živečih in delujočih kot tudi tistih v Bosni in Hercegovini bolj negotovi in položaji verjetno tudi, primerjalno gledano, bolj marginalni.

Četudi bi številne od njih morda mikala nomadska pozicija, ki se pogosto kaže v sklicevanju na Kiša in njegov biografijo, jih je večina ujeta v usodo kulturnega proletariata poznega kapitalizma. Jamesonova kulturna logika poznega kapitalizma pa ima seveda svoje kalupe. Na tem mestu naj na kratko omenim lastno skeptičnost do koncepta kozmopolitizma. Ta se mi zdi, ob sklicevanju oziroma ponavljanju bib(li)ografij pol ducata svetovnih kozmopolitskih literarnih ustvarjalcev in skorajda nobene ustvarjalke, dokaj meglen, če že ne zavajajoč koncept.¹³ V kruti praksi ga sodoločata možnost preživetja in v sodobnem času čedalje bolj piarovskega globalnega literarnega trga. Tako je verjeno bi(bli)ografsko najbolj nomadski od vseh bosansko-hercegovskih ustvarjalk in ustvarjalcev s kakovostnim opusom Bekim Sejranović (2008, 2010) literarna zveza le »jugoslovanske Atlantide«, čeprav bi si zaslužil vsaj evropsko odmevnost.

Kaj torej ostane bosansko-hercegovskim proznim ustvarjalkam in ustvarjalcem, ko oddelajo svoj ših? Ostane jim »društvo jednog lica«. Pisanje kot nekakšna psevdo avtoterapija, pisanje kot »pre-živetje« v jeziku spominov in preizpraševanje lastnih identitet.

Če skupaj s kritičnim teoretskim pogledom na sodobna dogajanja na Balkanu pritrdimo, da so zadnje balkanske vojne predvsem posledica evropeizacije Balkana (Jezernik, 2007), potem ne morem kaj, da ne bi pomislil na Sejranovićev opis usode, ki jo doživi etnična manjšina Karavlas (Sejranović, 2010: 45–51). Istoimenska vas, ki jo je naseljevala ena od ne tako maloštevilnih bosansko-hercegovskih etničnih manjšin, je najprej opustela, potem pa so jo naselili vahabiti. Kara-Vlahe, ki so, kot zapiše Sejranović, uporabljali vsaj tri jezike (materni karavlaški, srbo-hrvaški in gastarbajterski nemški) in so v eni povedi, »če je to bilo potrebno, izmenjali vse tri jezike, in to po večkrat, tako da včasih tudi sami niso vedeli, kateri jezik uporabljajo« (Sejranović, 2010: 46), so zamenjali branilci religiozne čistosti.

Položaj sodobnih bosansko-hercegovskih ustvarjalk in ustvarjalcev je pogosto podoben položaju, ki so ga doživeli Karavlas. Ljudje, ki so ostali brez domovine, se lahko kot gospod Apatrid iz zgodbe z istim naslovom Danila Kiša, zavedajo:«... da so nepremostljive meje, ki delijo svetove, in v kolikšni meri je jezik edina človekova domovina (Kiš, 1994: 6)«. ¹⁴ Bosansko-hercegovske ustvarjalke in ustvarjalci v k monadam stremeči »evropeizaciji« ohranjajo jezikovni in pomenski Babilon.

Literatura

- ALIČ, V. IN SKERL KRAMBERGER, U. (2009): Sejo Sexon: Četrta entiteta v Bosni sem jaz!. Dnevnikov objektiv, 5.12.2009. Dostopno prek: [HTTP://WWW.DNEVNIK.SI/OBJEKTIV/1042320695](http://www.dnevnik.si/objektiv/1042320695) (5.12.2009).
- BEČEVIĆ, Z. (2009): Putovanje započeto od kraja. Tuzla, Bosanska riječ.
- BEGAGIĆ, L. (2006): Godišnjica mature. Beograd, Rende.
- BEGANOVIĆ, D. (2009): Poetika melankolije: na tragovima bosansko-hercegovačke književnosti. Sarajevo, Rabic.
- BRIGIĆ, D. (1999): S one strane života. Sarajevo, Svjetlost.
- DE CERTEAU, M. (2007): Iznajdba vsakdanjosti. Ljubljana, Studia humanitatis.
- DEBELJAK, A. (2010): Balkanska brv: eseji o književnosti jugoslovsanske Atlantide. Ljubljana, Študentska založba.
- HORVAT, M. (2010): Jospi Osti – Intervju. Mladina 2010 (51–52): 83–87.
- IMAMOVIĆ PIRKE, E. (2006): Jel neko vidio devojčice, kurve, ratne zločince. Zagreb, AGM.
- IMAMOVIĆ PIRKE, E (2008): Tajna doline piramida: u potrazi za dokazima da su u Bosni i Hercegovini živjela inteligentna bića. Sarajevo, Gracija Press.
- JAKIŠA, M. (2010): Bosanski tekstovi. Pre-živjeti u književnome tekstu. Časopis za po-etična istraživanja i djelovanja 4, marec/april 2010.
- JEZERNIK, B. (2007): Europeanisation of the Balkans as the Cause of its Balkanisation. V Europe and its other: notes on the Balkans, ur. B. Jezernik, R. Muršič in A. Bartulović, 11–27. Ljubljana, Oddelek za etnologiju in kulturno antropologiju, Filozofska fakulteta (Zbirka Zupaničeva knjižnica, št. 20).
- KAMERIĆ, M. (2009): Cipele za dodjelu oskara. Sarajevo, Buybook.
- KAZAZ, E. (2009): Neprijatelj ili susjed u kući: (interliterarna bosnaskohercegovačka zajednica na prelazu milenija). Sarajevo, Rabic.
- KIŠ, D. (1991): Gorki talog iskustva. Beograd, BIGZ.
- KIŠ, D. (1994): Lauti i ožiljci. Split, Feral Tribune.
- LJUČA, A. (1998): Hidžra. Sarajevo, Zid.
- LJUČA, A. (2009): Istetovirane slike. Sarajevo, Buybook.
- MEHMEDINOVIĆ, S. (2004): Sarajevo blues. Sarajevo, Biblioteka DANI.
- MINISTARSTVO za ljudska prava i izbjeglice Bosne in Hercegovine (2009): Ko je ko u bh. diaspori – Pesci. Sarajevo, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne in Hercegovine.
- MLAKIĆ, J. (2004): Čuvari mostova. Split-Široki Brijeg, Herecgtisak.
- MLAKIĆ, J. (2010): Ljudi koji su sadili drveće. Zagreb, V.B.Z.
- MULIĆ, S. (2007): Sanduk po mjeri. Sarajevo-Zagreb, Naklada Zoro.
- SEJRANOVIĆ, B. (2008): Nigdje, nitkuda. Zagreb, Profil International.
- SEJRANOVIĆ, B. (2010): Ljepši kraj. Sarajevo, Buybook.
- STANIŠIĆ, S. (2009): Kako vojnik popravlja gramofon. Sarajevo, Buybook.
- ŠABOTIĆ, D. (2008): Zazivač mleka. Sarajevo-Zagreb, Naklada Zoro.
- ŠAKOVIĆ, E. (2010): Turist u nevolji. Sarajevo, Rabic.
- ŠAKOVIĆ, E. (2010a): Kod nas svako laže. Dani 671, 23.4.2010. Dostopno prek: <http://www.bhdani.ba/novost/13559/Premiuo-Emir-sakovic> (23.4.2010)
- ŠEHIĆ, F. (2008): Hit depo/Pod pritiskom/Transsarajevo/Apokalipsa iz Recycle bina. Sarajevo, Buybook.
- ŠTIKS, I. (2010): Elijahova stolica. Zaprešić-Sarajevo, Fraktura-Naklada Zoro.
- VALJAREVIĆ, S. (2009): Komo. Beograd, Samizdat B92.
- ZAIMOVIĆ, K. (2005): Tajna džema of malina. Sarajevo, Biblioteka DANI.
- WACHTEL, A. (2006) Remaining relevant after communism: the role of writer in Easter Europe. Chicago, The Univeristy of Chicago Press.

Hip-hop kot glasba upora v postdaytonski BiH

Kratek potopis neke glasbene zvrsti

Zgodba hip-hop glasbe na prostoru Bosne in Hercegovine je v veliki meri zgodba njene travmatične polpretekle zgodovine in odgovor na socialno-politična dogajanja v družbi, ki se je znašla tako rekoč v vojni po vojni. Postdaytonska BiH, konglomerat in arhiv potlačenih travm in nerešenih kompleksov ter frustracij neuspelega poskusa formiranja jugoslovanskega naroda, je danes v primežu vojne bolj kot kdajkoli prej. Nenehni spopadi na ravni simbolnega so hrana čedalje večji kasti nacionalistov, ki svoje politične točke (z njimi pa tudi in predvsem povsem posveten kapital) nabirajo v čedalje ožjih in vse bolj homogenih etničnih skupinah, ki so na obscen način izpostavljene fascinantni rekonfiguraciji etničnega imaginarija in mitologije, transformacijam in metamorfozam pretekle in polpretekle zgodovine. Inovativnost, ki jo na tem področju kažejo nove nacionalne elite, je primerljiva z inovativnostjo pri največjih izumih človeštva – od kolesa pa naprej.

Diskografija ustvarjalcev hip-hopa, ki se kontekstualno in teritorialno navezuje zgolj in le direktno na Bosno in Hercegovino, je v primerjavi z obdobjem njene eksistence nadvse pestra. Za kakovost produkcije pa bi v zadnjih letih lahko brez večje zadrege trdili, da je dosegla zavidljiv in na globalni ravni primerljiv nivo ter ji je kljub slabim materialnim razmeram z veliko mero volje in talenta uspelo v določenih segmentih celo preseči nekatere ustaljene standarde in formirati povsem svoj, distinktiven stil. Podobno lahko trdim tudi za hip-hop glasbo na Hrvaškem in v Srbiji, vendar le-ta ni cilj moje analize, razen v določenih primerih sodelovanja prek mladih meja nove geopolitične razdelitve prostora nekdanje SFRJ.

Odzivnost piscev in izvajalcev rim, njihova ostrina v kritiki ter včasih bolj latentno – drugič spet povsem direktno subverzivno poseganje v kulturno-politični prostor in javni diskurz, ki ga spremlja, je premosorazmeren tistemu nacionalnih političnih elit z minimalno dobo latence. Neredko pa celo korak pred njimi. Hip-hop glasba se je v zadnjem desetletju v Bosni in Hercegovini ter sploh na območju nekdanjih republik rajnke SFRJ konstituirala kot glas generacije, ki je sita vsiljenih umetnih delitev, ropanja državne blagajne, prelamljanja obljub in drugih

športov političnih olimpijskih iger, ki jih omogoča kaotičen položaj povojne 'obnove' državnih institucij in infrastrukture. Hip-hop glasba kot zvrst, ki ima poudarek predvsem na besedilu, se je za omenjeno nalogo izkazala kot popolna. Izražanje nezadovoljstva mladih z razmerami v družbi, ki obenem nosi zelo artikulirano sporočilo ter je hkrati podprto z glasbeno formo, ki je na meji nekakšne moderne vojaške koračnice, je paket, ki podira standarde sodobnega hip-hopa. Medtem ko je v ZDA, domovini te zvrsti, uspel proces apropiacije in transformacije hip-hopa iz nekoč gonilne revolucionarne sile marginaliziranih skupin in upora v nekakšno recimo temu kapitalizmu suženjsko subkulturno sceno, je v Bosni in Hercegovini čutiti tisto svežino, ki veje iz zdaj že muzejskih plošč skupin iz samih začetkov hip-hopa, kot so Public Enemy, Afrika Bambatta in Zulu Nation, Poor Righteous Prophets itd. Hip-hop v BiH je postal preprosto prevelik faktor in ga je nemogoče ignorirati – tako v undergroundu kot zadnje čase tudi v mainstream medijih.

V prispevku bom poleg splošnejše razprave o transformaciji hip-hopa od njegovih začetkov do danes obravnaval tudi njegov odnos do nacionalizma, nacionalne alegorije, specifik apropiacije oblike, vzporednic začetkov hip-hopa v BiH in ZDA ter njegovo splošnejšo zgodovino – od prazgodovine rapa v nekdanji Jugoslaviji do zgodovine glasbe upora, katere kontinuiteto danes v BiH pomeni ravno hip-hop.

Prazgodovina uporniške glasbe v BiH – do hip-hopa

Ko govorimo o glasbi upora, je potrebna posebna previdnost, saj je subverzivnost, ki je vsakem uporu inherentna, relativen pojem in se vsakokrat redefinira glede na kontekst in položaj. Nič ni samo po sebi subverzivno – kot takšno se manifestira šele v relaciji do oblastniških struktur in znotraj odnosov moči v določeni družbi. Kot pojasnjuje Rajko Muršič na primeru skladatelja Shostakoviča in njegovega boja zoper sovjetske oblasti, niso uporabljeni prepovedani intervali tisti, ki so subverzivni – subverzivni postanejo šele v trenutku, ko se jih skladatelj kljub prepovedi odloči uporabiti v svojem delu. (Muršič, 2011) Bosna in Hercegovina je bila v obdobju socialistične Jugoslavije zibelka rockovske glasbe in je dom tako prve jugoslovanske rock skupine (Indeksi) kot tudi najuspešnejše (Bijelo Dugme). Vendar obe prej kot upor predstavljata zgolj kolaž teženj, prisotnih v danem prostoru in času, ter sta bolj inovativni marketinški niši kot pa napoved oz. odgovor na družbene spremembe. V začetku osemdesetih prejšnjega stoletja je v Sarajevu nastalo novo gibanje pod imenom 'novi primitivizem', ki je svojevrsten odgovor na novi val in punk, ki je v tem času zajel preostale predele socialistične Jugoslavije. Člani gibanja, katerega najvidnejše skupine so bile Zabranjeno pušenje, Elvis J. Kurtović in televizijska oddaja Top Lista Nadrealista, so s svojim ironično-absurdnim humorjem izražali ostro kritiko družbenih razmer in dosegli prepoznavnost v vseh delih socialistične Jugoslavije.

Novo poglavje upora skozi glasbo se odpre dobesedno z začetkom oboroženega konflikta, s središčem v obleganem Sarajevu, kjer smo priča vzniku približno tridesetih bendov, ki v času obstreljevanja začnejo ustvarjati v povsem nečloveških razmerah. Poleg samega števila novih kolektivov je neverjetna tudi njihova popularnost, saj je oddaja 'No sleep till...' na radiu Zid, v kateri so predvajali demoposnetke bendov trenutne sarajevske scene, imela tudi do dva tisoč klicev na noč (Batinić v Jeffs, 2005). Posnetki so zabeleženi in izdani na kompilaciji *Rock under siege A in B*, katere glavni producent je Radio Zid. Dejstvo, da so bosanske oblasti poskusile januarja 1995 mobilizirati celotno ekipo radia, priča o pomenljivosti in pomembnosti radia v tem času. Specifična forma rocka, ki je bila med obleganjem prevzeta na sarajevski sceni,

pomeni prelom s hegemonsko tradicijo popularne glasbe, ki je svojo distinktivnost iskala v hibridizaciji tradicionalnega z modernim (tako v rocku kot v turbo-folku). Odmik od tradicionalnega melosa je hkrati pomenil rez z nacionalizmi, saj je vsak lokalni ali tradicionalni element lahko dojet kot v službi tega ali onega nacionalizma. Podobno je z izbiro jezika. Poleg distanciranja od namernega spreminjanja značilnosti jezika v želji po dodatni homogenizaciji etnij je bila angleščina tudi komuniciranje z mednarodno javnostjo. Če parafraziram pevca skupine D. Throne, je odločitev za uporabo angleščine v njihovih pesmih preprosta, saj v mestu za vojno vedo vsi – potrebna je torej komunikacija z zunanjim svetom (Jeffs, 2005).

Po končani vojni Radio Zid leta 1996 izda še drugi del kompilacije *Rock under siege B* ter organizira koncert, na katerem se zvrstijo vsa imena sarajevske underground scene: C.I.A., D. Throne, Pessimistic Lines, Down, Tmina, Protest, Maelstrom, Moron Brothers, Quasimind, A. P. Sound in Adi Lukovac iz Sarajeva, Deaf Age Against Gluho Dobo iz Zenice ter gosti Hic et Nunc in It's Not For Sale iz Slovenije. V tem času se že razvija tudi hip-hop scena, vendar svoj vrhunec doživi šele nekaj let pozneje.

O hip-hopu na splošno

Nemogoče in nesmiselno je govoriti o glasbi oz. o katerem koli segmentu kulture kot muzejskem eksponatu ali v kozarcu formalina konzerviranem organizmu. Kultura in s tem tudi glasba je venomer odraz duha družbe (*zeitgeist*, če hočete), transformacij tako na področju materialnega kot simbolnega. Četudi se na vse pretege otepamo proučevanja novih kulturnih fenomenov skozi v 'postmoderni' realnosti zgolj navidezno zastarelo prizmo materialnih razmer in produkcijskih sredstev, v stiku z realnostjo 'na terenu' težko preživimo brez intenzivnega zatiskanja oči in zvrhane mere samoprepričevanja. Izjemno senzibilen merilec tovrstnih vplivov je predvsem glasba, ki kot instrument sublimacije posameznikovih notranjih občutij deluje kot peskovnik, v katerega z orodjem naše izbire prerisujemo silhuete iz naše notranjosti na relativno univerzalen medij, ki ravno zaradi svoje univerzalnosti hkrati odpira in zapira nove načine izražanja. Obenem pa so prav tako sam medij kot tudi orodja, uporabljena pri ustvarjanju glasbe, posledica tekočih in končanih družbenih procesov, ki jih dinamika koeksistence ljudi nenehno producira. Tako ne moremo preprosto analizirati pesmi zgolj po sporočilu besedila, ki ga nosi, kot tudi ne zunaj konteksta zvokov, uporabljenih v instrumentalu in atmosfere, ki se v kombinaciji ustvari. V glasbi naključij ni! Je le zavedna in nezavedna uporaba in apropiacija zvoka, vse pa posledično izvira iz okolja, ki ustvarjajočega posameznika neposredno obdaja. Tako Rajko Muršič trdi za zgodnji blues (ključni glasbeni vir in temelj rockovske glasbe, prav tako pa posledično tudi vseh njegovih podzvrsti, hip-hopa ter vseh modernejših urbanih glasbenih zvrsti), ki se po njegovem mnenju v marsičem navezuje na »simboliko vlaka; enakomeren repetitiven vzorec bluesa (predvsem v mikrospecifiki sinkope tik pred poudarjeno dobo) ustreza enakomernemu ropotanju tračnic« (Muršič, 1995: 12). Podobno trdi tudi za jazz, ki se je »navezoval na gibanje, vendar ne tako neposredno – izhajajoč iz življenjske izkušnje glasbenikov – kot blues. Gibanje jazza izhaja predvsem iz njegovega prazvira; ne obrednega bobnanja, ampak poulične godbe na pihala, ki so jo črni muzikanti predelali po svoje in ji dodali plesne sinkope. Tempo jazza odslikava hojo, ropotanje avtomobilov in vlakov (piski lokomotiv se na zelo specifičen način odražajo v orkestralnem jazzu z ritmičnimi vpadi pihalne sekcije) in celo letal (v določeni 'tuših')« (Muršič, 1995: 13).

¹ Pod terminom sample lahko razumemo več stvari, vendar je skupni imenovalec isti. Sample je 'izposojen' zvok iz že narejene pesmi ter ponovno uporabljen v novi kompoziciji. Dolžina sampla variira od načina uporabe in efekta, ki ga z njim želimo doseči – lahko je celoten refren neke pesmi, kitarska solaža ali tema, dve besedi vokala ali samo bas boben itd.

Potemtakem so streli iz pištol, policijske sirene ter trdi repetitivni ritemski vzorci, ki jih slišimo v hip-hopu, vse prej kot presenetljivi. Nove tehnologije pri obdelovanju samplov¹ dovoljujejo čedalje bolj raznoliko paleto zvokov, ki jo ustvarjalci inkorporirajo v svoj izdelek. Stari ritmi se režejo ter lepijo v neko novo celoto. Tako je hip-hop na kontinuumu evolucije moderne glasbe prva zvrst, ki je – če se grobo izrazimo – spremenila plagiatorstvo iz nečesa, kar je poprej simboliziralo pomanjkanje idej, v način izražanja kreativnosti ter ga iz reprodukcije transformirala v produkcijo novega zvočnega materiala. Neredko je bilo v izbiri smplov pri nekaterih posameznikih vložena toliko truda, da je že sama ideja uporabljenega sempla mejila na avtorsko delo. Še zlasti je po svojih semplerskih sposobnostih znan eden izmed očetov hip-hopa, Kevin Donovan, bolj znan pod imenom Afrika Bambaataa. Več DJ-jev, ki so se znašli v t. i. 'soundclashu' proti njemu, omenja, kako je znal za piko na -i Bambaataa dati skorajda prazgodovinsko bluesovsko skladbo iz zgodnjih dvajsetih ter jo mojstrsko združiti z modernim recikliranim funk ritmom. Evolucija moderne urbane glasbe vedno znova premika meje definicije repetitivnosti ter jo čedalje bolj postavlja v ospredje, kjer se, kot lahko slišimo danes, znajde v laboratorijsko destilirani verziji minimal techna. Pomen hip-hopa kot konceptualne revolucije v glasbenem komponiranju je potemtakem očiten v vseh novejših elektronskih/plesnih zvrsteh – od zgodnjega drum'n'bassa do hardcore techna, kjer je od vseh atributov semplanja ostala bržkone zgolj repetitivnost. Vsekakor je to diskusija, ki ni pomembna za pričujoči prispevek, vendar bi se brez omembe kreativnega dolga pionirjev, kot so Kool Herc, Afrika Bambaataa, Grand Wizard Theodore, Grandmaster Flash, Jazzy Jay itd., vsaj avtor članka počutil dolžnega.

Podobno je z jezikom in načinom njegove uporabe. Vokal v hip-hopu pomeni zlasti in predvsem (po)govor. Podobno kot so instrumentali preslikave zvokov ulic in velemest, je 'deklamiranje' verzov le izpopolnjen način preslikave vsakodnevnega medosebnega komuniciranja iz ulice v zvočno okolje z zlogovnim prilagajanjem ritmičnim vzorcem. Vokal, ki je glede na razmerje med njim in instrumentalom v primerjavi z istim razmerjem pri rocku, punku, hardcoreu ipd., nadpovprečno glasen, tudi brez razumevanja besedila jasno nakazuje, da je hip-hop glasba predvsem sredstvo, s katerim nekaj 'povemo' in ne 'pokažemo'.

Ovaj je Balkan ljudi stvoren za rap! ali prazgodovina rapa na Balkanu

Diskografija izvajalcev hip-hop glasbe na območju BiH, kot sem omenil že poprej, je nadvse velika in pestra – žal pa česa podobnega za literaturo o njej ne moremo trditi. Tudi če za trenutek vzamemo za geografske meje tiste stare socialistične, se kaj dosti ne spremeni. Razen zdaj že zastarelih izdaj knjižic z imenom *Hrvatski hip hop: rokane rime (vol.1 in vol.2)*, ki so izšle v letih 2001 in 2006 in so zgolj zbirka pesmi s (pre)lahkotnim pred- in pogovorom, o resnejših publikacijah preprosto ne moremo govoriti. Obstajajo posamični članki in še redkejša diplomska dela o hip-hop kulturi na splošno, kjer se avtorji lokalnih scen nekdanje federacije dotaknejo zgolj z omembo nekaj najbolj znanih imen, večinoma pa še to ne. Prekopavanje muzikoloških zbornikov zadnjega desetletja pa nam povzroči več frustracij, kot poda odgovorov, ali pa vsaj vprašanj.

Zgodbo hip-hopa v Bosni in Hercegovini je treba začeti v širših mejah regije, v kateri se nahaja. Prodor distinktivnega glasbenega stila iz južnega Bronxa se je na hribovitem Balkanu zgodil s standardno desetletno inkubacijsko dobo, razcvet pa doživel šele na ruševinah vojnega razdejanja, v drugi polovici devetdesetih. Neredko se kot prva raperska pesem na območju nekdanje Jugoslavije navaja pesem 'Smrt popa Mila Jovovića' iz v letu 1991 izdanega albuma *Psihološko propagandni komplet M-91*, avtor pa je Rambo Amadeus. Verze, ki so pesnitev Božidarja Đuranovića, Rambo odrecitira na resen in militanten način, ki je značilen za celoten album. Ob poslušanju lahko res dobimo občutek Rambovega pionirstva, vendar bi tu nevede zašli v podoben lapsus kot pri iskanju slovenskih hip-hop pionirjev, kjer se kot pionir slovenskega repanja izkaže Tomaž Domicelj s skladbo za Neco Falk z naslovom *Banane*, posneto in zmiksano v ljubljanskem studiu Tivoli davnega leta 1981. Že samo leto, v katerem izide, jasno govori, da je povezava z rap glasbo mogoča le ob zvrhani meri domišljije, samo podajanje besedila čez glasbeno podlago pa prej spominja na histeričnega prodajalca tropskega sadja v recesiji kot pa na žanrsko pionirstvo. Na tem mestu bi bilo morda bolj zanimivo raziskovanje vzrokov obsesije v medijih z bananami v osemdesetih (spomnimo se samo popularne risanke *Banananjam*). Pesmi pa imata vendarle skupno točko – obe razglasijo za prvi rap skladbi (tu govorimo zgolj o njuni vokalni formi) *post festum*, saj nista namenoma ustvarjeni kot taki.

Kot dejanski začetek hip-hopa v Bosni in Hercegovini se dokaj enoznačno navaja leto 1999 s prvo tovrstno radijsko oddajo, imenovano FM Jam. Oddaja, ki je sprva delovala zgolj v Tuzli in je idejna tvorba Erola Tahirovića in Emira Alagića (bolje poznan pod imenom DJ Soul), je z leti pridobivala na vplivu in popularnosti, danes pa združuje čedalje bolj znane izvajalce z ozemlja BiH. Ekipa se razširi s prihodom izvajalcev, kot so Edo Maajka, Frenkie, HZA in Moonja, ki se združijo pod skupnim imenom v skupino, danes poznano kot Disciplinska Komisija.

Predporodni krči hip-hopa v ZDA

Pri raziskovanju socialnih, političnih in materialnih vzrokov vznika hip-hopa v ZDA je skorajda nemogoče sproti odganjati vse bolj pogosto porajajoče se vzporednice z začetnimi okoliščinami, v katerih je nastala tudi hip-hop scena v Bosni in Hercegovini. Pojdimo na začetek. Torej v New York.

Vzpostavljane politične klime, ki posledično vpliva na deteriorizacijo življenjskih razmer najbolj marginaliziranih slojev ameriške družbe, se začne že v zgodnjih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja pod Reaganovo in pozneje Bushevo administracijo. Vse izdatnejša vlaganja v proces t. i. suburbanizacije, zlasti v urbanih središčih, kot sta New York in Los Angeles, pušča za seboj kot kolateralno škodo čedalje hujše zanemarjanje in propad naselij v središčih mest ter izseljevanje premožnejših slojev v predmestja. Direktna posledica omenjenega procesa je neizogibna getoizacija notranjih mestnih okrožij, zapiranje tovarn ter odkupovanje zemljišč in gradnja luksuznih stanovanj na mestnih obrobjih. Padec vrednosti zemljišč v mestnih središčih in rast cen tistih v predmestjih sproži dva simultana procesa. Najnižji sloji v družbi, ki so v ameriški zgolj formalnopravno desegregirani družbi vse prej kot po naključju temnejše polti, zaradi vrtoglavih cen ostanejo brez možnosti za preselitev na obrobje – tisti na obrobju pa so prisiljeni svoja zemljišča prodati in se preseliti na cenovno ugodnejša območja. Vzpostavitev premožnejših predmestij tako direktno zrcali sliko zanemarjenih mestnih središč.

Zanimivo je, da vznik hip-hopa v New Yorku sledi tipično ameriško-*baseballski* logiki treh 'udarcev'. Siloviti suburbanizaciji tako v sredini sedemdesetih sledi še finančna kriza, v katero

zabrede mesto New York. Na robu mestnega bankrota takratni predsednik Ford uveljavi veto na finančno pomoč ter spravi mesto dobesedno na kolena in hkrati v tak položaj, da so mestne oblasti prisiljene sprejeti pomoč v kakršnikoli obliki. Posojilo oziroma t. i. *bail out* je tako ponujeno s pogojem, da se socialna politika mesta drastično spremeni – zmanjšajo in odpravijo se socialne pomoči, podražita se zdravstvo in ves javni sektor. Med letoma 1978 in 1986 spodnja petina plačilne lestvice občuti največji upad dohodkov, kar še dodatno poglobi prepad med bogatimi in revnimi. Hkrati se delitev ustvari tudi poklicno in rasno, saj so v storitvenem sektorju (modri ovratniki) v večini Afroameričani in priseljenci s Karibov in iz Latinske Amerike, profesionalni sektor pa ima poleg 'belega ovratnika' tudi podoben odtenek kože. Tretji 'udarec' je čedalje večja privatizacija medijev v osemdesetih, ki manjšinam odvzame tudi njihov glas v javnosti.

»Kada ratni invalidi profiteru kola peru ...« (Edo Maajka – Odbrana 99')

V Bosni in Hercegovini obstajajo zametki hip-hop glasbe tudi pred vojno, vendar o resnejših združevanjih in produkciji lahko govorimo šele po njej. Hip-hop glasba v Bosni in Hercegovini nosi distinktiven pečat, ki ji ga vtisnejo družbene razmere povojne realnosti, in brezkompromisno reflektira frustracije določenih kategorij prebivalstva. Brez poznavanja in razumevanja razmer je tudi razglabljanje o sami glasbi brez pomena. Zato se za trenutek ustavimo najprej pri socialno-političnih razmerah v državi.

Z Daytonskim sporazumom se v opustošeni državi pritisne tipka 'reset', vendar se – če sledimo računalniški analogiji – ponovno naloži stara verzija operacijskega sistema z istimi starimi luknjami. Upanje v boljše čase in pravičnejšo družbo razblinita korupcija in klientelizem novih nacionalnih buržoazij v povojnem obdobju, kjer sredstva, namenjena za obnovo infrastrukture in državnih institucij, misteriozno izparevajo ter se brez kančka slabe vesti spet kondenzirajo v novih luksuznih vilah in avtomobilih nove elite, dobesedno v posmeh večinski populaciji, za katero se gmotni položaj po končanem oboroženem konfliktu ni občutno spremenil. Brezposelnost, ki je v tem obdobju prizadela državo – ter v isti meri traja še danes – je po podatkih Agencije za statistiko Bosne in Hercegovine² za leto 2010 med aktivno populacijo neverjetnih 43,4 odstotka, kar jo sodeč po tem indeksu uvršča med podrazvite države afriške celine – nekeje med Kenijo, Svaziland in Senegal.

Vsesplošno nezadovoljstvo in frustracije še dodatno poglobi rigidni vizumski režim schengenskega prostora, ki dobesedno izolira prebivalstvo celotne države, mu onemogoči potovanja ter ga obenem tudi simbolično (manjvreden potni list) pribije na dno dna. V družbi, kjer so prihranki skorajda izključno privilegij elite, je plačilo stroškov za vizum že zadosten razlog, da posameznika odvrne od potovanja. Položaj Bosne in Hercegovine spominja na razmere, v katerih so se znašli ameriški vojni ujetniki med vietnamsko vojno, ko so jih do vratu potopili v vodo ter ogradili z lesom, da ujetnik ni videl niti lastnega telesa. V takšnem položaju so mu nato prebirali izbrana dela Marxa, Engelsa in Mao Zedonga. Velika večina ujetnikov je po vrnitvi v domovino tako začela zagovarjati nekatera temeljna načela komunizma, čeprav je sleherni izmed njih brezkompromisno pričal o grozi ujetništva in njegovih komunističnih mučiteljih. Analogija meri predvsem na razplamtelo se nacionalistično

propagando, ki smo ji priča zadnji dve desetletji v Bosni in Hercegovini. Podkrepljena je s podporo religijskih institucij, rekonfiguracije etnične in religijske mitologije ter plasirana s sliko in zvokom do 'ujetnikov' – tako skozi popularno glasbo, 'visoko' kulturo, televizijo, radio, plakate itd.

Od Bronxa do čaršije

Brez prehudih domišljjskih naprezanj je mogoče uvideti podobnosti v položaju etničnih manjšin New Yorka s konca sedemdesetih in položaja, v katerem so se mladi znašli v Bosni in Hercegovini slabih dvajset let pozneje. Vzporednice so še očitnejše, če za primerjavo in pod drobnogled vzamemo še zgodbo o projektu urbanista Roberta Mosesa, ki je osebno vsaj delno odgovoren za vznik hip-hopa v New Yorku. Moses je bil s svojim slovitim 'projektom urbane prenovitve' v času med letom 1930 in poznimi šestdesetimi posredno odgovoren za preselitev več kot 170.000 najrevnejših prebivalcev New Yorka v Južni Bronx, z gradnjo avtoceste skozi najgosteje naseljene predele Bronxa pa tudi za uničenje velikanskega števila domovanj in dviga cen nepremičnin, kar je povzročilo prodajo stanovanj premožnejših slojev in njihov umik v predmestja. Veliko lastnikov je požgalo svoje stavbe, da bi si ustvarili dobiček z zavarovalnico. Resda je Mosesov projekt prinesel New Yorku nove parke in parkirišča, vendar je posledično ustvaril še dodatno marginalizirane slume in geta, v katerih so se večinoma zaradi situacijske prisile znašli najnižji sloji družbe. Sam po sebi dovolj zgovoren je podatek, da je med prizadetim in oškodovanim prebivalstvom kar tri četrtine nebelih. (Rose, 1994: 76)

Uničeni in obubožani Južni Bronx se tako vsaj v materialni komponenti ne razlikuje v večji meri od Bosne in Hercegovine, še zlasti če primerjamo priložnosti in materialna sredstva, ki so na voljo mladim. Poleg tega jim je skupna tudi postindustrijska izkušnja urbane alienacije, kjer se mladina znajde v okolju, v katerem ji sredstva samorealizacije niso več dostopna prek tradicionalnih iniciacijskih procesov, značilnih za ruralne skupnosti – če uporabimo Durkheimovo paradigmo – mehanske solidarnosti. Te tradicionalne mehanizme nadomestijo subkulture, ki odigrajo vlogo inkulturacije posameznikov »v svet 'globalne vasi'« (Muršič, 1995: 26). Urbana alienacija se najjasneje manifestira prav v pretrganju vezi, ki sestavljajo družbe mehanske solidarnosti, kjer tradicionalni vzorci oblikovanja socialnih omrežij ne opravljajo več svoje funkcije v tej meri, da bi bili zadosten mehanizem pri posameznikovi socializaciji v neposredno družbeno okolje. To vrzel, ki jo v urbanem 'postindustrijskem' okolju zapolnijo subkulture, dojemata Albert Cohen kot 'kompenzacijsko funkcijo' (Cohen v Hebdige, 1980: 80), saj je potreba po iniciaciji mladih prisotna ne glede na odpoved tradicionalnih procesov vstopanja v odraslost in prehoda mostu med otroštvom in odraslostjo. Moratorij, v katerem se znajdejo mladi v obdobju prehoda, je tako torej obdobje vstopanja v različne subkulture, ki v odnosu do 'zunanjega' sveta večinoma razvijejo vrednotni sistem, ki je v nasprotju s prevladujočim. Poudarek na besedi 'večinoma' je zelo pomemben, saj smo danes lahko priča množici subkulturnih scen (glej Velikonja, 1999), ki delujejo v interesu čim hitrejši inkulturacije v prevladujoč vrednotni sistem potrošnje in konformizma sistemu, kjer se že sam vrednotni sistem znotraj te subkulturne scene ne razlikuje od tistega v 'pravem' svetu. Če je vloga subkultur premostitev prepada med otroštvom in odraslostjo, so subkulturne scene v funkciji glajenja 'ostrih robov' subkultur in absorpcije subverzivnih elementov subkulture v stroj masovne potrošnje. S tem se subverzivnost pretvori v artikel, upor v materialno dobroto, upornik v potrošnika.

³ Le-ta se v svojih ritmičnih poudarkih ni pretirano oddaljila od osnovne forme ter je prej kot raven inovacij dosegla zgolj raven variacij.

Hip-hop in transformacije njegove forme

Danes, slabih trideset let po prvih začetkih hip-hopa v ZDA, skorajda ni države na zemeljskem obličju, ki se ne bi mogla pohvaliti s svojo lokalno hip-hop sceno. Majice in grafite s podobami in imeni najvidnejših predstavnikov gibanja, kot so Tupac Shakur, Dr. Dre, Ice Cube, Snoop Dogg, Eazy-E itd., lahko zasledimo ne glede na celino – od Kinšase do Tokia, od La Paza do Vladivostoka. V tem vidiku je hip-hop primerljiv z vsemi največjimi glasbenimi zvrstmi, ki so v preteklosti 'obnorele' svet in jih v določenih pogledih tudi presega. Rock in pred njim rock'n'roll, blues in jazz so danes definitivno globalne glasbene zvrsti, vendar so vseeno bolj prisotni na Zahodu (zlasti rock in rock'n'roll, ki ga npr. v Afriki ni niti za vzorec – z izjemo belskega prebivalstva JAR), medtem ko je transnacionalnost hip-hopa skorajda neprimerljiva s katerokoli drugo popularno zvrstjo.

Apropriacija forme hip-hopa je prav tako fascinanten predmet proučevanja, kot je njegova politična in kulturna moč. Ne glede na jezik, uporabljan v izvedbi vokala, je spreminjanje glasbene oblike hip-hopa v instrumentalu precejšnja, zlasti v smislu inkorporiranja vplivov lokalnih melosov in posebnosti specifičnega glasbenega okolja, ki so kljub uporabi relativno ortodoksne ritemske podlage³ element distinktivnosti. Tako se na primer v hip-hopu Južne Amerike uporabljajo tradicionalna glasbila staroselcev, v Afriki različna avtohtona tolkala in glasbila (djembe, marimba, kalimbe itd.), v Indiji sitar ipd. V hip-hopu Bosne in Hercegovine je zelo prisoten pridih sevdaha – pogosto se v instrumentale vključujejo tamburice, lutnje, gosli, violine, harmonike in druga glasbila, uporabljena pri izvajanju te zvrsti, prav tako tudi značilni napevi in melodije. Vseeno težko trdimo, da je vpliv sevdaha oz. orientalskega melosa tista najočitnejša komponenta hip-hopa Bosne in Hercegovine, ki ga ločuje od vseh drugih. Velik delež instrumentalov je po svoji obliki in uporabljeni melodiki vseeno bližje 'zahodnim' blues koreninam kot 'vzhodnemu' sevdahu, vendar ga trda družbena realnost, izpovedana v besedilih, dokončno razloči od poplave semikomercialnih hip-hop skladb, ki jih je med drugimi tudi slovenska hip-hop scena prepolna. S tem merim predvsem na kontekst, na katerega se nanašajo sama besedila pesmi, saj bi v prevodu v isti jezik bila besedila 50-Centa in na primer slovenske rap skupine 'Kocka' paradoksalno neverjetno podobna. Prav v tej točki je aktualna stara krilatice Frantza Fanona, ki jo je zapisal v svojem kulturnem delu *Upor prekletih*. Fanon pravi, da sta jazz in blues krik in izraz trpljenja ameriškega črnca z dna socialne lestvice, torej odraz tako materialne mikrosituacije posameznika kot tudi strukturnih mehanizmov, ki so marginalizirali celotno kategorijo prebivalstva in je potemtakem neposreden odziv na okoliščine – produkt in posledica. Preroška pa je njegova naslednja trditev, saj napove, da se bodo čez šestdeset let originalne forme jaza oklepali samo še belci. (Fanon, 1963)

Od prvih začetkov hip-hopa do danes je sicer minilo pičlih trideset let, vendar lahko na primeru apropiacije forme hip-hopa v Bosni in Hercegovini govorimo o prilagajanju in inovacijah ter zgolj v manjši meri o reproduciranju 'uvoženih' vzorcev. Peter Stanković na primer ugotavlja, da na slovenski hip-hop sceni ne moremo govoriti o nekem lokalno specifičnem vzorcu prevzemanja značilnosti žanra, saj se po parametrih, ki jih v svoji analizi postavi kot temeljne skupne muzikološke imenovalce (poudarjena ritmičnost, instrumentalni minimalizem, pogosta uporaba semplov, elektronsko sprogramirani ritmi, dolžina skladb nad pop standardom 2–3 minute, deklamatorne linije vokala, odsotnost harmonske napetosti in 'funky' oz. 'duby' senzibilnost ritmov) ne razlikujejo od originalne oblike do te mere, da bi lahko govorili o nekakšnih inovacijah, stežka pa tudi o prevzemanju na izvirnemu analogen način. (Stanković, 2006) Potemtakem bi lahko podobno trdili tudi za sceno v BiH.

Specifičnost hip-hopa v BiH

Preden se podamo v analizo specifik hip-hopa v BiH, je treba omeniti, o katerih izvajalcih bo govor, saj bo analiza povzemala njihove skupne značilnosti ter se bolj osredinjala na izostritev specifik na novo izoblikovanega stila, ki je v odnosu do posamičnih izvajalcev transcendenten. Tako bom v nadaljevanju pozornost namenjal začetnikom hip-hopa BiH ter njihovim najprepoznavnejšim predstavnikom, kot so člani Disciplinske komisije (Edo Maajka, Frenkie, Hamza, Moonja) in drugi zbrani okoli projekta FM Jam, saj jim je uspelo ustvariti prepoznaven in distinktiven stil, ki je mlajše izvajalce postavil v nevhvaležen položaj, v katerem lahko izbirajo med sledenjem že postavljenim stilističnim smernicam (FM Jam) ali pa imitirajo Zahod.

Dejstvo je, da bi opora zgolj na poprej omenjene skupne muzikološke imenovalce v prepoznavanju lokalno specifičnih vzorcev prevzemanja hip-hopa kot žanra prej vodila v drugo glasbeno zvrst kot v apropiacijo forme hip-hopa kot takega, saj so naštetih dejavniki najnižji skupni imenovalec tega žanra, ki mu dajejo prepoznavno formo. Očitnejše transformacije teh muzikoloških podobnosti vodijo v nove glasbene zvrsti, ki smo jim danes priča (npr. dubstep, drum'n'bass, jungle, grime, trip-hop itd.) ter pomenijo razvoj in hibridizacijo hip-hopa z drugimi žanri in stik z novimi tehnologijami semplanja in produkcije.

Za našo razpravo so tako pomembnejši dejavniki, ki jih Stanković našteva v nadaljevanju, torej razbiranje 'barthesovskih' konotacij glasbe. Kot pglavitne dejavnike našteje: izrazito kritičen, protestniški pogled na svet, najpogosteje v obliki »kričavega poudarjanja lastne ozaveščenosti«; poudarjena lokalna zavezanost; pričanje o izkustvu rasne ali etnične izključenosti; hedonizem (zlasti v videospotih, polnih golih žensk, šampanjca in dragih avtomobilov) in mačizem (zlasti pri poudarjeno 'moški' govorici telesa, preziru do žensk, homoseksualcev itd.). (Stanković, 2006: 97)

Glede na našeto lahko brez pomisleka trdimo, da gre pri hip-hopu BiH (še zlasti pa pri glasbi Disciplinske komisije) za povsem lokalno specifičen vzorec prevzemanja žanra, ki se v odnosu z izvorno obliko oklepa zgolj njenih najnižjih skupnih imenovalcev. Ustvarjanje distinktivnega stila je postalo očitno do te mere, da posamezniku ni treba prepoznati jezika, v katerem je besedilo pesmi posredovano, da bi vedel, katera je država njegovega porekla. Poudarjanja lastne ozaveščenosti razen redkih izjem ni. Večina besedil sledi obliki izpovedovanja gole in nepravilne realnosti, bodisi s stališča posameznika in njegove osebne zgodbe bodisi kot nekakšna širša makrokritika sistema. Pričanje o etnični izključenosti in poudarjanje lokalne zavezanosti segata do te mere, da se sprevržeta v antipod tiste, ki smo je vajeni pri ameriškem hip-hopu, saj so konotacije ob poudarjanju pripadnosti posameznika določeni etnični skupnosti povsem drugačne v BiH kot pa npr. v ZDA. Zanimiv obrat se zgodi pri hedonizmu. Subkulture naj bi bile, tako trdi Albert Cohen (Cohen v Hebdige, 1980: 80), obrnjena slika t. i. 'resničnega sveta', v katerem vladajo resnost, ambicioznost in prilagojenost. Skozi subkulture mladi tako gojijo vrednote, kot so hedonizem, nasprotovanje oblastem in iskanje zadovoljstva. Medtem ko zadnje drži s sociološkega vidika, se skozi fenomenološko analizo besedil podre. Podoba v javnosti posameznikov na oblasti v BiH izzove radikalen obrat. Vrednote, ki jih Cohen pripisuje subkulturam, so tako povsem transparentno značilne za vladajočo elito (hedonizem in iskanje zadovoljstva), teme besedil in način njihovega izvajanja v bosanskem hip-hopu pa predvsem poudarjajo resnost (tako položaja kot posameznika), ambicioznost (preseganje samega sebe – predvsem v glasbi) in odpovedovanje (v težnji k višjim idealom kot substitut iskanja trenutnega zadovoljstva). Mačizem je povečini dokaj neizrazit, zlasti v segmentih, kjer se manifestira skozi prezirljiv odnos do žensk in homoseksualcev, kar zopet pomeni upor zoper prevladujoč diskurz v javnosti (še zlasti artikulirano izraženo v pesmi Frenkieja – Ej, Hodža).

Hip-hop in nacionalna alegorija

Kontrast se zlasti izkristalizira pri primerjavi z vokalisti iz zahodnih in severnih držav – začeni deloma tudi s sosednjo Hrvaško. Bolj ko je določena subkultura neobremenjena s svojo eksistenco tako v materialnem kot kulturnem pogledu, bolj so obravnavane teme ter sam način njihovega podajanja 'omehčani'. Ta premik je še posebno jasno razviden na slovenski hip-hop sceni, ki se – razen redkih izjem⁴ – utaplja v neskončni intimizaciji, atomizaciji in individualizaciji posameznika in njegovega pogleda na okolico v širšem (svet) in ožjem (soseska) pomenu besede. Besedila večine pesmi se začnejo in končajo na istem mestu – oropane sleherne transcendence in nacionalne alegoričnosti. Kot trdi Nikolai Jeffs, subkulturne forme »po definiciji izhajajo iz ekonomske, politične in estetske marginalnosti; so specifična oblika opolnomočenja posameznika ali skupine v razmerah splošne nemoči, alienacije in pomanjkanja. Kot takšne z izstopom iz prevladujočih oblik socialnega življenja zavračajo reprodukcijo obstoječih razmer.« (Jeffs, 2005: 8) Resda splošnega pomanjkanja v Sloveniji na srečo še ni, vendar je položaj daleč od idealnega in neproblematičnega. Politična in aktivistična apatija se tako jasno izraža tudi na hip-hop sceni, ki ima vse simptome družbe kulturne in estetske postmodernosti, kjer je umetnost kot sama sebi edini namen prva točka dnevnega reda.

Na tem mestu je zanimiva uvedba koncepta nacionalne alegorije, ki jo na primeru postkolonialne literature razvije Fredric Jameson, vendar jo zaradi njene širine lahko apliciramo tudi na druge oblike izražanja s podobno kontekstualnostjo. Osnovni epistemološki rez, ki je značilen za njegovo analizo, razdeli romane na literaturo 'prvega' in 'tretjega' sveta. Medtem ko sam rez ni povsem neproblematičen, je njegovo nadaljnje razkrivanje vzrokov in posledic transformacije sporočilnosti med 'prvim' in 'tretjim' svetom izjemno natančno. Kot ugotavlja, pomenita obe tradiciji znotraj iste forme reprezentacije – v njegovem primeru torej romana – radikalno različne pristope, ki odsevajo razlikovanje dejanskih družbenih razmer ter specifik vsakdanjega življenja v 'tretjem' svetu v primerjavi s 'prvim'. Jameson trdi, da je poglobljen razcep, ki posledično pripelje do prepada med tradicijama, odločen rez med javnim in zasebnim. Vehementen rez, ki razdvoji koncepte v binarni relaciji drug do drugega ter jih postavi na različne bregove, je potemtakem atipičen za družbe 'tretjega' sveta. Tako si v nadaljevanju privoščim dokaj radikalno posplošitev, ki afirmira kulturo kapitalističnega 'prvega' sveta kot notranje homogeno, kar nujno potegne za seboj tudi homogenizacijo preostalih dveh svetov v zaokrožene entitete. »Vzgojeni smo v trdnem kulturnem prepričanju, da življenjskega izkustva naših zasebnih eksistenc nekako ne moremo omejiti na abstrakcije ekonomske znanosti in politične dinamike. Zato je politika v naših romanih, kakor se glasi Stendhalova kanonska formulacija, 'strel iz pištole sredi koncerta'«. (Jameson 2007, 363 – poudarek R. K.) Za razpravo o problematičnosti svojilnih zaimkov in njihovih nadaljnjih implikacijah v tem prispevku žal ni prostora, vendar so kljub porajajočim se dilemam Jamesonovi konceptualni nastavki za nadaljnjo analizo koristni. Alegoričnost v tekstih 'prvega' sveta Jameson postavi v domeno nezavednega ter s tem »med nami (prebivalci 'prvega' sveta, op. R. K.) in tem tujim besedilom [pa] občutimo navzočnost drugačnega bralca, Drugega bralca. Pripoved, ki je za nas konvencionalna ali naivna, je zanj informativno sveža in družbeno zanimiva, pri čemer mu ne moremo pritruditi«. (Jameson, 2007: 359)

V luči tega je zanimiv fenomen popularnosti najvidnejše figure balkanske hip-hop scene, Eda Maajke. Njega in njegovo glasbo v BiH poznajo tako rekoč vsi, ne glede na etnične in generacijske razmejitve – vse od mestnih osnovnošolcev do ostarelih na vaseh. Vzrok njegove popularnosti je poleg glasbenega in tekstopisnega talenta tudi v tematikah, ki jih v svojih bese-

⁵ V grobem prevodu pomeni naslov pesmi 'plesniv kruh', ime benda S.A.R.S. pa 'Sveže amputirana roka Satrianija'.

dilih obravnava. Alegoričnost, ki jo uporablja, jasno prepoznajo vsi, ki so v podobnem položaju, ter se z besedilom takoj identificirajo. Podobna je zgodba beograjskega benda S.A.R.S., ki je s svojim prvim hitom 'Budjav Lebac',⁵ posnetim vključno s prvim videospotom dobesedno v dnevni sobi enega izmed članov benda, prek Youtuba dosegel mednarodno prepoznavnost (omejeno sicer zgolj na države, v katerih se govori oz. razume srbsko-hrvaški jezik). Z inkubacijsko dobo dveh let (ali prihodom recesije, kakor hočete) je pesem postala hit tudi pod Alpami; v Srbiji, BiH in na Hrvaškem pa tako rekoč ni posameznika, ki o omenjenem bendu in pesmi ne bi imel mnenja. Pesem o pomanjkanju hitro najde pot v vsak prazen želodec.

Presek scen in njihovih najvidnejših predstavnikov v BiH in njeni sosesčini je kljub vsem očitnim pomanjkljivostim tovrstne generalizacije tudi vsaj deloma simptomatičen in dokazuje tako Jamesonovo tezo kot tudi njeno ideološko podstat, ki je obenem osnovni postulat marksizma – vpliv družbeno-ekonomske baze na idejno politično nadstavbo. Produktijski odnosi in materialni položaj posameznika se tako neizogibno odraža tudi v glasbi, ki jo ustvarja – in če sledimo Konfucijevim spoznanjem, tudi odraz stanja, v katerem se določena družba nahaja. Tako pravi, da je glasba mirne in napredne države umirjena in radostna, njeno vodstvo pa sposobno; glasba države v objemu nemirov izraža nezadovoljstvo in bes, njeno vodstvo pa je kaotično. Da nam še dodatno olajša vzpostavljanje vzporednic, opiše glasbo propadle države kot polno bolečine in spominov na preteklost. (Confucius, 1988)

Kje je torej potemtakem danes Bosna in Hercegovina? Sodeč po besedah Konfucija in podobnih, vendar malo manj akademsko in bontonsko obremenjenih, v refrenu Hamzove pesmi 'Dragi Tito', žal v enem tistih temnih kotičkov, ki jih ni treba omenjati v kakšni preveč uglajeni družbi. Četudi pogledamo za trenutek zunaj okvirjev hip-hopa, se slika ne spremeni pretirano. Sevdah in turbofolk, starogradske in izvorna glasba pojejo predvsem o bolečini, neizpolnjeni ljubezni in starih 'dobrih' časih. Turbofolk v svojih besedilih in glasbeni strukturi sicer res poudarja trenutno ugodje, zabavo in brezskrbnost, vendar je prav zato toliko bolj produkt potlačenih travm in brezupnega položaja, saj nam s pretiranim naslavljanjem čustvenega antipoda splošne družbene klime zelo jasno priča o dejanskem položaju – v isti meri, če ne celo intenzivneje, kot poprej omenjeni sevdah, starogradske in izvorna glasba.

Hajmo Rušit!

Nacionalistični diskurz se tako danes kot konec osemdesetih let prejšnjega stoletja v BiH kaže v vsej svoji neokrnjeni totalnosti. Položaj, v katerem ni mogoče naročiti niti kave brez vpletanja nacionalističnih konotacij, ima korenine globoko v družbenem tkivu in kolektivni zavesti, ki sta nenehno izpostavljena nasilnim reinvecijam kulturnega, mitološkega in socialnega z namero formiranja novih skupnosti in njihove nadaljnje medsebojne distinktivizacije po freudovskem načelu narcisizma majhnih razlik. S stališča politike je strategija povsem jasna, saj sleherna izmed treh nacionalnih elit (ki so nato naprej razdeljene v različne stranke) zajema glasove iz svojega na etniji temelječega volilnega telesa, vsak izmed treh t. i. konstitutivnih narodov pa ima v parlamentarni skupščini tretjino sedežev v vsakem od domov – domu narodov (petnajst poslancev) in predstavniškemu domu (42 predstavnikov), odločitev se sprejme z večinskim izglasovanjem predloga. Da bi bila delitev med narodi še dodatno poglobljena, obstaja t. i. veto vitalnega interesa, kjer lahko vsak od predstavnikov prepreči izglasovanje določenega predloga,

če čuti, da škoduje interesom konstitutivnega naroda, ki ga predstavlja. S tem so predstavniki s posebej rigidnimi stališči v osnovi postavljeni v pozicijo moči. (Majstorović, 2008) Daytonski sporazum, ki je bil predviden zgolj za neposredno povojno obnovo in pomiritev sprtih strani skozi kompromisno ureditev državnih struktur, deluje še dandanes. Stroški, ki nastajajo s takšno ureditvijo, so astronomski – da konfučnosti niti ne omenjam. BiH ima na državni ravni 14 vlad in parlamentov (splošno-državni, 10 kantonalnih, entitetni in distriktski), 200 ministrstev na petih ravneh (državna, entitetna, kantonalna, distriktska in občinska), nešteto ministrov, pomočnikov ministrov, uradnikov, sekretarjev itd. Posledično je BiH ena najdražjih držav na svetu, kjer je skoraj dve tretjini proračuna (50 odstotkov BDP) namenjenega zgolj za vzdrževanje tega grozovskega aparata (Kasapović, 2005: 156).

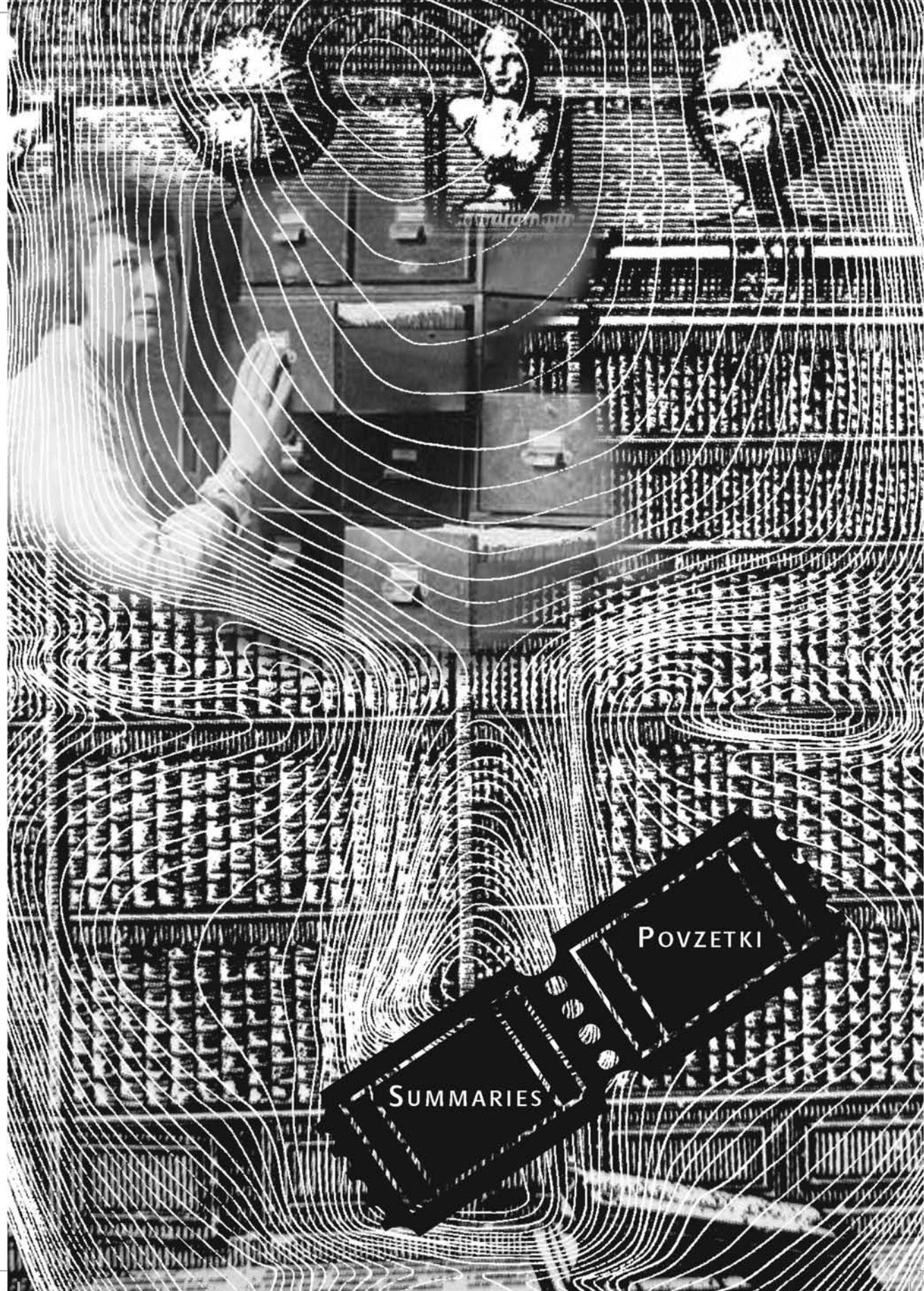
Tako vidimo, da nacionalizem ni zgolj v službi morebitne mobilizacije prebivalstva, temveč v povsem načrtnem vzpostavljanju kleptokracije nacionalnih elit po načelu *divide et impera*.

Podobno kot pri sarajevski underground sceni v času obleganja sta eno temeljnih vodil hip-hopa BiH odpravljanje nacionalnih razmejitev ter ostra kritika in razkrivanje interesov, ki se skrivajo za njimi. Današnja vloga hip-hop izvajalcev v BiH je podobna vlogi glasbenikov v afrokulturi, saj skozi 'grass-root' iniciativo ponujajo tako opolnomočenje posameznika kot tudi interpretacijo dogajanja v družbi. Jeffrey L. Decker (Decker v Ross in Rose, 1994: 100) primerja vlogo glasbenikov v afrokulturi z Gramscijevimi 'organskimi intelektualci', ki delujejo za določeno skupnost kohezivno, kjer je artikulacija in interpretacija problemov, skupnih tej skupnosti, posredovana skozi medij glasbe. Koncept organskih intelektualcev je lahko v isti meri aplikativen tudi na današnjo vlogo raperjev med mladimi (v določenih primerih pa tudi med starejšo generacijo) v BiH. Sodelovanje oz. 'featuring' med posameznimi izvajalci so pogosti in nad nacionalnimi razmejitvami ter kot taki tudi rušijo prevladujoč nacionalistični diskurz medijev in drugih javnosti. Posebnost hip-hopa je njegova odprta forma, saj se instrumentali večinoma ustvarjajo v odsotnosti vokalista (nekaj, česar si pri rock ali punk glasbi skoraj ni mogoče predstavljati) in s tem dajejo več svobode za sodelovanje, saj si lahko eno 'podlago' deli več izvajalcev. Bolj kot sama melodija v hip-hopu dominira ritem, kar izenači pravila igre za vse sodelujoče, saj lahko kdorkoli 'pove' svoje skorajda na sleherni instrumental.

Literatura

- BAŠIN, I. (2006): *Novi rock: rockovski festival u Križankah 1981-2000*. Maribor, Subkulturni azil.
- CONFUCIUS. (1988): *Pogovori/Konfucij*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- FAJFRIC, Ž. IN NENAD, M. (2009): *Istorija YU Rock muzike: Od početaka do 1970. godine*. Sremska Mitrovica, Tabernakl.
- FANON, F. (1963): *Upor prekletih*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- FRITH, S. (1987): *Sociologija roka*. Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- HEBDIGE, D. (1980): *Potkultura: značenje stila*. Beograd, Rad.
- HEBDIGE, D. (1994): *Cut'n'Mix: Culture, Identity and Caribbean Music*. London, Routledge.
- HODKINSON, P. IN DEICKE, W. (UR.) (2007): *Youth Cultures: Scenes, Subcultures and Tribes*. New York, Routledge.
- JAMESON, F. (2007): Književnost tretjega sveta v času multinacionalnega kapitalizma. V *Zbornik postkolonialnih študij*, ur. N. Jeffs, 357–384. Ljubljana, Založba Krtina.

- JEFFS, N. (2005): *Some People in This Town Don't Want to Die Like a Hero: Multiculturalism and the Alternative Music Scene in Sarajevo 1992-1996*. V *Rock'n'Roll and Nationalism: A Multinational Perspective*, ur. M. Yoffe in A. Collins, 1–19. Cambridge, Cambridge Scholars Press.
- KASAPOVIĆ, M. (2005): *Bosna i Hercegovina podijeljeno društvo i nestabilna država*. ZAGREB, POLITIČKA KULTURA.
- MAJSTOROVIĆ, S. (2008): *Ustavna reforma Bosne in Hercegovine v luči približevanja evropskim integracijam*, diplomsko delo. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- MURŠIČ, R. (1995): *CZD - Center za dehumanizacijo: etnološki oris rock skupine*. Pesnica, ZKO Pesnica – Frontier.
- MURŠIČ, R. (2011): *Popular Music and Human Rights: Yugoslav and Post—Yugoslav Encounters*. V *Popular Music and Human Rights, Volume II, World Music*, ur. I. Peddie. Hampshire, Ashgate.
- PEDDIE, I. (UR.)(2006):. *The Resisting Muse: Popular Music and Social Protest*. Hampshire, Ashgate Publishing Limited.
- ROSS, A. IN ROSE, T. (UR). (1994): *Microphone Fiends: Youth Music & Youth Culture*. New York, Routledge.
- STANKOVIĆ, P. IN VELIKONJA, M. (UR.) (1999): *Urbana plemena: subkulture v Sloveniji v devetdesetih*. Ljubljana, Študentska založba.
- STANKOVIĆ, P. (2006): *Hip-hop v Sloveniji: Ali obstaja lokalno specifičen vzorec prevzemanja značilnosti žanra?* *Družboslovne razprave XXII*, 51: 93–112.
- TOOP, D. (1985): *The rap Attack: African Jive to New York Hip Hop*. London, Pluto Press.
- WILLIS, P. E. (1978): *Profane Culture*. London, Routledge.

SUMMARIES

POVZETKI

POSTDAYTONSKA BOSNA IN HERCEGOVINA

11–18 Elvis Fejzić

Nova Evropa v diskurzu protislovnih razmišljanj

Eno od temeljnih vprašanj, ki jih bomo problematizirali v pričujočem prispevku – ob neizogibni analizi konstitutivnih temeljev Evropske unije (EU) – se nanaša na množično porajanje evrocentrizma, kot tudi na njegove implikacije v državah, ki čakajo na svoje »evropsko vključevanje«. Menimo, da se je evrocentričnemu diskurzu – ki se v veliki meri pojavlja tudi v Bosni in Hercegovini – potrebno pravočasno izogniti in javno razkriti vse njegove nevarnosti.

Skoraj prepričani smo, da bi neustrezen pristop k temu fenomenu utegnil imeti nenačrtovane in destruktivne posledice za bosanskohercegovo družbo in državo. Pri tem ne zagovarjamo evroskepticizma, saj se zavedamo, da takšen nespravljiv odnos državi BiH nikakor ne bi koristil. Sploh ni vprašanje, celo nasprotno – povsem razumljivo je, da moramo zagovarjati čim prejšnjo vključitev Bosne in Hercegovine v EU – seveda ob upoštevanju zgoraj omenjenega – saj je takšen tok dogodkov edini perspektiven za vse državljane BiH. V okviru teh naracij bomo razpravljali tudi o perspektivi nove Evrope, pri čemer bomo analizirali njene politične in pravne temelje, institucionalni potencial, demokratično kapaciteto/deficit, vprašanje enakopravnosti vseh njenih narodov – Evropejcev, zarotniške cilje njene integracije, proces »provincionalizacije« Evrope ter na koncu preverili možnosti njenega »drugačnega« koncipiranja.

Ključne besede: država-nacija, evropske integracije, evrocentrizen, Evropska unija, evropske institucije, demokracija, politični sistem, kosmopolitizem.

Asist. Elvis Fejzić je asistent na Fakulteti političnih ved Univerze v Sarajevu (fpn_elvis3@hotmail.com).

19–27 Elmir Sadiković

Evropske integracije in lokalna samouprava v Bosni in Hercegovini

V pričujočem prispevku je prikazan razvoj lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini v obdobju socialističnega razvoja ter razvoj politično-ustavnega koncepta lokalne samouprave v Bosni in Hercegovini po uvedbi večstrankarskega sistema in v postdaytonskem obdobju. Bosna in Hercegovina bi morala v tranzicijskem procesu na področju lokalne samouprave vzpostaviti evropske standarde zato, da bi izpolnila pogoje za polnopravno članstvo v Evropski uniji. Uveljavitev teh standardov zahteva reformo zakonodaje, reformo delovanja lokalne samouprave ter reformo teritorialne organiziranosti lokalne samouprave.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, lokalna samouprava, uprava, demokracija, participacija, Evropska unija, integracija, reforma

Asist. mr. sc. Elmir Sadiković je asistent na Fakulteti političnih ved Univerze v Sarajevu.

28–39 Nerzuk Ćurak in Sead Turčalo

Modeli delovanja mednarodne skupnosti v post-daytonski Bosni in Hercegovini

Avtorja v tem delu analizirata različne modele delovanja *mednarodne skupnosti* v Bosni po Daytonu, zlasti Urad visokega predstavnika (OHR). Med raziskovanjem procesov samoutemeljitve mednarodne skupnosti kot geopolitičnega dejavnika onkraj nacionalne države avtorja zaznavata tri geopolitične modele delovanja skupnosti v BiH. Ti modeli so si pogosto prišli navzkriž in onemogočali, da se kanalizira moč in definira jasna politična strategija institucionalne oblike mednarodne skupnosti v BiH.

Ključne besede: mednarodna skupnost, Urad visokega predstavnika, Daytonski mirovni sporazum, Bosna pooblastila.

Prof. dr. Nerzuk Ćurak je redni profesor na Fakulteti političnih ved Univerze v Sarajevu. (curakn@fpn.unsa.ba)

Asist. mr. sc. Sead Turčalo je asistent na Fakulteti političnih ved Univerze v Sarajevu.

40–47 Ines Kuburović

Javna podoba visokega predstavnika v tiskanih medijih v Bosni in Hercegovini

Od devetdesetih let 20. stoletja dalje je bila javna domena v Bosni in Hercegovini karakterizirana s propagando in sovražnim govorom, ki sta prispevala k polarizaciji političnega in družbenega prostora v BiH, kot tudi bosanskohercegovskih medijev. Ideološki kontekst, ki je prispeval k temu fenomenu, je bila uporaba nacionalizma v dnevnih političnih in družbenih diskurzih, kot tudi možnost manipuliranja etničnih skupin znotraj kompleksne večnacionalne in večetnične družbe, kot je BiH. V takšnem okolju je bilo pomembno orodje pri emocionalizaciji javne sfere v BiH medijski diskurz, ki je revitaliziral in zagovarjal določeno politično sliko(e) dejanskega stanja v BiH. S ciljem zožiti svoje raziskovanje, bo poudarek moje naloge slonel na uporabi metafor v bosanskohercegovskih tiskanih medijih v dveh časovnih obdobjih, in sicer pri poročanju tiskanih medijev o 10. obletnici Daytonskega mirovnega sporazuma in v odnosu do reformnih iniciativ visokega predstavnika, v obdobju od septembra 2007 do aprila 2008. Uporaba metafor v dominantnih ideoloških predstavitev je bil pogost element v kritičnih diskurzivnih študijah, saj metafore predstavljajo velik delež tistega, kar nekdo smatra za realnost. Tako bo ta teorija, ob upoštevanju dejstva, da kritična analiza diskurza raziskuje vlogo diskurzivnih struktur pri ustvarjanju družbenih neenakosti, skupaj s teorijo konceptualne integracije, osnova moje naloge. Podoba visokega predstavnika v tiskanih medijih bo opazovana skozi uporabo omenjenih teorij v šestih dnevnikih in štirih tedenskih časopisih z najvišjo naklado, izdanih v različnih delih BiH.

Ključne besede: kritična analiza diskurza, teorija konceptualne integracije, urad visokega predstavnika, Daytonski mirovni sporazum, policijska reforma

Mag. Ines Kuburović je raziskovalka na Mirovnem inštitutu v Ljubljani (ines.kuburovic@gmail.com).

57–67 Mirt Komel

Nacionalizem in državljanstvo v post-daytonski Bosni in Hercegovini

Avtor na teoretski ravni obravnava razmerje med nacionalizmom in državljanstvom ter kritično pretresa koncepcijo moderne nacionalne države, empirično pa sloni na primeru post-daytonskega državljankega režima v Bosni in Hercegovini. Aktualno situacijo v Bosni in Hercegovini historično kontekstualizirana po eni strani s ozirom na specifično jugoslovansko zgodovino, po drugi strani pa oziraje se na zgodovino evropskih nacionalnih držav, kjer primerjalna analiza pokaže, da je vojna v Jugoslaviji bili ne toliko vojna disolucije kot vojna konstitucije nacionalnih držav po evropskem modelu. Avtor razpravo na primeru post-daytonskega državljankega režima v Bosni in Hercegovini sklene s kritično refleksijo o državljanškem režimu, ki ga implicira struktura moderne nacionalne države.

Ključne besede: nacionalizem, državljanstvo, državljanski režim, nacionalna država

Asist. dr. Mirt Komel je asistent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (mirt.komel@fdv.uni-lj.si).

68–78 Alenka Bartulović

Strateške identifikacije v povojnem Sarajevu - »Bolj ko nas barvajo, bolj brezbarvni postajamo«

Vojno dogajanje v Bosni in Hercegovini v devetdesetih letih je dodatno intenziviralo osrednja in zakoreninjena prepričanja o nacionalističnem značaju balkanskega prebivalstva, ki se mu domnevno nikoli ni uspelo otresti neracionalnega ali celo »tribalističnega« nacionalističnega občutja. Prispevek skozi sarajevski primer ilustrira zmote tovrstnih generalizacijskih pristopov, ki pravzaprav zanikajo kompleksnost identifikacijskih procesov v povojnih in postsocialističnih družbah, saj se individuumov odvzema moč kritičnega preizpraševanja dominantnega sistema in torej zanika obstoj opozicijske agencije. Članek sledi situacijskim, fluidnim in izmuzljivim identifikacijam v sodobnem Sarajevu, predvsem pa

skuša pokazati, kako Sarajevčani/ke sami dokazujejo, utemeljujejo in argumentirajo lastne identitetne izbore, s čimer konstruirajo kontradiskurz, ki jim omogoča oddaljevanje od sodobnih nacionalnih propagandnih akcij. Z ozkim ponujenim naborom možnih nacionalnih opredelitev Sarajevčani/ke manipulirajo, kar je še zlasti opazno pri bosansko-hercegovski kadrovske politiki, kjer je pripadnost konstitutivnem narodu pogosto izjemno pomembna (nekateri pravijo, da celo odločilna) točka v življenjepisu. Skozi izigravanje osovraženega nacionalnega ključa, Sarajevčani/ke izražajo averzijo do opresivnih in hegemonskih nacionalnih diskurzov ter izrazito kritičnost do načinov upravljanja s kulturnimi razlikami, ki so med drugih plod mednarodnih političnih intervencij.

Ključne besede: film, filozofija, realnost, Gilles Deleuze, podoba misli, Jonathan Beller, kinematični način produkcije, digitalna podoba, digitalni način produkcije

Asist. dr. Alenka Bartulović je asistent na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (alenka.bartulovic@gmail.com).

79–89 Maja Mandić in Zoran Vučkovic

Populistični diskurz v Bosni in Hercegovini – študija dveh primerov

V pričujočem prispevku avtorja analizirata dva primera, ki ilustrirata uporabo populističnega diskurza v javni sferi Bosne in Hercegovine. Prvi primer obravnava karizmatično vodjo in diskurze, ki jih je produciral ob različnih priložnostih. Pokazano je, kako se je njegov diskurz spreminjal postopoma glede na pridobivanje moči. Drugi primer obravnava prikazovanje neke pomembne uradne osebe v času krize v medijih in analizira medijski diskurz, ki je s tem reprezentiral politično situacijo. Avtorja poskušata pokazati kako je populistični stil karizmatičnega vodje in diskurz medijev dejansko način kako manipulirati ljudi s namenom zasledovanja svojih lastnih ciljev in se izogniti odgovornosti za lastna dejanja.

Ključne besede: populizem, diskurz, ljudje, karizmatični vodja, mediji, žrtev, agresor, mednarodna skupnost

Asist. mr. sc. Maja Mandić je asistent na Filološki fakulteti Univerze v Banja Luki (majaman@blic.net). Zoran Vučkovic je dodiplomski študent na Filološki fakulteti Univerze v Banja Luki.

91–104 Esad Zgodić

Bosanska partitokracija

Izhajajoč iz dejstva, da so na področju bivše Jugoslavije dejansko vzpostavljeni režimi partitokracije, avtor določa nekaj osnovnih elementov, ki lahko vstopijo v pojem partitokracije in določajo njene socialne in politične vsebine. V tem smislu govori o režimih partitokracije, fenomen kleptokracije in političnih satelitov. V zaključnih premislekih razpravlja o vprašanju: obstaja zdravilo za politično bolezen, ki se imenuje partitokracija?

Ključne besede: partitokracija, demokracija, kleptokracija, koalicije, etnokracija

Prof. dr. Esad Zgodić je redni profesor na Fakulteti političnih ved Univerze v Sarajevu (zgodice@fpn.unsa.ba).

105–116 Mirko Pejanović

Razvoj in protislovja političnega pluralizma v Bosni in Hercegovini

Politični pluralizem in njegova struktura sta bila v Bosni in Hercegovini leta 1990 vzpostavljena v zelo težkem družbeno-zgodovinskem kontekstu. Večstrankarski sistem se je v Bosni in Hercegovini vzpostavil z določenim zgodovinskim zamikom. Formiranje novih strank je v Bosni in Hercegovini v teku leta 1990 potekalo v družbeno-zgodovinskem kontekstu nacionalne homogenizacije srbskega, hrvaškega in bošnjaškega (takrat muslimanskega) naroda. Nacionalna homogenizacija je črpala iz strahu državljanov Bosne in Hercegovine glede možnih rešitev državnopravnega statusa Bosne in Hercegovine. Te okoliščine so imele prevladujoč vpliv na proces vzpostavljanja pluralne strukture. Na prvih večstrankarskih volitvah se leta 1990 v Bosni in Hercegovini vzpostavi politični pluralizem prevladujoče utemeljen na etnični osnovi. Ker je Deytonski mirovni sporazum,

sprejet leta 1995, vzposotavil nov ustroj države Bosne in Hercegovine, ki je bil v veliki meri osnovan na etničnem čiščenju in etničnih delitvah v teku štiriletne vojne.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, politične stranke, volitve, politični pluralizem, mednarodna skupnost.

Prof. dr. Mirko Pejanović je redni profesor na Fakulteti političnih ved Univerze v Sarajevu (pejanovicm@fpn.unsa.ba).

117–125 Srebrenka Viden

Politična zastopanost žensk v post-daytonski Bosni in Hercegovini

Tekst obravnava politično zastopanost žensk v post-daytonskem volilnem in parlamentarnem sistemu, kjer ugotavlja, da etno-nacionalna demokracija, s katero imajo opravka državljani BiH, poleg drugih skupin diskriminira predvsem državljana quo državljana. Temeljni dokaz za to avtorica najde v implicitni in eksplicitni diskriminaciji žensk v bosanskem političnem prostoru.

Ključne besede: politično zastopanje, volitve, ženske, demokracija, človekove pravice

Doc dr. Srebrenka Viden je docent na Fakulteti političnih ved Univerze v Sarajevu (vidjen.s@fpn.unsa.ba).

126–129 Danijela Balaban

(Ne)moč glasu študentov na Univerzi v Banja Luki in Bosni in Hercegovini

Tekst obravnava perečo študentsko problematiko v Bosni in Hercegovini kjer izpostavi ključen paradoks med izjavami vladajočih in njihovo dejansko politiko: po eni strani zagovarjajo maksime, po katerih so študentje vodilni pri soblikovanju sedanosti, predvsem pa prihodnosti, po drugi strani pa so študentje postavljeni v vlogo podrejenosti s strani prevladujoče nacionalistične ideologije in politike. Avtorica izpostavlja emancipatorične vidike študentske populacije v Bosni in Hercegovini

nasploh in situacijo analizira v konkretnem primeru Univerze v Banja luki, pri čemer vse skozi poudarja primat in potencial študentskega političnega delovanja pri spreminjanju sedanosti in soustvarjanja prihodnosti.

Ključne besede: študentsko delovanje, študentska organizacija BiH, ideologija, nacionalizem

Danijela Balaban je dodiplomski študent na Filološki fakulteti Univerze v Banja luki (danijela85balaban@gmail.com).

131–144 Mitja Velikonja

Med kolektivnim spominom in političnim delovanjem – Jugonostalgija v post-daytonski Bosni in Hercegovini

Jugonostalgijo se običajno jemlje kot sentimentalno, pasivno, nazadnjaško orientirano mentaliteto in eskapistično čustvo ljudi, ki so najbolj trpeli tekom zadnjih dvajset let post-socialistične tranzicije in bratomornih vojn. Toda namen tega teksta je ravno nasprotno pokazati kako jugonostalgija v sodobni Bosni in Hercegovini deluje kot aktivna socialna platforma, kulturna produkcija in emancipatorna politična sila, ki združuje najrazličnejše diskurze in skupine: v nostalgичnih asociacijah, ob različnih javnih dogodkih in proslavah, v popularni in alternativni kulturi, v medijih, v virtualnem svetu spleta, celo v potrošništvu in nostalgичnem turizmu. Poglavitne značilnosti te emancipatorične, angažirane jugonostalgije v Bosni in Hercegovini so socialni kriticizem, obramba preteklosti, odprtost do zunanjega sveta in neposredno politično delovanje. Primeri kažejo kako lahko nudi – na podlagi multikulturalne, tolerantne tradicije minule socialistične/jugoslovske preteklosti – učinkovito in progresivno alternativo na etnične razlike, sovraštvo in ekskluzivizem, ki še vedno prevladujejo v tej od vojne razdejani deželi.

Ključne besede: jugonostalgija, emancipacija, socialni kriticizem, politična angažiranost

Red. prof. dr. Mitja Velikonja je redni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si).

145–154 Nena Močnik

»Računajte na nas, trideset let pozneje«
– Bosanski multikulturalizem na evropski način: mladinske akcije in pobude za ohranjanje sožitja in medkulturnega dialoga v Bosni in Hercegovini

Po padcu jugoslovanskega multikulturalizma in sklepnem delu v vojnah, se Bosna in Hercegovina spet ukvarja z balansiranjem svojih treh velikih etničnih skupin. V času, ko se država priključuje Evropski Uniji, se mladi za multikulturno prihodnost največkrat organizirajo v različne nevladne organizacije, ki jih finančno in organizacijsko spodbujajo različni programi Unije. V luči preteklih dogodkov analiziram uvajanje novega ti. evropskega multikulturalizma, njegovih oblik in prilagajanj regiji. Pri tem sem se osredotočila na tri nevladne organizacije, iz treh bosanskih etnično različnih okolij: Telex iz Tuzle, CreActiv iz Banja Luke in Dosta! iz Mostarja.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, multikulturalizem, nevladne organizacije, Evropska Unija, mladina

Nena Močnik je podiplomski študent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

155–167 Franc Trček

»U društvu jednog lica«:
Oris nove bosansko-hercegovske proze

Namen prispevka je prikaz dogajanj v novi bosansko-hercegovski prozi. Orisa se lotevam skozi nekatere najbolj popularne prozne oblike: mladostniški Bildungsromana, avtoironično faction in kratke zgodbe. Ne glede na razlike med ustvarjalkami in ustvarjalci v sodobni bosansko-hercegovski prozi, se pisanje pri večini njih kaže kot nekakšna psevdo avto-terapija, pisanje kot »pre-živetje« v jeziku spominov in pre-izpraševanje lastnih identitet.

Ključne besede: nova bosansko-hercegovska proza, oris, preizpraševanje identitet

Doc. dr. Franc Trček je docent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (franc.trcek@fdu.uni-lj.si).

168–180 Rok Kovač

Hip-hop kot glasba upora v v postdaytonski BiH ali kratek potopis neke glasbene zvrsti

Prispevek raziskuje fenomen hip-hopa v postdaytonski Bosni in Hercegovini, ki je po končanem oboroženem konfliktu nadaljeval kontinuiteto medvojne underground scene v smislu upora skozi glasbo. Skozi kratko predstavitev hip-hopa kot glasbene zvrsti in njegovih začetkov se posveča predvsem vzporednicam v materialnih pogojih pri vzniku omenjene zvrsti tako v 'matičnih' ZDA kot v BiH, apropiaciji forme in družbenem kontekstu, ki sta tako vzrok kot posledica njegove distinktivnosti in specifičnosti. Prispevek skuša skozi analizo glasbene zvrsti obravnavati tudi njen odnos do nacionalne alegorije, nacionalizmov in subverzivnosti v kontekstu širše družbene klime in v javnosti prevladujočih diskurzov, opolnomočenja tako posameznika kot tudi skupin v razmerah splošne marginalizacije in nedostopnosti kanalov komuniciranja z javnostmi.

Ključne besede: Hip-hop, BiH, nacionalizem, nacionalna alegorija, apropiacija forme, subverzivnost

Rok Kovač je podiplomski študent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

SUMMARIES

POST-DAYTON BOSNIA AND HERZEGOVINA

11–18 Elvis Fejzić

A New Europe in the Discourse of Contradictory Thinking

One of the fundamental questions that we discuss in this work – along with the indispensable analysis of the constituent elements of the European Union (EU) - refers to the broad installation of eurocentrism, as well as its implications in countries, that on the road towards 'European integration'. We believe that eurocentric discourse - which is largely accepted in Bosnia and Herzegovina – required at the time prevented and publicly disclose all its dangers. According to this logic, we believe that inadequate access to this phenomenon could have unintended and destructive consequences for Bosnian society and state. We do not discuss about the plead for euroscepticism because we know that such an irreconcilable attitude towards the EU does not bring anything useful to the state of Bosnia and Herzegovina. It is not questionable, it is even logical that we should advocate a timely integration of Bosnia and Herzegovina to the EU – respecting, of course, the previously stated – because only such a series of events is promising for all Bosnian citizens. Within these narratives will necessarily engage in discussions on the new European perspective, analyzing its political base, its legal foundations, its institutional potential, its democratic capacity/deficit, the question of equality of all its people - Europeans, conspirative goals of its integrating process, the 'provincialization' of Europe and, finally, examine the possibility of its 'alternate founding.

Key words: nation-state, European integration, eurocentrism, European union, european institutions, democracy, political system, kosmopolitism.

Asist. Elvis Fejzić is an assistant at the Faculty for Political Science of the University of Sarajevo (fpn_elvis@hotmail.com).

19–27 Elmir Sadiković

European integration and local self-management in Bosnia and Herzegovina

The article shows the development of local self-management in Bosnia and Herzegovina during the socialist period and the development of the political-constitutional concept of local self-management after the introduction of the multi-party system in the post-dayton era. Bosnia and Herzegovina should have adapted European standards in this field during the transition period to attain membership in the European Union. The adaptation of this standards demands a reform of laws, local self-management and territorial organization of self-management.

Key words: Bosnia and Herzegovina, local self-management, management, democracy, participation, European Union, integration, reform.

Asist. mr. sc. Elmir Sadiković is an assistant at the Faculty for Political Science of the University of Sarajevo.

28–39 Nerzuk Ćurak and Sead Turčalo

Models of functioning of the international community in Bosnia and Herzegovina

The authors of this article analyze different models of functioning of the international community in post-Dayton Bosnia and Herzegovina, especially the institution of the high representative. During the research the authors discovered three geopolitical models of self-determination of the international community. This models have often come in contradiction with each other and disabled the possibility to define a clear political strategy of the institutional form of the international community in Bosnia and Herzegovina.

Key words: International Community, Office of the High Representative, Dayton Peace Agreement, Bosnian pooblastila.

Prof. dr. Nerzuk Ćurak is a professor the Faculty for Political Science of the University of Sarajevo (curakn@fpn.unsa.ba)

Asist. mr. sc. Sead Turčalo is an assistant at the Faculty for Political Science of the University of Sarajevo.

40–47 Ines Kuburović

The Public Image of the High Representative in Bosnian Print Media

From 1990ies onwards, public domain in Bosnia and Herzegovina has been characterized by propaganda and hate speeches which have contributed to polarization of BiH political and social space, including BiH media. The ideological context which contributed to such a phenomenon has been use of nationalism in daily political and social discourse, as well as the possibility to manipulate ethnic communities within the complex multinational and multiethnic society such as BiH. In such a milieu, an important tool in emotionalisation of BiH public sphere has been media discourse, which has revitalized and advocated the specific political picture(s) of the status of facts in BiH. With the goal of narrowing down my research, the focus of my dissertation shall lie on the analysis of metaphor use in BiH print media in two time periods, namely in print media reporting on the 10th anniversary of Dayton Peace Agreement and in relation to the reform initiatives of the OHR High Representative in the period from September 2007 to April 2008. Use of metaphors in dominant ideological representations has been a common element of critical discourse studies, since metaphors constitute a significant part of what one takes as reality. Thus, bearing in mind the fact that Critical Discourse Analysis (CDA) explores the role of discourse structures in creating social inequality, this theory, together with Conceptual Blending Theory shall be the basis of my research. The print media image of the High Representative shall be observed through the application of the listed theories on six daily and four

weekly newspapers issued in different parts of BiH, with the highest print run in the country.

Key words: critical discourse analysis, conceptual blending theory, Office of the High Representative, Dayton Peace Agreement, police reform

Mag. Ines Kuburović is a researcher at the Peace Institute of Ljubljana. (ines.kuburovic@gmail.com).

57–67 Mirt Komel

Nationalism and Citizenship in post-Dayton Bosnia and Herzegovina

The author treats the relationship between nationalism and citizenship on a theoretical level critically valuating the conception of the modern national state, while grounding his research on the empirical level of analyzing the current citizenship-regime in post-dayton Bosnia and Herzegovina. The present-day situation in Bosnia and Herzegovina is put into a broad historical context: on one side in regard to the specific Yugoslav history, on the other in regard to the more general history of the european national states, where a comparative analyses shows how the war in Yugoslavia was not as much a dissolution-war as it was a constitutional war to found national-states according to the european model. The author concludes his text with a critical reflexion on the citizenship-regime that is implied by the structure of the modern national state.

Key words: nationalism, citizenship, citizenship-regime, national-state

Asist. dr. Mirt Komel is an assistant at the Faculty of Social Sciences of the University of Ljubljana (mirt.komel@fdu.uni-lj.si).

Strategical identifications in post-war
Sarajevo – »The more they colour us
the more colorless we are«

The war in Bosnia-Herzegovina in the early 1990's has attracted considerable academic and public interest, however it has also intensified deeply rooted assumptions about the strong, irrational nationalistic, almost tribal character of Balkan's inhabitants. Focusing on Sarajevo, the author demonstrates the flaws of such generalisations by analysing the complex strategies of cultural identification in post-war and post-socialist societies, with the aim to shed light on neglected aspects in the dominant approaches that is the individual's oppositional agency, which enables the critical questioning of the hegemonic ideology. An article offers an insight into different contexts of identifications in Sarajevo, revealing their situational, multilayered character and fluidity. In particular, it illustrates how inhabitants of the city explained and argued their identity choices, making them crucial part of the counter discourse opposing the pervasive nationalistic propaganda. Sarajevans also strategically manipulated with the narrow range of the official (national) categories. That was evident mainly in the domain of B-H employment policy, where the national belonging, hence individuals' allegiance to the Bosniak, Croatian, or Serbian constitutive nation becomes not only important, but as some claim, even crucial in the exhausting job seeking processes. By pragmatically playing with the imposed »national key« they express both deep aversion towards national discourses and disagreement with the current practices of the managing cultural difference in post-Dayton B-H – the practices that have been partly formed through the international political interventions.

Key words: (strategic) identification, Sarajevo, Dayton Peace Agreement, B-H Constitution, national key/quotas, employment policy, resistance, antinationalism, »ethnic nationalism«, communitarianistic optic

Asist. dr. Alenka Bartulovič is an assistant at The Faculty of Arts of the University of Ljubljana. (alenka.bartulovic@gmail.com).

Populist discourse in BiH – Two case studies

In this article the authors analyze two cases illustrating the use of populist discourse in BiH public sphere. The first focuses on the charismatic leader and discourses produced by him on different occasions. We show how his own main discourses changed as he gained more power over time. The second deals with discourses on an important official at the time of crisis, and different approaches the analyzed dailies take to represent the current political situation using this case. The authors try to show that populist style used by the charismatic leader and the dailies is a simple strategy to manipulate *the people* in order to achieve their own aims and avoid responsibility for their actions.

Key words: populism, discourse, people, charismatic leader, media, victim, aggressor, international community

Asist. mr. sc. Maja Mandić is an assistant at the Faculty of Philology of the University of Banja luka (majaman@blic.net).

Zoran Vučkovic is a graduate student at the Faculty of Philology of the University of Banja luka.

Bosnian partitocracy

Starting from the fact that a regime of partitocracy was established in the ex-Yugoslav space, the author defines some basic elements that can enter the concept of partitocracy and defines its social and political contents. In this sense there is talk about partitocracy, the phenomena of cleptocracy and political satelits. In the conclusion there is a thought about the question: is there a cure for the political disease called partitocracy?

Key words: partitocracy, democracy, cleptocracy, coalitions, ethnocracy

Prof. dr. Esad Zgodić is a professor at the Faculty for Political Science of the University of Sarajevo (zgodice@fpn.unsa.ba).

105–116 Mirko Pejanović

Development and Contradictions of Political Pluralism in Bosnia and Herzegovina

Political pluralism was introduced in Bosnia and Herzegovina in 1990 in a very difficult socio-historical context. The multi-party parliamentary system was established with a certain historical lateness. The formation of new parties was made in a historical context of national homogenization of the Serbian, Croatian and Bosniak (at the period: Muslim) nations. National homogenization derived its power from the fear of the citizens over the question of the legal and political status of the state of Bosnia and Herzegovina. This circumstances had a prevailing effect on the process of the constitution of a plural structure. Therefore, political pluralism was established on an ethnical basis. The Dayton peace agreement from 1995, that introduced the new state-form of Bosnia and Herzegovina, was made in a context of the past ethnical cleansing on national and nationalistic basis during the four-years-war.

Key words: Bosnia and Herzegovina, political parties, elections, political pluralism, international community.

Prof. dr. Mirko Pejanović is a professor at the Faculty for Political Science of the University of Sarajevo (pejanovicm@fpn.unsa.ba).

117–125 Srebrenka Viden

Political Representation of Women in post-Dayton Bosnia and Herzegovina

The paper treats the problem of political representation of women in the post-dayton Bosnian electoral and parliamentary sistem, where it is noted that ethno-national democracy, with which the citizens of BIH have to deal with, among other groups in first instance discriminates the citizen *quo* citizen. The basic demonstration lies in the implicit and explicit diskrimination of women on the Bosnian political scene.

Key words: representation, election, women, democracy, human rights

Doc dr. Srebrenka Viden is an assistant professor at the Faculty for Political Science of the University of Sarajevo (vidjen.s@fpn.unsa.ba).

126–129 Danijela Balaban

Political Representation of Women in post-Dayton Bosnia and Herzegovina

The text treats the problematic of the student population in Bosnia and Herzegovina regarding the key-paradox between the statements of the ruling-class and their actual policy: on one side they promote maxims according to which the students should lead the creation of the present and future, on the other the students are pushed in a position of being ruled by the nationalistic ideology and its politics. The author expose the emancipatory potential of the student population in Bosnia and Herzegovina in general and especially focuses on the situation at the University of Banja luka. The accent is always on the primacy and potential of student political action when issues of changing the present and creating the future are at stake.

Key words: student action, student organization in BIH, ideology, nationalism

Danijela Balaban is a graduate student at the Faculty of Philology of the University of Banja luka. (danijela-85balaban@gmail.com)

131–144 Mitja Velikonja

Between Collective Memory and Political Action – Yugonostalgia in post-dayton Bosnia and Herzegovina

Yugonostalgia is usually considered a sentimental, passive, backward oriented mentality pattern and escapist emotion of the people, who suffered most during the last twenty years of post-Socialist transition and fratricidal wars. However, the ambition of this text is to show how Yugonostalgia in contemporary Bosnia-Herzegovina is also an active social platform,

cultural production, and emancipative political force, uniting most different discourses and groups of people: in nostalgic associations, in different public events and celebrations, in popular and alternative culture, in media, in the cyber world, even in consumerism and nostalgic tourism. Main features of this emancipative, engaged Yugonostalgia in Bosnia-Herzegovina are social criticism, defence of the past, openness to the outside world, and direct political activity. Examples show how it can offer – on the basis of the multicultural, tolerant tradition from the Socialist/Yugoslav decades – an effective and progressive alternative to the ethnic divisions, hatred, and exclusivism that still now prevail in this war-torn country.

Key words: yugonostalgia, emancipation, social criticism, political engagement

Red. prof. dr. Mitja Velikonja is a professor at the Faculty of Social Sciences of the University of Ljubljana (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si).

145–154 Nena Močnik

»Count on us, thirty years later.« – Bosnian multi-culturalism in an European way: youth programs and activities for the preservation of co-living and inter-cultural dialog in Bosnia and Herzegovina

After the fall of Yugoslav multiculturalism, finalized during the wars in 1990s, Bosnia and Herzegovina reestablishes balance between its three big ethnical enclaves. In times of its European Union approaching, youth Bosnians organize themselves in variety of non-governmental organizations, funded and logistically led by European Union programs. In the article I analyze special characteristics of Bosnian multiculturalism in the light of previous incidents, combining it with the European Union encourage programs and implementations of new shapes and outcomes of so called European multiculturalism. It is mostly distributed through different non-governmental organizations and I focus on three of them: Telex (Tuzla), CreActiv (Banja Luka) and Dosta! (Mostar).

Key words: Bosnia and Herzegovina, multiculturalism, non-governmental organizations, European Union, youth

Nena Močnik is a post-graduate student at the Faculty of Social Sciences of the University of Ljubljana.

155–167 Franc Trček

»In an One-Face Society«: an Overview of the New Bosnian-Herzegovinian Prose

This text aims to overview the new Bosnian-Herzegovinian prose through some of the most popular prose forms: a Bildungsroman, ironic fiction and short stories. Notwithstanding the differences between writers in contemporary Bosnian-Herzegovinian prose, the writing in most of these shows as a kind of pseudo-auto-therapy, writing as survival in the language of memories and questioning their own identities.

Ključne besede: the new Bosnian-Herzegovinian prose, an overview, questioning of the identities

Doc. dr. Franc Trček is an assistant professor at the Faculty of Social Sciences of the University of Ljubljana (franc.trcek@fdv.uni-lj.si).

168–180 Rok Kovač

Hip-hop as the music of resistance in Post-Dayton Bosnia-Herzegovina: travel journal of a music genre

The article looks at the hip-hop phenomenon in the Post-Dayton Bosnia and Herzegovina, which after the end of armed battles carried on the continuity of the war underground scene by rebelling through music. After a short introduction of hip-hop and its beginnings, the article mainly focuses on parallels in the material conditions between formation of this type of music in the »originating« USA and Bosnia and Herzegovina, appropriation of form and the social context, which are both the cause and the consequence of its distinction and specificity. Through analysis of the type of music, the article also tries to discuss its

relations with national allegory, nationalisms and subversion in the context of a broader social climate and publically predominating discussions, empowerment of individuals and groups in conditions of general disempowerment and inapproachability of public communication channels.

Key words: Hip-hop, Bosnia and Herzegovina, nationalism, national allegory, appropriation of form, subversion

Rok Kovač is a post-graduate student at the Faculty of Social Sciences of the University of Ljubljana.

